Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

Lucy
338

№ 948.
II 5
N 3.
№ 851.

2000

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԻԿ

Լսող
338

Ս.ՐԱՖ. ԳԵՂԵՑԻԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՆ

Ա. Ց. ՊԱՐՐԻԼԵԱՆՑ

ԻՏԱԼԱՑԻՈՑ

948.-1
857
1961

ՎԵՆԵՏԻԿ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆ
1876

10109

338-2003

(4978-50)

28-337

БИБЛІОТЕКА
ВЛЕЩАЛЬНЫХЪ КЛАССОВЪ
ЛАЗАРЕВСКАГО ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНЫХЪ ЯЗЫКОВЪ.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հայրենասէր ու աղգասէր անձի մը մեծագոյն ուրախական է անշուշտ՝ տեսնել որ իր աղգային պատմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը ծանօթանալով օտար աղգաց՝ անոնց գրչին ու մտադրութեանը նիւթ կ'ըլլան։ Ուրախութեան այդ բնական զգացումն զիս ալ գրաւեց, երբ ձեռքերնիս հասնելով կարդացինք Ա. Յ. Պարբիլեայ Իտալացւոյ Շոֆրամ անուն գրուածքը, վիպասանութիւն՝ ի վերայ անցից բաբելական թագուհւոյն ընդ Ա. բայի Գիղեցկի։ Եթէ ախորժեցաւ Եւրոպացին իւր հանճարոյն նիւթ առնուլ արևելեան կամ հայկական այդ վաղժամանակեան դէպքը, մեզ ախորժելի ու սիրելի ևս է թարգմանութեամբ հաղորդակից ընել զմբռաղնեայս այդ հետաքրքրքրական էրկասիրութեան. բայց յառաջ քան սկսանելու զայն՝ նկրեն մեզ ընթերցողք նախ երկու խօսք մ'ըսել Պարբիլեայ կենացն ու գրուածոց վրայ։

Անոան Ցուլիոս Պարրիլլի, ծնաւ ի Սավոնա 1836ին, գեկտեմբերի մէջ։ Մանկութեան առաջին տարիները Նիցցա անցուց հօրը հետ, ուր գնացեր էր նա վաճառականական գործոց պարագայիմբ։ Բայց ապա գառնալով ի Սավոնա, գպրոց մտաւ՝ տալով ինքն զինքը մասնաւորական ուսման, յորում և մեծապէս փայլեցաւ։ 1851ին իրաւագիտութիւն սորվելու վախճանաւ Ճենովա գնաց, և տասնեւութ տարուան հասակին մէջ ուսումնական ու քաղաքագիտական յօդուածներ կը հրատարակէր օրագրաց ու լրագրաց մէջ, որովք սկսաւ երևցընել իր հանճարը։ Քանի և երկու տարուան էր երբ խմբագրի պաշտօն կը վարէր Ճենովայի Ազգ (Nazione) լրագրոյն, քանի և երեք տարուան կամաւոր զինուոր գրուեցաւ կանոնաւոր բանակին, և մասնակցեցաւ 1859 տարւոյն ազգային ազատութեան պատերազմին, ինչպէս նաև 1866ին ի Տիրոլ։

Պարրիլլի եռանդուն հայրենասէր միանգամայն և բազմաբեղուն մասնագիր, հանդերձ այս ամենայն զբաղմամբք զանազան ընտիր գրքեր հրատարակեց, որոնք ամենքն ալ ունին իրենց յատուկ գեղեցկութիւնները. Նոտարէն Տոթէրո (Capitan Dodero), Կնդր և Բաղէն (L'Olmo e l'Edera), Սէտ Մոթեան (Il Libro Nero), Ս. Կեկիլիա (S. Cecilia), Կոռսի և Սէտո (Rossi e Neri), Զիւլիոյ Հովիթ (Val d'Olivi)։ — Աոանք ամենքն ալ խորին զգածմամբ և մանուաւոր աշխուժիւ գրուած են։ Կը տեսնուի որ Պարրիլլի լաւ ըմբռնած է թէ պէտք չէ վիպասանութեան մէջ մանրամասն պարզել ամեն մարդկային կիրքերը, այլ Թողուլ միշտ ինչ ինչ ընդ քօղով՝ ընթերցողաց գուշակելի։ Ունի մեծ եռանդն և նրբութիւն, և ամեն էջերն կը ներշնչեն անբացատրելի զգացումն քաղցրութեան և գորովոյ։

Աոանք են աւասիկ վերոյիշանակեալ գրութեանց յատուկ կատարելութիւնները. յետ որոց գերագոյն ու նոր տեսակ գրութիւն մ'ալ կը սպասուէր ի Պարրիլլեայ, որ յաղթէ ու գերազանցէ զառաջինան։ Իտալացի գրագէտն բանասիրաց փափաքն կատարելու համար՝ Թողուց Իտալիոյ ափունքը, ուղղեց աչքերն յօտար և ի հեռաւոր ափունս, ընթացաւ ի Թևս մտաց՝ Արևելք, ի Հայաստան և ի Բաբելոն։ Պարրիլլի նոր աշխարհիս սովորութիւնները քննելէն ու նկարագրելէն ետքը, գարձաւ ի հինն աշխարհ, հարաւ ի սեր նորա, և գեգերելով ժամանակ մի ի մէջ արևելեան գեղոյ և յիշատակաց Բաբելոնի, ի լոյս ընծայեց զԵռիբոմ, և անով աւելի ևս ծանօթացուց ինքն զինքը աշխարհի, յորում պիտի տեսնայ ընթերցողն մեծ արուեստ, երկար ուսումն և նրբութիւն հանճարոյ։

Գրուածքին անունը Եռիբոմ ըլլալուն ըստ հեղինակին, պիտի զարմանայ անշուշտ ընթերցողն, տեսնալով անուանեալ ի մէնջ Աբ Գեղէրի. ասիկա ուրիշ վախճանաւ չըրինք, բայց օրպէս զի աւելի հայկական կերպարան մը տանք, և արգէն ուրիշ կոչմանէ այդ վիպասանութեան մէջ՝ բաբելական Թագուհւոյն հաւասար գլխաւոր անձ է և մեր գիւցազն։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ի ԴՐՈՒՆՍ ԲԱԲԻԼՈՒ.

Եփրատայ ափանց վրայ՝ Համաատպատ, զաւարթահայեաց ու բազմաբնակն երկիր մը կը տարածուի, Անոնաք կոչեցեալ՝ յաւուն Քուշայ որդւոյն, խաչնաւէտ, բազմացորեան և ճոխացեալ ապրի ապրի բարութեամբը, զոր խոսիլց լիառնան ջրոց բազմազօր աւառուածը, փոխելով՝ ի պարզև առատաբեռն իր ասպնջականիչ բարեկամներն։

Այդ՝ ի միջավայրս ընդարձիկ ձեռնհասութեան դեաւին, ընդարձակ քաղաք մը կը բարձրանայ, որոյ նմանն երբէք տեսած չէր աշխարհ, զոր կառոյց Նեբրովթ Քուշայ որդին, որուղղ քաջագործն առաջի Նեբեայ, որ ջրոց հեղեղին փախուցելոց հետ միկտեղ էր, քանի որ մրրկայոյզ աւազոյ նմանատիպ ցրտած չէին վերստնեալ երկրիս երեսը։ Այդ քաղաքին անունը Բաբիլոն կոչեցաւ, որ կը նշանակէ դուռն Աստուծոյ, սակայն չըհեղինակի. և անիմանալի՝ ի սկզբան դեսոյն աջակողմեան եղերոյ վրայ, լեզուաց երկնաբերձ աշտարակին՝

Պարսիրայի չորս կողմը, որ չինողքն քա-
ղուցեր էին անդ՝ ի միջի, այլ ընդ այլոց բար-
բառելով, ահաբեկեալք՝ ի գետնաշարժէ և
՝ի կայծականց։ Այսպէս ահա, Ներու,
առաւած ինքնածին, հրամանառու գնդից
երկնի և երկրի, պաշտպանեց իր կապա-
տակ բնակարանք՝ որպէս մարդոց յանդուգն
ձեռնարկութեանց դէմ՝։

Այ նուագն առաւ և հինգ հասակք անց-
ցեր էին Ասորեաց մեծաւորաց քնոյն
տակ, և ընդարձակեալն Բաբելոն՝ առաջ
ու բնակարան մեծաց աստուածոց, կը սա-

1 Բաբելոնի աշտարակին գեպքը Նաբուքոդո-
նոսորայ յիշատակարանքն կը կարգեն նոյն Թա-
գաւորին քառասուն և երկու հասակ կամ մար-
դոյ կեանք առաջ (2940 տարի), որ է ըսել 3540
տարի առաջ քան զՔրիստոսն Փրկաւոսն։

Պարսիրայի վրայ գտնուած անպատճ գրու-
թիւնն, ըստ Ռիճնուէձեան ամենահմուտ Օքսֆորդի
ուսին զոյնիսատ. « Երկրիս եօթն լուսոյ աստ-
ղերը, որոց հետ կը միաբանի Պարսիրայի ամենէն
վաղնջի յիշատակն, շինուեցաւ հին Թագաւորե
մը. (կը հաշուին արդէն նոյն ժամանակէն քա-
ռասուն և երկու հասակք). բայց անոր գագաթը
ինքն չի բարձրացուց։ Մարդիկ Թագուցեր էին
զոյն իւր առուրց ջրհեղեղին, այլ ընդ այլոց խո-
սելով։ Գետնաշարժն ու կայծակն ցրուեր էին իր
աղերն յամենայն կողմ. եփեալ ապեակ որ կը
պարպարէին զոյն՝ ձեղքեալ էին. ներքնայն կողմ
քակեալ էր։ Մերկացեալ մեծ աստուածը, ներ-
շընչեց իւր վերանորոգել զոյն. գիրքը չփոխեցի
և ոչ հիմունքը խախտեցի »։

բաժուկը գետոյն կրկին ափանց վրայ, անդ-
ամելով զոյն սիրալիր գրկացը մէջ, որպէս
օրիորդ մանկահասակ գերելին իր։ Ձեր
կրնար իրեն հետ՝ ի կլոր գալ Նինուէ, որ
կատարյ յառաջ ժամանակաւ՝ Այսր, որ
պիտի ապառնի տակաւին ընդ երկար Թագ-
ուհի Փաղաստրին, միանգամ բարերաստիկ,
որ գոյ ու ամրառնայ գնա՝ ի գլուխ մեծի
ինքնակալութեան Ասորեստանեայց։ Ա-
պաք՝ նախ չրհեղեղեան, Ուռ՝ քաղդէական,
Լարսա, Բաղանէ և Որէք բազմամարդիք,
բարդաւաճք յարուեստս և՝ ի առևտուր՝
կը փայլէին իրեն չորս կողմ, նման մեծի
կենսատուին ու լուսատուին մոլորակաց,
զորոյ տաճարն ու պրոչեան ամիսոսած էր
իր նուիրական պարտադոյ մէջ։

Ներքոմիայ յաջորդաց զօրաւոր գառա-
զանեին կը հպատակէին չորս սերունդք.
Առաջինք՝ Քանձրաթաւոք, Աբրատ նախան-
ձելից պահապանք ծաղուկ գետութեանն եր-
կնից, Թուրայիք՝ իջեալք՝ ի գաշտաւայր՝ ի
ձեռն Մարոց նզրոյրակից ցեղից, և մեռ-
ցորդք Անմոյ ցեղին, հալածեալք քուշական
աչխարհակալէն, բնակելու յերկիրն Նահա-
րմոյ։ Բայց ոչ թէ միայն մեծաւորաց
գաշտաւայրն կը հնազանդէր Փերրատ Ա-
բրատի կամ՝ չորից բարբառոց քաղանեան
ժողովրդեան, այլ Նինուէ արքունն ձգեց
դիշխանութիւնն Բաբելու՝ ի բարձունս և
՝ի խիկունս լերանց, և ապա Շամիրամայ
բազուկն երկայնեցաւ յափանց Տիրոսի

մինչև ցհովտաձորս Բակտրիոյ, յերկրէն համեմից զոր Թանայ Երետրիոս, անդր քան զաղբերակունս Եփրատայ և Տիգրիսի։ Զբաղաքակոր յերկիր կոթձանեցան քան ազինք, և հեռաբնակ իշխանք պարտաւորեցան 'ի հարկատուութիւն։

Աստղմէ չատերն կը հատուցանէին իրենց պարտքը յօժարափոյթ կամօք, և կ'ինչնային 'ի Բաբելոն ապչելոք ու խոնարհամիտք, որպէս 'ի քաղաք նուիրական իշխանի և տէր աշխարհի։ Այդքան չքեղազուարք էր մեծաց աստուածոց բնակարանն, այդքան չքնաղաչէն էր Ելենոսի այրիացեալ ամուսնոյն արքունիքը։ Կնոջ ընծայեալ պատիւը չինուստացներ գկանանցս ածին, մինչդեռ Շամիրամ իր գերմարդկային գիմաց գեղումն՝ չքեղացեալ քան եթէ անչքացեալ ամաց երկարութենէն, երկնակենցաղ իմն կը թուէր և ոչ պատուղ մահացեր հարանեաց։ Եւ յիրաւի, ոչ այնչափ անչուք ծնունդ մը մոռացածին մոայլով ծածկելու, որչափ փայլ մ'աւելցընելու համար Շամիրամայ աստուածատիպ գեղեցկութենանը, քահանայք Պարսիցայ կարդացին գնա յաստեղս դուստր Տայգետայ մեծի գիցուհւոյն Ասկալոնիոյ, սկսեալ այն օրէն յորում՝ Ելենոս հարուելով 'ի սէր նորա, բնաթող գնա իւր կոզակից, առնելով գշնչոյ իւր սրտին, և իշխան ու տէր աշխարհիս մեծաշուք գահուն։

Այս միջոցներս Ելենոս մեռած ըլլալուն՝

Շամիրամ առանձինն կը թագաւորէր, և էր ահարկու ամենուն ու երջանիկ։ Իրեն մէկ ակնարկութեամբն ընդարձակեցաւ քաղաքն, պարսպեցաւ ու զարդարեցաւ մեծակառոյց շինութեամբ։ Երկու միլիոն մարդիկ կ'աշխատէին իրեն համար. ոմանք գետինը կը փորէին, կէսք աղիւսաձև գործէին եփելալ կաւը, և այլք կուտը կը հանէին իսանուն մերձաւոր երկրէն։ Քիչ առենուան մէջ բարձրացաւ պարիսպն, և էր ամրակառոյց ու պեղեցկաչէն։ Նիմիդդի Բէլ՝ ներքին պատուարն, ունէր երեք հարիւր վաթսուն վեցասան երկայնութիւն, չիսուն կանգուն բարձրութիւն, և տասնեւութ լայնութիւն։ Իմկուր Բէլ՝ արտաքին պատուարը, ունէր չորեքհարիւր ութսուն վեցասան չրջապատ, և քան դրրջակայ լայնածաւալ վտան իննսուն կանգնաւ 'ի վեր կը բարձրանար. և կային կրկին շարք աշտարակաց, որոց միջէն ազատաթռիչ կ'ընթանար քառաձին։ Այս պարիսպը, որոյ կողից վրայ կը բացուէին հարիւր դրունք պղնձազործք, աղիւսաշէն էր, որոյ մէկ երեսը ըստ պատշաճի չորցած, և միւսը փտան մէջ եփած, և ամեն երեսուն վեցասան հեռաւորութեամբ մէկ մէկ եղեգնաշէն խոտ վանդակներ կային՝ զանգեալք 'ի կուտը և 'ի դուրս ցցուեալք քան զմակերեւոյթ պարսպին, ապանաև որ կարմրախառն հոյակերտ շինուածքըն կը տեսնուէր 'ի հեռուստ գեղեցիկս ժապաւինեալ 'ի սևագունէ։

կանդնոյ յայնութիւն, տախտակամած մ՚էր յերկնատեսակ և ՚ի նոճւոյ, հաստատեալ արմաւենւոյ մեծահաստոր բունոց վրայ։

Զատնէք և ուրիշ շատ բաներ կատարեց Եամիրամ. վասն զի փիւնիկիոյ ու Բակտրիոյ աշխարհակալին՝ չէին պակասեր բազուկք զործաւորի, ուսկից բերեր էր պատերազմական կառացն եռևէն երկայն շարք մը շղթայակապ գերեաց։ Ինչպէս Բաբելոնի պարիսպն, տաճարքն ու բուրաստանք կը պատմեն յետագայից Եամիրամայ մեծութիւնը, նոյնպէս և Եփրատ, զոր զանց ամբակառոյց թումբերով ընդ երկայնութիւն բաղում աւուրց ճանապարհի, և զուգաչափ հեռաւորութեամբ լայն նաւարկելի ջրանցքներն ու հաղարաւոր առուակք յարբունի արտորէից, կը ցուցընեն դչիոյին մեծագործ իմաստութիւնն ՚ի բարօրութիւն իւր ժողովրդեանը։ Ուստի կըրնանք առանց առաւելութեան գրել իր արքունեաց որմոց վրայ այս պղնուական գովասանաց տողերը.

« Բնութիւնն առաւ ինձի գերապարան
« գնոջ, բայց իմ գործերովս հաւասարեցայ
« մարդկանց հզօրագունին։ Իշխեցի Նինոսի
« Պետութեանը, որ յարևելից ունէր սահ-
« ման Ինդոս գետը, ՚ի հարաւոյ համեմից
« ու խնկոց աշխարհները, և ՚ի հիւսիսոյ
« զՄակտիացիս և զԱզատաստանցառաջ քան
« զիս ոչ մի բաբելացի տեսեր էր գծով. ես
« չորս ծով տեսայ, որոնք այնպէս հեռու էին՝

Եփրատ խարտեշագոյն կը հոսէր ՚ի մէջոյ. վասն որոյ պարիսպն երբ կը հասնէր ջրոյ սահմանին, կը թեքէր անկիւնաձև, կը փոքրկանար ու կը բարակնար պահպանման գետոյն պատնիշափակ եղերաց մօտ, որոց վրայ կը բացուէին նոյնքան բերնով քաղաքին ճամբաներն, ուղիղք և լայնարձակք, ամենքն ալ համեմատականք պղնձագործ հարիւր դրանց։ Այս ճանապարհաց եզերաց վրայ որ բազմարնակք էին, կը բարձրանային եռայարկ տուներ, ընդարձակք, ոչ կիսոք իրարու, այլ ընդմիջնակք ՚ի պարտէզս և ՚ի հրապարակաց։ Ամէնքն ալ ափան վրայ կ՚ընկնար բահանայական քաղաքը, հանդերձ իր Բելայ տաճարովն, բարձրն բուրգն ութհնայարկ, նկարեալ ՚ի գոյն ութն լուսոց երկնի, որոյ ծայրէն, բաբելոնի մեծ աստուածն Բէլ, կը դիտէր իր սիրելի քաղաքը։ Իսկ ճախակողմեան ափան վրայ կը գտնուէր արքունիքն, ամրացնալ չքմեղ դիղեկիանկար պարսպաւ, հովանոցօք և կախաղանաւոր բուրաստանօք։ Երկու գետափունքը կը միացնէր իրարու հետ հինգ վառան երկայնութեամբ գետնեղէկ կամուրջ մը, զոր ՚ի վեր ունէին կամրջակաք՝ վարսեալք ՚ի տաշտան Եփրատայ։ Կամրջակալ ըստնելու երկաթի ճանկերով հաստատեալ և կապարաւ զօդեալ քարեր էին, որոց երեսը գետոյն ընթացից դէմ դարձած ըլլալուն, թուէին հատեալք ՚ի սրանկիւնս։ Կամուրջն որ ունէր քսան

« որ ոչ որ կրնար հաւանիլ։ Աստիկեցի պե-
« տերն հաւ մտիլ՝ որ կաղկեցաւ. և ոչ կա-
« մեցաւ՝ բայց եթէ երբ օգտակար գտանցի
« ժողովրդոցս։ Անարգասրեր գաշտերն
« արդասրեր լրի, քաղաքներն անասրի
« կերպով պարպուելով, անմարդի ծայրէ
« մինչև երկրէն համբոյ բայլ. ուսկից
« որ անցայ՝ հոն բոյն համիրաններ բացուե-
« ցան, և շատաշատ կռռելու անցան դի-
« բաբեանի այն անկերևի՝ ուսկից կը դը-
« ժաւորին սատանայ գազանք։ Ես այս ա-
« մեն բաներն բնելով հաստեցայ, գոյ ժա-
« մանակ նահրելու պատասխանելու ու բարեկա-
« մաց»։

Ա. յսպես Եսայիաս մեծ ծանր աշխատու-
թեանց պատերազմի, կը հանդչէր իր քաղա-
քին հոգեբանական մէջ գոյ ամեն օր կը քա-
մելին անոր բնակիչներն և հարատարուեալ
հայոցական ազգաց։ Երեն հանիւր Երջանիկն
Ա յրարիա կը կոչեցնէր զինուց. երեն հա-
մար Տէրոս կը հրատէր կամ ապրատակա-
մոյլ, և կը քանար՝ ի կենդանի գոյն ծերա-
նոց. երեն հանիւր Ա պրատան կը մոլորէր
հոգեկրթեալ երեսփոխներ և Հոգեկատար
յաղթանդամ վերեր։ Ա յրարիոյ ցեղին ա-
կէզարն էր, բանի որ չէին գրագետ՝ ի վե-
րէմերգրութիւնն Յաստուծոյ գրերն, քա-
ջալերեր և բարեմիտ յանձնակ առնելու
գոր, որոնք չէշ ի ժամանակ ալ պիտի կրէին
ատկերն գերութեան չգիտցան, մինչդեռ ի-
րենց Ջերասշ իշխանք, գրասեր աշխ-

և մտաք, հիւր հարկատու երջանիկ գիւղ-
յին, կը ջանար, թէպէտ ի զուր, հաճոյա-
նալ իրեն։

Փոխարկաց նախապատրաստ ունայ գա-
ւառին անհամեմատ չէր Բաբելոնի անապա-
տոր երկրէն երեսը, բանզի կը հանդիպ
ատկերն ի պահպանութիւն նորա գերա-
գոյն Վիր. Իրա, առատահաս ձեռ, գորով ի
բաղնատրակ տաճարի և ի անգամ, գոյն
գի ամիրայ քաղաքն իրեն անգամն էր, և տա-
ճարն՝ բոլոր հանճարագոյ մարդն գոր արդա-
տարեր գործեր էր. Նկատ, տէր կապատակ
կանգնին. Բէլ՝ յուսատ. Այդ ձուկն տա-
տանած, որ բերան տանջին քաղաքացիներ-
թիւնը ի կոհակաց ծովու. Այն՝ յուսատրիչ
գիշերոյ, Մերոդա, կամ Տայգեատա, կամ
Ռէա, բան անգամ՝ Ա յրարիկ ծննդատրած,
մեծ մոյրն Հարիւրանի, որոյ արբանեակը
անատան և գիշերատան պաշտամունքնե-
րեն կը ժողովին ի Բաբելոն անհամար
բազմութիւն ի Երկրպագուաց։

Անատարոյ երկիրը կը կերակրէր գա-
ւառն ատատակէս, արդասրեր էր հա-
ւատար այն երկրին՝ գոր ատգանէ մեծն Նե-
գոս յաղթաջար ազգաց։ Կը բազմանէր ի
բնութենէ արմատներ, ճառագ, գարի, և
շաշմոյ. ցորենն երկհարիւրապատիկ և եր-
բեմն երեքհարիւրապատիկ կը պտղաբե-
րէր, և կրկին էր հանդերն ամեն տարի ինչ-
պէս ի Մեսոպոտամ Բարիւղատրոյ Ներա-
տոյ մեռ, որոյ ատաղձին չափ նման կը հեր-

49878-50

կուէր ՚ի ծանրաշարժ կառաց, կը տարա-
ծուէր զոգեաս անսահման լայնածաւալ
դաշտապետին մը, փայլելով արեգական
ճառագայթից տակ հանկարծական արձակաց
Երբեմն երբեմն շարժուն հանգոյց ոսկե-
գոյն ծովին զուարթ ցցուեալ կզակաց նմանի
կը բարձրանային արմաւենիք գիրքեր
բունեալ, և կը ծածկին հովանաձև մարգա-
շատ գիշերից վրայ, որոց տունկերն կզտաձև
էին, որմունդն փայտակերտ, տանիքն կո-
նաձև, գոնեներն բարձրաշէն՝ ծեփեալ ՚ի
կուպր, բնակարանք գազիակառոյց ու գոր-
ծատեղեաց՝ իսկ իրենց գլխաւորաց տունե-
րը, հասարակաց շէնքերը և տաճարաց
տաճարներըՙ քառաձեւք և ագիւտակերտ
էին, երբեմն շրջագծալք և երբեմն եռանկեան
՚ի հատ, և քանձր ջնարակով կանաչագոյն
օծուած ըլլալուն՝ կը փայլին գեղեցկա-
պէս։ Կը տեսնուէին ՚ի հեռուստ գաշտա-
գեղեցն վրայ ցրուած քաղաքներն, իրենց
պարսպակոփուկ հովանոցներովն և տնրա-
կաւ աշտարակներով. իսկ անդիէն և ար-
տաքին կենդանի կանաչ գոյնն քնոտ հա-
տակ կ՚երեւար առանց յանկուցիչ լանա-
գոյն գիծերէ, և էին ամբարտակք հորիզ
ջրանցիցն՝ որոնք իջնելով յՀիւսիսատակ կը
թափէին ՚ի Տիգրիս, ճանապարհը լայնք՝ ո-
րոց վրայէն կ՚ուղեորէին վաճառական
տակներ արագընթացք քան պահանջելոց
հասանցն, և կը տանէին ցորեան և գրա-
տուց։ Այս նաւակներն ուռենւոց տախտակ

շինուած էին՝ մերթով ծածկեալ ու կապա-
ձիրեալ, որոնք իրենց դիտեալ նպատա-
կին տեղը հասնելէն ետքը, նաւուղիղք կը
քակէին զանոնք, փայտերն կը ծախէին, և
իրենք կը գառնային հետևակ, մերթն
գլուխնուն վրայ առած կամ յատանակի մը
գետակին վրայ բեռցուցած, զոր նաւակին
մէջ դրած ժամանակ կը տանէին մինչև հե-
ռաւոր գիւղը։ Ուղևորք որոցմով խառնակ
էր ճամբան և գետին մօտ գիւղերն, ե-
կոյն չրջագնաց մ՚ունէին ՚ի կառաւ, որոյ
վրայէն ուրիշ կարճ մ՚ալ գունաւորեալ
բուրդէ, և տաներնէն հոգմաշարժ ապրուսակա-
պոյր լոգիկ մը։ Գլուխնուն վրայ ունէին
կարճ արտախուրակ մը ապրուսակ վերջաւո-
րօք, որով ամիսօք կը բռնէին հիւանդ ե-
կոյն մտերմերնին. ոտքերնին մերթ տրեխ-
ներ, և ձեռքերնին երկայն գաւազաններ՝
քանզակագործեալ, կերպարանելով չու-
շան մը, վարդ, առիւծ, արծիւ, կամ ուրիշ
տեսակ կենդանի մը։ Այսին կողմ առաւտու-
թիւն, ճոխութիւն և կենդանութիւն, ա-
սին կողմ դառնութիւնք ժողովրդեան մը բարեբաստութեան, որոց պարիսպ-
ներն, պաշտօնարան, բուրգերն և աշտարա-
կներն կը փայլէին հորիզոնին վրայ, նկա-
րելագ ոսկեգոյն և ծիրանեգոյն ՚ի ճառա-
գայթից լուսաճաճանչ արեւուն, որ քանի
մի ժամու անցեր էր քան զմիջօրեայն։

Այս հիանալի տեսարանը դիտելու պատ-
ուած էր հետաքրքիր ու տխուր աչօք պա-

տանի հնձելու մը, որ կը յառաջէր մեզմաքայլ գնացին աջակողմեան ափունքէն, և ունէր յոդնաթիւ զօրաց գումարտակ մը և կարաւէլլեր մեծաճոխ սայլեր։ Արդէն իսկ մարդկանց այդ ամբոխն անցեր էր իւ գետը՝ բարձրացեալ կալոյ հեղեղին բերանը, որդէն Քաղեր էր իր ձախակողմը Սիսաքոյ վաղնջական աշտարակները և Նահր Մալթա Քազաւորական լայնանիստ ջրանցքը, որ գետ նոր բացուեր էր ընդ մէջ Եփրատայ ու Տիգրիսի, և Բաբելոն իր ամենայն հսկայագործ պարծանաքն բացուելով օտարականին առջև (վասն զի այնպէս գուշակել կու տային խարտեշագոյն մազերն, կապուտակ յօներն, և ամեն բանէ աւելի հանդերձից ու զինուց օտար տարազն), կը տպաւորէր դիմացը վրայ զարմանաց ու սիրուխեան զգացում մը, ինչպէս ըսինք կանխաւ։

Օրուան արշալուսոյն հորիզոնին վերջին սահմանաց վրայէն անանոյշ այդ պատանի հնձուան մեծատարած քաղաքը, նոյն վայրկենին տարապայման անհամբերութիւն մը սերեր էր հոգւոյն վրայ։ Հնձելագունդն թէ և կ'երթայէր քայլերը, և աւելի կարճ ժամանակ կը տրուէր հանգըստանան, սակայն սրտագին յառաջելով երկնից կամարին վրայ, անհանգուժելի տապին կը հարկաւորէր զնոսա գիշեր տանն հասանել այդ վայելից ուղին, ի լուսիան մանկտիմ լուանոյն՝ որ բոլորտիքս էր յայնժամ։ Սիրման ամսոյն վերջին օրերն էր՝ որ բաբելական տարւոյն երրորդ ամիսն է, վասն զի իրենք գարնան կը սկսին տարին, երբ Հայաստանի լերանց ձիւներն հալելով կ'աճին Եփրատայ ջուրերն տարածայման օրինակաւ։ Գարձեալ Սիրման ամսոյն սրտագին տապը առաջարթուիչ ցօղնոց հասկերն առատացնելէն զատ, նեթելով կաւոյն որ ապրատ ձև առնու, Նաեւ նաարայ մարդիկը անուանելին գարձեալ զայն՝ ամիս ապրատ։

Արդեօք կը վստահէր պատանի հնձեալըն չուտով Բաբելոն հասնիլ։ Ինչ կը նշանակէին մերթ հետաքրքիր և մերթ տխուր հայեցուածքն որ կ'ուղղէր յայս կամ յայն կողմն, բերելով դիմացը վրայ անսովոր խառնուրդ մը հակառակ զգացմանց։ Երբեմն կը խոտորէր աչքերն ուղղին նպատակէն, կը գնէր զՆեփրատ, և կը դիտէր մանկական հետաքրքրութեամբ այն լուռ կան սալերը, որ ապրատակ վարպետութեամբ շաձկեալ ու ասֆալտներով բեռնաւորեալ, կը տանէին արմաւենոյ պրպեցուցիչ հեզանութիւն, զորոնք մեզմիներոյ յառաջ կը մղէին երկայն ձողերով, իջեցնելով զանազան խորութեամբ մինչև գետոյն տակաւ հնելու համար։ Քիչ մ'անդին կային ուղեորք յողորմ վիճակի, որոնք հետեւան ուղեորութեան նեղութիւններէն, ինչպէս նաև ճամբուն վրայինն ապատելու համար, պատմուճաններն վակեզած գլուխնուն

վրայ փաթութած՝ կը հետևէին գետոյն ընթացքը, պինդ ունելով բաղկաց տակ ուռուցնալ տիկ մը։ Ուրիշ կողմ ալ կային կանայք, որոնք դիւրաւ կը ճանչցուէին իրենց սպիտակագոյն զգեստէն, որ կը ծածկէր գլուխնին ու պարանոցնին. թեթև ու յաջող լիւղորդք, որ մէկ ձեռքով կը լիւղային ջրոյն երեսէն, և միւսոյն վրայ՝ զոր 'ի վեր բարձրացուցեր էին, ինչպէս նաև կանգուն պարանոցին վրայ, կը կրէին պըտղոյ կողովներ, կամ կաթի ըմպանակներ 'ի զովացումն ուղեւորաց։

Ջուարճալի տեսարան, բայց պատանւոյն զուարճութիւնը երկար չէր տեւէր։ Մերթ ընդ մերթ կը մթագնէին աչկունքը յօնից կինճեալ կամարին տակ, որպէս թէ ցաւալի մտածութիւն մը գար յանկարծ ու խոցոտէր զինքը։ Կը դողար՝ որպէս թէ անծանօթ բանէ մը կը վախէր, շրթունքը կը մընչէին ընտանի անուն մը. իսկ երիվարն կը վրնջէր, կը թեւաւորուէր և կը մանչէր իր փոփոխամիտ սիրոջը յանկարծական ցընծմանց տակ։

Կուգային նաևէն իր ուղեկիցքն, ծանրաշարժ ու չքեղապանծ, 'ի նշան յարգանաց դաշն ձայնիւ ևեթ խօսելով։ Մինչև իսկ Պարեա, սրտակիցն իւր Պարեա, որ հեծելագնդին առջևէն կ'երթար և գրեթէ իրեն հաւասար հեծնր էր, երկար ատեն բերանակապալ կեցեր էր, վախնալով որ չըլլայ թէ այլայլէ իր սիրոջը գաղանի խորհըրդոց շարքը։

Կնճռնաց պատրակի մը ծայրէն դառնալով՝ որ կը ծածկէր ընդարձակ ատրածութեամբ գետին յաճախաւոր ծոցից մէկուն վրայի երկիրը, տեսանուելաւ յանկարծ տանց բազմութիւն մ'արբունական ուղւոյն եղերաց վրայ, որոնք ամենքն ալ քաղաքի երեսոյթ ընծայէին՝ ատամնաձև պարիսպով և ցանկապատ ծաղկապաճոյճ բուրաստանօք։ — Ասիկա Բարիզու արուարձաններէն մէկն էր, բազուկ մեծաղօր՝ զոր կը տարածէր շուրջանակի արքայական քաղաքը, վտակք բաւականք ընդունելու իր զօրաւոր կենաց աւելորդ մասը։ Ընդարձակ հրապարակին մէջ ուակից կը սկսէր արուարձանը, բաբելական հնձելոց բազմաձևան գունդ մի կեցեր էր. գեղեցիկք էին աչաց տեսութեան իրենց զրահիւքն և մարթէ առնապանօք, որոց վրայէն ծածանէին քղանցք։ Ասպանդակաց վրայ նիզակ ունէին, գլուխնուն վրայ սաղաւարտ սրածայր սեպով. իսկ 'ի համեմատից կախեալ էր լախտ երկաթակուռ։ Ասոնց շորս կողմը արք և կանայք ձեռքերնին սափոր ու անօթ առած, ծառաւեաց կաւէ բաժակով ջրոյ մէջ լուծեալ նռան հոյդ կը մատուցանէին։

Պատանի հնձեալն կանգ առաւ ճամբուն մէջ տեղը, ըստ արժան բաւականին հեռի յուղեկցացն, նոյնպէս և կարասէկիր սայլը ըստ կարգին։ Երկու կողմանց երիվարքն ողջունեցին զիրար 'ի շնչին և 'ի խրխնջիւն։

'ի վերայ ժողովրդոց երկրի, կը սպասէր անհամբերութեամբ չնորհալից իշխանիդ և աղնուական հարկիդ։

— Ոչ հարկ, այլ ընծայ, — պատասխանեց մէկէն Հայոց Թագաւորն, կնճռելով դէօնն։ — Բաբելոն զօրաւոր է, բայց Հայկայ ցեղն Նինոսի բարեկամութենէն աւելի իւր սրոյն կ'ընծայէ մարզարտայեռ վարսակալ կրելու իրաւունքը։ Մեր հարքն նախ քննեցին և ապա բաղում անգամ բարեկամք եղան մեծատարած դաշտավայրիդ Թագաւորաց հետ. բարեկամք ենք խոնարհամիտք և ոչ հպատակք։

— Այդպէս ըլլայ, — յարեց մեան հլութեամբ, — լաւագոյն է բարեկամ խոնարհամիտ քան հպատակ գժուարասանձ։ Այդ հաճէ, վեհանձն արքայ, և եկուր այն սենեակը զոր սահմանեց քեզ Շամիրամ, որպէս զի բարեկամ Թագաւորի արժանաւոր հանդիսիւ Բաբելոն մնաս ալէգ առաջ սթափիս յաշխատութենէ երկայնօրեայ ուղղոյդ։

Հայոց Թագաւորն առանց բառ մ'արտաբերելու 'ի պատասխանի պատուադիր հրաւիրանացն, թեթև ակնարկութեամբ գլխոյն ու մարդավար չարժմամբ՝ հրամայեց Բաբելացւոյն ելանել յերիվար։ Այս կ'ուզէր մտրակել զերիվարն ու շարունակել ուղին, բայց կ'արգիլուէր 'ի մարդասէր ցուցակութենանց բնակչաց տեղւոյն՝ որ խըռներ էին ճամբուն վրայ, զինի մատուցանելով օտարականացն։

Օտարականաց գալուստը տեսնելով Բաբելացիք՝ մէկէն 'ի կարգ մտեր էին։ Ի բենցմէ մէկն, գլխաւոր հրամանատուն ոսկիակապ սրոյ կապարանօք, նկողաց ընդառաջ գնաց արշաւակի։ Պարեւտ լսելով իր տիրոջ հրամանները, գիմաց և նա ընդառաջ նորա։

— Ո՞վ է այդ օտարականը, — հարցուց Բաբելացին առ Պարեւտ, — որ հնձնալ է 'ի ձի ձեր առջևէն, որպէս իշխան ոմն 'ի գլուխ անցնալ իր հպատակացը։

— Զնա ճանչնար Հայաստանի Թագաւորը, — պատասխանեց Պարեւտ, — զԱրա, զորդին Արամայ 'ի ցեղէն Հայկայ։

Այս խօսքին խոնարհեց Բաբելացին գլուխը երիվարին բաշից վրայ, անանկ որ գետին դպաւ աղեղնաձև Թրանը ծայրը։

— Պէտք էի գուշակել զայն, — յաւել ապա, — վասն զի աստուածանման կերպարան մ'ունի, և Նէբու սիրեր է իր յօնից վրայ՝ իբրև յորդի ամենասիրելի, երկնային կամարաց նուիրական գոյնը։

Եւ մէկէն երիվարէն իջնալով, գնաց Հայոց Թագաւորին երիվարին երասանակը բռնելու 'ի նշան պատուոյ և յարգանաց. և ապա յաւել.

— Ողջամբ հասեր, Արա Գեղեցիկ, որդի Արամայ, երջանիկ ամուսան և բարեբախտ օրուան մէջ 'ի դրունս Բաբիլու։ Մեծն Շամիրամ՝ որում շնորհեց Բէլ յաջթութիւն սրոյ և գաւազան իշխանութեան

Օրիորդ մը քաջալերուելով մեծաւորաց յորդորներէն, բայց շատագունակ դիմօք ու դողդոջուն մարմնով յառաջից դէպ ի պատանին՝ մատուցանելու հիւրընկալ բաժակ մը։ Ա.րա յօժարակամ ընդունեցաւ պատն օրիորդին ձեռքէն, շրթանցը մօտեցուց և ապա նա դարձուց բարեմիտ պըտարթութեամբ, մինչդեռ օրիորդն կեցած կը դիտէր յուժշտակեալ մօտ պատանին, և բաղմութիւնն իրեն չորս կողմն առած կը կրկնէր անդադար. Ա.րա՛ գեղեցիկ, արդարև աստուածանման է դա։

Եւ յիրաւի, ասկէ աւելի արժանաւոր անուն չէր կրնար սեփականել իր Թագաւորին Հայաստանի ժողովուրդը, զոր սրաթոխիչ համբաւն արդեօք էր ի բերանս ամենեցուն՝ Եփրատայ ու Տիգրիսի միջագետաց հովտին մէջ։ Մարմնագեղ, թեթեւանդամ միանգամայն և կորովի կը տեսնուէր նա ուղևորի անսպառնալ հանդերձից տակ. ծածկուած էր փոքրիկ հողմաշարժ թիկնոցի մը ծալքերուն ներքև, փակելով պղանձեայ դորշագոյն բաճկոնաւ ժապաւինեալ ի կարմիր, և գմէջան բուրդէ փոթիքով՝ որուն տակէն հանգուցուէին արոյն կապերը, հաւասարիմ բարեկամ արտին։ Գեղձան ու դանդուր մազերն մուշտակէ սեւագոյն գլխանոցին եղերքներէն ցցունադարդ դուրս եկեր էին, ականակուռ ու փետրազարդ, վայելչապէս պատկերով ձիւնափայլ երես մը, ճշմարիտ հայկեան հողւոյն՝ որ ներքին

փոքրիկ այլայլութենէ անդամ մէկէն կը չիկնէր։ Ցօնից լայն ու ցցուեալ կամարն չքեղագոյն ևս կը փայլեցնէր նորա կապուտակ աչաց ջինջ պայծառութիւնը։ Հոլանի պտերն, կզակն ու պարանոցը հանդերձ իրենց միւս վայելուչ մասերովը, ծայրաստիճան ունէն՝ ուղղագիծ ճակատուն, վերին շրթունքն զարդարեալ երկայն, նուրբ և գեղարուեստ ընչացքով, կը ցուցընէին նորա ազնուական դիմաց վրայ քաղցրութեան ու զօրութեան անբաժանելի խառնուրդ մը։

Կարծես վերկենդանացեալ էր ի նա Հայկայ հիանալի դէմքն, զօրաւոր նախահայր իր ցեղին։ Պարթևգուբ Հայոց հադնեցուաց նուագէին զնա կորովածիլ, անձնահարիչ երիվարաց, քաջամարտիկ և անպարտելի, նման իր նախահօրը։ Ինչպիսի երջանկութիւն։ Հայաստակ ժողովրդեան աչքն իրեն վրայ էր, պատերազմական ոգին զուարճանէին զնա, առ նա հառաչէին բարեսիրել կանոյք Ա.րմաւիրայ և ափանց Վանայ։ Ա.րա գեղեցիկ, Ա.րա քաջ, Ա.րա ամենասիրելի երգէին նուագը։

Պէտք եղած ժամանակն տալէն ետքը, ոչ նթէ ի զարմանս արուարձանեայ ժողովրդեան, այլ յընդունելութիւն հիւրասէր ըմպելեաց, շարժեցաւ Հայոց Թագաւորն, և իրեն հետ բաղմագումար հեծելագունդն, ահագին շառաչմամբ կագմածոց ու պատենաւոր սուսերաց, և մեծաւ զօրանջմամբ նետից որ կը շարժէին ի կապարճս

իրեանց կախեալք յուսոյն Հանդերձ Հայկական մեծայաղթ աղեղամբք։ Հայոց պատուն առջևէն կ'երթային Բարելացի հեծեալքն 'ի նշան յարգանաց։

Արդէն արեգակը շատոնց խոնարհեր էր հեռաւոր անապատին սահմանէն վար, երբ հասան վերջապէս Հայկական հեծելքն Իմկուր Բելի առջին, որ լոյն պարապին չրջապատած էր, որոյ աշտարակաց կատարքն սևագոյն կ'երևային, սակաւ մի յառաջ կարմրագոյն 'ի վերջին ճառագայթից արեգական, և այժմ կապտագոյն յանխմանալի լուսոյ աստեղաց։ Անսովոր, զարմանալի ու գեղեցիկ տեսարան մ'էր։ Ի խորս անդ աբևմտակողման, Պարսիքա, քահանայական քաղաքը, որբավայր Թաբուն խմաստութեան Աբքասից, երկնաչափ 'ի վեր կը բարձրացնէր իր մեծակառոյց չէնքերը։ Եօթն լուսոց աշտարակն, որոյ գունագեղ բարձր հովանոցները ցոլացուցեր էին 'ի ճառագայթից արփւոյն զանաւ չողշողուն, զպիտակագոյն, զնարնջագոյն, զկապտագոյն, զծիրանեգոյն, զարծաթագոյն և զոսկեգոյն, նուիրական եօթն լուսաւոր գրնտից, ոչ այլ ինչ ընծայէին 'ի տեսանելիս, քան եթէ թխագոյն կոյտ մը առնգգամեայ, առնգուղ իրաւցընէ՝ չինեալ մեծագոյ ժողովրդոյն մ'արշաւելու երկնից դէմ։

Դէպ 'ի միջավայրն կը բարձրանար աշտարակաձև բուրգն մի եռայարկ, նուիրեալ հինանց երկրի, որոյ առաջատը կը տարածուէր մեծ քաղաքն՝ յերկուս բաժանեալ Եփրատ գետոյ։ Ինչ մ'ալ առաջ, յահեկէ դիտողին, կը ծաւալէր մեծագոյն խումբ մի բազմաձև չինուածոց, հովանոցաց և աշտարակաց, որոց մէջ կը կանգնէր ուրիշ մեծակառոյց չինուած մ'ալ, Շամիրամայ արքունիքը, փոքրիկ քաղաք պատնիշափակ 'ի ձախակողմն գետոյն, պսակեալ մեհենիւք, պատշգամօք և բուրաստանօք, որոց միջին տնկոց ճոխ բազմութիւն մը, արդիւնք օտար աշխարհաց, 'ի վեր կը սփռէին իրենց սաղարթախիտ ոստերը։ Եւ լուսինն վայելով նոյն կէտին վրայ, կը զարդարէր շքեղման լուսով այդ դիւթական հրապուրիչ տեսարանը, որ կամաց կամաց կը պայծառանար հեծելոց առջին՝ Իմկուր Բելի աղօտ առաւոտեն, քանի որ կը մօտենային փոսին։

Հասան վերջապէս կամրջին գլուխը, և տեսան որ բացուեր էր պղնձագործ դուռը՝ ճանապարհ բանալու նոր այցելուացն Բարելոնի։ Հնչեցին պղընձաձայլ փողերն, կոխեցին երկաթապատ սմբակք երիվարացն նոճեաց ընդարձակ տախտակամածը, և որոտաց խորին միջնադաւիթն՝ պաշտպանեալ 'ի մեծ ամրոխէ տիգաւորաց. և Հայոց Թագաւորն մնաւ չքնաղակերտ կամարայարկին տակ, 'ի լոյս ծխալից կայրաձիթեալ ջահից, 'ի մէջ մարդակերպ ցլուց և հսկայաձև եղջերուաբաղից, որ կարծես կասկածանօք ու զգուշութեամբ կը դի-

աչին նոր հիւրերը իրենց վիճարդնաց յօնից տակէն։

Միջնադարեան, և անոր հետ պարապին առաջին շրջանակն անցնելնէն ետքը, հնձելոց առջին լայնարձակ դաշտագետին մը բացուելաւ, շրջափակեալ յանդից և յարտեսից. ապա ուղի մը ընդ մէջ երկու շար անկոց, աստ և անդ հատեալ՝ ի փոքրագոյն չաւղաց, ունելով ջրոյ առուակներ՝ արբուցանելու տունկերն՝ ի տապոյ բոցատոչոր արեգական։ Թանձրախիտ ծառատունկեր շուրջանակի, նաւակայաններ տուներուն առջև, գրեթէ ամենքն ալ հասարակաց չէնքեր ու զօրանիստ բնակարաններ, ընդ մէջ արուարին պատուարին ու Նիվիդի Ռնելոյ, որ քաղաքին երկրորդ ու անձկագոյն շրջապատն էր։ Սակայն հանկէց կը լսուէին բաբելական վաստակաւէր կենաց ձայներն, շառաչքն ու աղաղակները, որպէս բզկիւն մեծի փեթակի։

Պատանի իշխանին նոյն բանը հանդիպելու էր ինչ որ կը հանդիպի այն ամեն մարդոյ՝ որ կը գանուի նոր քաղաքի մը մէջ, ի խլրտուն և ի շառաչիւն անծանօթ մարդկանց որ երթևեկին գրաղելով իրենց գործոցը, առանց միտ դնելու օտարին, որ կարծես աւազահատ մ'է՝ զոր պատահարն կը խառնէ իր մրրկածուփ պատուհոյ մէջ։ Իշխանն անհանգիստ, լքեալ ու խռովեալ էր, և գրաւեր էին զինքը այն ամենայն անսակ տխրութիւնք, որ ոչ թէ առոյգ

պատճառէ մը յառաջ գան, այլ արդասիք են վարանմանց ու անստուգութեանց։ Նորատունկ բոյս մը՝ որ օտար երկիր կը տեղափոխի, քիչ մը ժամանակ լքեալ կը մնայ, այնպէս կ'երեւցընէ թէ արտմած ըլլայ, մինչև որ վարժի տեղւոյն և արմատներն ակըռին ըմպել նոր բնակութեան կենաբեր հիւթերը։

Որչափ կը յառաջէր Ադրա, այնչափ աղաղակաց ձայներն կը սաստկանային, և հեռուէն գուարթագէմ մարդկանց գանազան խումբեր գուրս կ'ելլային, որոնք սոսկաց ընդարձակ տուներին տակ՝ ապիտակազոյն երեւալով, կը պայծառանային աստղին լուսէն, և յանկամայ կամ հայեացք մը տալով անձայն հնձալագնդին, ուրիշ ճամբայ կը խոտորէին՝ ի ձախակողմն եկողաց, և մերձաւոր անտառակի մը միջէն յանկարծ երեւէին ու անհետանային. ուսկից՝ կիտրոնից և յասմիկաց անուշահոտութեանց հետ, լուսոյ ճառագայթներ ալ կը ցոլտէին ու ցնծալից ներդաշնակութեանց ձայներ կը լսուէին։

Պարետ, որ իմկուր Ռնելէն ներս մտնալէն ետքը՝ չտապելով երիվարին քայլերը՝ թագաւորին մօտեցեր էր նորա ակնարկութեանցը աւելի պատրաստ գտնուելու, ընդհատեց երկիւղիւ լռութիւնը և ըսաւ.

— Զնա լսեր, աէր իմ, տակիւ տխուր ձայները։

— Այո՛, — պատասխանեց պատանին

տխրութեամբ մը ծռելով գլուխը։ — Սանտի շատ աւելի յարմար էր քաղցրագոյն ևս հնչեցնելու այդ նուագարանը, և անուշ ձայն մ'ունէր երբ կ'երգէր իր դաշնակաւոր երգերը։ —

Պարետ ամաչելով բերանը չի բացաւ ի պատասխանի։ Բայց իշխանն կարծես արտաքսել ուզելով մտքէն այդ տխուր յիշատակաց մտածութիւնները, գարձաւ բարեկական զօրապետին՝ որ յաջակողմն էր, և հարցուց ի լեզու Սենատոյ.

— Բարեկամ, ինչ են այս ձայները։

— Գիշերս լիալուսին է, — իսկոյն պատասխանեց միւսն, — և ահա կը կատարուի Մխիթարայ Չարբանիզայ, դիցուհի երիտասարդութեան, գեղեցկութեան և սիրոյ, մխիթար արտից, հոգի և կեանք բազմաբեղուն բնութեան։

— Չուարթ է Բաբելոն, — գոչեց Արտաբազմախորհուրդ։

— Այո՛ զուարթ, — կրկնեց հնծեալն, — և դու, ո՛վ տէր մեծազօր, աղէկ վայրկենին կը հասնիս ի Բաբելոն։ Կերպարանքդ, շնորհալից իրերն գներգել, ասող կարմրագոյն լուսոյն, պիտի բարախէ Բաբելոնի գեղեցկասիրտ դստերաց սիրտը։

Քաղցր ծիծաղ մը ծաղկընկէց ըրաւ իշխանին շրթունքը։ Գեղեցկութիւն՝ բարեմասնութիւն մարմնոյ, ինչպէս և առաքինութիւն՝ բարեմասնութիւն հոգւոյ, չեն անզգայք գովութեան։

— Շո՛ւրթն կախարդիչ, — ըսաւ Բաբելացին։

— Հասարակաց է հանդէսն, — հարցուց Պարետ ընդհատելով նախընթաց խօսակցութիւնը։

— Նուիրական անտառն բաց է ամեն այցելուաց։ Կը համախմբին աստ ժողովուրդք Սենաարայ և օտարք հեռաւորեան աշխարհաց։ Թէ որ կը հաճիս, — շարունակեց Բաբելացին, ուղղելով խօսքը առ իշխանն, — մեծ թագուհւոյն այս գիշերուան համար քեզի որոշած բնակարանը իջնալէդ ետքը, կրնաս գալ ու խառնուիլ համարձակ ամբոխին մէջ. ուր կը տեսնաս առանց ճանչցուելու՝ զաղնուական պատանիս, զօրիորդս և զկանայս Բաբելոնի։ Ահաւասիկ այս է քեզի ու քու հնծելոդ համար որոշուած բնակարանն. պահէ զքեզ Ներու քու հպատակացդ։ —

Ցիրաւի հնծելազունդն հասեր էր կըրկնայարկ չէնքի մ'առջին, որոյ ամրակուռ և խորահիմն որմունքն հաստատուած էին ապիւսէ որմակալներով, մինչև այս ինչ բարձրութեամբ։ Դրան մեծ կամարն անցնելով լայնարձակ գաւիթ մ'ընդ առաջ կ'ելլար, որոյ կողից վրայ կը բացուէին մեծամեծ սրահներ՝ կենդանեաց համար, և բնակարանք զօրականաց ու ծառայից։ Իսկ վերին յարկը թագաւորին և իւր պաշտօնէից սենեակներն էին։

Իջնելով յերիվարաց, Հայոց թագաւո-

Ինչ առնէին նաև Ա.րա զգեստաւորէն վայելչացեալ գեղեցկութեամբ ու մանկութեամբ։ Ի բաց դնելով փոշիէ զգեստն և հայրենի տարազը, հագեր էր կրկնաձիրան բարեկարգ, որոյ արտաքին երեսը սպիտակ էր ոսկեգոյն վերջաւորթ, իսկ ներքնակողմը կապուտակ. նոյն գոյնով էր նաև քղամիդն զոր կրէր ի վերայ ուսոցն ձախ ի ձախ։ Կապտագոյն էին նոյնպէս գուլպաներն, որ մինչև ծունկերը կը հասնէին. իսկ արտաքուրքն սպիտակ ոսկեգոյն վերջաւորթ։

Զատնիք և ուրիշ ասոնց նման զգեստներ պատրաստեր էր Հայկայ Թոռին Շամիրամայ արքայական հիւրընկալութիւնն։ Ա.րա անոնց միջէն ստորնագոյնը ընտրեր էր, բայց ինչպէս կրնար եղածէն աւելի ստորին ցուցընել։ Գեղեցկութիւնն ու պատանեկութիւնն աւելի կենդանի և զուարթ լոյս մը կը ցոլացնէն, քան երբէ ոսկին և ակունք պատուականք՝ վայելչութիւն ու գեղեցկութիւն իրենց չրջապատած առարկային։

— Ցիրաւի, — ըսաւ Պարետ երբ յանկարծ տեսաւ դինքը կերպարանափոխ, — բարեբացին իրաւունք ունի. ով կրնայ չէր սիրել զքեզ, ով տէր։

— Ա՜հ, — պատասխանեց իշխանազունն տխրագէմ, դիտելով իր փոփոխեալ զգեստները, — այսպէս կը զգենուր Սանտէ, զԺրահան Սանտէ։

բին պաշտօնեաներն սկրսան աշխուժութեամբ իրենց հանդստեան պատրաստութիւնները կատարել։ Հնձեալք ի բաց առնուին զկազմածան, կը քորէին և կը զովացընէին բազմաչխատ նժոյգները. ուղտապանք, կարասեպահք ու ծառայք ի վար կ'առնուին պաշարները, կազմածները և մնծադին անօթները. վերջապէս ամենքն տեսնելով թէ բան մը չէր պակասեր հաստատարիմ ուղեկցաց, կը մտածէին սթափիլ զանձինս՝ կերակրօք, ըմպելեօք ու քընով։

Ա.րա՝ Պարետի հետ իր բնակութեան յարկը գնաց։ Ա.րքունեաց երկու ներքինիք հօն կը սպասէին ցուցընելու իրեն ննջարանը, զարդարեալ բազմաճախ գորգերով, փափկամորթ երէոց բուրդերով և վեներայից կակուղ անկողնով ի խոտս անդ սեննեկին, ծիրանեվայել ծածկարանի մը տակ։ Նախ զգեստաւորուքը տարին դինքը, քաղցրաբոյր ազդի ազդի հոտոտելեօք, և ապա ի գաղջ լուացարանն, ուր ջուրն պղընձադործ առիւծի մը բերանէն քարակերտ մեծ աւազանի մը մէջ կը թափէր։

Մինչդեռ պատանի իշխանազունն այս հոգոց զբաղեալ էր, որք բնականք են յետ երկարատև աշխատալից ուղեւորութեան, սկրսան իրենք պատրաստել սեղանոյն վրայ քաղցրահամ խորտիկները, մաքրափայլ ապակիները, ձիւնանման գով ջուր և արմատենւոյ արբեցուցիչ հեղանիւթ։

Եւ այսպէս ըսելով, ընկաւ նստարանի մը վրայ հանդէպ անդանդին։ Բայց Պարնա չախորժեցաւ իր սիրոջը տխուր մտածութեանց դարձնել նորոգուիլը։ Միայն ընդ միայն էին և առանձին, և բարեկամութեան իրաւունքն յաղթեց պատուոյ իրաւանց։

— Յոտն կաց, ուժ տէր իմ, — գոչեց նա զօրովական ձայնիւ, — չըլլայ թէ ընկճիս ի տրտմութենէ հին մտածութեանց և յիշատակաց։ Այսպիսի է կենաց պայմանն ամենուն համար հաւատարմակից. լոյս և խաւար, ծիծաղ և արտասուք։ Դներնալ ենք ի կամս դից, ամենայն ինչ սպասէ մեր մահուան. ցուցընենք ուրեմն զմեզ արք քաջութեան առաջի ճակատագրին։

— Ո՛հ, Պարնա, սիրելիդ իմ Պարնա, գիտեմ զայն, ամենքս ալ պիտի մեռնինք օր մը։ Բայց կրնամ արդեօք մոռանալ պատանեկութեանս բարեկամը։ Այս քաղաքս գերեզման մ'է, որուն կ'իջնէ Շամիրամ։

— Պիտի տեսնես զայն վաղը. Բաբելացին ըսաւ քեզ զայն, երբ կը մեկնէր քեզմէ. վաղուան թող ուրեմն տխուր մտածութիւններդ։ Եկ, տէր իմ, մինչև վաղը անձանօթ ենք ի Բաբելոն, և ինչ քան զայս լաւագոյն բախտ տեսնալու գԲաբելոն։ Եկուր, կը սպասէ մեզի Միլիդդայ Զարբանիդայ մեհեանը. կը սպասեն մեզի համբաւաւոր գիշերային պաշտամունք։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Միլիդդա Զարբանիդ.

Նիվիդդի և Իմկուր Բելայ կրկին մարտկոցայ մէջ, դէմդիմի գլխատատ ապարօշին նման տարածուած ակնատարած երկայնաձիգ դաշտութեան հիւսիսակողմը՝ կը բարձրանար նոր իրական անտառն և Միլիդդայ Զարբանիդայ մեհեանն, մայր բազմածնունդ, նախահանամ արդիւնաբեր սերմանց, և բարձրացուցիչ Բելայ որդւոյ զօրութեան։

Կնձեաց և մրտենեաց, եղևնեաց և ուռենեաց թանձրախիտ ցանկապատք կը չրջափակէին ծառաձուռ ճամբաները ու անցքերը, և չէին թողուր որ լոյսը ներս թափանցէ։ Կային չուրջանակի յաւմիկի և վարդենւոյ թուփեր, որոնք առատութեամբ կը զեղուին նրբին հոտանք մը՝ գրգիռ սիրոյ, առ որ կը դրդէր ոչինչ նուազ և երեկոյեան քաղցրաշունչ հողմն և մնչիւն ուվուզ աղաւնեաց, որոնք համարձակ կը բնակին յանտառին և Վիցուհւոյն սրբազան պատգամաւորքն են։ Նուիրական ամուն բարուեակազարդ կը բարձրանար ցանաքեալ կոճղից վրայէն, կը պատատէր

մեծագոյն անկոց վրայ, և բազմաձև տե-
րեւօքն՝ առուէր, ու վարդահոտ ոդկոյզնե-
րովն՝ անուշութեան բուրումմը կը սփռէր
խորհրդական միայնարանաց վրայ։ Մէկ
կողմանէ կը տեսնուէր արքունական ուղին,
և միւս կողմանէ Եփրատ գետն. իսկ ան-
տառին մէջ տեղը, բարձրաւանդակի մը
վրայ շինուած էր Դիցուհւոյն մեհեանը,
դեղնագոյն գմբեթաւ, որոյ ճաճանչազարդ
փայլունութիւնը կը խափանուէր երկնա-
բերձ ծառոց թանձրախուռն ոստոց մէջ։

Միլիդա Ջարրանիդ. ուստի է պաշ-
տօնդ, որ պիտի ծաղկէր այնչափ բոլոր վա-
ղեմի ժողովրդոց մէջ իրենց վշտալից կե-
նաց արշալուսոյն ծագման հետ։ Դիք՝ որ կը
կերպարանէին տարերց զօրութիւնը, նա
մանաւանդ մարդկան երկիւղը, պիտի ան-
երեւութանային բաղնաց վրայէն. զօրա-
ւորը երկրի, և հիմնարկութ քաղաքաց ու
թագաւորութեանց, որոգայնելք՝ի պաշ-
տամանդ առմկին՝ պիտի մուցուէին կամ
խաւնուէին. բայց գեղեցիկ բնութեան պաշ-
տօնը, բեղմնաւոր բազմաձեւութիւնդ մեր պաշ-
տօնը, քու պաշտօնդ, ո՛վ Միլիդա, պիտի
չի մուցուէր երբեք։ Բելտի, Միլիդա,
Ջարրանիդ, Թաւտ, Ռէա, Խատար, ինչ-
պէս անուանեցար Աննատրայ ազգերէն,
Աղտրատէ՝ ի Տիւրոս, Տայգետա՝ Լակա-
դոնիա, Աֆրոդիտէ՝ ի Հելլէնս և Վէնուս
հին աշխարհին վերջին երեկորնեայն տա-
րիներուն մէջ։ Հաւատար պաշտօն պիտի ու-

ներայիր ամեն կողմ, թէպէտ և այլաձեւեալ
ժողովրդոց զանազան բարքին և այլաբա-
նութեան բնական փոփոխութենէն։ Մեր-
անոնք ամեն կողմ քեզի պիտի նուիրուէր,
ինչպէս և ազատնին. ոչ երբէք ծխաչունչ
զուարակաց զոհագործութիւնը պիտի կա-
տարուէին քեզի, այլ պիտի ընծայուէր
պատկ և փունջ անուշաբոյր ծաղկանց և
անարիւն ողջակէզ սրտից։

Աստուածային է բնութիւնդ, որ վերա-
ծնար ծովու ալիքներէն ծիծաղագեմ ու փա-
ռապգեաց։ Հելլենական մեծահոչակ իմաս-
տունք փրփրածին տեսան զքեզ և յծեալ
յաղաւնեաց՝ բնթելով զուարթութեամբ
ոստ կանաչաբոյս, և համբուրեցին զքեզ
առաջին վէպք Սիմոյ որդւոց։ Օրինակ
եղար աննըկուն զօրութեան ընդդէմ ապա-
կանիչ ալեաց. թեւազուարթ պատգամա-
բեր ոստն՝ բերաւ առաջին ողջոյնդ անո-
տիասպաշտ ժողովրդոց, և վերահաստա-
տեց զակնկալութիւն սրտերնուն մէջ։ Եւ
վերածնանելով՝ի լոյս, ու զարդարուելով
ներքին հրոյ ամուսնական բոցէն, պահպա-
նեալ երկնային մարմնոց անյագ աչքերէն,
սիրող ու սիրեցեալ՝ի բարեբախտ մահկա-
նացուաց, բեղմնաւոր եղար նորանոր սերա-
զօք առ ազգս մարդկան. որոնք ճանչնա-
լով զքեզ իբրև մայր, հարիւր ոտինքնե-
րէդ ծծեցին կենդանութիւն, և գեղեցիկ
պաշտօնդ տարին հետերնին կրօնասէր բա-
րեպաշտութեամբ, երբ զգաստանալով ա-

առջին երկիւղէն, զրուեցան երկրիս երեսը ուրախութեամբ ու վատահութեամբ։

Քաղաքականութեան առաջին քարոզն 'ի Սննաար՝ հարաւային ու արեւմտեան կողմանէ եղան, երբ ջրոց հեղեղն ոտն առ ոտն մղելով գիրենք՝ հասուց մինչև 'ի բարձունս ձորոց Միջերկրականին, որովհետև Նոյեան առաջին ցամաքը կորսուեր էր ծովացոյց, և գետնաշարժն երկու ճեղքեր էր Աբելա ու Կալպէ լերանց ահագին պատուարները։ Ուրեմն ծովէն եկան Բաբիլու հիմնարկութն և օրէնադիրը։ Իւր, իր առաջին աստուածն և առաջին ահարկուն է, որ կը կենայ ջրոց վրայ զուգակշիռ, կամ կը հանդչի լերանց գագաթանց վրայ, սեաւ տեսիլ՝ ջրջախակ ամպոց նման, մրրկալից ու վայրակնաբեր։ Իր ճեղքեալ ծոցէն երեք գաղտնի զօրութիւնք դուրս կ'ելլան, որպէս թէ ըլլային երեք կերպարանք իր էութեանը. Անու, քաոս սկզբնական. Բէլ, զօրութիւն կարգաւորիչ. Հոյ, բանական ոգի տիեզերաց։ Անոնց մէջ վերջինն՝ է աստուած ամենազգայուն, ծանօթագոյն և ընտանեգոյն ոամիկ մտաց, այն է ձուկն աստուած, որ բերաւ մարդկային ընկերութեան առաջին պատուէրը։ Դաոկինա, կանացակերպ, և սա ևս ծովէ եկած է, դուրս ելլալով երեդրեայ ալիքներէն։ Ա-ելի ևս պարզենք առասպելը, և ահա նոր բանոր երևոյթներ կ'առնու, ուրիշ նշանակութիւններ և անուններ։

Իրաւ ըսեն քիչ առեն էր երկրածին աստուածոց աստեղածին աստուածներ յաջորդեցին։ Աստուածութիւնք տեսանելի երևոյթ մ'ունենալու էին. եթէ երկինք աստղոց բնակութիւն է, ուսկից շղթայապերծ կը խուժեն մրրիկք և կ'անձրևէ լոյսն, տեսնուելու էին կապուտպոյն միջոցին մէջ, տեսնուելու էին այն մեծ բոցակերպ բրբաց մէջ որ շարունակ կը նետահարեն զաշխարհ։ Այսպէս, նորոգութեան ահա նախկին ու մթին տարերք, և երևեցան 'ի լոյս աստեղաց. և վաղեմի երկրածին եռանձնութեան՝ յաջորդեց երկնային եռանձնութիւն մը. Ամն, Սամաս, Իւա, աստղ ևս կանացակերպք. Ամն աստղ դիշերոյ, և կը համեմատի աստուծոյն խաւարի, քաոսի. Սամաս, աստղ տունջեան և կը համեմատի արարածոց կարգաւորիչ զօրութեան. Իւա, ոգի եթերաց, մթնոլորտ թափանցանց, և կը համեմատի տիեզերաց բանական ոգւոյն, ձուկն Աստուծոյ, որ եկաւ ծովու անդնդէն։

Այս ճաճանչագեղ աստուածները պաշտելէն ետքը, ինչո՞ւ պաշտօն պիտի չի մատուցանէին միւս փոքր աստեղաց ալ։ Եւ ահա եռանձնութիւնն տարածուեցաւ բոլոր այն լուսաւոր մոլորակաց վրայ ալ՝ որ կը փայլին դիշեր առեն հաստատութեան կապուտակ կամարին վրայ։ Բազնաց նոր աստուածքն ասոնք են. Նինիպ կամ Ադար, հնագոյն աստղն՝ պատեալ ասիտա-

կախեալ չրջանակաւ, որ իր արբանեակնե-
րը երբէք երբէք ծածկելով իր սկաւառա-
կին եռեւ, կարծել կու տայ թէ կը մաշէ իր
օրդիքը։ Մերովպաբ, պայծառ ու յայտ-
նի երեակ առաջն, զոր բարեբաղդ ժողովուր-
դըն Բելայ որդի անուանեց, և ապա պաշտօն
մատոյց համարելով իրրև ճշմարիտ իշխան
երկնից. Ներգել, բոսորագոյն և նշուլա-
գեղ, իշխան գինւոյ. Նեբու, իմաստուն,
պաշտպան պերճախօսութեան և արբայա-
կան իշխանութեան, չև ևս այլաձևեալ
ժողովրդական առասպելեօք, զոր ապա
Հելլէնք անդէոց յաւիտականիչ պիտի անուա-
նէին. և վերջապէս Նաբար, առաջ քաղ-
ցրանչոյլ, զոր պիտի չխոթէր ազգաց մե-
ծարանքն հին Բելտիի կամ Բիլիտի հետ,
կանացի կերպարան Բելայ, և Դաւկինայ
հետ՝ որ Հոյի լծակիցն էր։ Աստղ երկնից
մէջ, հոգի բնութեան՝ յերկրի, մխիթար
արտից, անառանձ գեղեցկութիւն, աղբիւր
սիրոյ, Թաւա՝ երկնային, Զարբանիտ՝ եր-
կրային։ Ահաւասիկ ուրեմն միշտ մի և նոյն
իր ամենայն զանազանաձև կերպարանօքը,
ծնեալ յալեաց, լուսափայլ յերկինս, կենա-
կից արարածոց, սիրելի մահկանացուաց,
մայր, տէր ու սիրոյ։

Բնդի նուիրուած է ամենայն գեղեցկու-
թիւն ու վայելչութիւն, ինչպէս և զուարթ
բնակութիւն. քնդի նուիրուած է և
աչերն ազնուացուցիչ բարուց։ Բնդի ընծա-
յուած են առաջին քարինք ի դուրս ըլ-

ցուելք և կղզիացեալք ի ջուրց, լերանց
կողից մօտ. քնդի ընծայուած են առաջին
դրօշեալք, զորոնք Հնդկային երեակայական
հանճարն պիտի զարդարէր հարիւր ըստ-
եամբ, նշանակել ուզելով մայրենի բնակնա-
տուրութիւնդ. մինչդեռ Հելլենաց ուղղա-
խոհ միտքն պիտի կերպարանէր զքնդ ի
ձև կնոջ սիրելոյ, դիտելով քու աստուա-
ծատիպ գեղեցկութիւնդ բոլոր ցունա-
ծատիպ գեղեցկութեանց մէջ։ Բնդի ընծա-
յուած են կղզիք և անտառք քաղցրաբոյրք՝
ուր ինչեն ազաւնիք, և անվարժ աչքն
կ'անցնի անհետազօտ, և չի թափանցեր ի
խորս ախորժելի գաղտնեացն։ Եւ որովհե-
տև ամենայն մարդկային իրք կը խանգա-
րին դժբախտաբար, անոր համար և այս
զգաստական պաշտօնքն տեղի պիտի տային
խառնապնաց պաշտամանց։

Միլիդա Զարբանիտ կը հրաւիրէր Սե-
նաարայ ժողովուրդը իր հաճոյական հան-
դիսից։ Աստուածոց մէջ ամենէն ա-
ւելի սիրելի էր Բաբելացւոց։ Բէլ իր նօթն
լուսաւոր գնդից հետ ունէր նօթնապարկ և
նօթնագոյն աշտարակ մը Պարսիքայի քա-
հանայական արուարձանին մէջ։ Երկրիս
հիմանց վաղնջի նուանձնութիւնն ալ ունէր
բուրգն մի նապարկ, բարձրացեալ քաղքին
արևմտեան՝ Եփրատայ մերձաւորագոյն
կողմը։ Իսու՝ ջրոց աշարկու աստուածն
կը սիրէր բովանդակ քաղքին շրջակայ դաշ-
տավայրն. Նիսրոք կամ Սալման, ա-

տուած թեւաղարդ և արծուէնման կտցօք, և Աբուբ, որուն մարդկային դիմաց ու թեւաւորեալ ցլու անդամոց վրայ գօրութիւն ու աստուածային բանականութիւն մը կերեւար, դրօշնալք ահարկուք, որ կը պահպանէին Բաբելոնի հաստ պարիսպները։ Միլիդա սիրելի ու հաճոյական, ունէր իր մեհեանը մեծահոսան գետոյն ալակողմեան ափան վրայ, ուր կայքին և իր շուքմարանքն ու անուառն, և ուր կատարուէին դիշերախառն պաշտամունքները։ Մտերիմ աստղ երկնից, որ նախ կ'երեւայ յետ մտանելոյ արեգական, և առաւօտուն կ'անջատի յետ ծագման արշալուսոյն։

Երբ Միլիդայ գեղեցիկ աստղն կը փայլէր ջինջ երկնից կապուտակ կամարին վրայ՝ ուռճալիր լուսնին մօտ, սիրելով գամենայն արարածս քաղցրաճաճանչ լուսով, պատանին Աբրա բաբելական տարազուք իր սիրելւոյն Պարեսին հետ սօսեաց տակ մտաւ, որոնք իրրև սահմանագլուխք էին անուառին։ Անձանօթ մարդկանց երթևեկին, ուրախ դէմքերն, պճնազարդ զգեստաւորեալ կանայք, ջահից պայծառութիւնն, անուշահոտութեանց հոսանքն, և ներդաշնակ երաժշտութիւնն՝ որոնք ատոց մէջէն աղօտ կերպով կը լսուէին կամ կը տեսնուէին, յափշտակեցին պատանւոյն սիրտը՝ մոռցընել տալով ամեն բան, և կը հմայէին ականջէն գաղտնի խօսքեր, արձա-

դանդն մինչև հոգւոյն ներքին խորշերը հասցընելով։ Երջանիկ պատանեկութիւն. ի՜նչպէս ապագան կը ծիծաղի իրեն. ի՜նչպէս քաղցր հիացմունք մտաց յանկարծ մոռցընել կու տան կամ լռեցընել անցեալն տխուր յիշատակները։ Անձանօթն պէս պէս հրապուրանօք, խոստմամբք և անուշիկ խօսքերով ու յոյսերով կը ծիծաղէր իրեն ատոց տակէն՝ այն ուրախ ու ծիծաղադէմ բազմութեան մէջէն, որ պատկեր էր աշխարհի, յորում մտեր էր Աբրա փղոսկրեայ դանէն։ Եւ հիացեալ ու յափշտակեալ գոգցես ինքն իրմէ դուրս, կը յառաջէր յամրաքայլ, պատանեաց և օրիորդաց քովէն անցնելով՝ ի պատոյս անուառին։

Երբ բարձրաւանդակին ծայրը հասաւ, (վասն զի այսպիսի էր նուիրական անուառին ձևը), մեծավայելուչ մեհեանն մերկացաւ առջին, որ կը բարձրանար հողաբլրոյ մը վրայ աշտարակաձև, ունենալով չորս կողմանէ ընդարձակ աստիճաններ՝ ի վերեւս։ Որմունքն՝ ի պատիւ դիցուհւոյն զարդարուած էին նկարուք, խորաքանդակօք և պէս պէս գրութեամբք, դրոշմելք Աբբատոյ ցեղին նուիրական անպաճև տառերով՝ երկայնաձև տողեալք և բազմաձև յօդեալք։ Աստիճանաց ոտքը կը հըսկէին առիւծունք՝ ի կռանիդ քարէ, նշանք զօրութեան դիցուհւոյն՝ որ կը յաղթէ գեղեցկութեան։ Մեհեանն չրջապատեալ էր կրկին կարգ սիւներով, պատկեալք աղի-

կամի սպառազինով ու զեղեցիկ անկուա-
ծովը, և ունէր վայելչաչէն գմբէթ մը՝ որ
կը փայլէր կապուտակ երկինքէ տակ՝ ի
նշուլից լուսոյն։

Նուագարանաց ու երաժշտաց ձայներն
քանի մը վայրկեան առաջ գադրեր էին
մեծի մօր բազնոյն առջև, և կրօնասէր ժո-
ղովուրդն խումբ առ խումբ կ'իջնար ՚ի սե-
մոյ ու կը տարածուէր Հովանոցաց ու
սանդղոց վրայ, ամբարտաւանները խորտա-
կած գետոց նման։ Մեհենին մեծ դուռն
ոսկեզոյն լուսով կը փայլէր, որով լուսա-
ւորուած էր ներքնակողմն, և կը բուրէին
անոի՝ խնկոյ, քաղբանոյ, կինամոնի ու
զմրուխտ անուշահոտութիւնք։

Հայոց Թագաւորն քիչ մ'առաջ անշարժ
կեցեալէն ետքը՝ դիտելով հեռուէն այդ
հիանալի տեսարանը, յառաջից դէպ ՚ի սա-
տիճանն՝ կտրելով բազմութիւնն որ կ'իջ-
նար ու կ'ելլար ՚ի մեհեանն։

Լուսինն պայծառացնելով պատանւոյն
դէմքը ու վայելչաձև մարմինը, մէկէն չորս
կողմանէ հետաքրքրութեան չչընկոց ու
զարմանաց հծծիւն մը սկսաւ լսուիլ, որ է
ու պիտի ըլլայ միշտ բնական պաշտօն մը՝
ընծայեալ ՚ի մարդկանէ առ զեղեցկութիւն։
Բաբելացիք ինչպէս բոլոր արևելեան ա-
զգերն ժողովուրդք՝ պաշտօնասարք էին զե-
ղեցկութեան։

Պատանին խառնելով ժողովրդեան այդ
հետաքրքիր չարժմունքներէն ու զարմաց-

ման ձայներէն՝ երագից քայլերը մինչև հո-
վանոցին վրայ, և մտաւ մեհենին կամարին
տակ, զոր ՚ի վեր ունէին մեծազանգուած
կոճեղք արմաւենւոյ՝ հաստատել սիւնաձև,
և անցաւ նուիրական սեամն, որոյ երկու
կողմերը կային խորհրդական վիմատաշ ա-
ռիւծներ։

Հօն զարմանազանչ ևս տեսարան մը
բացուեցաւ առջին։ Ի սկզբան որմոց եր-
կայնութեամբ ոսկիէ ու արծաթէ փոխ առ
փոխ դրուած սախտակաց վրայէն ցոլա-
ցեալ լուսոյն ու խնկեղէն ամպոյն մէջ
մնալով, որ կը պատէր ամբողջ այդ լայ-
նածաւալ միջոցը, կարծես թէ մահացուաց
աչխարհէն անմահից աչխարհը փոխա-
դրուած ըլլայ, յորում կը վայելեն հոգիք
անհամեմատ բերկրութիւն մը։ Բայց աչքն
առ փոքր փոքր վարժելով շոգելից տե-
սարանին, կրցաւ մանրամասն որոշել զա-
մենայն։

Այդ սրբավայրն զոր կը կոխէր, ընդ-
արձակ, երկայն քառանկիւնաձև սրահ
մ'էր, կամարաձև վերջացեալ, որուն վրայ
կը բարձրանար գուրսէն տեսած գմբէթն։
Շրջապատ որմունքն զարդարուած էին
կճաձեփ զարդերով, գրութեամբք ու զա-
նազան խորաքանդակօք բազմաթիւ զրանց
սեմոց բարձրութեամբ՝ որոնք քրմաց բնա-
կարաններն էին։ Այս զրանց երկու կող-
մերը կը տեսնուէին առիւծներ ու թևա-
ւոր ցուլեր, մարդադէմք կամ արծուէ-

տեսիլք, հակելով յարգութեամբ կիսանձնեայ թեւատարած նկարուց պահպանութեան՝ որ կը ներկայացնէին գերազոյն առաւածուհիները։ Եւ այն տեղէն ուր կ'աւարտէին քանդակք ու նկարք, կը սկըսէին ոսկետախտակ որմունք, հինեալք ծաղկազարդ օթոցաց նման՝ արծաթէ կարգ մը կնճռաղէմ սեանց մէջ, որոնք 'ի վեր կը բռնէին թանկագին փայտէ ձեղուն մը, խորշ խորշ բաժնուած, և մէջը վարդաձև ու ուրիշ տեսակ մուագածին ծաղիկներ ոսկեզօծ կամ արծաթազօծ։ Կամարին տակ կը բարձրանար Միլիդայ բազինը, յասպիսի զանգուած մը փայլուն ու քառակուսի, որոյ վրայ կանգնեալ էր դիցուհւոյն սպիտակ արձանը, կոխելով ոտից տակ վաճառելալ առիւծ մը, և ունելով ձեռացը մէջ կենաց ծաղիկը։ Բազնին չորս անկիւնները եռոտանի պղընձաձոյլ կրակարանաց մէջ կը ծխէին չորս տեսակ ծխանելիք՝ հաճոյազոյնք երկնայնոց, և ամէն կողմանէ կախուած կային երկայնաչար արծաթէ կանթեղներ, որոց բնհնզէ պատրոյգն կը ծծէր գիւղ անուշահոտ, լոյս ու բուրումն սիրելով չարչանակի։

Պատանին՝ խնկոց այդ ամպոյն մէջ քըրմաց խումբ մը տեսաւ, որոնք յետ երգոց ու պաշտամանց կը հանդչէին երեսնուկ նստարանաց վրայ, որոց սեւազոյն փայլուն նութիւնն աւելի ևս գգալի կ'ընէր անոնց երկայնաձիգ հանդերձից և լայն շրջազես-

ից փայլուն սպիտակութիւնը, (սպիտակ գոյնն նուիրական էր Միլիդայ) որոյ մէջ ծածկուած էին։ Քրմապետն կը տարբերէր քուրմերէն իր նկարակերտ պատմուճանաւն՝ ոսկեզարդ վերջաւորօք, ականակուռ ոսկեճամուկ գօտուովն և ոսկիապատճոյճ թագովն ձկնակերպ գլխով, որոյ ծայրերը կ'իջնային ուսոցը վրայ, կերպարանելով կենդանւոյն թեւին ու երկճիղ պոչը։ Միլիդա, ինչպէս ըսինք, միանգամայն Դաւակինա էր, ձուկն աստուած, որոյ թագը, զոր կրէին քուրմք Բաբիլոնի, պիտի ծածկէր յասպա ժամանակս ուրիշ Աստուծոյ պաշտօնէից գլուխներն ալ։

Բազնոյն առջև արծաթակուռ քաջափայլ անգան մը դրուած էր, խորհրդական նկարուք զարդարեալ ու քանդակեալ, և կը փայլէին վրան մեծափարթամ երկրպագուաց առաստաղաթռիչ ընծաներն։ Երկու կողմերը կային պղընձակերտ մեծ գանձանակներ, որոց մէջ կը ձգէին ամենայն կանայք որ կը մեկնէին մեհենէն՝ իրենց դրամը, արծաթ կամ պղինձ։ Ուստի երբէք երբէք կը տեսնուէին կանայք ոմանք որ կ'ելլային իրենց տեղէն 'ի խորոց կամ յանկեանց մեհենին, կը յառաջէին դէպ 'ի բազինը, կը դնէին իրենց ընծայն, և ձեռքերնին դէպ յերկինք ամբառնալով 'ի նշան աղերսանաց, նուիրական մեհենէն դուրս կ'ելլային։

Այս տեսարանէն ակաւ պատանին աստ

անդ պտըտցընել աչքերը։ Արբանեակն տակաւին բոլորովին դատարկած չէր, վասն զի փայտէ նստարանաց վրայ կը տեսնուէին տակաւին շատ մը կանայք, որոնք գլուխնին նորէն երիզով շրջափակած՝ ապառնոյ դրից մէջ էին, իւրաքանչիւրն ըստ իր պայմանին գնդեցիկ կերպով հագուստ ու զարդարուած։ Այսիկա կատարումն էր պաշտամանց մը, զոր գիտէր Հայոց թագաւորն ալ, վասն զի Մխիդդայ Զարբանիդդայ պաշտօնն համբաւեալ էր շատոնց մերձակայ աշխարհաց մէջ ալ։

Կը պահանջէր սովորութիւնն որ ամէն Բաբելացի կին՝ կեանքը մէջ մէկ անգամ մը պիտի ապաստէր մեհենին մէջ, մինչև որ հաստատանէր Դիցուհւոյն իր պարտաւորեալ տուրքը։ Այն ամենայն բան զոր կ'ընդունէր Դիցուհին անձանօթէն, որ կը մերձենար իրեն արտասերելով այս խօսքը. «Աղերսամ քեզ Դիցուհին Մխիդդա», սիրտ ձգուէր պղընձակերտ գանձանակին մէջ։ Եւ ոչ իսկ Դիցուհին՝ որ նստած կը սպասէր, գլուխն նորէն երիզով պատած, կրնար մերժել անձանօթին պարգևը, ո որ և ըլլար։ Հրեշաւոր արարողութիւն, բայց ճշմարտութիւն։ Գուցէ ասիկա բնական խանգարումն էր բարձրախորհուրդ մտածութեան մը, գուցէ մեռցորդ գռեհիկ սովորութեան մը, ոչ ըստ բոլորին եզծեալ, այլ պաշտամանց արբութեան տակ իմաստութեամբ պատրուակեալ. գուցէ դարձեալ գործնականին մէջ չափաւորեալ էր յարմար արարողութեամբ և ազնուական միջոցներով, զոր աւանդութիւնն հաստատած չէ մեզի։

Կը պատմեն հինք, որ չէ ժուռարահաւատալի, թէ ազատակինք ու մեծուհիք անարժան կը համարէին խառնուիլ Բաբելացի կանանց խաժամուժ ամբոխին մէջ արբազան խորհրդոց հանդիսացման ժամանակ. բայց ասով ոչ թէ կը հրաժարէին դիմելու 'ի մեհենն, այլ միայն վարանչուրնալ պատգարակօք ու բազմագունդ սպասաւորօք կ'երթային, որոնք կը կրէին իրենց տիկնոջ արգասիր նուէրը ու պատաւորնալ ընծայները։

Կը գանուէր յայնժամ մեհենին մէջ այս մեծուհւոց մէկն, գեղանատարած կամարին աստիճանաց առջին, ծնրադրնալ փոխուկ բարձի մը վրայ՝ զոր դրեր էր նաժիշտն ծնգացը տակ, մինչդեռ ուրիշ նաժիշտ մը կը գետնէզէր սեզանոյն վրայ իր տիկնոջ ընծայները, ծխանելիք և ոսկւոյ փոշի պատպատրէ անօթոց մէջ։

Պատանին հարիւ թէ տեսաւ զնա՝ մէկէն աչքերը անոր ուղղեց։ Կամ նորա անհամեմատ վայելչագեղութիւնն՝ զոր չէր կրցած ծածկել քողոյն ծալքերուն տակ, կամ մեկուսի առանձնացած կեանքն ու նաժշտաց ընկերակցութիւնն, որոնք յայտնի կ'երևցընէին թէ ազատակին մ'է, և կամ ուրիշ գաղտնի պատճառ մը, վերջապէս

այդ քողարկեալ, հեռաւոր ու անծանօթ անձը յափշտակեց պատանւոյն միտքը ու աչքը։

Մինչ այդպէս դօրաւոր է անծանօթին ազդեցութիւնը. մինչ այդպէս նուրբ են այն թելերն՝ յորս փաթթուած է մեր ճակատագիրը։

Աղատուհին ձնրադրեալ էր սեղանոյն առջև՝ ի ձև աղօթից, մինչդեռ միւս կողմանէ մեհենին մէկ քանի պատանի պաշտօնեայք կ՚առնուին նաժշտաց ձեռքէն անծանօթ աղաչաւորին մնծագին ընծաները։

— Միլիդա տեսնայ ու լսէ քեզ, — ըսեր էր իրեն քրմապետն, — և չնորհէ ինչ որ կը խնդրես աղօթիւք։

Այս չէր կրնար վերցնել աչքերը աղատուհւոյն վրայէն, և որչափ աւելի կը դիտէր՝ այնչափ աւելի կը զեղուր սիրան անպատմելի ուրախութեամբ և քաղցրութեամբ։ Ակնկալութիւն ու փափաք առ փոքր փոքր կը սիրէր հոգւոյն վրայ. կ՚ուզէր տեսնել զանիկա, տեսնել ու ճանչցուիլ։

Ուսաւ կը ծնանին այս տեսակ անակնկալ յուզմունք մեր հոգւոյն մէջ, մինչև շատ անգամ նոր ուղղութիւն մը տալ մեր կեանցը, և յանկարծ գոգցես հիացմամբ ծանօթացնել զմեզ մեր անձին, և կարծել տալ թէ նոր ակըսանք ապրիլ և մինչև այն տեղն չտեսնանք ճշմարիտ կեանք. ինչպէս յանկարծ կը վայլատակէ մոքերնիս,

գաղտնի ձայներ կը լսէ ականջնիս, կը խռովի սրտերնիս, և մեր հոգւոյն չտեսնուած-նէն գաղտնի ձայներ դուրս կու գան. ցոչընչէն՝ եթէ քննենք զարթաբիննն, ինչպէս նաև յոչընչէն սկիզբն կ՚առնուն ամենայն ցնորք երազոց։ Բայց իմաստունն որ միջամուխ կ՚ըլլայ բնութեան գաղտնեացը, և կը գտնայ ուրիշ անխմանալի պատճառներ, տեղի կու տայ խոնարհաբար, և քէ որ կայ բան մը որ վրիպած է իր հետաքննին մտացը աչքէն, չի մերժեր զայն և ոչ ալ կը ծիծաղի վրան։

Այսպէս պատանին ափշեալ ու անգէտ իր անձին, յառաջեր ու մօտեցեր էր անծանօթին, ուզելով որոշել, թէ և անկատարապէս, գլխոյն ձևը՝ քողոյն ծալքերուն տակէն որ կը ծածկէր զնա, և կամ լսել աղօթից գէթ մէկ վանկը, զոր կ՚ուղղէր աղատուհին առ Դիւցուհին։

Ի՞նչ կը խնդրէր նա Միլիդայէն։ Գուցէ կը վատէր ու կը մաշէր սիրան կորուսեալ բանի մը յիշատակաւ, և կը խնդրէր ի Դիւցուհւոյն որ հեղու վրան մոռացութեան բալասանը։ Կամ թէ սիրոյ ձայներն տակաւին լռեալ չէին սրտին մէջ, և կը խնդրէր ճշմարիտ ու խորին սիրտանք մը։ — Եւ նա կը խնդրեմ քեզմէ, ով Միլիդա, որ նա սիրէ զիս։ —

Յանկարծական, անդիմադրելի և որոշիչ մղում մ՚էր ասիկա։ Ելաւ մէկէն սրբարանէն առաջին աստիճանին վրայ, և

տարաւ ձեռքն ականակուռ գօտուն՝ զոր միասեղ բերեր էր Հայաստանէն, և մանկական սովորութեամբ փոքրիկներ էր մէջքէն բարեկամաբար պատմուճանին վրայ։ Ի բաց կորզից մեծ ու թափանցիկ գմբուխտը որ կը զարդարէր գօտուն Հանդոյցը, և բազնին մօտենալով՝ դնելու Հօն ձեռքի ապուռը, ըսաւ. — Եւ այս ալ իմ ընծայս է, եթէ Մխիթար չի գժկամակիր ընդունելու օտարականի մ՚ընծան։

— Գնդեցկութիւնն ու պատանեկութիւնը, — պատասխանեց քրմապետն Հայրադորով ծիծաղանօք, — կարծես անուշահոտութիւն մը կը բուրեն երեսացդ վրայէն։ Դէմքդ է մարդոյ սիրելւոյ Ներեայ, Աստուած տեսանող, որ տայ իշխանաց ժողովրդոց իշխանութեան գաւազան։ Ինչ բան կը խնդրես, զոր ճակատագրաց բաշխիչն Ինքնաբ՝ առած չըլլայ քեզի ծննդեան օրէդ։ Սակայն բարի է չի վատահիլ բնութեան պարգեւաց, այլ ընդհակառակն ամէն բանի ակն ունել Ի Դից։ Ով որ միծասրանօք կը կարդայ դիրենք, չի վրիպիր յանկարծութենէն։ Մխիթար շնորհէ ըզձիդ լրումն, ով պատանիդ օտարական, և պահէ քեզ սրտից թագաւորութիւնը։

— Մէկու մը միայն, և բարեբախտ կ՚ըլլամ քան զամէնայն մարդ, — զոչից Հայոց թագաւորն, հեռանալով անդանէն։

Կողարկիալ սիկիոն այդ յանկարծական շարժմունքէն ու պատանւոյն խօսքերէն

դիտեր դէպ այն կողմը գարձուցեր էր, և անշուշտ տեսեր էր դինքը բնհնդէ նորը թեզանեն-մէջէն՝ որով ծածկեալ էր դէմքն։ Կարծեց Ա.րա թէ անծանօթին աչքերն շատ անգամ ու երկարօրէն դինքը կը դիտէին. և իրաւցընէ, թէպէտ ինքը տեսած չէր զայն՝ բայց զգացեր էր, և բարեբաշխ ճառագայթն թափանցեր էր սրտին մէջ։

Նոյն միջոցին Պարեմ մօտեցեր էր իրեն թիկանց կողմանէ. զոր տեսնալով,

— Գնա. — ըսաւ յուզեալ սրտիւ իր հատատարիմ ծառային. — գնա, Հանդիր, ով իմ Պարեմ։

— Իակ դու, ով տէր իմ։

— Եա. պիտի չի քնանամ այս գիշեր... և ոչ ապա. խաղաղութիւնս կորուսի։

Պարեմ առանց ուրիշ բան ըսելու՝ հեռացաւ։ Իակ Հայոց թագաւորն մնկուսանալով սակաւ մի հեռանալու հետաքրքիր աչքերէ, կեցաւ անշարժ ու յափշտակեալ մտօք, դիտելով քաղարկեալ անձը։

Քանի մ՚վայրկեան երբը շարժեցաւ նա, ասք եղաւ և նաժշտաց ընկերակցութեամբ մեհենէն գուրս կ՚ելլար։

Կարծեց յայնժամ պատանին թէ անմահից մէկը կը տեսնայ, դիցուհի մը, զնոյն ինքն զՄխիթար Զարբանիք՝ որ իջնալով յասպիսէ բազնէն՝ իրեն ընդ առաջ կուգար. այնքան վսեմաբայլ էր նա, այնքան վայելչագեղ։ Դէմքին պատանեկան ոսքերը, և տեսնալով թէ չէր կրնար կան-

դուն կենալ, յետաւ անխոհեմ հակայաձի առիւծոց մէկուն վրայ, որ որմոց վրայէն դուրս կը ցցուէին։

Բայց կանգնեցաւ յանկարծ, յիշեն ամփոփուեցաւ՝ չի կորսուանելու փախստական առիթն։ Ի՞նչ կ'ըսէ նա թէ որ խօսելու ըլլամ, ինչ կը կարծէ եթէ լռեմ, կը հարցընէր ինքն իրեն։

Արտաքուստ և մուսյդ, ընդ յոյս և ընդ երկիւղ տարուբերեալ՝ շարժեցաւ մօտենալու առ նա. առաջին քայլն առաւ, բայց չի համարձակեցաւ յառաջել ու կեցաւ։ Տիկինն պատանւոյն լրած շարժմունքէն իմանալով թէ կ'ուզէր իրեն գալ, ժեղմացուց քայլերը։

Ա՛ւ ասկէց ետքը պէտք չէր որ վարաներ ու տարակուսեր պատանին։ Յառաջից դէպ առ նա և քաղցր ձայնով ըսաւ.

— Ներեա՛ ինձ։

— Ի՞նչ. — հարցուց նա կանգ առնելով։

Ա.բա սրտին խռովութենէն չի կրցաւ պատասխանել։ Տիկինն կամ ուշ չի դրաւ այդ բանին, և կամ թէ որ դրաւ՝ չի համարեցաւ արհամարհութիւն։ Պատանւոյն երեսաց չիհնելն միթէ զօրաւորագոյն պատասխան և անկեղծ խոստովանութիւն մը չէր իր սրտին։

Տիկինն կամ՝ի դուռ շարժելով և կամ ինքնայօժար կամօք ընդհատելով լռութիւնը՝ հարցուց.

— Օտարական ես։

— Այ՛ո. — պատասխանեց Ա.բա, խրախուսուելով նորա սիրալիր խօսքէն ու նայուածքէն. — և թէ որ չես տհաճիր.... թէ որ չունիս առիթողական պատճառ մը շուտով հեռանալու... կ'ախորժէի ըսել քեզի, ով տիկին, յիմարական մէկ խընդիրքս, զոր քիչ առաջ պատմեցի Դիցուհոյն ու քրմապետին։

— Պատրաստ եմ մտիկ ընելու. — պատասխանեց անծանօթն։

— Լսել քեզմէ, — շարունակեց Ա.բա խռովեալ սրտիւ, — լսել թէ կը սիրեմ զքեզ։

Տիկինն քիչ մ'ատեն անբարբառ մնաց, թերևս խռովելով պատանւոյն անակնկալ խնդրուածքէն։ Եւ մինչ Ա.բա վախնալով որ չըլլայ թէ նախատինք մ'ըրած ըլլայ, կը պատրաստուէր ներումն խնդրելու չափազանց համարձակութենանը, և ահա տիկինն առանց տհաճութեան հարցուց.

— Կը հանչնա՞ս դիս արդեօք։

— Ո՛չ. — և լաւ կ'իմացուի ասկէց, — պատասխանեց Ա.բա գոռովաձայն, — թէ ըրածս յիմարութիւնէ։ Բայց միթէ տէր եմ իմ անձիս։ Դիցուհին բանի բերաւ դիս հօս, որպէս զի կատարելեմ հոգւոյս անդորրութիւնը։ Հօն, սեզանոյն մօտ ըսի ինքն իրենս թէ դու Բաբելոնի առաջին գեղեցիկ տիկինն ես։ Կ'երթամ՝ի Միլիտա, զոր թախանձէր քիչ առաջ, և կ'ազաչեմ որ վերցընէր վտոր մի այդ նախանձաւոր քաղցն մէկ ծայրը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Անհաւատալի վարդենին.

Պատանեան ողջ խօսքերն, բայց անկէց առելի զգաստ աղաչանաց ձևն՝ անծանօթին սիրտը՝ի դուր գորովեցին։

— Բայց թէ որ խաբուելու ըլլաս, — բաւ նա քանի մը վայրկեան յանձն իւր մտածելէն ետքը. թէ որ պակասին չիս այն բարեմասնութիւնքն՝ որովք սիրելի կ'ըլլայ անձ մ'ուրիշի։

— Ո՛հ, անկարելի է այդ, — աղաղակեց Հայոց Թագաւորը, դէպ առ նա մօտենալով. մինչդեռ նա մեղմաքայլ, այլ առանց ձևոց հրաժեշտի կը յառաջէր դէպ՝ի մհհնին դուռը։ Սիրտս վկայեց ինձ զայն որ չի խաբեր։ Եւ ոչ այսչափ միայն. միթէ ներկայութիւնդ, և ինչ որ կը տեսանամ՝ չեն քարոզեր զքեզ։

— Ներու լեցուցեր է միտդ հաճոյական երազովք, — բաւ անծանօթն, և մեղր կը կաթէ շրթունքներէդ։ Երանի՛ թէ ինչպէս որ շնորհալից են խօսքերդ, նոյնպէս ալ ճշմարիտ ըլլային։

— Այդ ուրեմն, — կրկնեց Այրա խառնարհութեամբ,—չեն յայտներ ինք զինքդ։

— Ոչ հօս. — չէ արժան որ վրխպակներդ մհհնին օրմոց ու պատճառութեանց մէջ յայտնուին։ Կրնայ ըլլալ որ ծանր գայ ինձի ճշմարտութեան յայտնութիւնն կերպարանացդ այլայլութենէն։ Ուրիշ բան մ'ըսեր, գիտեմ արդէն ըսելիքդ։

Այսպէս բաւ անծանօթն, ընդհատելով զպատանին, որ անշուշտ պիտի բողոքէր նորա անիրաւ կասկածանաց դէմ։ Այսպէս էս թէ ինքն իրեն խօսելով մըռմռաց այս խօսքը, այնպէս որ կարենայ լսել պատանին ալ.

— Վերջապէս, թող տեսնայ դիս։ Կ'երևակայ որ Դիոյուհոյն կամքն այս է։

Եւ ակնարկելով նաժըշտաց որ մէկէն հետացան պատկառանօք, ելաւ վրան մհհնին դրան աստիճանաց վրայ, որուն կը հետևէր Այրա աճապարանօք։ Եւ իջնալով՝ի դիւր, և դուրս ելլալով խուռն բազմութեան միջէն, ոչ այնպիսի դիւրութեամբ ինչպէս կ'ուղէր Հայոց Թագաւորն, խոտրեցան յաջ, ուսկից դժուարաշուրջ ճամբով պիտի իջնային յԵլերատ։ Պատանին լի խանդութեամբ, իսկ տիկինն անդարբառ, կը յառաջէին ճեպով երբեք երբեք դառնալով ու նայելով իրարու։

— Ա՛հ, — աղաղակեց յանկարծ անծանօթն, երբ հասան առաջին ուղեդարձը, ուր կրնար վրխպտական ակնարկ մը տալ հասկ կողման։

— Ինչ կայ, — հարցուց Այրա խառվեալ։

— Եաւնէս մէկը կու գայ։

— Ո՛վ կը համարձակի առ այն. ուր եմ ես։

Եւ այսպէս ըսելով նոյ գարձաւ Հայոց Թագաւորն, և արձանացաւ ճամբուն վրայ սպասելով եկողին։

Մարդ մը վերարկուաւ ծածկեալ, կ'իջնար նոյն ճամբէն։ Թուէր թէ մտացը մէջ մտանաւոր խորհուրդ մը չունէր. անանկ որ երբ փոքրիկ ճամբու մ'առջին հասաւ իրենցմէ քիչ հեռու, խոտորեցաւ այն կողմը համարձակ, որպէս թէ անիկա ըլլար իր ուղիղ ճամբան։

— Տեսար ուրեմն, ո՛վ տիկին, որ այդ մարդն մեր եաւէն չէր գար, — բսաւ պատանին իր ուղեկցին, գառնալով նորէն այն ճամբուն վրայ որ կը հանէր յԵփրատ։

Քիչ առնէն հասան գետին մօտ, որ արծաթափայլ ընդարձակ մակերեսով մ'էր, նշուլագեղ պայծառացնալ պիշերամբար մեծ աստղին ճառագայթներէն։ Նաւակ մը կապուած կար ափունքը, և երկու կոնապ՝ զորոնք համարեցաւ Աբա թէ իր անծանօթ ուղեկցին նաժիշտներն ըլլան, դէպ այն կողմը կ'երթային։

— Ուրեմն պիտի անջատիս ինծմէ, — գոչեց պատանին երկիւղիւ, — ուրեմն պիտի չի կարենամ չնորհացդ հանդիպիլ։

— Ինչո՞ւ կը տարակուսիս, — հարցուց անծանօթն կանգ առնելով։

Եւ մէկէն 'ի վեր առաւ նախանձաւոր

քողը, հրջնց գլխոյն վրայ և բացաւ երեսը 'ի լոյս լուսնին։

Հայոց Թագաւորն աղաղակեց զարմացմամբ, վասն զի նման գեղեցկութիւն մը տեսած չէր երբէք։

Բաց ու պայծառ դէմք մը, քաղցր ու խիստ միանգամայն, որ աւելի ևս գեղեցիկ կ'երեւար փափուկ բոլորաձեւութեամբ։ Լայն ճակատ մ'ունէր փղոսկրեղնման ջինջ ու մաքուր. որ պատկեալ էր սեւագոյն, ալեծածուկ մազերով, անհամար գանգուրներու տակ ծածկելով մարգարտէ հիւսուածքներ, աւելի զգալի ընելով գիմացը վայելչութիւնը։ Աչքերն սեւագոյն էին, աղուց նման պլպլագեղ, և ծովու նման խորունկ ու թափանցիկ. որոնք կամ թէթև կերպով մը կը ծածկուէին երկայն յօնից կամարին տակ, կամ բացուելով կը ճառագայթէին գթալից նայուածք, և կամ ամփոփելով կը վայելատակէին գգաստութիւն։ Եւ այդ երկու մեծ ու նուրբ երեսներէ կամարաց տակէն կը սկսէր անգան արմատը, վայելչապէս թեքելով և գեղեցիկ ու ծայրատուր կերպիւ իջնալով մինչև 'ի վայր, վարդագոյն գեղեցկութեամբ՝ նման երեսդրեան խեցեմորթին ն' ըրատկողման կարմրութեան։ Շրթունքն կարմրափայլ բուսոտի կը նմանէր. որուն վերին մասը փոքր մի 'ի վեր բարձրացած էր, միջոց մը թողլով բերնէն մինչև անգան ծայրը, ըստ գեղագրութեան սեմական ցեղին. ուսոի բեր-

նին ամէն մէկ չարժմանց առեն կը տես-
նուէին երկու կարգ ապիտակափայլ առա-
մունք, աւելի ևս հաճոյական ընելու անոր
ծիծաղը, ծիծաղը՝ որ լրումն ու բովանդա-
կութիւնէ գեղեցկութեան, ինչպէս և հայե-
ցուածքն լրումն է գեղեցկութեան հոգւոյ։

Ոչ ինչ նուազ վայելչաձև էր և մարմի-
նը։ Ընդունայն տեղ չէ Ջոզեփատն կը պա-
ատէր զնա շուրջանակի երկայն մանուշակա-
գոյն պատմուճանի մը վրայէն ոսկեթել
վերջաւորք։ Այդ գեղատիպ ու քաղից տակ
կ'երևնար Դիցուհւոյ մը կերպարան, որ
յունաց մէջ միայն պիտի կարենար գտնալ
արժանաւոր գրիչ մ'արձանանալու ի
կուճ. և գուշակել կու տային պայծառ գե-
ղեցկութիւն մը, ներզործելով անխմանալի
գաղտնի ազդումն։ Պարանոցն պատկեալ
էր կարգ մը բժժանօք, ինչպէս նաև բազու-
ինները, որոց չորս կողմը խորհրդական օ-
ձեր կապուած կային՝ խոստովանութիւնք չա-
րաթոյն ազդեցութեանց. հրաշալիք գեղեց-
կութեան. ընդ որ նախանձելով Միլիդա,
երկրիս վրայ բաներ էր այնպիսի անմահ
հոգին։

Աննմանօրէն այսպիսի գեղեցկութեամբ
վայելչացեալ և պատեալ ապիտակափայլ
շրջազգեստով, որոյ ծալքերն ու արձակ
ծայրերն կը շարժէին թեթևակի զիշերային
մեղմաշունչ հովէն, և լուսնին անոյշ
պայծառութենէն լուսաւորեալ, որ մոգա-
կան կ'երևցընէր զամենայն, անշարժ կեցեր
էր Ադայի առջին։

Պատանին չարժեալ այդ տեսլենէն՝ որ
կարծածէն շատ աւելի գերազանց գտեր
էր, քանի մը վայրկեան կ'ցաւ անշրջունչ,
զիտելով զնա ամչութեամբ։ Ձեր գիտեր
եղկելին որ այս բանը պիտի խռովէր զին-
քը, և բոլորովին տարբեր մարդ մը պիտի
ընէր քան ինչ որ էր առաջ։ Զգաց իրաւ-
ցընէ թէ կորսուեր էր, ինքն իրմէ դուրս
ելած էր. բայց չի ցաւեցաւ այս բանիս
Սէրը անգունդ մ'է, որոյ խորութիւնն ան-
չափելի է՝ քանի որ հեռու ևնք տագնա-
պեցուցիչ եզերքէն։ Անձանօթը իրեն կը
ձգէ. ծով մ'է մրրկալից, յորում քաղցր
կը թուի նաւակոծիլ։

— Թոյլ որ պաշտամ զքեզ, — ըսաւ պա-
տանին ոտքը ընկնալով։

Տիկինն ձեռքը երկընցուց, և կ'ուզէր ի
վեր առնուլ զնա այդ խոնարհ վիճակէն։

— Ոչ, — յաւել պատանին. — պաշ-
տել, պաշտել զքեզ։ Թոյլ որ կենամ ոտիդ
առջին իբրև աստուծոյ մը։ Մինէ դու Դիցու-
հի մը չես։ Միլիդա քու ձեզ առեր
է. կը զգամ, կը տեսնամ զինքը, երջանկա-
գոյն կամ թշուառագոյն ընելու դիս քան
զամենայն մարդ։

Տիկինն մտախոհ և խռովեալ էր, ուստի
ձայն չի հանեց։ Իսկ պատանին ծնրադրեալ
անոր առջև, արտասուախառն ու ակնկատոյց կը
դիտէր զնա։ Երկար ատեն կեցան անխօս,
բայց այդ լռութիւնն շատ խօսքերէ աւելի
խօսուն էր։

Հաստատութեան ատաղձն լանլեսան լոյս մը կ'անձրևէին այդ տեսարանին վրայ, և դիշերային հովին անտառին քաղցրահոտութիւնը իրենց կը բերէր մերձակայ եվրատա գետոյն քաղցր խոխոջանաց հետ։ Հեզատես նաւակ մը կ'անցնէր ափունքէն, ուսկից կը լսուէին նուագարանաց ախորժալուր ներդաշնակութիւնք և երգի մ'անորոշ ձայներ, դանդաղ ու սիրտկան, ինչպէս են բոլոր Քաւչայ ցեղին որգաց երգերը։ Երկինք, երկիր և ալիք, ամենայն ինչ շուրջ կողմերնին քաղցրահնչիւն նուագարան մ'էր։

Երկուքն ալ կ'ախորժէին լռութիւն. երկուքն ալ անձանօթ էին իրարու մինչև այն օրը և ժամը՝ առանց սակայն զգալու և իմանալու զայն, որովհետև ոչ թէ փոքրիկ պատահարաց կանոնաւոր շարքով ձգուած էին առ այն, որ կը խաբեն յաճախ և ոչ այնչափ տարօրինակ կը ցուցընեն բաղդին դէմքերը. այլ յանկարծ պատահիր էին իրարու, և յանկարծ սիրեր զիրար։ Պէտք էր որ ամեն բանէ առաջ զգաստանային այդ յանկարծական խառնուածենէն, չափէին ճամբան որ այնքան սակաւաւոր ժամանակի մէջ կտրեցին, և իմանային վերջապէս կամ կարդային իրարու միտքը ու սիրտը։

Այդ լռութիւնը ընդհատողն նախ Հայոց Թագաւորն եղաւ, որ

— Խօսէ, կ'աղաչեմ, — գոչեց յանկարծ, — և լսեցուր բաղցրալուր ձայնդ։

— Ի՞նչ բանի, — հարցուց անծանօթն. — միթէ դիտեմ թէ ինչ կը մտածես վրաս։

— Ա՜հ, այո, — պատասխանեց մէկէն Արա։ Անձայն կեցած կը դիտէի դքեզ, և ուրիշ բան չէի մտածեր, բայց եթէ անհամեմատ երջանկութիւնս յորում կը գտնուէի։ Բայց կրնայի արդեօք ուրիշ կերպ գործել։ Զգացած էի երբէք այսօրուան զգացածս. տեսած էի երբէք կանանցածին օրիորդ մը՝ քու գեղեցկութեանդ համեմատ գեղեցկութեամբ։ Ո՛չ բնաւ. կ'երդնում՝ ի նուիրական սուրս Վանոյ, յորոց կ'ընդունիմ սատուածոց պատգամները, որ երբէք այսպիսի դառն բայց միանգամայն քաղցր տանջանք մ'ունեցած չէի։ Ո՛չ իմ հայրենի լերանցս մէջ և ոչ իսկ յԱրմուխր՝ որ հռչակաւոր է գեղեցկութեամբ, կը գտնուի քեզի նման մը։

— Հպատականէն ես, — հարցուց մէկէն տիկինն հետաքրքրութեամբ։ — Անունդ...

— Արա, — պատասխանեց պատանին համառօտիւ։ — Իսկ քու կդ։ Արդեօք չեմ կրնար իմանալ զայն, որ անշուշտ քաղցր է, ինչպէս քաղցր է ձայնիդ հնչիւնը։

Բայց անծանօթն բոլոր իր մտադրութիւնը լսած անուանը վրայ ամփոփած էր, ուստի միտ չի դրաւ հարցմանը կամ չի լսեց զայն։

— Արա՞ ըսիր. Արա, որդի Արտանայ։ Արիկա Թագաւորի անուն է, յաւել տի-

կինն, տեսնալով պատանւոյն հատուցողական կերպը։

— Նոյն ինքն եմ, — պատասխանեց պատանին պատկառանօք. — Թագաւոր Հայկական ժողովրդեան։ Բայց պատմէ ինձ, ով սիրելի, ինչպէս ծանօթ է քեզի Արամայ որդւոյն անունը։

— Եւ ով չի ճանչնար Նեփրատ կամ Տիգրիս, Հայաստանի պատանի Թագաւորին անունը, որ յաղթեց Մաժակայ և ժառանգեց գահին յաղթութեան և վարակալ մարզպետաշար։ Մինչ մարզպետաշար չէ այն վարակալն, ով որդիք Հայկայ, որով կը պահեմ զքեզ, իբր ի նշան յաղթական արշաւանացդ ի գագաթանց Արարատայ մինչև ցափունս Երկրեայ։

— Աւ՜ղը փառաց, — գոչեց պատանին տխրագին։ Հին լսինածաւալ գաշտավայրիկ Թագաւորքն Հռչակ առիւծունքն են. իսկ Հայկական արծուիք առանձնացած են անապատել քարաժայռից վրայ։

— Ոսկիկ Թռան շատ անգամ դէպ ի հիւսիս, առաքով ուարտաւ Թուրացոց վրայ, կամ յարևմուտս՝ ջնջելու Բանանու որդւոց գօրութիւնը։

Արտակ կը խօսէր անձանօթն, և իր խօսքերն բաւական էին Հայկայ Թոռին սրտին։

— Մեծ է Բաբելոն, — շարունակեց տիկինն պնդութեամբ, և չի նախանձիր իր լուանցարնակ բարեկամաց փառացը։

Հայկ ու Ներրովթ թէպէտ կռուեցան առաջին թեամբ, բայց հինա իրենց յաջորդքն բարեկամաբար ու խաղաղութեամբ կ՚ապրին իրարու մէջ. իսկ դու որ պանծալիք ես ցեղիդ գօրաւորաց մէջ, որչափ առնէ է որ հասներ ես մեր հիւրընկալ քաղաքին պարտաց տակ։ Դեռ չի տեսար զԹագուհին։

Արտակ խօսքն զԹագին առաջ պատեց Արտայի ճակատը։

— Դեռ քիչ ժամանակ է որ հասեր եմ, — պատասխանեց նա, — և մարդիկս հօս մնա են, այն բնակարանաց մէջ են զորոնք մեծագոր Թագուհին առհմաներ էր մեզի։ Վաղը ուխտ անցնիմ Նիվիդի Բնչոյ մարտկոցէն՝ Թագաւորի արժանավայել հանդիսիւ... Թագաւորի հարկաւոր է, — յաւել խորին հառաչանօք։ Հայկայ որդւոց փառքը մեծագոյն աղօտացեալ է հինա, և ես անոնց մէջ յետինն, կը բնորմ՚ի Բաբելոն բարեկամութեանս հարկը, որպէս առորնագոյն մը առ վերնագոյն։ Վաղը, գժբախտաբար, պիտի տեսնամ գԵամիրամ։

— Գժբախտաբար. ինչո՞ւ։

— Որովհետև... պէտք է որ ըսեմ։ Պէտք է, այո. միթէ տէր չեմ իմ սրտիս. և պէտք չէ որ բոլորովին պարզ ըլլայ քեզի։ Որովհետև կը խորհիմ Եամիրամէն. միայն անունն իսկ բերանս առնելով, երկիւղի և առելութեան զգացում մը կը զգամ յիս։

— Աղաչում կը ճանչնայիր դինքը։

— Ո՛չ դինքը, բայց իր հարբաբը։ Մեծագոր է նա այլ անգութ. մեծ է իր թագաւորութիւնը, բայց վայրագ է բարեկամութիւնը։

Այս խօսքէն ցնցուեցաւ անծանօթն, և բարկութեան փայլակ մը փայլատակեցաւ աչացը մէջ, ոտքանալով վայրագագոյն պատասխան մը տալու։ Այլ պատանւոյն դիմաց գեղեցկութեան ու վայելչութեանը խնդկելով, զսպեց ինք դինքը. բարկութիւնն չիջաւ և գթալիր աչքն յաղթանակեց։ Եւ ապա քիչ մ՚այլայլեալ դիմօք պատասխանեց ասպէս.

— Իր հարբաբը. կը հաւատամ այդ տեսակ վատ չարախօսութեանց. մանաւանդ թէ պիտի արդեօք թէ ուսկից յառաջ կու գան այդ տեսակ զրպարտութիւնք. ի նախանձուէ, ի չարակամութենէ, որոց ամենայն որ սխորժանօք կը հաւատայ։ Եւամիրամ ունի թշնամիներ, այլ փոյթ չընէր. բայց անշուշտ մեծապէս կը ցաւի թէ որ տեսնայ գքեզ անոնց թուոյն մէջ։ Ի՞նչ բանով վճռանց քեզի. ինչու՞ մէկէն կուտրիէն հաւատաք կ՚ընծայես իրեն վրայ եղած զրպարտութեանց։

— Կը տեսամ որ կը սիրես դինքը, — բաւ Հայոց Թագաւորը տխրութեամբ. — նա իսկ սիրեր էի դինքը. բայց սրտակից բարեկամն չէ ի միջի, խնդզ Սանտխ. մանկութենան ընկերն էր նա, դինակիցս, որ-

սակիցս ու խաղակիցս. վասնիկաճայն քերթող մ՚էր և կը սիրէր գիս իր քաղցրանուագ երգերովը։ Փառաց սէրն բաժնեց դինքը ինձմէ, և մինչ տարաբաղդութեամբ ի Բաբելոն՝ Ո՛վ կրնար տեսանել ու չի սիրել զանիկա։ Տեսաւ և Եւամիրամ, տեսաւ անգութն այն՝ Հոյաստանեայ խարտեշագեղ պատանին, որ երջանիկ Սեննաարայ ամենաչքնաղ վարդենին. տեսաւ և սիրեց՝ միայն ապանելու համար։ Պատմեցին Եւամիրամի, թէ իրիկուն մ՚անմեղութեամբ կ՚երթար նա Թագուհւոյն կասխաղանաւոր պարտէզները. և երկրորդ առտուն կը տարուբերէր Եփրատ իր ափնայը մէջ պատանւոյ մը դիակը։

— Ա՛հ, ինչպիսի՛ զրպարտութիւն, — գոչեց տիւինն բարկութեամբ։ Ո՛վ յանդգներ է զրպարտել Թագուհին այս կերպով։ Կ՚երդնում՝ ի պիս, որ Եւամիրամ և ոչ իսկ տեսած է քու Սանտխդ։ Ո՛չ թէ Թագուհւոյն սիրոյն ընծայել՝ թէ և վայրագ ինչպէս կ՚ըսես՝ Սանտխի մահը, զոր գուցէ Թակարդից սրիկային մէկը։

— Ինչո՞ւ կը բարկանաս, — հարցուց Արա խռովեալ. — բարեկամ ես Թագուհւոյն, բայց շատ քիչ գքեզ սիրողին. փոյթ չէ։ Ըզնուանեաց պատգամը ըսեր էր ինձի զԱրմաւիր Թողէս առաջ. «Սեննաարայ երկիրը մահաւոր պիտի ըլլայ քեզի»։ Ամբաստանէ պիս Թագուհւոյն. վաղը չեմ երթար իր պալատը, թէ և ի մահ։ Չեմ ցա-

իր մեռնելուս թէ որ քեզմէ գոյ պատա-
կինքն։

Պատանւոյն խանդակաթ ձայնէն՝ի գուր
չարժեցաւ անձանօթն։

— Կը սխալիս, — յաւել տիկինն կեր-
պարանափոխ։ — Շուտով բորբոքեցայ՝ի
բարկութիւն, բայց մի վախեր։ Ջքեզ միան-
գամ տեսողն ալ անկէց ետքը չի կրնար
մտաբերել ըլլալ քեզ։ Բարեկամութիւնն
մթագնեց՝ի քեզ միտքդ և յիս ցաւանաւ
խօսքեր թելադրեց։ Թէ որ ճանչնալու ըլ-
լայիր գԵամիրամ, վստահաբար մանաւանդ
քան թէ անգութ կը կոչէիր զինքը։ Ոչ ոք
սիրեց խանդ թագուհին, ոչ ոք։ Միայնա-
ցեալ է նա, միայնացեալ կը զգայ ինք
զինքը յընդարձակածաւալ տէրութեան նը-
ման մեծատարած ծովու մէջ բարձրացեալ
ամպի կղզւոյն։ Ակը կը փնտռէ իրեն սիրոյն
նման զօրաւոր ու անկեղծ, բայց՝ի գուր։
Ամենայն որ կը տեսնայ ու կը փափաքի ի-
րեն իբրև թագուհւոյ, և ոչ ոք իբրև կնոջ։
Զիտէ տեսնաս զինքը, Թագաւորդ Հայոց, և
թէ որ չինամիս անոնց որ կը պատանի զինքը
երկիւղիւ, թէ որ կարող ըլլաս թափանցել
մօտ անդր քան զվարճութիւնս արքա-
յական Թագին, պիտի տեսնաս ցաւ-
մը որոյ նմանն եղած չէ երկրիս վրայ, և
զոր ընդունայն տեղ կը ջանայ Թաքուցանել
սրտին խորոցը մէջ. պիտի տեսնաս զինքը
տագնապացած յամենայն մեծութենէ, յամե-
նայն ընդունայնութենէ և՝ի կեղծաւորական

մեծարանաց. պիտի տեսնաս՝ի նմա տա-
ռապիկ փափաք մը ճշմարտութեան, պարզու-
թեան և հաւատարմութեան։ Եւ այն ա-
ռանն... այն առանն պիտի չի հաւատաս համ-
բաւոյն. այն առանն գուցէ պիտի սիրես
զինքը։

Պատանին տխրութեամբ խռնարհեցուց
գլուխը, իբր այն թէ թէպետ չէր համո-
զուեր, բայց չէր ալ ուզեր ընդդիմադրել։

— Ինչու, — սկսաւ խօսիլ պատանին,
— այս տեսակ բաներ կը մոռացնէ։ Ան-
ցեալդ տխուր յիշատակները զրկեցին
պիս. բայց խնդրեմ՝ի բաց թողուլ այն
բաները որ օտար են մեզմէ։ Խօսինք մեր
վրայ. խօսինք քու վրադ, — յաւել կաթո-
ղին ձայնիւ, — քու վրադ, որ այնչափ
սիրելի ես նոյն իսկ բարկութեանդ մէջ։
Համբաւեալ է Եամիրամ յաչխարհի իր
հիանալի գեղեցկութեամբն. բայց նա զոր
այնչափ կը սիրես ու կը պաշտպանես, ան-
շուշտ կը նախանձի քու գեղեցկութեանդ։

— Եաս կը սիրեմ պիս, — հարցուց տիկինն,
այլ չկարենալով զսպել սրտին յուզումը։

— Դեռ կը տարակուսիս, — գոչեց պա-
տանին։ Մտիկ ըրէ ինձի, ով գուստրդ
Բաբիլու, մտիկ ըրէ անձանօթ աստղդ լու-
սոյ։ Հայրենի լերանցս վրայ թէպետ պարզ
ու խաղար են սովորաբար, բայց զօրաւորք։
Մի անգամ է սէրն, բայց ընդ ամենայն
կեանս. որ կայծական արագութեամբ ու
զօրութեամբ կ'իջնայ՝ի սիրտս ու կը հալէ։

Չքեզ տեսնողս ու սիրելս մէկ եղաւ։ Ըսէ ուրեմն թէ այս մեր հանդիպումն մէջ ճակատագրական բան մը չես տեսնար։

— Ճակատագրական, այո, ճակատագրական, — կրկնեց անծանօթն երբա-ձայն։ Գեղեցիկ է սէրն, միշտ փառաւորելու և միշտ բորբոքելու, մինչև մաշիլ երկոցունց ևս կողմունց և չիջանիլ նման աստեղաց, վերջին կայծ մ'արձակելով։

— Ահա այս կերպ պիտի ըլլայ իմ սէրս ալ, — ըսաւ Սբա, — թէ և մահ իսկ զանձանելու ըլլայ յայնմ։

— Ըսէ ինձի... — յաւելու անծանօթն, ուղղելով մեծագոյն սեագոյն աչքերը պատանւոյն վրայ. — այս սիրոյդ համար չես կրնար աւելի ներողամիտ ըլլալ Թագուհւոյն։

— Ինչպիսի հարցումնք, — գոչեց պատանին խռովելով սրտիւ։

— Իմ առանձին խորհուրդս է, — պատասխանեց մէկէն տիկինն։ — Փորձել ուզեցի սիրոյդ չափը։

— Ա՜հ, — բնդհատեց Սբա, — դեռ կը տարակուսի՞ անոր վրայ։

— Մինչ դու ալ իմ խօսքերուս վրայ չես տարակուսիր, — ըսաւ նորէն տիկինն։ Մինչ դու ալ իմ խօսքերէս աւելի խուժանին զրպարտութեանցը ականջ չես կախեր։

— Ո՛չ, կը խոստովանիմ, չեմ տարակուսիր խօսքերուդ վրայ. բայց դեռ սիրտս արիւն

կը ծորէ. ժամանակն միայն պիտի կարենայ բուժել սրտիս վէրքերը։ Ինչո՞ւ կը լռես։

— Սէր, ցա՜ւ. — մըռմռաց ինքն իրեն տիկինն, իբր պատասխանելու ուզելով սրտին մէկ գաղտնի ձայնին։

— Այնպէս ըլլայ ինչպէս որ կ'ուզէ Դիցուհին։

— Պատասխանէ, ազաչեմ. — ըսաւ պատանին, ուղղելով ձեռքերը առ տիկինն։ — Մի թողուր դիս այսպիսի չարաստանջ անստուգութեան մէջ, որ վատթարագոյն է քան զամենայն մահ։ Միշտ տէր չենք մեր անձին. կան բաներ յորոց կը յաղթուի հոգինիս։ Հրամայէ որ մոռանամ զքեզ, հրամայէ որ հեռանամ քեզմէ. բայց կրնամ արդեօք հնազանդիլ հրամանագդ։

— Երդումը ուրեմն, — ըսաւ տիկինն որոշակի, — երդումը որ կը սիրես դիս, և թէ ինչ որ ալ պատահի... ուշ դիր, ինչ որ ալ պատահի, կրկնեց բարձրաձայն, դու իմն ես, միշտ իմն։

— Ի՞նչ բան կ'ուզես ծածկել ինձմէ, — հարցուց պատանին երկիւղիւ։ — Ի՞նչ բան կը նշմարես իմ ապագայիս մէջ։

— Հիմակուընէ՞ կը վախնես, — յաւելու անծանօթն։

— Ո՞հ, կը հասկնամ թէ վախէս հրաժարիմ՝ի սիրոյս... — պատասխանեց մէկէն պատանին. — ահաւասիկ կ'երդնում. ինչ որ ալ պատահի, քու կդ եմ, միշտ քուկդ։

Այս երդմունքն ուրախութեան ծիծաղ մը փայլեցուց չքնաղագեմ անծանօթին երեսաց վրայ, և սկսաւ անուշ խօսքերով պարզել իր խորհուրդները։

— Վաղը պիտի տեսնաս զԹագուհին... ով գիտէ, գուցէ դիները տեսնալով առ իսուննցած սէրդ պիտի մարի սրտէդ։

— Կը վախնա այս բանիս, — ազատակեց Ադա սիրալիր յանդիմանական ձայնով։

— Այս բանիս, ուրիշ բաներու,ամեն բանի, — պատասխանեց տիկինն դողալով։

— Ո՜հ, անգութ, — կրկնեց պատանին, — Կ'երդնում յանուն Մխիթարայ՝ որ ողբերդ տեղի տալու ազաչանացս, կ'երդնում Թագուհութեանս վրայ՝ որ ամենեին արատաւորած չէ մտանութեամբ, կ'երդնում Անտիոքին նուիրական յիշատակին վրայ՝ որ մինչև հիմա կենդանացս միակ ճշմարիտ սիրոյն առարկան եղած է, կ'երդնում՝ զքեզ միայն սիրել, զքեզ միայն, մինչ որ ալ ահմանած ըլլայ ինծի ճակատագրոց աստուածն։ Գո՛հ ես, կ'ընդունիս երդմունքս։

Եւ մնաց չնչասպառ, ակնակատոյց, ապշակերպ, սպասելով տիկնոջ վճռոյն, որ և նա կեցեր էր անշարժ ու անբարբառ դիտելով պատանին։

— Գուցէ դառն տանջանք մը կը պատրաստեմ քեզի, ով սիրտ իմ, — մրմնջաց ապա անծանօթն ամփոփուելով երկիւղիւ։

— Բայց Թող ըլլայ. մեծ քիչ առաջ չի

խնդրեցի Զարբանիպէն որ սիրեսիմ։ Եւ ապա առ պատանին դառնալով.

— Կը հաւատամ քեզի, — ըսաւ գորովագին, — կը հաւատամ և քուկդ եմ։

Այսպէս ըսելով, բռնեցին նորէն մեհենին ճամբան։

Հազիւ թէ իրենք հեռացան անկէց, հեռատեսիլ գլուխ մը տեսնուեցաւ մերձակայ ծառաստանէն։ Ապա վառահանալով միայնութեան վրայ՝ դուրս ելաւ մարդ մ'ամբողջ մարմնով, սեւազգեստ վերարկուաւ ծածկեալ. և սողսողելով օձակերպ, կարնց ճամբան, և աներևութացաւ դարձեալ կնճռից մացառուտի մը մէջ, որ կը բարձրանար մօտակայ բլրակի մը վրայ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ամենատեսն.

Երբ առաւօտեան բոցափայլ աստղն՝ Խաւար՝ կը դունատէր, և երկինքն կը պայծառանար Հորիզոնին վրայէն, Եամիրամայ արքունեաց հեռագոյն հովանոցին վրայ մարդ մը տեսնուեցաւ, որ կամ Թշնամի էր կազդուրիչ քնոյ, և կամ վայելել կ'ուզէր առաւօտեան քաղցրաշունչ անապական օդը։

Հասակագեղ ու յաղթանդամ մարդ մ'էր։ Ա՛սրմնոյն վրայէն սեւագոյն պատմուճան մը հագած էր ոսկեթել վերջաւորք, որուն լայն թեզանիքը մինչև մէջքը կ'իջնային. ճակտին վրայ պսականման ոսկեձոյլ մագկապ մը կը կրէր, որուն եղերքներէն թանձրախիտ ու գանգրագեղ մազերն մինչև պարանոցը կ'երկայնէին. թաւ էր մօրուքը, թխատեսակ և ոլորուն, որ մինչև կրծոցը վրայ իջնալով, գինեայ վեմութիւն մը կու տար դիմացը, արդէն իսկ նշանաւոր իր կազմուածքովն ու գորշագոյն վայլունութեամբ, հակառակ շրթանցը ծիրանագոյն պայծառութեան, և յօնից ու արտեւանանց թխութեան, որոց տակէն

բոցաճաճանչ կը ճառագայթէին աչքերը։ Խիստ էր անոր գեղեցկութիւնը, գեղեցկութիւն աղնուական, գոռոզ ու ցուրտ միանգամայն, զարմանալի բայց ոչ սիրելի։ Ա՛յսպէս էին մեհենաց շուրջ կողման վիմատաշ արձաններն, այսպէս բաբելական որմոյ երկայնութեամբ քրմաց ու թագաւորաց դէմքերն, որոնք գեղեցիկ էին բայց դժնեայք ու ահարկուք։

Վիմակոփ աստուծոյ մը նման՝ երկար աեն կեցաւ անշարժ հովանոցին վրայ, թևերը լանջացը վրայ ընդգրկած, և դիտեց երկնից ոլորտը, ուսկից կը ծաւալէր ոսն առ ոսն լուսոյ լայն գիծ մը, նախ քրքմագոյն և ապա ծիրանագոյն, շրջապատելով նեմմաուեր դաշտավայրը։

Զուարթ չէր այդ մարդը, զոր կը վկայէին կնճռեալ յօնքերու անթարթափ աչքերն. կը կարծէր տեսնողն թէ զուցէ այն անսահմանելի երկիրը կը փնտռէր՝ ուսկից կը ծնանի արևը. մինչդեռ թևերուս մասայով՝ միջամուխ կ'ըլլար խորհրդոց անհետազօտ խորշերը։ Կեցեր էր հօն դիտելով ու խորհելով. ինքն իրեն ամխիթուած, իբրև խաւարասոյզ արձան մը՝ որ լուսոյ կը սպասէ, կամ իբրև մոլորեալ հոգի մը՝ որ ընկճեալ՝ ի պատահարաց՝ խորհրդատու մը կը փընտռէ։

Քանի մը վայրկենէն առաւօտացաւ. սպիտակ ճաճանչագեղ արևը յանկարծ ծագեցաւ հորիզոնին վրայ, և բարձրանալով

հակայակերպ կապուտակ երկինէ երեսը՝ սիրեց իր ճառագայթները քաղցրանինչ քաղբին վրայ, և ցոլացաւ ՚ի զանազան կողմանս, արտափայլելով Բաբելոնի գմբեթաց, բրգանց ու աշտարակաց վրայէն։

Այս տեսարանը չարժեց զանչարժն իր խորախորհուրդ անշարժութենէն. դարձաւ վիմաշէն բագնոյն որ կանգնած էր հովանոցին միջավայրը. որոնեց ու գտաւ կրակարանին մոխրոյն տակ քանի մը վառ ածուխներ. քովէ քով բերաւ զանոնք, դիզեց վրան խոխոր գեղեցիկ կարգով, և վրէնց կրօնական բարեպաշտութեամբ։ Քիչ առնէն արծարծեցաւ բոցն և սկըսաւ ճարճատել՝ անոք փնտռելով չորացեալ ճիւղոց միջէն։ Այս առեն ծունկ չոքեցաւ նա, և ձեռքերը բարձրացնելով առ բոցածաւալ հուրըն, աղօթեց այսպէս առ կենսատուն համազոյց.

— « Կը կոչեմ զքեզ յօգնութիւն յանուն ամենաչինչ բոցոյս, կը պաշտեմ զքեզ, Ա-հուրամազդ արարչագործ. լուսապսպծառ ու հրաշափայլ, մեծդ և բնարեալդ, կատարեալդ ՚ի գործս քո, միտք ու գեղեցկութիւն անհամեմատ, ընդունարան ճշմարիտ իմաստութեան, աղբիւր բերկրութեան, դու որ առեղծեցիր գմեզ, ձեւացուցիր ու անուցիր, դու սուրբդ, դու իմաստուն ՚ի մէջ արարածոց։

« Դու ճշմարիտ ես, դու պայծառ ու լուսաւոր, դու առաջին պատճառ ամենայն

լաւութեանց, դու ինքն ես պատճառ բնութեան կենդանութեանը, և այն ամեն բաներու՝ որ կը ծնանին իր բազմաբեղուն ծոցէն. դու առաջին սկիզբն լուսաւոր մարմնոց, և այն ամենայն իրաց՝ որ կը փայլին ինքնալոյս։ Դու բան առեղծիչ, էացնալ յառաջ քան գերկինս և գերկիր, նախ քան գջուր և գծաւ, գցօղ և գձուր որդի քո, յառաջ քան գմարդ ճշմարտասէս, յառաջ քան գԴիւցազ և գմնակեր կենդանիս, յառաջ քան գտիեզերս, յառաջ քան զամենայն բարիս ՚ի քէն եղեալս, դու որ ծնար ՚ի ճշմարտութեան։

« Ինչպէս բանն գերազոյն կամաց՝ նոյնպէս և արգասիքն կը տևեն, վասն զի յառաջ գան ՚ի ճշմարտութենէ։ Որ ինչ բարի է ՚ի խորհրդեան ու յիմաստութեան և անանց առեղծուածի՝ Մազդայի կը վերաբերի աշխարհիս մէջ, իսկ Թագաւորութիւնն Ահրմզդայ է, որ կարգեց իր սեփական Բանը կործանիչ չարաց »։

Ծունկի վրայ նկած այս աղօթքները ընելէն ետքը, որուն վերջի մասը պարտաւորեալ էին Ահուրամազդայ քուրմերն օրուան մէջ հարիւր անգամ կրկնելու, բագնոյն տակէն արծաթափայլ բաժակ մը հանելով, քամեց մէջը ամոմի հոյզը։ Այսիկա ուսումնից թուի մ՚էր, որ երկինէ մանաւոր առանձնաշնորհութեամբ կը կրէր Իրանի արբազան լեզուին մէջ Զաուշտոյ ամենահին անունը։ Այնոր համար Համ առաջին

Ծառը կը համարուէր ի տունկս, ինչպէս ցուլն ի կենդանիս։ Նուիրեալ բագնոյն վրայ՝ Աստուծոյ մի և նոյն գոյութիւնն էր, արբնալ ի բրմէն՝ էր նոյն ինքն Աստուած որ կը խոնարհէր ի սիրտ մարդոյ։

— « Առ քեզ կ'ուղղեմ իմ աղօթքս, ով Հոմ, ընարեալդ Հոմ, որ կու տաս արդարութիւն, մաքրութիւն ու փրկութիւն, վայելչազեղդ, պայծառակերպդ ու յաղթականդ »։

Եւ քամելով հոգը բաժակին մէջ, վերուց զայն երկու ձեռքով դէպ ի բոյն, և թափելով անկէց քանի մը կաթիլ վառեալ ածուխներուն վրայ՝ ըսաւ.

— « Փոխանակ այս մէկ բաժակին զոր կը նուիրեմ քեզի, ով տուողդ ամենայն բարեաց, փոխարինեա ինձ քառապատիկ, վեցապատիկ, իննապատիկ ու տասնապատիկ։ Վարձատրէ զիս այսպէս. Տուր մարդութիւն մարմնոյ. հակէ վրաս ամենամաքուրդ Հոմ, ընտիրդ քան զամենայն արարածս. իջիր վրաս դու ինքն, աղբիւրդ կենաց. բաց ինձի, ով ամենատուրդ, հալածիչդ մահու, բաց ինձի երկնից բնակութիւնը, պայծառափայլ, լի փառօք ու երջանկութեամբ »։

Այս ըսելէն ետքը՝ բաժակը չրթանցը մօտեցուց և խմից նուիրեալ հեղանիւթը, անուշահամ՝ քանի որ դեռ նոր քամուած է, բայց մահաւոր՝ խմորուելէն ետքը խմողին։ Այս էր հոյ պաշտօնն, այսպիսի էր

ամամի նուէրն Իրանի վաղեմի ժողովրդոց մէջ։

Նուիրատուն չարունակեց նորէն իր աղօթքը, վերցընելով ձեռքները առ բագինն։

— « Ինչպէս կը վառիս դու այս բոցոյս մէջ ու կը թագաւորես յերկինս, թագաւորէ նաև յերկրի, ով բազմազօրդ Ահուրամազդ, և տարածէ աստուածային իշխանութեան բազուկներդ Իրանի գաղաթնեբէն մինչև Անատարայ գաշտավայրը, և մինչև հոն՝ ուր կը մրոբընչեն ծովու ալիքներն արեգական մտնելուն առեն։ Բարեբեր, չորից լեզուաց ժողովուրդն, խոնարհի քու օրինացդ, ով ոգիդ ճշմարտութեան, Իրեն պաշտած աստղերն ինչ են քու լուսոյդ առջև։ Մութ երկնից գունտերն և բնութեան գաղտնի զօրութիւնները պիտի յամչտակեն միշտ քու պաշտօնդ, ով ստեղծողդ ամենայնի, մահացուաց ու անմահից »։

Այսպէս աղօթեց եռանդագին Յաւանայ սրբազան լեզուաւ, այսպէս վերջ տուաւ աղօթիցը, և ոտք ելաւ որպէս զի լմընցնէ պաշտամանն մնացած մասը։ Բայց գլուխը թեթև մը չարժելով, տեսաւ եռևի կոզմը ուրիշ ծնրադրեալ մը քանի մը քայլ հեռաւորութեամբ, և ժամանցաւ հաճութեամբ։ Այլ կեղծելով իբր թէ տեսած չըլլայ զանիկա, սկսաւ խնամքով մաքրել բաժակը ու թափել կրակին վրայ նուիրանաց մնացորդները. և ապա դարձաւ ու նոր ե-

կողին ընդ առաջ գնաց սիրալիր ընդունելութեամբ։

Պատանի մ՚էր, արժանի մոագրութեան իր այլաձև կերպարանօքը։ Երիժմանց ու ծիծաղոտ բնական ընորհքն, դիմացը վայելչութիւնն ու աչացը անխմանալի դժնէհայեցուքիւնն՝ կարծես կը կռուէին իրարու հետ պատանւոյն արբայական դիմացը վրայ, և կը նմանցընէին դինքը կորեան, որուն գեղեցիկ ու անզօր կերպարանաց տակ կը տեսնուի հասունացեալ ամաց զօրութիւն ու անգթութիւն։ Կը ժամէին կարմիրանգ շրթունքն լի ամբարտաւանութեամբ՝ գեռահաս սիոց գոռոզ աղուամազից Թէթևակի սուսերին տակ։ Աչքերը փայլուն ու անթարթափ էին՝ կայծակներ սպառնալով. քաղցր էր դէմքը, բայց այդ Քաղդոյն մորթոյն տակ կը վազէր Քուշայ ցեղին կենդանի ու բուռն արիւնը։ Կը տեսնուէր վրան վայրագութիւն մը ոչ մարդկային, և քաղցրութիւն ախորժելի, իբր՝ որ կրնան դիւրաւ միանալ մարդկային բնութեան հետ։ Բայց իր մատազ տիօքը աւելի օրիորդի մը կը նմանէր, առ որ կ՚օդնէր և սպիտակ ոսկեճամուկ պատմուճանն, մանուշակագոյն շրջազգեստն, վայելուչ ծամակալն՝ որուն ծոպերը մինչև ուսոցը վրայ կ՚երկրննային, և ականակուռ մանեակն՝ զարդ պարանոցին։

Ոտք եղաւ մէկէն պատանին, և յառաջեց աւագագունին ընդ առաջ։

— Հայր իմ, — ըսաւ ծռելով, միւսոյն դրկախառնութիւնը ընդունելու ձևով, — Ա֊հուրամազդ և գերագոյն աստուածք բարեխոսի քեզի հետ ըլլան։

Միւսը պատանւոյն այս խօսքին վրայ կնճռեց գլօնան։

— Բաբելոնի աստուածքն աւորին են քան զԱհուրամազդ, ինչպէս գիտես, ով Նինուա, — պատասխանեց միւսը հայրենի յանդիմանութեամբ։ Ա֊քքատի ցեղին պաշտած աստուածներն կը հնազանդին Ա֊հուրամազդայ, ինչպէս նաև անմահացու վեց սուրբերն ու հոգւոց անհամար դասքն, զորոնք ստեղծած է ՚ի ժամանակի։ Իրմէ կու գայ լոյսը, ինքը կը լուսաւորէ երկինից աստղերը և կու տայ տարերց զօրութիւն. ՚ի նմա միայն կը բնակի գերագոյն ճշմարտութիւնն, գեղեցկութիւնն ու զօրութիւնն. ինքն է սկիզբն և վախճան ամենայն եղելոց։

— Ատոյգ է, — ըսաւ պատանին հլութեամբ։

Հաճեցաւ ծերունին պատանւոյն այդ հլութեանը՝ որուն վրայ արդէն չէր տարակուսեր, և մէկէն անուշ կերպ մ՚առաւ ու ըսաւ.

— Ուրեմն, ով Նինուա, նուիրենք այս գեղեցիկ ժամերը օգտակար զրոյցանց։ Սրբեալ առաւօտեան լուացմամբ և աղօթիւք, կարգաւ վիտակ վարդատի առաջին գլուխները, յորս բովանդակուած են Ա֊

հուրամաղդայ օրէնքներն չար հոգւոց դէմ։ Կը տեսնաս որ երկնից գունդերն չարադիւտ ոգւոց զօրութեան դէմ պատերազմելու համար ստեղծուած են, Աշխատասիրտ վեց ոգիքն, բարերար Խէդքն ու Ֆէրուէրթ՝ պահապանք մարդոյ կենաց պատերազմին մէջ։

— Իմաստուն Զերտուշդ,... սկըսաւ խօսիլ պատանին դողալով։

— Ի՞նչ կ'ուզես։

— Արդեօք կարելի է որ այս առաւօտ ազատ թողուիր զիս։ Պատանի ընկերքս կը սպասէն ինձի ձիարշաւ մ'ընելու իմկուր Բելէն դուրս։ Պիտի երթանք մինչև Լահիրու գեղը, ուսկից կը տեսնուին Սիպարայ բարձրագագաթն աշտարակները։

— Ո՞ր քաջգր է հանդչել Դամերայ արմաւենեաց տակ, — ասելգուց Զերտուշդ երգիծաբանութեամբ։ — Այնպէս չէ՞։

— Ի՞նչ բան կ'ուզես ակնարկել, — գոչեց Ահրիման չիկնելով։ Պիտի կենանք հօն քիչ մ'ատեն, որպէս զի յոգնութիւն առնուն ձիերնիս և մեր ձիանքն։

— Զգուշացիր, Ահրիման, զգուշացիր, — յաւել Զերտուշդ, առանց միտ դնելու պատանւոյն չբմեզանացը։ Ահրիման հեռատեսութիւն է որսալու գքեզ։ Զարանիթ անոգին կը ջանայ թօղարկել աչքերդ ակնապարար գուարճալեօք աշխարհի, որպէս զի խոտորեցնէ ուղիղ ճամբէն։

Պատանին գունատեցաւ մէկէն սրտին

այլայլութենէն, և ըսաւ դառնացեալ հոգւով.

— Բայց ըսէ ինձի, ով իմաստուն ուսուցիչ, ուղիղ ճամբան միշտ ցաւոց ճամբայ պիտի ըլլայ։

— Ոչ, — պատասխանեց Զերտուշդ, — կենաց վերջը ուրախալի է. բայց իմաստունն ճամբայ ընկնալէն առաջ կը սորվի նախ ճամբուն որպիսութիւնը։ Երկու ճամբայ կայ որ կը տանին ՚ի նպատակն. մին անձուկ է ու դժուարագնալի, գուրկ ՚ի մխիթարական տեսարաց. միւսն լայն ու դիւրագնալի, հիանալի, ծաղկազարդ և ի անուշահոտ բուրմամբք։ Ո՛վ որ կ'ուզէ հասնիլ անխռով դէմ եղեալ նպատակին, հետևի առաջնոյն. վայ անոր որ կ'ընտրէ երկրորդը, վասն զի Ահրիման կը դարանի ոտոց մէջ որոգայթագիր, և կը ներշնչէ խաբէպատիր խորհուրդներ. և ամեն ծաղկին որ կը ժողովենք, ամեն քաղցր հանգըստեան գոր կը վայելենք, կը տահի կեանքերնիս արագութեամբ ու կը մոռանանք մեր նպատակը։ Մտիկ ըրէ ինձի, որդեակ իմ, տեղիք մի տար չարախորհուրդ ոգւոյն փսղաբշանաց ճշմարտութեան լոյսը տեսանելէդ ետքը. մի տար գքեզ հեշտութեանց՝ դու որ թագաւորական ցեղէ ես։ Ի քաց Թող այդ թուլութիւնն, ով որդիդ Նէրմովթայ։ Ո՞ր է դիտաւորութեանց հաստատութիւնն, ո՞ր արիութիւնն ու քաջութիւնն, որ արժանաւոր պիտի ընէին գքեզ մեծահռչակ նախորդացդ։

— Դժուարին առաքինութիւնք, — պատասխանեց Նինուաս Հառաչելով, — և սակայն պիտի պարտաւորիմ օր մը ճանչնալ զանոնք և իմանալ փորձով անոնց ծանրութիւնը։ Բարելոն ունի արժանաւոր թագաւոր մը, իմ մայրս. հաճին գերագոյն դիք... հաճի Ահուրամազդ պահել գինքը յերկայն աւուրս, 'ի սէր և 'ի փառս իր ժողովրդեանը։

— Լսէ քեզի բահման, պահապան ոգի թագաւորական իշխանութեան, — ըսաւ Զերտուշդ կարճ 'ի կարճոյ. բայց պէտք է որ դու ալ պատրաստ ըլլաս գերագոյն կամաց հրամանին. մեծ յանցանք է թէ որ չըգիտնաս արժանապէս յարգել երկնից պարգեը։ Ո՛վ Նինուաս, — ըսաւ յանկարծ աղօտ ձայնով մը, ինչ բան կ'ուզես ծածկել ինձմէ. Ձերուէլ՝ պահապան ոգին կը տեսնայ գքեզ, քեզի հետ է ամէն տեղ, կը կարգայ սիրտդ, ամէն բան յայտնեց ինձի։

— Ի՞նչ կը խօսիս, — հարցուց Նինուաս, չհաւատալով ըսածին քան թէ վախնալով թէ յայտնուած ըլլան գաղտնիքները։

— Ամէնայն ինչ յայտնի է ինձի, — կրկնեց նորէն Զերտուշդ. — պատանի բարեկամներդ վտանգաւոր ճամբու կ'առաջնորդեն քեզ, և ես բաւականապէս չզգուշացայ վրադ։

— Բայց վերջապէս... — ըսաւ պատանին նուաղաձայն. — ինչ բանի համար կը

յանդիմանես զիս։ Ձեմ յիշեր թէ սխալած ըլլամ յիմիք։ Թէ որ անձանօթ թշնամիք հետապնդած են քեզի...

— Մի՛ ջանար արդարացնել գքեզ այդ կերպով — ընդհատեց ծերունին։ — Զերտուշդ պէտք չունի որ այլք լրտեսեն գքեզ և ըրածներդ իմացնեն իրեն. ինքը ամէն բան գիտէ, կը տեսնայ զամէնդ, և կ'իմանայ սրտիդ ամէնածածուկ գաղտնիքները։ Կը տարակուսիս։ Շատ լաւ, անցնինք 'ի փորձ. մտիկ ըրէ, պատմեմ Նինուասայ՝ Նինուասայ գաղտնիքները։

Պատանին գոզալով ու խռոված՝ ընկաւ նստարանի մը վրայ։ Զերտուշդ անոր առջին ոտքի վրայ կեցած, խաղաղ ու խիստ միանգամայն դատաւորի նման, այսպէս սկըսաւ խօսիլ.

— Բազայազիսի՝ զոր Բաբելացիք Սիվան ամիս կ'անուանեն՝ երրորդ օրուան առաւօտն էր, օր նուիրական աստուածայնոյն Ապրիվնհնշտի ճշմարիտ լուսոյն հետևողաց, ինչպէս նաև Ներգելայ արիւնարբու քրմաց. ուրեմն շատ ժամանակ անցած չէ վրան, նշանակեց Զերտուշդ, — ոլովհետև Բազայազիս իր ընթացից կէսը հասած չէ տակաւին. և ահա թագաւորական պատանի մը, սիրելի Ահուրամազդայ, թէ և ոչ հպատակ անոր օրինացը, և ոչ ալ կը հաւատայ ամենակարողութեանը, բազմաթիւ հեծելակցաց հետ, ամէնքն ալ իրեն հպատակելիք, և ընտիրք յընտիրս Բաբելո-

նի, ձիարշաւ մը կ'ընեն իմիտր Ընելէն դուրս, մինչև Լահիրու գեղը, այն ճամբով որ կը հանի Յեփրատ։ Երբ հօն կը հասնին, կանգ կ'առնուն տճկաց անտառակի մը հովանոցին ներքև, որ անզգալի կերպով կը խոնարհէր մինչև գետափը։ Աբեր հասած էր երկնից միջակէտը, և իր հրեղէն ճառագայթից նետերը դաշտավայրին վրայ արձակելով՝ կը յորդորէր խոնջ պատանիները ժամ մը հանգիստ առնուլ ծառոց առուերին տակ։ Բայց առնցմէ մէկը գասուելով իր ընկերներէն, կը յառաջէ դէպ ի գետափը, զով ջրով կազդուրելու մարմինը։ Եւ երբ ափունքը կեցած կը դիտէր արծաթափայլ ջրոյն ընդարձակ մակերևոյթը՝ որ սրընթաց կը սահէր դէպ իր սիրելի քաղքին կողմերը, տեսաւ յանկարծ որ գետոյն միւս ափունքէն լուղալով մէկը դէպ իրեն կու գար։

— Հայր իմ... գոչեց Ներսուսա սրտաթունդ։

— Այո՛, — շարունակեց Ներսուշդ, — առանց միտ դնելու անոր ընդհատելուն, — կը յառաջէր նա լուղալով Գամերայ արմատներուն, որոց նուրբ կոճղերն ու կանաչազարդ թևերնալ ոստերն կը տնտնուէին Եփրատայ ճախակողմեան ափունքէն։ Ձախ ձեռքին մէջ հողէ աման մ'ունէր ջուրէն դուրս բռնած, և աջովը կը յառաջէր դէպ ի գետափը՝ ճեղքելով զնփրատ, որուն ափանց վրայ անշարժ կեցեր էր պատանին դիտելով այդ տեսարանը։

— Կը հասնի նա ի գետափն, և կը մատուցանէ պատանւոյն հողէ անօթը լի կաթամբ, զոր ոտն ոտն խմելէն ետքը, կը հարցընէ ժմռելով.

— « Ի՞նչ է անուանդ։

— « Անահիտ, — կը պատասխանէ միւսը։

— « Անուն դիցուհւոյ, — կ'ըսէ պատանին, — Իրաւցընէ առաջին տեսութեամբ Գաոկինա կարծեցի զքեզ, կին Աբայ, ի վեր ելեալ ծովու ալիքներէն։

— « Իսկ դու, ով տէր իմ, ինչպէս կը կոչուիս։

— « Ներսուսա։

— « Դու Ներսուսա՞, — գոչեց օրիորդն, — դու իշխան Բարիւռ. ո՜հ ինչպէս բաղձալատ եմ ես ուրախութենէն ուժգին կարծես գետին ալիսն ընկնար. բայց Ներսուսա բռնեց դինքը, և նստան գետոյն եզերքը գալարութեան վրայ...։

— Ահաւասիկ առաջին պատահումը. և ոչ այսչափ միայն։ Դեռ ուրիշ անգամ մ'ալ անցաւ նա զնփրատ լուղալով, բերելով իր գալար կաթին ամանը առ ծարաւահիւծ պատանին։ Բայց երրորդ անգամն ատելի ևս յանդգնելով, փոխանակ Լահիրու երթալու, հեռացաւ իր պատանի ընկերներէն և արշաւեց մինչև ցասմաւեննիս Գամերայ։ Կ'ուզեմ լսել թէ ինչ խօսեցաւ երէկ, օրուան հինգերորդ ժամուն, կանաչութեան այդ հովանոցին տակ,

հնոռ օտար աչքերէ։ Մոխիկ ըրէ, և կ'ի-
մանաս որ բան մը վրիպած չէ պահապան
ոգւոյն սրտմտութենէն։

— « Թէ որ կը սիրես դիս այսչափ, —
կ'ըսէր օրիորդն, — մի մոռնար դիս օր
մը, ոմն իշխանդ։

— « Իշխա՜ն, — կրկնեց պատանին դժ-
կամակելով։ Ամենայն որ դիս այսպէս կը
կոչէ, բայց անհաճոյ է ինձի այդ անունը։
Դու Ննինաս կոչէ դիս, եղբայր ու բարե-
կամ։ Մոռնանք արքունիքը, չկայ հօն մէկը
որ սիրէ դիս։

— « Եւ ո՞չ խակ մայրդ, — հարցուց Աննա-
հիտ։

— « Մա՜յրս։ Ես կը սիրեմ զինքը, և
կրծեմ թէ՝ ինքն ալ դիս կը սիրէ. բայց
Թագաւորութեան մեծամեծ հոգոց զբա-
զեալ, միշտ հեռու է ինձմէ։ Կը սիրէ դիս
Չերտուշդ՝ Մարաց իմաստուն իշխանը,
զոր Թագուհին ուսուցիչ ու խնամատար
կարգած է ինձի։ Կը սիրէ դիս, — կրկնեց
նորէն պատանին հառաչելով, — պէք այն-
պէս կ'ըսէ, և շատ անգամ կ'ըսէ. բայց
երբէք տեսած չեմ այդ մարդուն ծիծաղը,
ծիծաղը՝ որ յայտարար նշան է սրտի զգած-
ման։ Չերտուշդ միշտ ծանր կերպ մ'ունի,
լուռ ու խորհրդաւոր է. ահաւոր է իր աս-
տուծոյն նման, պատեպ անտանելի ոգի-
ներէ՝ որ կը խռովեն պիչերային հանգիստս
զարհուրելի երազով։ Մխիթարուած եմ
քեզի հետ, ոմն Աննահիտ. կը փարատես

վրաս թանձրացած խաւարը, և կը հան-
դարտես սրտիս խռովութիւնը. դու ես
իմ հաւատքս, յոյսս ու սէրս. ահաւասիկ
կենաց երեք մխիթարութիւնքն։

— Այսպէս կը խօսէր նա, և միւսը մոխիկ
կ'ընէր հանդարտութեամբ, ճեմելով մեա-
նող Չամերայ արմատներուն տակ։ Ննինաս
առաջին անգամ տեսաւ հօն օրիորդին բնա-
կարանը, գծուծ տաղաւար ճիղնորսի, ուր
կ'ապրէր նա անծանօթ։ Բայց երկար պիտի
չի տևեր իր այդ վիճակը, թէ որ Ննինաս
կարենար արդիւնաւորել իր մտաց խոր-
հուրդները. և գուցէ արժանաւոր պիտի
դառէր բարձրացնելու զնա՛ի գահ դչխա-
յութեան։ Ճշմարիտ չէ Ննինաս, միթէ
այս չէ՞ մտածութիւնդ »։

Չերտուշդ այս կերպով մի առ մի պար-
զեց պատանւոյն գաղտնի խորհուրդները։
Ննինաս՛ի սկզբան զարմ ցաւ, ապա վա-
խով ու լռութեամբ մոխիկ ըրաւ։

— Հա՜յր իմ, — ազաղակեց նա վերջա-
պէս տրտմութեամբ, — Չերտուշդի ոտքը
ընկնալ ուզելով։

Չերտուշդ վեր առաւ դինքը առանց բան
մ'ըսելու։

— Չես խօսիր, չես նեղիր ինձի, բաւ
պատանին աղաչակերպ։ — Թէ որ մինչև
հիմա չճանչցայ գիտց, հասակիս անփոր-
ձութեանը ընծայէ զայն։ Այ՛ կը տեսնամ,
կ'իմանամ որ դու աստուծոյ պաշտօնեայ
ես, դիտես ամեն բան, կը կարդաս սրտից
ծածուկը, ամենատես ես։

— Ոչ ես, — ասելով Ջերտուշդ խոնարհութեամբ, — այլ Աշխատպանդը, Ինդիգ ու Ֆերուերը, ոգիք անտեսանելիք որ կը վախցընեն գրեզ։ Սակայն խնամատուն չի վախեր անոնցմէ. ոչ որ Մաղդայի օրինացը կը հետեւի՝ անոնցմէ վախնալու պատճառ մը չունի։ Ո՛վ Նինուսա, միթէ քու շրթունքներն էին որ այնպէս չարաչար դատեցին զիս։ Ե՞ս չեմ սիրեր զքեզ. չտեսար երբէք Ջերտուշդի ծիծաղիլը։ Ինչ. միթէ ընդունայն յոյսերով խաբելու էի զքեզ, եա՛ որ նուիրած եմ կեանքս աստուածութեան գաղտնեաց, եա՛ որ՝ ի սրբավայրս կ՚անցընեմ իմ գիշերներս, եա՛ որ կը գաստիարակեմ զքեզ ճշմարտութեան գեղեցիկ սկզբունքներով։

— Հայր իմ, — աղաղակեց Նինուսա լալով, — ցանցառեր եմ, ինչ պատիժ սիրոյ սաս ինձի։

— Պատիժդ աղօթքն ըլլայ. աղօթէ միշտ Մաղդայի եռանդուն հոգւով։ Ճշմարիտ իմաստութեան հասնելու համար՝ դեռ երկայն ճամբայ ունիս քալելիք. բայց հաւատքն ու աղօթքն կրնան համառօտել զայն։ Ահ ասեն միայն անվտանգ ուռանց թունաւորուելու կրնաս մօտեցնել շրթունքդ աշխարհիս վայելից բաժակին։

— Ներեցիր իմ, — ըսաւ այն ատեն պատանին քաջալերուելով, — թէ որ ըսելու ըլլամ թէ ունիմ այդ հաւատքը... թէ որ երդնում որ...

— Գնա, — ընդհատեց Ջերտուշդ, ժըպտելով առաջին անգամ իր աշակերտին։ — Ահուրամազդ ոչ զոք կը բռնադատէ։ Գնա պատանի բարեկամացդ քով, բայց մոռաձէ...

— Կը թագաւորէ նա երկինքը, — շարունակեց պատանին ուրախութեամբ, — և դու ալ անոր պաշտօնեային երկրիս վրայ։ Ձինքը կը պաշտեմ, զքեզ ալ կը սիրեմ։

Այսպէս ըսելով կ՚ուզէր Նինուսա ծընրադրել անոր առջեւ։ Ջերտուշդ վեր առաւ զինքը գորովանօք և սղմեց կուրծքին վրայ։

Պատանին ուրախ սրտով հեռացաւ անկէց. բայց Ջերտուշդ իրմէ աւելի ուրախացած՝ մնաց հօն առանձին։

— Շնորհակալ եմ, — գոչեց ուրախութեամբ, ձեռքերն ու աչքերը երկինք վերցընելով, — շնորհակալ եմ քեզի, Ահուրամազդ, լոյս սրտից, տէր ազգաց Յաւանեայ։ Դու ես որ յաղթեցիր այսօր. Ներքոմիթայ արհնակից այդ կորեան պարտութիւնն, գեղեցիկ նախագուշակութիւն մ՚է ինձի։

Ապա հանդարտաբայլ կը ճեմէր հովանոցին վրայ նման այն մարդուն՝ որ կատարեալ տէր է իր անձին ու պարագային, և կը դիտէր քաղաքը ու բարձրագագաթն չէնքերը, պայծառացեալք արեւուն ճառագայթներէն։

— Բիւիդա, Նէբրուտ, — յաւել ապա ուղղելով աչքերը եօթնագունդ աշտարակին ու երկրի հիմանց նուիրական բրգան

ԳԼՈՒԽ Ե.

Շամիրամայ արքունիքը.

Ըստ որում ժիրաժիրն Թուրաւար իմացուցեր էր Զերտուշդի, հայկական հեծելազօրն Նիվիդդի Բնլոյ պատուարէն ներս մտնելով, բաւականապէս յառաջացեր էր քաղքին արեւմտեան Թագերուն միջէն, մօտենալով կամուրջին՝ որ կը միացնէր իրաւրու հետ քաղքին երկու մասերը։

Գիշերային հանգստեամբ զօրացած, երկայն ճամբուն քրտինքէն ու փոշիէն մաքրուած, և չքեղազոյն զգեստներով զարդարուած, Հայոց Թագաւորին հեծելազօրը սիրտճեմ կը յառաջէր ժողովրդեան միջէն, որ խռներ էր ճամբուն երկու կողմերը։ Ամէնքը հիացմամբ կը դիտէին խնամքնոտ երիվարաց արձակ բաշերը, հեծելոց երկայն սուրերը մէջքերնին կախուած, փայլուն կապարճները, երկայն աղեղները յաջմէ ուսոց, և ցցունազարդ սաղաւարտները, որոնք պատերազմական երևոյթ մը կու տային Բզնունեաց ու Արմաւրայ ազգաց, բոլորովին հակառակ Բաբելացւոց մեղկ բարուցը։

Բայց բազմութեան աչքը մանաւանդ պատանի Թագաւորին դարձած էր։

վրայ, — ձեր աստուածները պիտի ընկնան օր մը, և Մադդայի ամենաչինչ բոցն պիտի բորբոքի ձեր գագաթանց վրայ։ Եւ դու զառագդ դչիոց, արհամարհէ պիս։ Գիտի հասնի ժամանակն, և Տայգետայ առասպելական ձնունդքն պիտի չկարենան փրկել զքեզ։

Եւ նրբ կը խօսէր այսպէս, մարդ մը բնակաւ հովանոցին վրայ։

— Տէր իմ... — ըսաւ նկողն։

— Ի՞նչ կ՚ուզես, Թուրաւար։

— Հայոց Թագաւորը չարժեցաւ իր հեծելազօրուն հետ Նիվիդդի Բնլոյ պատուարէն, ժամէ մը կը հասնի կամրջին գլուխը, արքունիքը դալու համար։

— Բարով գայ, — պատասխանեց Զերտուշդ։ — Գնա ու պատրաստ եղիր հրամանաց։ Ես ալ քիչ առնէն կ՚իջնամ Նբեակ մեծ սրահը սպասելու Թագուհւոյն։

— Թուրաւար ծռեցաւ և փութաց այն առդնէն վար ուսկից եկեր էր։

— Բարով գայ, այո, — շարունակեց Զերտուշդ։ Դառն է կրածս, բայց գոն պիտի ըլլայ վրէժն ալ։ Ա՜հ, կամօքդ ընակեցիր զայն, Շամիրամ։ Թող կատարուի Միհրդա Չարբանիդ տուաւ քեզի այդ քաղցր Թոյնը, զոր պիտի չկարենայ դարմանել։

Սովորութիւն էր որ Թագաւորը կառքով կ'երթայէր, կառավարն ոտքի վրայ կեցած առջևէն, և հովանոցակիրն ետևէն։ Այլ ասոր հակառակ պատանին Արա սովորական հեծելոց նման ձիու վրայ նստած էր, դիմաց գեղեցկութեամբն միայն անսովոր։ Ջլապինդ ու նուրբ սրունքները ծիրանագոյն գոտիականերով պատած էր. մարմնոյն վրայէն պատմուճան մը հագած էր սպիտակ կտաւէ՝ ոսկեճամուկ վերջաւորթ. ի ծիրանւոյ էր նոյնպէս արքայական քղամիկն ալ, որ կ'իջնար ուսերէն ծալ ի ծալ. և գեղձանամազ գլուխն պսակեալ էր մարգարտայուռ վարտակալով մը, ժառանգութիւն իր նախորդացը։ Հագած էր ոտքերը փոխկամորթ սանդալ մը, որոնք կը հանգչէին ոսկեձոյլ աստանդակաց վրայ. կը բռնէր ձեռացը մէջ ականակուռ սանձը, փայլելով իր սպիտակերանգ ձիուն պարանոցին վրայ, որուն վրայ իրրև տապճակ սփռուած էր ընձառիւծոյ մորթն։

— «Արա՛ Գեղեցիկ, Արա՛ Գեղեցիկ, — կը գոչէր Բաբելոնի ժողովուրդն, ինչպէս առաջին օրը ազաղակեր էին արուարձանեայք՝ տեսնալով պատանւոյն անցնիլը։ Իրաւցնէ իրմէ աւելի գեղեցիկ երիտասարդ մը տեսնուած չէր ի Սննաար։ Ինչպէս մեր Թագուհին չնաչխարհիկ գեղեցկութեամբ կը փայլի կանանց մէջ, նոյնպէս այդ աղնուական հիւրն մարդկանց մէջ, Արա՛ Գեղեցիկ, բարով հասար չորից լեռ-

զուաց ժողովրդեան քաղաքը»։ Այսպէս բոլոր ճամբան երկայնութեամբ ուսկից կ'անցնէր Հայոց Թագաւորը, զարմանաց հնձիւնն կը փոխուէր ի բացագանչութիւն, յաղաղակ ցնծութեան, յողջոյն սիրալիր. ինչպէս ակնածող ժողովուրդ մ'առ Թագաւորն իւր, քան թէ բարեբախտ ու գոռոզ ազգ մ'առ հարկատուն։ Եւ ամենքն իրարու զարնուելով ու զիրար մղելով կ'ուզէին իրեն մօտենալ, և ձիուն առջև խռնելով կը խափանէին ճամբան, թէպէտ և Բաբելացի զօրաց գումարտակ մ'առջևէն կ'երթար, ճամբայ բանալու Թագաւորական այցելուաց։

Բայց տրտմութիւնն պատից դարձեալ Արայի սիրտը։ Կ'իմանար թէ կը մօտենար Շամիրամայ, և թէ քանի մը վայրկենէն Ասորեստանի մեծի Թագուհւոյն առջևը պիտի ելլար, տէր աշխարհիս մեծատարած ինքնակալութեան մը։ Սանտիի յիշատակը, իր Թշուառ բարեկամին պատկերը՝ ծփելով Եփրատայ ջրոց վրայ, շարունակ կենդանի էր մտացը առջև։ Բայց այդ անտեղիտալի տխուր խորհուրդները մոռքէն փարատելու համար, կը մտածէր Մխիթարայ նուիրական անտառին մէջ անցուցած դիշերը. կը մտաձէր մեհենին մէջ տեսած անձանօթ մեծուհին, և անոր հետ ըրած խօսակցութիւնները։ Եւ միթէ նա երդմամբ չվկայեց թէ Շամիրամ անպարտ է Սանտիի մահուանը. և միթէ կրնար ստել։ Անտարակոյս ոչ-

ուսոի հաւատոյ անոր խօսքերուն, բայց այսու հանդերձ կրնար սիրել դեմիրտմ, զոր այնչափ կ'ատէր մինչև նոյն առեն։ Կրնար գոհութեամբ սրտի ներկայանալ Թագուհւոյն նա՝ որ գիտէր թէ Հայկայ ազնուկից է, և կու գար իրրև հարկատու։

Անձանօթ սիկիլեան չընչերք էր ականջէն թէ իր անունը Ա.Թոմաս է. բայց ասկի տեղեկութիւն մը առած չէր վրան, միայն այշափին գուշակել տուեր էր թէ նա բանակին գլխաւոր մեծուհւոյ մէկն ըլլայ։ Ուսոի կը յուսար և հաւանաբար կը կարծէր պատանին թէ պիտի տեսնոյ զանիկա Թագուհւոյն աղնուապետիմ ընկերակցոց մէջ. բայց դառն տարակոյս մը կը ճմլէր սիրտը ու կը խեղդէր այդ ուրախալի ակնկալութիւնը։ Կը մտածէր թէ անշուշտ նահանձորդն Շամիրամ կը հալածէ այդպիսի դեղեցկութիւն մը ու չընդունիր իր արքունեաց մէջ։ Եւ սակայն երբ պիտի հրաժարէին իրարմէ առաւօտեան արշալոյսին, չըսաւ սիկիլեն պատանւոյն թէ ամենեին չտարակուսի ու չվախնայ. նորէն շատով կը տեսնուին իրարու հետ, և թէ ինքն ընդ առաջ կ'ելլայ իրեն։ Այսպէս կը յառաջէր Ադոս յուսով ու երկիւղիւ, պատահանելով միանգամայն ժողովրդեան ողջունաւորութեանց ու ծափահարութեանց։

Քիչ առենէն հասաւ հնձելազօրը կամբրջին գլուխը, հրաշալիք բարեկական ճար-

տարութեան, որ կը կցէր իրարու հետ Եփրատայ երկու ափունքը և արքունի կըրկին ապարանքը, գէմ առ դէմ իրարու, երկուքն ալ զարմանակերտ։ Առաջինը որ ասկողմեան ափան վրայ կ'ընկնար, երեսուն վեռւեան չրջապատ ունէր, բարձրակառոյց առաւելաձև որմով պարսպեալ, որուն վրայ քանդակուած էին պատերազմողաց ու պաշարեալ քաղաքաց պատկերները, և երկայն շարք մ'աղաչաւոր գերեաց։ Կամրջին միւս կողմը կը կանգնէր երկրորդ ապարանքն աշտարակաձև, վաթսուն վեռւեան տարածութեամբ գետնոյ վրայ, առ որ կը տանէին կողմնակի լայնարձակ վերելք, որոց երկու կողմերը կը հակէին վիթխարի անդրիք։ Երկրորդ պատուարը քառասուն վեռւեան չրջապատ ունէր, և ամեն տեսակ կենդանիներով զարդարուած էր, այնպէս արուեստագործք՝ որ ողջ կը կարծուէին։ Երրորդ պատուարին մէջ որ դղեակն էր, կը տեսնուէին բարձրաբանդակ ու հրաշակերտ պատկերներ, որոց մէջ որտորդութիւն մը կար, յորում դէմքերն չորս կանգուն բարձր քանդակուած էին։ Նկարուած էր հօն Շամիրամ կրակ ու բոց նժոյգի մը վրայ, ձեռքի տէգը յովազի մը վրայ արձակելու դրից մէջ։ Իրմէ քիչ հեռու կը տեսնուէր Նինոս իր ամուսինը, որ նիզակի մէկ հարուածով կը վիրաւորէր առիւծ մը։

Հիանալի էին այս ամեն բաները։ Ա-

դին մակասիւններ, ապառաժքներ ու ա-
տամնաձև շինուածքներ արմատէ անհամար
բունոց վրայ. հօս հօն դրուած մարդակերպ
ահագնատեսիլ քնաւոր առիւծներ ու ցու-
լեր, որոնք կը հսկէին դրանց. բազմանկար
երկայն ձողեր, որոց վրայէն կը ծածանէին
դրօշներ. վիմակառոյց սանդուղներ ու
պատշգամներ, և ուրիշ անհամար տեսակ
բաներ, որոնք կը շլոթէին դիտողին աչքե-
րը: Իսկ բարձրագոյն հովանոցաց վրայ կը
տեսնուէին վրաններ ու հովանիներ, որոց
տակ կը պատսպարուէին արևու առեն, և
կանաչազարդ ծառոց մէջ կախազանուած
բուրաստաններ, երևակայութիւն կանացի
և ախորժակ Թագուհոյ:

Երբ բազմութիւնը մեա գետափը հա-
սաւ, բաբելական զօրաց գունդն կանգ ա-
ռաւ, և երկու թև բաժնուելով ճամբայ
բացաւ Հայոց: Պատանի Թագաւորն ան-
ցաւ մէջերնէն ու գնաց դէպ ի արքունեաց
դուռը, որուն երկու կողմերը կը հսկէին
իրարու դիմաց երկու վիթխարի առիւծ-
ներ՝ հանգչելու դրից մէջ:

Ընդունելու համար գինքը կը սպասէին
հօն արքունեաց մեծամեծներն, հազարա-
պետն, տակառապետն, նիզբինապետն,
արքունի զօրաց հրամանատարն, և ապա-
ստաւորաց ու ծառայից բազմութիւն գումար-
տակ մը: Առաջինքն ծիրանագոյն երկայն
պատմուճան մը հագած էին, ոսկեզարդ
վերջաւորօք, և մէջքերնէն սուրեր կախած՝

իւրաքանչիւրն իր աստիճանին համեմատ
պատուանշաններով: Զինուորականք սա-
զաւարտաձև տեսակ մը գլխանոց ունէին
գլուխնին, որ ծածկելով ականջներնին կ'իջնար
մինչև կզակնուն վրայ:

Հազարապետը Հայոց Թագաւորին ընդ
առաջ երթալով, այսպէս խօսեցաւ, ձեռ-
քերը վեր վերուցած.

— Բարով հասար, ով Թագաւորդ Հա-
յոց, Տամիրամայ մեր գերապանծ Թագու-
հոյն արքունիքը, որուն չնորհեց Բէլ յաղ-
թութիւն սրոյ և իշխանութիւն երկրիս բը-
նանց վրայ: Ինչպէս որ Սանի կը Թագաւո-
րէ երկինքը ու կը սիրէ ամեն կողմ իր լու-
սոյն բարերաշխ ճառագայթները, նոյնպէս
և նա կը Թագաւորէ ի Բաբելոն ու կը սիրէ
իր բարեկամութեան բարիքը մերձակայ
ազգաց Թագաւորաց վրայ:

Հայոց Թագաւորը ծռեցաւ մեղմով ա-
ռանց բան մ'ըսելու: Ներքինիք, յառաջե-
լով բռնեցին պատկառանօք ձիուն սանձե-
րէն, առաջնորդելու առաջին պարունակը
ու վերնէքը որ կը տանէր ի վերին յարկն:
Այսպէս պատանին Արա ընկերակցու-
թեամբ բաբելացի ազգին՝ կը յառաջէր, և
առաջին ուղեդարձին կրցաւ տեսնալ իւ-
րայնոց երկոյն շարքը, և Բաբելոնի ժողո-
վուրդը՝ որ խռնած էր կամրջին ու գետոյն
ափանց վրայ:

Այդ գեղեցիկ տեսարանին ուրիշ մ'ալ
յաջորդեց՝ երբ երկրորդ պարունակը հա-

ման, որ ընդարձակ հրապարակ մ'էր հոյակապ շէնքերով շրջապատած, ուր կը բնակէին մեծամեծ արքունեաց։ Շարուած էին գեղեցիկ կարգով Թագուհւոյն Թիկնապահները, հրաշատեսիլ իրենց բոցաճաճանչ զրահիւքը, կլորաձև վահանովը ու պղինձաձոյլ սաղաւարտովը։ Երբ երևցաւ Հայոց Թագաւորն, հնչեցին փողերն, զարնուեցան Թմբուկները, և Աբքարից պատերազմական երգոց արձագանգն բարձրացաւ մինչև ցերկինս։

Հեծելազօրն յառաջից մինչև երկրորդ մուտքը, մարդակերպ երկու վիթխարի ցուլերէ պաշտպանեալ։ Դադրեցան մէկէն երգերն, և երևցան անմոց վրայ Բաբելոնի պահապան գերագոյն Դեց քուրմերն։ Սամիի՝ արեգակն աստուծոյ քուրմերն ոսկեթել հագած էին, Սինիի՝ լուսին աստուծոյ պաշտօնեայքն՝ արծաթի, Ննինպի քուրմերն՝ սեագոյն, Մերովդաբինը՝ նարնջագոյն, Ծիրանեգոյն՝ Ներգելայն, ապիտակագոյն՝ Միլիդոյն, և կապտագոյն Նեբեայն։ Մեծագին ակունքներով զարդարուած էր գլխանոցն ու Թագերնին, որոց ծայրերէն կախուած էին զմրուխտներ։

— Աստուածք պաշտպանեն գքեզ, ով Թագաւորդ Հայոց, — ըսաւ քրմապետն, վերցընելով ձեռքերը յօրհնութիւն։ — Աքունեաց բարերաստ երջանկութիւնն օրինակ ըլլայ քեզի որ աստուածոց պաշտպանութեամբ միայն կ'երջանկանայ մարդ-

կութիւնն։ Երկնից օգնելուն միայն կը ժառանգեն Թագաւորք փառս, կը քալեն արդարութեան ճամբան, կը հաստատուին 'ի արքունեան, և յետ մահու արժանի կ'ըլլան երկնային փառաց։

Աբա ծունգաւ հառաջելով և պատասխանեց.

— Ճշմարիտ են բառերդ, ով ամենասուրբդ։ Թագաւոր մը որ երկնից օգնականութիւնն չունի իրեն հաստատութիւն, կուրօրէն կը Թափառի մթութեան մէջ։ Կապաւտակ հաստատութեան բնակիչքն, թէ և զանազանապէս կը կոչուին 'ի ձեզ և 'ի մեզ, հակեն միշտ չորից լեզուաց ժողովրդեան վրայ։

Այսպէս խօսելէն ետքը, մզեց ձին դէպ 'ի սեամեան, և ընկերութեամբ ուղեկցացն ու բաբելական ամբոխին՝ մտաւ երրորդ պարունակը, ուսկից կ'ելլըցուէր արքունեաց վերջին յարկը, ուր էր մեծի Թագուհւոյն բնակարանը։

Չօս չատ աւելի զարմանալի ու գեղեցիկ տեսարան մը բացուեցաւ առջին։ Կը տարածուէր աչացը առջև արձակավայր մը, որոյ երկայնքն հինգ վտաւան էր, և լայնքն այնչափ՝ որ տասն երիվարք կրնային շարժիլ մէջը դէմ ընդդէմ, առանց հաշուելու քովընուի քարայատակ հետի ճամբանելը, որոց մին կ'երկայնէր եղերաց քովէն պարպարնալ համաչափ հեռաւորութեամբ խորհրդական դէմքերով, և միւսն կը չըր-

յանձնեց Հազարապետին, որ առաւ մէկէն ու վերուց առ Թագուհին, և նա ժպտելուցաւ ու գլուխովն նշան տուաւ թէ կը համի այդ հպատակութեան։

Այս նշանին հնչեցին դարձեալ փողերն, և զարնուեցան թմբուկներն։ Հայոց Թագաւորն իջաւ ձիէն դէպ ի դուռը երթալու, և հեծելազօրն ու կարաւանկիրք շարուեցան հօն Թագուհւոյն աչաց առջև։

Կարաւանկիրք կը կրէին Արայի պարգևները առ մեծ Թագուհին Բաբելոնի. պզնձայ բնական զանգուածներ՝ Հայոց լեռներէն հանուած, գոճազմի կտորուանք՝ յԱրարատեան, վանայ լճին արևելակողմը. գունապաճոյճ ընտիր գորգեր, զորոնք հիւսած էին Բզնունեաց կանայք ձմեռուան երկայն պիշերները, և փորրամարմին բայց ուժով ու քաջընթաց ձիեր, աննման Արմաւրայ Թագաւորական ասպատանոց մէջ։ Եւ երբ գանձապետն աչքէ կ՚անցընէր այդ հարուստ ընծաները, և ներքինիք եղէգ սրածայր գրչով կը նշանակէին պատիրէ մատենից վրայ ամեն ընդունածնին, արքունեաց ծառաներն կ՚առաջնորդէին Հայոց Թագաւորին ապատաւորաց սահմանուած խուցերը, որպէս զի հանգչին քանի մը ժամ, քաղքին պարսպէն դուրս իրենց բնակարանները գտանելնէն առաջ։

Հազարապետին առաջնորդութեամբ և քրմաց ու գաւազանակրաց ընկերակցութեամբ, Արա անդպատակը մտաւ,

ջապատէր՝ իբրև ապիտակ կտաւէ երիզ մը, պղատան սիւնազարդ անդպատակը, ձեւացեալ արմաւենեաց սիւներէ, կառնիպէ խոյակներով՝ ի ձև եղջերուաբաղէ, յուշկապարկի և ուրիշ մոռացածին կենդանեաց։ Արձակավայրը գատարկ էր, սակայն երով այցելուացն, որ պիտի շարուէին հօն գեղեցիկ կարգով։ Բայց սեանց անջրպետաց մէջ պիղատած էր բազմախառն ամբոխ մը, և առջևով կնցած էին երեքհարիւր գաւազանակիրքն, պաշտօնեայք Թագաւորական կամաց, գեղեցկատեսիլք իրենց երկայն ծիրանազգեստ և ոսկեթել պատմուճանաւ ու ճոխ վարսակալով, որով կը զարդարէին վայրուն ու գանգուր մազերնին։ Իսկ սիւնազարդ անդպատակին վրայ կը տեսնուէր հովանոց մը, շրջապատեալ նկարակերտ վանդակով, որուն մէջ տեղը կը բարձրանար բազմագունեան հովանի մը, որուն տակ շուրջ առնալ ՝ի նաժշտաց կը նստէր Թագուհին, ազատելով Հայաստանի հարկատուին։

Հազարապետը որ առջևէն կ՚երթար Արայի ձիուն սանձէն բռնած, խնամուց թէ մոտ է Թագուհին։ Այն տանն կանկ առաւ պատանին արձակավայրին մէջ տեղը, բարձրացուց աչքերը դէպ ՝ի հովանին, և ձեռքը կուրծքին վրայ դրաւ ՝ի նշան յարգանաց։ Այդ հանից գլխէն մարգարտայեռ վարսակալը, և պատեանէն ականակալ սուրը, և իր իշխանութեան այդ նշանները

տուցին իրեն ախորժահամ ըմպելիներ, և ապխտակազգեստ պատանիք հեղին ասփրով ձեռացը վրայ անուշահոտ ջուր։ Ա-պա ներքինեաց ակնարկութեամբ՝ մուտ Ներսովթայ սրահը, առ որ կ'ելլցուէր ընդարձակ սանդուխ մը երկու կարգ վիթխարի ցլուց միջէն, նշանք աստուածային զօրութեան, որոց լայնաբաց թևերն կապտագոյն էին, եղջիւրքն ու եղունգն ոսկեզօծք, մարգակերտ դէմքերնին մարմնոյ գոյն ունէր, և ապակեայ աչքերնին նման կենդանի մարդոյ։

Սրահն՝ որ Ներսովթայ անուամբ կը կոչուէր, վասն զի նոյն թագաւորին գործերը պատմուած էին հօն սեպաձև տառերով, և բացատրուած բարձրաքանդակ նկարուք որմոց երկայնութեամբ, անծայր մեծութիւն մ'ունէր։ Որմունքն աստ անդ ամրացած էին սիւնաձև կամարակապներով, որոնք ութաւն բազկաչափ և աւելի բարձրութիւն ունէին խարսխէն մինչև գլխակապն, ուսկից կը սկսէր ձեղունն, անուշահոտ նոճւոյ փայտով չինուած և ճոխապէս ոսկեզօծած, որուն մէջտեղէն անցք մը բացուած էր արեգական լուսոյն, որ կ'իջնար անցնելով ծերանազոյն հովանւոյ մը միջէն։

Սենյ մէջ կային ընդարձակ քառակուսի սեղաններ, իւրաքանչիւրն երկու մատ բաժնուած հորիզոնաբար. վերին մասանց մէջ որ զարդարուած էին փայլուն ադամանդով, գերազոյն աստուածութեանց դէմքերը կային, որ չրջանակ մ'էր ու մէջը թևաւոր մարդու մը դէմք, բռնելով ձախ ձեռքին մէջ գաւազան մը, և աջը վեր բարձրացուցած՝ ի ձև ուսուցանելոյ. իսկ վարին մասերն ալաբաստրէ սախտակով գոցուած էին, և պղպնձէ ճանկերով պատին վրայ հաստատուած, որոց վրայ նկարուած էին պատերազմի և որոց տեսարաններ։

Սոնց մէկուն վրայ կը տեսնուէր յաղթարշաւուն Ներսովթ, որուրդ քաջազեղն Իլու աստուծոյն, որ նետահար վիրաւորեալ առիւծոյ մը վրայ կը վազէր։ Տեղ մ'ալ նկարուած էր երկինէ եօթն գնդից աշտարակն, անկատար մնացած լեզուաց խառնակութեամբ։ Ուրիշ տեղ մ'ալ մեծ թագաւորն գլուխ կտցած էր Որէք քաղքին հիմնարկութեանը. տարբեր տեղ մ'ալ նոյն ինքն պատերազմական կառացը մէջ էր, լայնալիճ ու պնդաբարշ ազեղը ձեռքը առած, Սեմայ որդին զԱսուր Աննաարայ երկրէն հալածելու գրիչ մէջ։

Նկարուած էին հօն Քուշայ ցեղին ուրիշ թագաւորաց գործերն ալ, Ռելէն սկսեալ՝ որ Ներսովթայ որդին էր, մինչև Եամիրամայ ամուսինը ցերջանիկն Նինոս, որ կը ներկայանար հօն բազում տախտակաց մէջ, ըստ թուոյ իր յաղթութեանցը։ Այդ նկարուց միոյն մէջ մեծ ինքնակալն նստած էր արծաթապերճ գահուն վրայ, արքայական թագով և ոսկեթել սպիտակ պատ-

ներով, գերազոյն աստուածութեանց դէմքերը կային, որ չրջանակ մ'էր ու մէջը թևաւոր մարդու մը դէմք, բռնելով ձախ ձեռքին մէջ գաւազան մը, և աջը վեր բարձրացուցած՝ ի ձև ուսուցանելոյ. իսկ վարին մասերն ալաբաստրէ սախտակով գոցուած էին, և պղպնձէ ճանկերով պատին վրայ հաստատուած, որոց վրայ նկարուած էին պատերազմի և որոց տեսարաններ։

Սոնց մէկուն վրայ կը տեսնուէր յաղթարշաւուն Ներսովթ, որուրդ քաջազեղն Իլու աստուծոյն, որ նետահար վիրաւորեալ առիւծոյ մը վրայ կը վազէր։ Տեղ մ'ալ նկարուած էր երկինէ եօթն գնդից աշտարակն, անկատար մնացած լեզուաց խառնակութեամբ։ Ուրիշ տեղ մ'ալ մեծ թագաւորն գլուխ կտցած էր Որէք քաղքին հիմնարկութեանը. տարբեր տեղ մ'ալ նոյն ինքն պատերազմական կառացը մէջ էր, լայնալիճ ու պնդաբարշ ազեղը ձեռքը առած, Սեմայ որդին զԱսուր Աննաարայ երկրէն հալածելու գրիչ մէջ։

Նկարուած էին հօն Քուշայ ցեղին ուրիշ թագաւորաց գործերն ալ, Ռելէն սկսեալ՝ որ Ներսովթայ որդին էր, մինչև Եամիրամայ ամուսինը ցերջանիկն Նինոս, որ կը ներկայանար հօն բազում տախտակաց մէջ, ըստ թուոյ իր յաղթութեանցը։ Այդ նկարուց միոյն մէջ մեծ ինքնակալն նստած էր արծաթապերճ գահուն վրայ, արքայական թագով և ոսկեթել սպիտակ պատ-

մուճանաւ, և ունէր քովը երկու ծառայ, որոց մին խարտեաշը կը շարժէր՝ նշան իր բացարձակ իշխանութեանը, և միւսն ալ Թագաւորին զէնքերը կը բռնէր, և կ՚անցնէին գահուն առջևէն պարտէզոց երկայն շարքը, ձեռքերնին կռնակնին կապած։ Ուրիշ տեղ մ՚ալ կը տեսնուէր գետափայ քաղքի մը պաշարումը։ Պաշարողք կը մըղէին դէպ ՚ի պարիսպը փայտակառոյց զինուորից աշտարակներ, և պաշարեալ ժողովուրդն քաջութեամբ կը պաշտպանէր ինք գինքն պարապաց վրայէն նետ ու հրացեալ ձիւթ թափելով վրանին։ Քաղքին ուրիշ մէկ կողմն ալ կը փախչէին կանայք եղնաւոյծ կառքերով, և երկչոտ մարդիկն գետընկէց կը լինէին, ուռուցեալ տիկերու վրայահացած։

Սրահին այս բաժանմանց մէկուն մէջ կը կանգնէր Տամիրամայ գահը, բարձր ու շքեղ կոյտ մ՚ոսկւոյ ու արծաթոյ. և վրան բեհեզ հովանի մ՚ունէր, յաղթաւած ժողովրդոց պատկերներով զարդարուած, առ որ կ՚ելլէցուէր քանի մ՚աստիճանօք հոյակապ գորգով պատած։ Երջանկին ու թևաւոր պատկերն՝ նշանք աստուածութեան, կը փայլէին Թագուհւոյն գահուն վրայ, որուն շորս կողմը ու գահուն աստիճանաց վրայ, անշարժ կեցած էին հովանոցաւորք, սերամարդի փետրէ բարձր հովանոցով, պինակիովք՝ նշանակիշք Տամիրամայ պատերազմական քաջութեան, գաւազանակիրք,

թարգմանք ու պաշտօնեայք իր կամացը։ Աստղմէ եօթը կու գային Թագուհւոյն աղեուսզարմ ընկերքն՝ պերճազգեստեալք. ոսկի բոլոր արքունեաց սպայքն աստիճանարար, զօրականք պատենազէնք, քնարահարք, փողոնողդակք և ուրիշ զանազան երգեցիկներ, նաժիշտներ և այլազգի ու այլատարազ դերիներ։

Տամիրամ կը ճանճանչէր վերէն։ Բաբելական Թագուհին ծածկուած էր պարանոցէն մինչև ոտքը բեհեզեայ մանուշակագոյն պատմուճանով մը, ոսկեհիւս ու ականակապ. և անոր վրայէն կրկնոց մ՚ունէր որ ծալ ՚ի ծալ կ՚իջնար մինչև ՚ի վայր, զսպելով մէջքը ոսկիէ գօտւով մը. և պարանոցին վրայ փողպատ մը կար եօթն կարգ Թանկագին ակունքներով զարդարուած։ Կը կրէր թևերուն վրայ ոսկեհուռն մանեակներ, և մատերուն վրայ ալ ականատիպ մատանիներ։ Ունէր աջ ձեռքը իշխանական գաւազան, և ձախին մէջ ալ ներպիսի ծաղիկ մը, նշան իր աշխարհակալութեանցը մինչև ցափոնս Ինդոսի։

Անհատով հանդարտութիւն մը տիրած էր Թագուհւոյն վրայ, իսկ բազմութեան վրայ ալ խորին լռութիւն մը. և ասիկա մեծ բաւական էր ցուցընելու Տամիրամայ իշխանական զօրութիւնը, առանց հաշուելու այն սրահին չքեղութիւնը, զոր կը կոխէր Հայոց Թագաւորն հազարապետին առաջնորդութեամբ, որ զպատանի Թագա-

ւորը գահուն առջև տանելէն քիչ առաջ ըսեր էր.

— Գիտես արդեօք, ով ալեր, թէ ինչ է մեր սովորութիւնը, մեծ կամ փոքր, երբ արքայական մեծավայելչութեան առջև կ'ելլանք։

— Ո՛չ, — պատասխաներ էր Ալբա, — ինչ է արդեօք, կ'ուզէի գիտնալ։

— Խոնարհիլ ու երկիրպագանել։ — Այո՛, կը կրկներ հազարապետն, տեսնելով պատանւոյն ահաճութիւնը, — այո՛ ասիկա մեր օրինաց մէջ գեղեցկագոյնն է, որ կը պատուիրէ պատուել գթագաւորս, նկատելով՝ ի նոսա գԴիս, որ կը պահպանէն գամենայն արարածս։ Դու յԱլբամայիր կը պատուխս, ով ալեր, և Շամիրամ յարքունիս իւր՝ ի Բաբելոն։

Հայոց թագաւորը լաւ իմանալով իր առաջնորդին միտքը, ասելի բան մը չէր ըսած, և ոչ իսկ հաղորդեր էր նմա իր մտածութիւնները, այլ մտեր էր Ներսոմիթայ սրահը յառաջելով խոնարհ բայց անվախ դնացիք, երկու կարգ պալատականաց միջէն, որ կ'երկայնէին գահուն քովէն մինչև ի դուռն սրահին, ձգելով մէջ տեղը ընդարձակ անցք մը։ Երկայն էր ճամբան, բայց ասելի ևս երկայն կը թուէր՝ անցնելով այդ երկու կարգ մարդկանց միջէն, որոց աչքերն իրեն դարձած էին։ Բայց նա անխռով էր, թէպէտ և կը տանջուէր յանձն իւր մտածելով որ ուրիշ մարդոց հաւասար

պիտի ծնրադրէր Բաբելոնի թագուհւոյն առջև, բայց կը խորհէր ծանելով միայն հաստուցանել այդ մեծարանաց հարկը։

Այս մտածութիւններով երբ կը յառաջէր դէպ՝ի գահը, հեռուէն տեսնելով լուսոյն մէջ կանանց խումբ մը զարկաւ աչքին, և ուրախութեամբ փայլեցաւ երեսը։ Ալբա անոնց մէջ էր մեհենին մէջ տեսած անծանօթ տիկինն, կը հարցընէր ինքն իրեն։ Եւ սկզբաւ զարմանալ հմտիւն մը լսելէ ամբոխին մէջ տեսնելով այդ վայելչագեմ պատանին, որուն գեղեցկութիւնն ասելի փայլ մը կու տար իր ատենանին։

Հասնելով վերջապէս գահուն առջև, կեցաւ հոն, և աջ ձեռքը կուրծքին վրայ տանելով՝ ծռեցաւ թագուհւոյն առանց վեր նայելու։

— Մեծդ Շամիրամ, յաւիտեան կեաց, ըսաւ պատանին։

— Եւ դու ևս, աղնուական ներսունդ Հայկայ, — պատասխանեց վերէն քաղցրահնչիւն ձայն մը։

Դողաց պատանին՝ի լսելն և խռովեցաւ, կարծես ծանօթ էր լսած ձայնն։ Վերուց աչքերը նայելու և մէկէն վար առաւ, կարծես կայծակէ մը զարնուելով. և տագնապած իրեն թէ տեսուծոյ մ'առջին կեցած ըլլար, ծնրադրեց տեսիճանաց առջև։

Շամիրամ ընդ առաջ գնաց պատանւոյն, բռնեց ձեռքէն և՝ի վեր առաւ։ Ա-

բա բացաւ աչքերը, և ապշած իրեն կը նայէր։

— Թագուհիդ իմ . . . Թոթովեց նա, զգաստանալով փորր մի։

— Ա՛հաւասիկ, — ձրընչեց նա ականջէն սիրալիր ձայնով։

Եւ առնելով մարգարտացոռ վարսակալը, զոր կը բերէր աղնուական պատանի մը բարձի մը վրայ գաւազանին հետ, դրաւ անձամբ Աբգարի գեղձանամազ գլխուն վրայ։

— Ա՛ռ, Թագաւորդ Հայոց, ըսաւ նա խնդութեամբ, առ գաւազանդ յերջանկութիւն ժողովրդեանդ, ինչպէս զաւրդ յերկիւղ թշնամեացդ։ Որդիդ Աբգարայ, չես գու հարկաւոր Եամիրամայ, այլ նիզակակից ու բարեկամ։

Ապա դառնալով առ բազմութիւնն և առ մեծամեծս արքունեաց, ըսաւ բարձրաձայն.

— Հայոց Թագաւորը մեր հիւրն է։ Թագաւորէ մշանջենաւոր բարեկամութիւն լեռան արծուոյն ու գաշտագետնոյ ասլուծոյն մէջ։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Խրախճանութիւն.

Արևը մտնելու մօտ էր, երբ Թագուհին Աբգարն և իր արքունեաց մեծամեծաց ընկերակցութեամբ շարժեցաւ Ներոմիթայ սրահէն դէպ ի խրախճանութեան սրահը, զոր պատրաստել տուեր էր ի պատիւ իր Հայաստանի հիւրին։

Բաբելական սովորութեան համեմատ, Թագաւորներն առանձին սեղանի վրայ կը նստէին, և իրենց նշանաւոր ու սիրելի կոչնականքն ալ դիմացը ուրիշ սեղանի վրայ, անթափանց վարագուրով մը Թագաւորական սեղանէն բաժնուած, այնպէս որ Թագաւորն իր նստած տեղէն կարենար տեսնել դիրենք առանց տեսնուելու։ Բայց հատարակաց ու հանդիսաւոր խրախճանութեանց օրեր՝ մէկ էր սեղանը, որուն կը մասնակցեր Թագաւորն ալ, ընկերակցելով իր սեղանակցաց. և ասով միայն կը տարբերէր իրենցմէ, որ ոսկեձոյլ աթոռի վրայ կը նստէր, և առանձին գինի ու ջուր ունէր, ուսկից խմելն արգիլուած էր առանց իր հրամանին, և ասիկա մեծ հնորհք ու պատիւ կը համարուէր։

Նոյն օրը խրախճանութիւնն ի պատիւ Հայոց Թագաւորին ըլլալուն, սեղանը կա-
խազանաւոր բուրաստանաց արուարին գաւթին մէջ պատրաստուած էր, որ յայն-
արձակ սրահ մ՚էր, բաց երկնք կողմանէն, և մարմարեայ սիւներով զարդարուած։
Ա.յս սեանց մէջ կը սփռուէին ապխտակա-
զոյն ու մանուշակագոյն վարագոյրներ, ար-
ծաթի օղակներով ու բևեհզեայ կապերով
հաստատուած, որոնք թեթևակի կ՚ուռէին
հեշտաշունչ ու քաղցրաբոյր հովիտով, որ
կ՚անցնէր յասմիկաց ու կիտրոնից վրայէն։

Դրուած էին շուրջանակի անուշահոտ
փայտէ սեղաններ, որբաբեհեզ փռոցով
պատած. և սրահին խորը կը տեսնուէր
բարձր ու զարդարուն սեղան մ՚ալ, որուն
շայրը Թագուհւոյն ոսկեղէն աթոռը դը-
րուած էր, և շորս կողմը արծաթի բազմոց-
ներ. իսկ գետինը պորփիւրէ, կառնիդէ ու
սպիտակ մարմարիոնէ քարանց ազուցիկ
կտորներով չինուած էր։ Կը փայլէին մա-
քուր փռոցին վրայ ոսկեմած անօթներ,
պարծանք Ովիփրայ, ուսկից կու գար յայն-
ժամայդ մեծագին մեսաղը, և յախճապա-
կէ խոյտանկար բարձր սափոններ, որոց մի-
ջէն կը բարձրանային փունջ ի փունջ և
կը ծռէին հովանաձև դանազան տեսակ ու
գոյնագիտ ծաղիկներ. հարանամատն սպի-
տակաթերթեան, ցնծախառն՝ որ կը ծորէ
սրտմտութեան փարատիչ նեխթ մը, շուշան՝
պարծանք հովտաց, վարդ, յասմիկ ու ման-
րագոր անուշահոտք։

Մէկ անգամ միայն սեղան կը նստէին, օ-
րուան բազմապիսի պատմուճաններէն նա-
խքը, բայց երկար կը տեւէր։ Ա.րքունեաց
մէջ առատ ուտելիք կը սպառէր ամեն օր.
հազար կենդանի, հաշուելով միասեղ ընդն,
գէլ, գյխոտ, զուգտ, գիսոյ և գուլ, որոց
կարգէն էին նաև որսի կենդանիներն ու
ձուկն։ Կերակուրը նախ մեծամեծաց սե-
զանը կու գար, անկէց ետքը պաշտօնէից
սեղանը կ՚անցնէր, և ապա նորէն խոհանո-
ցը կը դառնար առատութեամբ, ուր կը
յագեցնային արքունեաց զինուորներն և
սպասաւորք։

Կը գործածուէր նոյն առեն արմաւոյ
ու նռան գինի, վասն զի որթն տակաւին
մշակուած չէր ի Ա.ննասր այդ պիտոյից հա-
մար, թէ և ծաղկած էր ի Վանան։ Հայոց
սովորաբար եգիպտացորենէ կը շինէին,
վասն զի ցորենը մեծ ծախքով և ի ցոյց
միայն արքայական պերճութեան, Մես-
ոպիմ հեռաւոր երկրէն կու գար, զոր կ՚ո-
ռոգանէ Նիլոս գետ։ Հասարակաց սեղան-
ները նաբթով կը լուսաւորէին, վառելով
զանոնք մեծամեծ անօթոց մէջ, և դնելով
իրարմէ համաչափ հեռաւորութեամբ ե-
ռասանեաց ու պղընձագործ ճրագարանաց
վրայ։ Պզտիկ սեղները շուշմայի իւղով կը
լուսաւորէին, որ կ՚անցնէր բևեհզէ պատ-
րուգաց միջէն, գուրս ցցուելով պղընձէ
կամ կաւմիր կաւէ կանթեղներէն, վասն-
զի ապահովապէս զարդարեալք քմահաճոյ ու երևա-
կայական նկարներով։

Դրսում էին կոշնականաց առջին արծաթէ բաժակները, հիանալի գործուածք բանբեկական ճարտարութեան, ապակիէ մեծամեծ ու նկարագրանոց անօթներ, զորոնք կը զրկէին Սննտարայ Թագաւորները՝ Տիւրոսի ճարտարագործները. կաւէ դունակ դունակ ու փայլուն պնակներ, ծայրը մետաղէ փղոսկրէ դգալներ՝ կերակուրը բերանը տանելու համար, և քարէ դանակներ՝ նրբաբար հատնելէ: Եւ երբ մատուռակը կը խառնէին մեծամեծ սափորոց մէջ արմաւոյ քաղցրահամ գինին, և զով ջուրը կաւէ անօթոց մէջ, ներքնապէս նուշով շփելով՝ որպէս զի աւելի ախորժահամ ըլլայ, ներքինիք կարգ կարգ կ'ելլային խոհանոցէն պղընձէ սկուտեղներու վրայ եղան և ուրիշ կենդանեաց մեծամեծ կտորներով, զորոնք ապա տաճարապետք յաջողութեամբ կը կտրէին շերտ շերտ ու կը բաժնէին բազմականաց:

Ներուեցաւ նոյնպէս սեղանին վրայ փետրազարդ փասիան, կաքաւ, ջայլաման հաւկիթ, ձուկ, աղացոյ, ձիթապտուղ և ուրիշ ուտելիք: Պաղտացուցին գարձեալ եղեւնոյ գեղեցկաձև սրոց մէջ զանազան տեսակ համեմներ, ամեմ՝ անուշահոտ, սամիթ՝ որ կը զարթուցանէ նուազելու ունդործ զօրութիւնը, եթովպեան քմոն՝ որ կը դիւրացնէ զումլ, քաղրան՝ որուն հոտը հաճոյական է բայց և բազմածախ:

Այժմ նոր կերակուր փոխուելուն, կը

լսուէին տաւղի, կիթառի ու սրնգի ներդաշնակութիւններ, որոնք կը զուարճացնէին զբազմականան: Երաժիշտք խրախճանութեան սրահին մէջ չէին, այլ մօտաւոր պարտիզին ծառոց տակ, որպէս զի բազմականաց ականջը չխոչընդոտեն, և արգելք չըլլան անոնց խօսակցութեանը: Լոյսն, առատութիւնն համադամ կերակրոց, անուշահոտութիւնք ու քաղցրաձայնութիւնք երգոց՝ զուարճալի կ'ընէին ընկերութիւնը ու խնճոյքը:

Հայոց Թագաւորն ապշեալ, և գրեթէ ուշամոռաց այնչափ հրաշալեաց մէջ որ չորս կողմն առեր էին, և խառնվեալ այնչափ նորանոր պատահարօք՝ որ մէկ օրուան մէջ դիպեցան, նստեր էր Շամիրամայ աջակողմը: Իրեն դիմացը բազմեր էր քահանայապետը, փոխանորդ Բաբելոնի աստուածոց. աւելի հեռու Մարաց իշխանը, ամենատիան Զերտուշդ, ապա կարգաւ ըստ աստիճանի պատուոյ՝ Թագաւորութեան միւս պաշտօնեայքն և սպայք:

Ընթրուս հօն չէր. Թագաւորական պատանին սովորութիւն չունէր սեղանակցելու իր մօրը, և ոչ ալ մատնակցելու արքունեաց հանդէսներուն: Աբեղեան ինքնիշխան մեծավայելչութիւնն չէր ներեր իշխանութեան ու փառաց բաժանումն. Թագաւորին առջև իր մեծամեծներն միայն պիտի կենային, ամենքն ալ իրեն ծառայք, Թագաւորական շնորհիւ միայն որոշեալք 'ի

ռամկին, որ փոխոխական էր նման հոսմոյ. և ոչ իսկ ընտանեաց միջին մէկն՝ իր կենդանութեան ու թագաւորութեան առեն, կրնար նկատել արքունեաց ամիսոյ սահմանէն, տեսնուելու ու պատիւ ընդունելու ժողովրդէն։ — Բայց արդեօք նոյն ժամուն աւելի երջանիկ չէր պատանին, Բաբելոնի պարապէն դուրս իր սիրելւոյն Անահիդին քով, Գոմերայ արմաւենեաց տակ, որուն հրաման տուեր էր իր ուսուցիչն Զերտուշդ։

Խորախորհուրդ ու սրամիտ իշխանն սեղանակից էր Շամիրամայ, և նստեր էր խաղալ ու հանդարտ կերպով։ Բայց արդեօք սիրած էր նա երբեք դԹագուհին. Ասիկա գաղանութեան անցոյս խաւարին մէջ ծածկուած էր։ Տակաւին կը սիրէր արդեօք. Այնևնեին բան մը չէր իմացուէր անտարբերութեայ դէմքէն։ Նոյն իսկ Շամիրամ որ քաջ ու վարժ էր իմանալու սրտից ծածուկը, նոյն իսկ Շամիրամ՝ թէ որ աչքերը գարձընելու ըլլար ու դիտէր այդ անդգայ ու անտարբեր դէմքը, անշուշտ չէր կրնար իմանալ ոչինչ սրտին խորհուրդներէն Զերտուշդ ծածկախորհուրդ էր, ազնուական կերպ մ՚ունէր, և շարժմունքներն չափուած էին. սրտին գաղանիքներնէն զայն միայն կը յայտնէր՝ զոր կ՚ուզէր յայտնել։

Արդեօք վրէժխնդրութեան խորհուրդ մը կը տածէր սրտին մէջ. կամ թէ դըժկամակ էր իր հպարտնեաց գերութեան լծոյն։ Զերտուշդ՝ Բաբելոնի արքունեաց

յարգոյ անձն, Ներքոմթայ գաւազանին հանդերձեալ ժառանգին իմաստութեան ուսուցիչն, և Ինոսի մեծահամբաւ այրուն խորհրդականն՝ խորանդունդ ծովու կը նմանէր, որ կը ծածկէ իր անտեսանելի խորոց մէջ ցաւման գաղտնիքը. և թէպէտ երեսը կը ծիծաղի կապուտագոյն, բայց յանկարծ կը յուզին ալիքները յեղեղնաբար, և բուռն թափով կը խուժեն յափունս, յահ և՝ ի դողումն տեսողաց։ Բայց Իսու ու Ներու և բոլոր գերագոյն դիք ինչպէս կը հանդուրժէին այս բանին։ Աստղ. գուցէ անոնք և ոչ իսկ ուշ կը դնէին. այդ կենդանի լոյսերն՝ որ բոցակերպ կը փայլին երկնից կամարին վրայ, յարարքոյն հրակողք, մահացուաց գործերուն հոգ չէին տաներ։ Քաղցեալք, իմաստուն աստեղահմայք, բան մը չէին հմայեր յաստեղս։ Անոնք կամ որովհետև տակաւին քահանայական գասակարգութեան մէջ մտած չէին, կամ չափաւորել ուզելով թագաւորայ ամենակարող իշխանութիւնը, միտ չէին դներ այդ անխոս մարդուն, որ հաճոյացեր էր թագուհւոյն։

Զերտուշդ իր մերձաւորայ հետ միայն կը խօսէր, բայց կը դիտէր միանգամայն իւրաքանչիւրոց խօսքերը, շարժուածքները ու նայուածքները։ Ուրախ չէր նա սրբատանց, վասն զի առելութիւնն գառնացուցիչ է իրրև պղծոխա։

Հայոց թագաւորը սովորականէն աւելի

քիչ կը խօսէր, որովհետեւ պատմանց ներքին յուզումը չէին ներեր նմա շատախօսել. բայց ասոր հակառակ շատ խակ կը խօսէին աչքերը, փայլելով փայլակնակերպ։ Շարունակ Շամիրամ ու պատանին իրարու կը նայէին։ Ո՞ւր էիր նոյն առեն, ով Սանամ, ով կաթոգին բարեկամդ անոր պատանեկութեանը։ Ո՞ւր էիք դուք խիստ պատգամբդ, որ խօսեցաք Բզնունեաց նուիրական ասպնեքէն։

Այսպէս իրարանճանական զուարթութեան մէջ ընկղմած Թագուհին ու պատանին, երկուքն ալ երջանիկ, մոռցան ամէն բան։ Այս կը մտածէր որ Շամիրամ անմեղ էր, և թէ զրպարտութիւնք էին վրան խօսուածները։ Թագուհւոյն ներկայութիւնը կը ջնջէր մտքէն պատգամին ամէն խիստ դուշակութիւնները։ Միակ ցաւն այն էր՝ որ քիչ առենէն Հայաստան պիտի դառնար, յԱբմաւիր իր արքունիքը, տխուր և անմարդի. բայց այս մտածութիւնն ալ կը ջանար ըստ կարի հեռացնելու մտքէն։ Ձակատագրին որ յանդիման ձգեր էր զպատանին Շամիրամայ ճիրանին տակ, չէր ուզեր արդեօք ուրիշ կերպ տնօրինել զայն։

Շամիրամ կը մտածէր որ իր գահն այնպէս մեծ էր, որ կրնար ընդունիլ իր սրտին սիրելին, այնպէս չքնաղ՝ որ կրնար պատիւ ընել Ադդայի։ Եւ մինչ իրարու համար ևզած չէին. բնութիւնն նոյն վախճանաւ առեղծած չէր կերտեր։ Շամիրամայ մտայ

մէջ, աշխարհ, Բաբելոն, արքունիք՝ ուրիշ բան չէին, բայց եթէ ահագին բուրգ մը, բարձրացեալ ի Նիսրաքայ, տէր բախտին, զետեղելու համ գիրենք։

Քիչ առենէն ամփոփեցաւ սեղանը, և գիշերային առուերաց երկայնելուն առեն՝ վերցան հովանիքն որ կ'արգելուին կազդուրիչ զովարար քամին։ Կը փայլէին պարտիզին տնկոց մէջ խորհրդական լոյսեր, և վերը երկնից կապուտակ համարին վրայ կը շողշողէին լուսապաճոյճ աստղեր։

— Գոհութիւն Դից, — ըսաւ քահանայապետն, վերցընելով ձեռքերը դէպ ի երկինք. իրենցմէ կու գայ մեզի ամենայն։ Բաբելոն կը խոնարհի հլութեամբ անոնց առջին, կը յարգէ ու կը պաշտէ գիրենք։

— Իսկ հիմա, — ըսաւ Թագուհին, — քանի որ Սին նուազ լոյսերովը կը լուսաւորէ զաշխարհ, և քաղցր է հանգչիլ գիշերային քաղցրաշունչ հովմանն տակ, բերուին տաբեգիրք Բաբիլու։ Մեր Հայաստանի աղնուական հիւրն ճանչնայ անոնցմէ Աքքատի բարեկամ ազգին աղնուականութիւնը։

Շամիրամայ այդ խօսքին, հազարապետը մէկէն ոտք ելաւ և գնաց դէպ ի դուռը, ուր իր մէկ ակնարկութեամբն երեցաւ մէկէն գրագիրն, որուն յանձնուած էր պահպանել բաբելական յիշատակարանաց դիւանը։

Գրագիրն երբ ներկայացաւ Թագուհւոյն,

յերկիր խոնարհեցաւ, մինչև ճակտովը գետին դպչելու չափ։

— Մեծդ Շամիրամ, — ըսաւ ապա գրագիրն, ձեռքերը դէպ առ նա ուղղելով. յաւիտեան կեաց։

— Ելիր, — ըսաւ Թագուհին հրամայական ձեւով, և ցուցուր մեզի Թագաւորաց յաջորդութիւնը, սկըսեալ այն օրէն յորում Բէլ, մեծն աստուած տեղծիչ, ելաւ անսահման ժամանակին ծոցէն, մինչև այս երջանիկ օրը։

— Պատրաստ եմ հրամայածդ կատարելու, — պատասխանեց գրագիրն ոտք ելլալով։ Աքքատը խնամքով նշանակած են իրենց Հարց աւանդութիւնները։ Աստեղաց շարժումը, աստուածոց երեւումը ու Թագաւորաց գործերը գրուած են սրբազան տառերով պապիրէ Թերթից վրայ, գոր ուսոյց Ովան Աննաարայ բնակչաց։

Խորին լռութիւն մը տիրեց իրա խճանութեան սրահին մէջ։ Գրագիրն նստաւ ա-Թոռակի մը վրայ արբունի մեծամեծաց առջին, լուծեց ձեռքի պապիրէ հատորոյն կնիքը, և ապա դարձընելով երեսները, այսպէս սկըսաւ կարդալ Աքքատի ցեղին հին յիշատակարանները, ի լսելիս ամենեցուն։

ԳԼՈՒԽ Է։

Նախապատում աւանդութիւնք։

«Ի սկզբան, ամենայն ինչ ջուր ու խաւար էր, յորում կը շարժէին խառն ի խուռն ամենայն տարերք, զորոնք կը տեսանէք։ Կային նոյն տեղն տարօրինակ էակներ, երկդիմի ու շորեքթևեան հրէշներ, երկգլուխ ու եղջիւրաւոր, նոխազատն ու այծատեսն կենդանիներ. կենդաւրոսք, յուշկապարիկք, մարդաձև ցուլեր ու ձկնատուն շուներ, և անբաւ ուրիշ տեսակ սողուններ ու օձեր անչափելի երկայնութեամբ։ Եւ այս ամենայն իրաց խառնակութեան մէջ կը Թագաւորէր անտեսաբար մեծ մայրն Ոմորկայ, որ կոչի նաև Տալատտա՝ Քաղդեայց սրբազան լեզուին մէջ։

«Երեցաւ յայնժամ Բէլ աստուած լուսոյ և օդոյ։ Եկաւ նա ի Բահաղիմայ անհամար գնդերով, և իր բոցափայլ սրոյն մէկ հարուածով բաժնեց զՈմորկայ յերկուս մասունս, և ձեւացան երկինք ու երկիր։

«Բայց այդ բազմաթիւ պիղծ հրէշներն չկրնալով տանիլ աստուածային մեծ լուսոյն՝ մեռան։ Բէլ խոցեց իր պարանոցը, և անձրեւեց արեան գետակներ։ Բահաղիմ

հետևելով նորա օրինակին, խառնեցին իրենց արիւնը նորա արեան հետ, ուսկից ծնան մարդիկ, և այս պատճառաւ բանաւորը ու հաղորդը եղան աստուածային իմացականութեան։

«Եւ այն առեն եղաւ ժամանակն, Բէլ առեղծից զաստեղս, զարև, զլուսին և հինգ մոլորակները, և սկըսաւ առաջին դարն ի Բաբելոն։ Տասը թագաւորք թագաւորեցին հօն, Ալոէրոսէն մինչև ի ՔսիսուԹրոս։

«Ալոէրոսին՝ որ առաջին թագաւորն եղաւ, յաջորդեցին Ալապարոս ու Ալմելոն. և իրենցմէ ետքը Ամենոն, սիրելի երկնից։

Աբիկա օր մը ծովափը կեցած առեն, տեսաւ զՈվան որ կ'ելլար ալեաց միջէն, աստուած ծովու, ձուկն մեծ, մարդաձայն ու մարդակերպ. բայց մարդոյ նման կերակուր չէր ուտեր, այլ առեն առաւօտ կ'երևնար ափունքը ու առեն իրիկուն կը խորասուզէր յանդունդս։ Սա սորվեցուց Ամենոնի սրբազան տառից գործածութիւնը, ինչպէս նաև այն արուեստները՝ որք երջանկացուցիչք են մարդկութեան, ներմանել, հնձել, համախմբել ի քաղաքական կեանկցութիւն, պարապել զբաղաքս, շինել միհնաններ ու զոհել Դից։

«Յառաջ քան զայն ժամանակ, մարդիկ ոչ օրէնք ունէին և ոչ պաշտօն։ Վրանաբնակ կ'ապրէին կամ կը թափառէին կենդանեաց պէս. կը զարմանային քարին վրայ, և կը վախնային փայլակէ ու կայծակէ որ

կը ճայթէին յամպոց։ Բայց Ովանի տուած հրահանգութենէն ետքը՝ ճանչցան զաստուածս, և մաստուցին անոնց զարդիւնս երկրի։ Եւ այս կերպով ծնաւ Ովայի պաշտօնը, աստուած կոհակածին, Թագաւոր աստրին աշխարհի. Բելայ պաշտօնը, լուսապայծառ ու կարգադիր Ոմորկայ, և Խուխ պաշտօնը, աստուած ջրոց, երկկերպարան, խառն ընդ այրականն և ընդ կանացի։

«Իմաստնոյն Ամենոնի մեռնելէն ետքը, յաջորդեց Մագալուր, և իրեն ալ փոխանակեց Դաւոն, որուն կենդանութեան առեն երեցան դարձեալ ուրիշ չորս մարդաձուկն օրէնադիրք ալ, և շարունակեցին Ովանի սրբազան գործը, որ է ուսուցանել զժողովուրդս։ Դաւոնի յաջորդեց Եդուրուկ, որուն ժամանակ տեսնուեցաւ ձուկն Դագոն. ապա Թագաւորեցին Ամենփին, Ոքսիարտես ու ՔսիսուԹրոս։

«Առանք մէկ մէկ հսկայներ էին, և կ'ապրէին աւելի քան ինչ որ առհմանուեցաւ ապա մահկանացուաց։ Առնոց վերջինն ՔսիսուԹրոս, Թագաւորեց ութ հատան տար ջրհեղեղէն առաջ։ Բարեպաշտ մարդ մ'էր և հմուտ հին աւանդից՝ զորոնք ընդուներ էր իր նախորդներէն, և փորագրել տուած էր քարէ տախտակաց վրայ, հինգ պատուիրանաց սրբազան օրինաց հետ։

«Թէ և ինքը բարեպաշտ ու աստուածավախ անձ մ'էր, սակայն նոյնպէս չէին ժամանակին մարդիկը. որոց անօրէնութիւն-

նները տարածուեր էին երկրիս վրայ, և կ՚արհամարհէին բոլոր օրէնքները ու պատուէրները։ Արդէն երկար ժամանակէ ՚ի վեր իմաստունք քննելով աստղերը, կը դուշակէին աշխարհիս վերջը. բայց մարդիկ հաստատուած ըլլալով իրենց վատթար ունակութեանց մէջ, փոյթ չէին ըներ երկնից նշաններուն։

« Այն առեն Ձուկն-աստուած երեցաւ Խախութրոսի ալեաց միջէն, որովհետեւ ինքը միայն հաճոյ էր երկնից, և ծանոյց որ քիչ առնէն ջրհեղեղ պիտի ըլլայ և պիտի ապականի ու ջնջէ զամենայն շունչ կենդանի։ Ուստի նաւ մը չինէ ու ապաւինի մէջը, իր որդիքներովը և ընտանեօք, և պատրաստ ըլլայ նաւարկելու, որովհետեւ հասած է ամպարշտաց վերջին ժամը։

« — Ո՞ւր պիտի ուղղեմ ընթացքս, — կը հարցընէ Խախութրոս։

« — Դէպ առ աստուածս, — կը պատասխանէ Ովան, — վասն զի ՚ի նմանէ է միայն նաւահանգիստն փրկութեան։ Բաջալերուէ, ով Խախութրոս. նաւրատկան օրինաց տախտակները ու հարցդ վաղեմի աւանդութիւնները Թաղէ Ափսարայ անկիւնաւոր քարին տակ. այնպէս մնծ ըլլայ նաւդ, որ կարենայ ընդունիլ ամեն տեսակ ուտելիք, սերմանս և օգտակար անասուններ՝ մարդկան ծառայութեան համար. ձեռիլ զայն նաւթիւ ներքոյ և արտաքոյ, որ կարենայ ընդդիմանալ ջրոց բռնութեան,

և մէկէն լմընցընելուդ պէս զայն, քաշուէ այդ ապահով տապանին մէջ ընտանեօքդ. որովհետեւ չուտով պիտի պատահին անդունդք ու բացուին սահանք, և ջուրք պիտի ողողեն գերկիր։

« Խախութրոս հնազանդեցաւ Հրամանին, և մէկէն իմաստուն ճարտարապետի մ՚օգնականութեամբ՝ զոր Ձուկն-աստուած նչանակեր էր, ձեռք զարկաւ նաւուն շինութեան, որ հինգ վառան երկայնութիւն և երկու լայնութիւն պիտի ունենար։ Ներս մտաւ Խախութրոս իր կնիկովը ու որդիքներովը, առնելով միանգամ անոնց կնիկները ու որդիքներն ալ, որոնք բազմաթիւ էին։ Կար նաւուն մէջ առատ կերակուր, ամեն տեսակ անկոց սերմ, և զոյգ մ՚ամեն տեսակ կենդանեաց, ՚ի բաց Թողլով այն ամեն էակները՝ որ ջրէ ու ապականութենէ կը ծնանին։

« Մարդիկ կը պնդէին տակաւին իրենց անօրէնութեան մէջ և կ՚անարգէին զԽախութրոս։ Երբ առանձնացաւ նա բոլորովին նաւուն մէջ, հանգերձ իր որդիքներովը և ընտանեօք, յանկարծ մթագնեցան երկինք, տեղատարափ անձրեւ մը սկըսաւ իջնալ ու ծովը դուրս վազեց իր սահմանէն, վասն զի Իյու ջրոց աստուածն խռովեց զանդունդս։ Նաւը բարձրացաւ ալեաց վրայ, և ահագին մեծութեամբ ձուկ մը նկաւ կեցաւ նաւուն ցուռկը, և կ՚առաջնորդէր անոր շղթայազերծ տարերց բռնու-

թեան միջէն։ Եւ էր սա նոյն ինքն Ովան, և Խոսրովթոս լաւ իմացաւ որ աստուծոյ մը ձեռքը պաշտպան էր իրեն, որովհետև ալեաց բռնութենէն ամենևին չէր վնասուէր։

«Շատ օրեր տևեց Իլու աստուծոյն ցասումը, այնպէս որ բարձրագագաթն լեռներն անգամ ծածկուեցան ջրով, և ամենայն մարմին չարժուն ապականեցաւ։ Ջուրը երկրիս ամենաբարձր կողմերն անգամ ծածկելէն ետքը, սկըսաւ նուազիլ, և երկինքն գադրեցաւ անձրևելէ։ Այն ատեն Խոսրովթոս վստահանալով այդ հանգարտութենան, նաւուն յարկէն դոյգ մը Թռչուն արձակեց, իմանալու համար թէ արդեօք բացուա՞ծ է ցամաքը։ Բայց խեղճերն ուտելու բան չի գտնալնուն և ոչ ալ հանգչելու տեղ, ետ գարձան։ Քանի մ՚օրէն ուրիշ Թռչուններ ալ արձակեց, որոնք գացին և գարձան տղմաթաթաւ թաթերով։ Երրորդ անգամ մ՚ալ արձակեց, որոնք գացին և մէկ մ՚ալ չի գարձան. միայն մէկ ագռաւի մը գարձաւ բերանը ձիթենւոց ոստով։ Այսկէց իմացաւ Խոսրովթոս թէ ջուրն նուազեր էր ու բացուեր ցամաքը. և բանալով նաւուն ծածքը, տեսաւ որ հանգչեր էր տապանը Արարատայ գագաթանց վրայ։

«Մեծ ձուկը աներևութացեր էր, և ալեաց կը ճառագայթէր ի հաստատութեան, և արեգական դիմաց կը փայլէր օդոյ մէջ ծիածանն լուսաւոր։ Խոսրովթոս մէկէն ե-

լաւ նաւէն, հետը առնելով իր կինը, դուստրը, և իմաստուն ճարտարագործը։ Եւ իջնալով ներքինին ու համբուրեցին զերկիր. ապա կանգնելով քարակոյտ սեղան մը՝ երկրպագութիւն մատուցին աստուածոց։ Ի՞նչ ըրին ապա։ Նաւուն մէջ մնացողները տեսնալով որ գացողները չէին դառնար, իրենք ալ իջան նաւէն, բայց չդըտան զոք, թէ և մեծաձայն աղաղակաւ կը կը պտըտէին շուրջ մինուռելով զիրենք։ Տեսան երկինց երեսը ամպեր, և անոնց վրայ լուսաւոր ծիածան մը, և լսեցին Խոսրովթոսի ձայնը որ կը ծանուցանէր թէ ինքն, իր կինն, դուստրն ու ճարտարագործն յաջողակուեցան ի հաճոյական ողջակէզ Դից. երթան խաղաղութեամբ ու բազմացընեն գարձեալ զերկիր. իջնան յերկիրն Արարատայ, որոն Միպարայ հիմունքը, և հանեն սրբազան օրինաց տախտակները ու վաղեմի աղգաց յիշատակարանները. ապա ապրին երջանիկ, քալելով արդարութեան ճամբան և պատուելով զերկնայինս որ փրկեցին զիրենք ի ջուրց։

«Այսպէս ըրին Խոսրովթոսի թոռներն ու որդիքը՝ յետ գոհելու մի և նոյն սեղանոյն վրայ զոր կանգներ էր Խոսրովթոս։ Դուրս հանեցին սերմանքը, և ցանեցին ի ծոց երկրի, կենդանիքը՝ ու թողուցին ազատ որ երթան ուր որ կ՚ուզեն։ Մեծ նաւը մնաց հոն լերան վրայ, որուն մնացորդներն կեցած են ցայսօր, և քարացած նաւ-

թէն բզժժանքներ կը չինեն, չարաչար հայհոյուածոց ու անդոհական երազոց դէմ։

«Ասոնք են ահա Սեննաարայ առաջին բնակչաց աւանդութիւնները։ Ջրհեղեղէ ապրողներն դաշտ իջնալով, և բազմանալով յերիս ազգս, ըստ անուան իրենց հօրը, որք էին Ջրուան, Տիտան ու Յարէթ, Սիպարայ մօտ նոր քաղաք մը սկըսան չինել, որուն անունը՝ ապականիչ ջրէն ազատելնուն համար՝ Բաբիլու դրին, այսինքն դուռն Իլու։ Եւ կակուղ կաւը աղիւսաձև գործելով, և շաղախի տեղ կուպր գործածելով, զոր կը հանէին Իա անուն մօտաւոր երկրէն, սկըսան պարսպել քաղաքը։ Մի և նոյն ժամանակ ձեռք զարկին դարձեալ կանգնել ամենաբարձր աշտարակ մը, որուն գագաթը ամպոց դպչի, և ասիկա ըլլայ վկայ իրենց զօրութեանը երկրիս վրայ։

«Բայց հապա թէ գործոյն կէսը հասեր էին, սկըսան իրարու լեզուն չի հասկընալ, և երկրաշարժն ու կայծակն ցրուեցին այդ կաւէ լեռները։ Այն աուեն Սեմ Ջրուան, իրենց մէջ գլխաւորներէն մէկն, սկըսաւ բռնանալ այլոց վրայ, և Տիտան՝ որ կոչի նաև Քամ առաջին պատմութեանց մէջ ու Յարէթ, հալածեցին դինքը Սեննաարայ հիւսիսակողմը։ Իրեն որդիքներէն մին՝ Քուշ, հայր Ներբովթայ, որսորդ քաջ գնդն Իլու աստուծոյ, սկըսաւ հրամայել չորից լեզուաց ժողովրդեան, և իրեն թագաւորութեան սկիզբ եղան՝ Բաբելոն, Ակքատ, Քաղանէ ու Որէք։

«Յապա ժամանակս, Ասուր, Սեմ Ջրուանայ ցեղէն, Եփրատայ ափունքէն Տիգրիսի ափունքը անցնելով, հիմնեց հօն Նինուէ, Քալա, Հուէորտ ու Հոսէն քաղաքները։ Միւս կողմանէ ալ Հայկ, Յարէթայ ցեղէն, մերժելով հպատակիլ Քուշայ որդւոյն իշխանութեան, մեկնեցաւ իւրայնոց հետ, և լաւ՝ ի վեր քան զԵփրատ, մինչև ցԱրարատ, և դրաւ հօն իր գահը։ Իսկ Ներբովթ իր սթոռը անյողդողդ կերպով հաստատելէն քիչ ետքը, բարձրացաւ յերկինս Նիսրաքայ զօրաւոր թևոց վրայ»։

— Թէ որչափ ճշմարիտ է ասիկա, — ըսաւ Ադա մտքէն այս մասին ընթերցման առնն, — վկայէ զայն Հայոցձոր, ուր մեռաւ Տիտան իմ նախահօրս նետերէն։ Եւ երդիծական ժպիտ մը փայլեցաւ շրթանցը վրայ. բայց զսպելով զայն, սկըսաւ դարձեալ մուադրութեամբ ուշ դնել Բաբիլու աւանդութեանց շարունակութեան։

Այլ Շամիրամ որ շարունակ կը դիտէր զպատանին, իմանալով երևակն սրտին խորհուրդը, ընդհատեց ընթերցումը, և ըսաւ աղնութեամբ.

— Բաբելոնի թագաւորաց մեծանուն նախահայրն, մեռաւ քաջութեամբ պատերազմի դաշտին վրայ. ուրեմն ուղղէ սխալդ, ով աշակերտդ Քաղդեայց։ Կը հաւատամ որ Ռէլ Ներբովթայ հոգին յափշտակուած ըլլայ յերկինս բախտից տնօրինէն. բայց իր մարմինը խնամքով զմբռնուած ու մեծահա-

բուստ զգեստով պատած կը հանդչի Գիլգամանք բառած բլրան վրայ, չիրմի մը մէջ, զոր շնորհեց իրեն քաջին Հայկայ սրտին կրօնասէր բարեպաշտութիւնն։ Քաջի է չատել իր թշնամին մահառանէն նաքը, և պատուել անոր յիշատակը։

Շամիրամայ այդ խօսքին, կանգնեցաւ Ադամ սիրտը եղած. և պատասխանեց այսպէս.

— Աւելի իմն կը պարտաւորես զիս յերախտագիտութիւն, ո՛վ ամենազօր դչխոյ։ Վատ չէ Հայկայ ցեղը, բայց ասկէց վերջը աւելի պարծանք պիտի համարի իրեն թէ գովուեցաւ Բաբելոնի դչխոյէն։ Հայկ, Արմենակ, Արամայիս, Ամասիա, Գեղամ, Հարմա և Արամ իմ նախահարքս, պիտի ուրախանան՝ի Բզնունիս իրենց չիրմին մէջ, լսելով քու մխիթարական գովութիւններդ։ Մեծ է Բաբելոն, գօրաւոր է իր ժողովուրդն, և ունի արժանաւոր թագուհի մը, գեղեցկութեամբ ու քաջութեամբ հռչակաւոր։

— Մեծդ դչխոյ, չարունակեմ ընթերցումնքս, — հարցուց գրագիրն խոնարհութեամբ։

— Ի՞նչ բանի համար։ Տասն և հինգ ժամանակ անցաւ Նիսարաքայ թևոյն տակ, քանի որ Բաբելոն բարձրացած է Եփրատայ բարերը ափանց վրայ։ Ո՛վ չի գիտեր Նեբրովթայ յաջորդաց գործերը։ Բաբ, Անեներիա, Աբել, Քայաղ, երկրորդ Աբել և վերջապէս մեծն Նինոս՝ զոր գերագոյն Դիք հաղորդ ըրին երկնային փառաց, գրեցին իրենց պատմութիւնը այս որմոց վրայ՝ Ադբատի ցեղին արբազան տառերով, բայց աւելի որոշ այն աշխարհաց վրայ՝ զորոնք նուաճեցին, Շակք և Ասուրք՝ի հիւսիս, Մարք յարևելս, Արաբացիք և Սաբա՝ի հարաւ, Նապաթեանք, Կարբանիտք և ուրիշ շատ ժողովուրդներ՝ կը պատմեն պանծանօք չորից լեզուաց ժողովրդեան փառքը։

— Մոռցար, աւելցուց Հայոց Թագաւորը, — քու գործերդ, քու յաղթութիւններդ, ո՛վ դչխոյ։ Բակտրիք անդր քան զՄարս, և հնաւանդն Հնդկաստան՝ ուսկից կը ծագէ արևն, կը վախնային քու պատերազմական ձիուդ դոփմանէն։ Հաճոյացար Մեծին Նինոսի, ոչ միայն գեղեցկութեանդ այլ և սրտիդ արիութեանը համար։ Դուստրըդ սիրելի աստուածուհւոյն Ասկաղոնիոյ, միթէ չըսաւ պատմութիւնն թէ երկնային է քու ծնունդդ։

— Ի բաց թողունք այդ բանները, — ընդհատեց Թագուհին։ Շատ կերպերով կը տարածուի ու կը փոխոխուի ասմկին չողոքորթական խօսքերն։ Կ՚ախորժիմ երևնալ ինչ որ եմ ատուգիւ, և գիս՝ի մօտանց տեսնողն կարծեմ լաւագոյն կը գտնայ քան ինչ որ կ՚աւանդէ համբաւն։ Երկնային ծննդեան փառքէն ու մեծամեծ յաղթութեանց պարծանքէն աւելի կ՚ախորժիմ պատուիլ իմ ժողովրդեանս երջանկութեամբ։

— Փառք Շամիրամայ, կեցցէ յաւիտեան, գոչեցին եռանդեամբ բոլոր հանդիսականք. և Ա.րա ուրախութեամբ միաձայնեցաւ հանդիսականաց։ Ոչ ոք երջանիկ էր քան զինքը նոյն ժամուն, ոչ ոք քան զինքն աւելի մխիթարեալ։

Անագան էր ժամը, երբ եկաւ նա մեկնելու սրահէն։

— Վաղը, — ըսաւ իրեն Թագուհին դարձեալ ձայնիւ, — վաղը ծանր բաներու վրայ պիտի խօսիմ հետդ։

— Թագուհիո՛ն պիտի խօսի հետս վաղը. — պատասխանեց պատանին։

— Այո՛. չե՞ս ուզեր։

— Ո՛հ, այո՛. — ըսաւ նա հառաչելով, — բայց Ա.Թոսայի խօսքերն աւելի քաղցր են ինծի։

— Ալերախտ, — գոչեց Թագուհին։ Զգտաւ զԱ.Թոսա Շամիրամայ արքայական պերճանաց տակ։ Հայոց Թագաւորը պահէ Ա.րայի խօսքերը, և Բաբելոնի Թագուհին յիշէ որ կորուսած է իր սիրտը Մխիթարայ նուիրական մեհենին մէջ։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ստորերկրեայ ձայնը.

Երբ Շամիրամ մեկնեցաւ խրախճանութեան սրահէն, Հայոց Թագաւորն արարողապետին առաջնորդութեամբ և պատանեաց ընկերակցութեամբ, որոնք ձեռքերնին մէկմէկ ջահեր առած կը լուսաւորէին ճամբան, գնաց իր բնակարանը, որ արքունեաց հեռագոյն թևոյն վրայ կ'ընկնար, և սահմանուած էր այն ամեն Թագաւորիմ այցելուաց որ կու գային 'ի Բաբելոն։

Երբ հօն հասաւ պատանին, խնդրեց որ առանձին թողուի, հրաժարելով ծառայից սպասաւորութենէն, որոնք իր ակնարկութեանցը կը սպասէին։ Պէտք էր որ ինքն իրեն ամփոփուէր ու կարգի դնէր մտայոյզ խորհուրդները, մանաւանդ յետ այնչափ զանազան տարօրինակ պատահարաց։ Իր Բաբելոն հասնիլը, Միլիդայ Զարբանիդայ մեհեանը, գեղանի անծանօթն՝ որուն հետ կատարեցաւ արբազան երգմամբ, տիկինն՝ զոր քիչ առաջ տեսաւ արքայական պատմուճանաւ, լուսաւորութիւնն, խրախճանութիւնն ու կերակրոց առատութիւնն, ասոնք ամենքն ալ զմայ-

լեցնելով ու ինքն իրմէ դուրս հանելով զպատանին, մթագներ ու տարակուսանօք լեցուցեր էին միտքը, և միանգամայն այնպէս նուաղեցուցեր, որ կարծես ոտքին տակ տեղիք կու տար գետինն։

Այդ օր անպատճառ տեղը կը խռովէր։ Այրա, պատանի թագուոր մը լեռնամէջ ամիոի սահմանաց, հարկատուութեան համար Բաբելոն եկեր էր, և առանց իրեն գիտնալուն՝ կը կրէր հետը գժուարագիւտ մեծագին գանձ մը։ Տխուր էր՝ գառն ու ցաւագին անցելոց մը յիշատակաւ, բայց մէկ օրուան ու ժամուան մէջ կը կապուէր սիրով թագուհւոյ մը հետ, զոր կ'սպասէր քիչ առաջ։ Այսպէս տնօրիներ էր ճակատագիրն, որուն չնորհակալ կ'ըլլար մտքէն. բայց կը վախնար որ չըլլայ թէ երազ ըլլայ այդ անակնկալ յաջողութիւնն, և կը խնդրէր յաստուածոց որ եթէ երազ է, երբէք չարթընցրնեն զինքն այդ երջանիկ քունէն։ Ո՛րչափ յանխրատ գառներ են գքեզ մարդիկ, կ'ըսէր ինքնիրեն։ Կայր է երեւոյթն, որ չի գիտեր թէ ինչպէս սոսկալի ճշմարտութեան քօղոյն տակ ծածկուած՝ կը ջանայ չարունակ հաճոյանալ իրեն, և նա գիւրութեամբ ականջ կը կախէ անոր ամեն ձայներուն։ Կը նախանձի, կ'սպանէ ու կը բամբասէ այն ամենուն զոր քան զինքը վեր է, ու ինքը կարող չէ հասնելու։ Ինչպէս որ տղմին միջէն քաղցն առանց իրեն ուզելուն կ'աղտոտէ զգեստը,

նոյնպէս և երիտասարդութիւնն որ վոյթ չի տանիր իր բարոյական քայլերուն։

Դժբաղդ կին, կ'ըսէր ինքնիրեն. որովհետև գեղեցիկ ես, թագաւորմ, մարգասէր ու հիւրասէր, անոր համար անախտաբեր, հպարտ ու հետամուտ մեծամեծ բախտից, ուղղեցին մինչև քու վրադ իրենց աչքերը. բայց մերժուելն ընդունելով քու բարձրախորհուրդ մտքէդ ու սրտէդ, խոցուելցան չարաչար, ու գրպարտութեան տղմով ուզեցին վատահամբաւել գքեզ։ Խնդճ Եամիրամ, ինքն իսկ ըսեր էր, և Այրա կը յիշէր խօսքերը, թէ՝ «Ոչ ոք սիրեց խեղճ թագուհին, ոչ ոք։ Միայն է նա, և միայնակ կը գտնայ ինքն զինքն մեծատարած ինքնակալութեան մէջ։ Այնոյն որ կը տեսնայ ու կը փափաքի իրեն իբրև թագուհւոյ, բայց ոչ ոք կը սիրէ զնա։

Այրա աղէկ քննելով ու մտածելով թագուհւոյն վերջին խօսքերուն վրայ, գուշակեց թէ ինչ պիտի ըլլայ անոր մտածութիւնը։ Եւ ահա այս կերպով իր սիրելի Այրմանիրը անսիրելի կ'ըլլար իրեն. ամպոց մէջ կը տեսնար զայն, որ կամաց կամաց կը փոթրկանար, կը հեռանար ու կ'անհետանար։ Ի՞նչ. միթէ իր Հայաստանը զոր այնչափ խնամքով ու արեամբ պաշտպանեցին իր նախահարքը Աքքատից արշաւանքէն ու Թուրացւոց հեծելազներէն, իր հին թշնամեաց ձեռքը պիտի ընկնար։ Եւ միթէ Հայկայ Թոռը պիտի թողուր իր ազգ-

տիկ բայց ազնուական գահը՝ այրարա-
տեան լերանց մէջ, փոխելով զայն Ներքով-
Թայ գահուն հետ։ Զայս կը դիտէին Շամի-
րամայ խօսքերն, այս բաներն կը փայլէին
աչքերէն, և առ այս կը դիմէր իր սէրը։

Բայց արդեօք ուրիշ միջոց մը չկար։ Փո-
խանակ զանիկա իրեն բարձրացնելու, չէր
կրնար ինքը անոր իջնալ։ Ինուսա տակա-
ւին պատանի էր. բայց պատանեկան հա-
սակն ար իշխանին արդելք եղած է Թագա-
ւորական պսակ ընդունելու։ Եւ Շամիրամ
ալ արդէն Թագաւորական չքով փառաւո-
րեալ, չէր կրնար աւելի ևս փառաւորուիլ
ու հռչակուիլ ապագային մէջ բարձրագոյն
օրինակաւ մը, որոյ առջին կորանան ու
ոչնչանան բոլոր դիւցազ ու յաղթանակաց
փառքն։ Սակաւ էր Թուով Հայկական ժո-
ղովուրդն, բայց զօրաւոր. և անտարակոյս
իրախուսանքով այդ կնոջ օրինակէն՝ որ
բախտակից կ'ըլլար իրեն, կը բարձրացնէր
դինքը ի մեծ փառս իր քաջութիւններովը,
նոր Թագ մը կապելով գլխոյն, ոչ սորին
քան գառաջինն։

Այս տարակուսանաց և այս երազոց մէջ
կը յուզէր Ադրա, բայց ոչ միշտ մտածելով,
վասն զի մտածութիւնն կ'ախորժի երբեմն
հանգչիլ ու քնանալ, թէ և աչքերն արթուն
ըլլան ու պտըտին շուրջանակի, տեսանելով
առանց նայելու, և նայելով առանց տես-
նելու։

Վերէն կախուած սղընձագործ մեծ ճրա-

գարանի մը պատուհաց ծայրէն աղօտ լոյս
մը կը տարածուէր սեննեկին մէջ, ու կը լու-
սաւորէր պատմական որմունքը։ Ադրա-
թագործ անօթոց մէջէն որ դրուած էին սե-
ննեկին անկիւնները, կը բուրէր ընտիր ծխա-
նելեաց նուրբ անուշահոտութիւն մը, և
քիչ հեռու կը տեսնուէր ծիրանի վարա-
գուրաւ ծածկուած անկողին մը։ Բայց պա-
տանուն գնա քունն եկած չըլլալով, նստաւ
բազմոցի մը վրայ՝ առջևը եղևնափայտեայ
սեղանով, որուն յենարանքն քանդակուած
էին, և վրան ալ գեղեցկահիւս գորգով մը
ծածկուած, զոր կը զրկէին ի Բաբելոն Տիւ-
րոս ու Սիդոն ճարտարարուեստ քաղաք-
ներն։ Սեղանին վրայ ազտի կանթեղ մը գը-
րուած էր, և քիչ հեռու կը տեսնուէր հե-
տաքրքրաշարժ պապիրէ գլան մը։

Պատանին ի սկզբան խորհրդոց մէջ ըն-
կերանալ՝ ամենևին ուշ չէր դներ այդ առ-
արկային. թէպէտ շատ անգամ կը դառ-
նային աչքերն անոր վրայ, այլ ամենևին
հետաքրքրութիւնը չէր գար զննելու զայն։
Այլ խորհրդոց դադարման անդրպետի մը
միջոց՝ նորէն հանգչեցան աչքերն այդ խոր-
հըրդական առարկային վրայ, և այս ան-
գամ դրաւեց վերջապէս մտադրութիւնը
ու շարժեց հետաքրքրութիւնը։

Ինչ Ադրա առ վայր մի տարակուսեալ
թէ ինչ ընէ. ապա երկնցաւ ու առաւ զայն,
այն մարդուն նման որ ձեռքը բոցոյն կը մօ-
տեցնէ, մօտանց քննելու համար։ Պապի-

րին եղերքն ամիսներուած էր կնքով, և այդ կնքոյն վրայ կը տեսնուէր կարապով պատկերը։ Երբ տեսաւ զայն, սարսեցան ոսկերքը, վասն դի կարապը Սանտիի իր սրբատակից բարեկամին և պատանեկութեանը հաւատարիմ ընկերոջ նշանն էր։

Ի՞նչ կը նշանակէր ուրեմն այս բանս։ Թորին անձկութիւն մը գրաւեց պատանւոյն սիրտը, և գաղտնի ձայն մը կը հրնչէր ականջը՝ թէ այդ կնքեալ գլանին մէջ կը պարփակուէր իր ապագայն։

Սանտի՛։ Նոյն ժամուն ինչ կ'ուզէր արդեօք իրմէ անընչացեալն։ Արդեօք կշտամբելո՞ւ եկեր էր դինքը բարեկամական յիշատակին դէմ ըրած մէկ պակասութեանը համար։ Արա անտարակոյս մոռցած չէր դինքը. բայց ուրիշ կողմանէ ալ պարտաւորեալ էր արդեօք չի սիրել զոր։ Ինչո՞ւ արդեօք մահատիպ ցնորքն կու գար խառնելու իր վայելից արշալոյսը։

Բայց կրնար ալ ըլլալ որ այդ նշանաւոր կնիքն ամենևին նշանակութիւն մը չունենար, և դիպուածով գտնուէր հօն։ Պատանին ձեռքն առաւ զայն ու անձկանօք բացաւ կնիքը։

Պապիրին ներսի երեսին վրայ կը տեսնուէր քանի մը տող գրութիւն՝ աքքատի լեզուին տառերով, որ հաւատարապէս ծանօթ էր այն տաճն գաշտարնակ ու լեռնաբնակ ազգաց։ Առաջին տողերն որոշ էին ու տեսանելի, բայց մնացածն անորոշ և

անտեսանելի, զոր կարդաց Արա, և այսպէս գրուած էր.

«Դու կը սիրես, և կը համարիս թէ կը սիրուիս։ Արդ կ'ուզես լսել ճշմարտութիւնը։ Սանտի, քու Սանտիդ, նա ինքն կը պատմէ քեզի թէ որ կ'ուզես։ Մեծ լոյսն կը սպասէ քեզի. այլ գգուշութիւն պէտք է, վասն դի առ այն հասնելու համար շատ մը գահավէժներ կան, յորոց ազատելու համար կարևոր է արուեստն հոգւոյ։

«Ունիս արուեստ. կը ծարաւիս ճշմարտութեան. կը յիշես հին բարեկամութիւնս։ Ուրեմն դիմացի պատիդ տակը՝ որուն վրայ թևաւոր առիւծոյ մը պատկերը նկարուած է, դուռ մը կը բացուի, մտիր և կը հասնիս մինչև առիս։ Մտածէ և որոշէ»։

Պապիրին վրայ ասկէց զատ ուրիշ բան չէր կարդացուեր. միայն մէկ քանի անորոշ նշաններ կային, որոց իմաստը չի կրցաւ հասկընալ պատանին։ Հայոց թագաւորն վերուց աչքերը պապիրին վրայէն և ուղղեց դէպ՚ի պատը, ուր տեսաւ թևաւոր առիւծոյն պատկերը ալապաստրէ տախտակի մը վրայ քանդակեալ, որ կարծես դինքը կը դիտէր զմրուխտէ աչքերով։ Զայն տեսնալով, ցուրտ քրտինք մը վազեց ճակտէն, և վախէն մաղերն տնկուեցան։

Այլ պատին տակ գտնուին յատակը հարթ ու փայլուն կ'երևար, և նշան մը չկար հօն ստորերկրեայ մտից։ Ոտք ելաւ պատանին,

վաղնց այն կողմը, և դիտեց գետինը մոա-
դրութեամբ, բայց ՚ի զուր։ Դարձաւ նորէն
կանթեղին լուսոյն, և կրկին անգամ կար-
դաց պապիրը ծայրէ ՚ի ծայր. և տեսաւ որ
տող մ՚ալ աւելցեր էր վրան.

« Բաց է մուտքը, վրան դիր ոտքդ և մի
վախեր »...

Արա նորէն գնաց փորձելու. բայց այս
անգամ խուլ ձայն մը, փականաց ճռնչիւն
մը լսեց։ Եւ բացուելով դուռը, յինքն ամ-
փոփեց զնա, և տեսաւ ներսը խոր ան-
դունդ մը։

Հայոց թագաւորն արիասիրտ էր, բայց
այդ տեսարանն և այդ պապիրն մոռածու-
թեան մէջ ձգեցին զինքը, սակայն անար-
ժան չերեւցաւ իր համբաւոյն։ Կան մար-
դիկ զորոնք մերձաւոր վտանգն աւելի կ՚ա-
րիացնէ քան թէ կը սրտաբեկէ։ Արդեօք
անձանօթ ու անտեսանելի թշնամի մը կայ,
կամ մէկը զարան գործած է։ Քաջացիր.
քաջի է վտանգի դէմ դիմադրաւել։ Ձկան
հանդիսատեսք. ինչ փոյթ. մինէ քաջն
մօտ չէ՞ ինքն իր անձին։

Ուղիղ և անշարժ կեցաւ հոն առ վայր
մի, պզտուկալ ակամբ դիտելով հետուէն
անդունդը։ Ցետոյ որպէս թէ ծածուկ զօ-
րութենէ մը ձգուելով՝ աւելի ևս յառաջեց
ու կանգ առաւ եղերացը վրայ, և տագնա-
պաւ դիտեց խորունկը։

Սանդղոց ջրհոր մ՚էր որ կ՚երկայնէր
մինչև խորունկը։ Կը տեսնուէին ապիւռ

լայն աստիճաններ որ կ՚իջնային մինչև փո-
քրիկ սրահ մը, ուսկից կը բաժնուէր ուրիշ
թև մը, դառնալով ուղիղ անկեամբ. և
դարձեալ ուրիշ աստիճաններ, որ կ՚երկայ-
նէին մինչև ցանդունդս, որոց ծայրը կը
կորսուէր խաւարի մէջ։ Ոչ մարդկան և ոչ
ուրիշ իննչ և է ձայն լսեց հօն պատանին,
այլ խորին լռութիւն մը տիրած էր այդ վհին
մէջ. միայն նուրբ անուշահոտութիւն մը կը
բուրէր սփոփելու համար զինքը և ցուցա-
նելու թէ այդ սահմանն գերեզման չէր, և
ոչ իսկ օդն մահաբեր։

Բայց արդեօք մարդկան, թէ անձանօթ
ոգիներու գործ էր այդ ճամբան, որ կը
բացուէր պատանւոյն առջև։ Գուցէ մարդ-
կան, կ՚ըսէր Արա մտքէն. ուստի նա դար-
ձաւ չուսպաւ, առաւ իր սպրաստուր թու-
րը՝ զոր մէկդի թողեր էր, և կախեց նորէն
գօտիէն ապահովութեան համար։ Բայց
այս բաներն ըրած ատեն, դարձեալ աչք
մը տուաւ ծայրէ ծայր խորհրդական պա-
պիրին, և տեսաւ որ նոր տողեր ալ աւել-
ցեր էին, զոր գրեր էր անձանօթ և անտե-
սանելի մարդը, զորոնք կարդաց փութով,
և այս էր իմաստը.

« Իմիր. որչափ իմնաս, այնչափ խորա-
մուխ կ՚ըլլաս ճշմարտութեան.

« Մտիկ ըրէ տխուր պատմութիւն մը։
Շատ ատեն կայ որ երկու սուրբ անձինք՝
զորոնք զրկեր էր աստուած սփոփելու ի-
րենց լոյսը Սենաարայ երկիրը, մռնալով

հօս իրենց երկնային առաքելութիւնը, կա-
պուեցան սիրով բարելացի օրիորդի մը հետ
խաբեբայն առաւ իրենց բերնէն յաւիտե-
նական բնակարանէս ելլալու գաղանիքը, և
փութաց իրենց տեղ ինքն՝ ի վեր ելլալու։

« Իսկ աստուած պատժեց զանոնք, փա-
կելով խորին բնակարանի մը մէջ, ուրկէ
գնդից աշտարակին տակ։ Կ'ապրին հօն
խորին խաւարի մէջ, ուր և պիտի մնան
կախեալք յարտեւանանց, մինչև որ Հասնի
Թողութեան օրը։

« Ասոնց կարգէն է և քու Անտիդ։ Կե-
ցած է հօս կոծելով զանձն իւր, մի և նոյն
հողոյ տակ ուր սիրեց ու լացաւ, և մի և
նոյն ջրոյ տակ՝ ուր գտաւ զմահ։ Կը մնրժեն
հոգւոյ մը թախանձն որ քեզի կը սպասէ։
Կ'ուզես անիծուած ըլլալ միշտ »։

— Ա՜հ, ոչ, — ընդհատեց Ադա, նե-
տելով գիներքը ու վազելով դէպ՝ ի մուտ-
քը։ Ո՛վ ալ ըլլաս դու, յանմահից կամ մա-
հացուաց կարգէն, ահաւասիկ հօս եմ։
Ի՞նչ, պիտի կռուիմ Ներքովթայ սոուերին
դէմ. պատրաստ եմ անոր ալ։ Ո՛վ Հայկ,
զօրաւորդ Հայկ, պաշտպանէ զիս։

Եւ այսպէս ըսելով, նետեց ինքն զինքն
դռնէն ներս, և փութաց գաղտնի սան-
դուղներէն վար։ Ի սկզբան շուտով կը յա-
ռաջէր, վասն զի վերէն իջած լոյսն կը լու-
սաւորէր ճամբան. բայց ապա սկսան
քայլերն դանդաղիլ, որովհետև ամեն սան-
դուղ դառնալուն՝ երթալով կը նուազէր
լոյսը։

Այդ նուազ լոյսն ալ վերջապէս բոլորո-
վին պակսեցաւ։ Շառաչ մը լսեց վերէն,
բախիւն մը, կարծես քար քարի կը զար-
նուէր։ Դուռն էր որ կը գոցուէր վրայէն,
և կը փակէր զպատանին խաւարային ան-
դընդոց մէջ։

Բայց ոչ ցաւեցաւ և ոչ ալ խռովեցաւ
այս բանիս վրայ, թէպէտ և դրան փա-
կումէն կ'ազդէր իրեն թէ ծանր էր վտանգն,
և կը բառնար զամենայն յոյս վերադարձի։
Այլ ասիկա մտածուած բան էր, ու ինքը
կամօքը ընտրած էր։

Խարխափելով պատին քովէն, շարունա-
կեց ճամբան, և յառաջելով ոտն առ ոտն,
խնացաւ որ սանդուղն կլորաձև կ'իջնար
վար, հաւասարաչափ սրահիկներով։ Ա-
կայն կ'երևար իրեն թէ բաւական շուտով
և զգուշութեամբ կ'իջնար դէպ՝ ի խորս,
ուրիշ բան չլսելով, բայց եթէ իր քայլից
արձագանգը, որ կը հնչէր գաւարկութեան
մէջ։ Եւ իջնալու ատեն մի առ մի միտքը
կու գային իրաւաճանութեան զուարթ լու-
սաւորութիւնը, թագուհւոյն սիրալիր ընդ-
ունելութիւնը, և քիչ մ'առաջուան ամեն
տեսակ գուարճութիւնները։ Բայց բաներն
ալ կը լիննային իրեն համար այդ խաւա-
րային ու գերեզմանական լռութեան մէջ։
Շարունակելով իր ճամբան մթութեան մէ-
ջէն, հեռաւոր չչկոց և ձայն մը սկսաւ
լսել։ Ի սկզբան զգայարանաց պատրանք
մը համարեցաւ, բայց ձայնն երթալով կը

սաստկանար և չէր իմանար ինչ ըլլալն։ Ա՛լ բոլորովին մօտեցաւ. նախ խորերէն կը լսուէր, սկըսաւ ապա քովերէն լսուիլ, և վերջապէս վերէն ալ. և ապա նուազեցաւ ու անլսելի եղաւ բոլորովին, Թողլով զպատանին նախկին գերեզմանական լռութեան մէջ։

Կը համարէր որ վազուկ ջրոյ այդ չքնաղ կոյն մերձաւոր Եփրատ գետէն գայ, և թէ սանդուղն գետոյն տակ մնալով, մօտ ըլլայ նաև իր անստոյգ ուղեւորութեան վերջը։ Սխալած չէր նա իր կարծեաց մէջ. վասն զի իրաւցընէ քիչ ատենէն կլորաձև սանդուղն լմընցաւ, և պատին քովէն միշտ քերելով, իմացաւ որ հարթ տեղւոյ վրայ կը քալէր, որ ընդարձակ սրահ մ՚էր և խորը աղօտ լոյս մը կը տեսնուէր։

Պատանին այդ աղօտ լոյսը իրեն առաջնորդ առած, չտապեց քայլերը նպատակին տեղը հասնելու համար. բայց երբ հասաւ հոն, իմացաւ որ դեռ լմընցած չէր ճամբան։ Դարձաւ սրահն, և բացուեցաւ յանկարծ առջին ուրիշ ընդարձակ ատրներկրեայ մը։ Ներսի լոյսն աւելի պայծառ էր, բայց միշտ անորոշ, խառնակ և շոգւով պղտորնակ։ Ա՛յլ այս բաներն ամենևին չէին ճնշեր իր սիրտը, և ոչ ալ կը նեղէին աչքերը. բայց այդ անշարժ ու թանձր ամպոց մէջէն զբաժուարին կ՚ըլլար որոշել ճամբան։

Հայոց Թագաւորն խառնված, կեցաւ մուտքին կամարին տակ, որ կը յենուր մեծամեծ

սեանց վրայ։ Արդեօք ներս մտնելու էր թէ ետ դառնալու։ Յառաջ քան ընելիքը որոշելու, ուզեց աչուգել դայն, ուսոի համարձակ և բարձրաձայն աղաղակեց.

— Սխալեցայ արդեօք ճամբաս։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Պղընձէ դուռը.

Աբրային՝ Հայոց Թագաւորին ձայնը կըրկնուեցաւ կրկին ու կրկին անգամ այդ անտեսանելի կամարաց տակ։ Ապատեց նա քանի մը վայրկեան պատասխան մ՚ընդունելու համար, այլ վայրապար։ Բայց վերջապէս լսուեցաւ ձայն մը, կամ ճիշտ ըսելով, հեռաւոր ձայնի մ՚արձագանգն որ կ՚ըսէր.

— Ոչ, սխալ չէ ճամբադ. յառաջէ ծխոյն մէջ, թէ որ կ՚ուզես մեզի հասնիլ։

Պատանին թէպէտ կը սպասէր այս ձայնին, այլ խռովեցաւ մեծապէս, և վախէն սկըսաւ սիրտը բարախել։ Սակայն արիացաւ մէկէն երկիւղն այդ բնական յուզմանն դէմ, և քաջութեամբ նետուց ինքն գինքն ծխոյն մէջ։ Որչափ կը յառաջէր դէպ՚ի նոյն կողմը, այնչափ կը զարմանար, տեսնելով որ ամենևին անհաճոյ կամ նեղացուցիչ ազդեցութիւն մը չէր ըներ այդ կարծուած ծուխն, որ ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ փոշւոյ ամպ մ՚օդոյ մէջ ցրուած. և այն աստիճան թանձր, որ չէր ներեր նմա տեսնելու ճամբուն ուղղութիւնը։ Այլ պատա-

նին կը յառաջէր անդադար ու անվտանգ, պատառելով զայն դիւրութեամբ։

Քանի մը վայրկեան այդ ծխամած ճամբուն մէջ յառաջելէն ետքը, ծուխն սկըսաւ ցրուիլ, և կը տեսնար կարգ մը կամարաց ու վիմակոփ մեծահաւոր սեանց, որոց մէջէն կը քալէր՝ դիմելով դէպ՚ի լուսաւոր կէտ մը, առանց կարենալու որոշել անոր ինչ ըլլալը։ Նոյն վայրկենին միտքը եկաւ Եփրատայ ստորերկրեայ ծածուկ անցքը, զոր չինել տուեր էր Շամիրամ, իր Թագաւորութեան առաջին տարիները, որ ընդ աւանային աշխարհ հռչակեցաւ իբրև մեծագործ բան մը, և իբրև հրաշալիք Բաբելոնի։

Թագուհին այդ գետնափոր ճամբան չինելու համար՝ խոտորեր էր Եփրատայ ընթացքը, որ կը թափէր նոյն վախճանաւ չինուած անհուն շտեմարանի մը մէջ, որոյ յատակն երեք հարիւր քառակուսի վտաւան էր, և երեսուն ու հինգ ոտք ալ խորութիւն ունէր։ Այսպէս, մինչ գետն կը ընդունար այդ շտեմարանը և կ՚ողողէր քաղքին հարաւակողմեան գաշտավայրը, ձեռք զարկին գետնափոր ճամբուն չինութեան. որուն պատերը կարով զանգուած՝ եփեալ աղիւսէ կը չինէին, և կամարներն ալ կառանիդէ մեծահաւոր սեանց վրայ կը հաստատէին։ Կամարքն չորս խորանարդ թանձրութիւն ունէին, որմունքն քսան աղիւսոյ խորութիւն. իսկ գետնափոր ճամբուն բարձրութիւնն էր տասնեւկու ոտք, տասն և հինգ ոտք լայնութեամբ։

Համբաւն որ ամէն բան կը մեծցընէ, կարծել տուեր էր յապա ժամանակ որ այս մեծակառոյց գործոյն չինութեան համար եօթն օր բաւական եղած ըլլայ անդուլ աշխատութեամբ. բայց անշուշտ գործ մ՚արժանապէս գովելու համար, պէտք չկայ այս տեսակ չափազանցութեանց։ Քանի՛ օր ալ ծախսած ըլլայ այդ գործոյն չինութեան, հազիւ թէ լմընցաւ ու ծածկեցին քանի մը կարգ կպրով ու կաւով, դարձաւ մէկէն գետն իր առաջին անկողինը։ Շամիրամ ուննեցաւ իր փափաքած գետնափոր ճամբան, որ կը միացնէր Ի ծածուկ իր երկու ապահանց ապարանքը, ինչպէս և կամուրջն որ կը կցէր իրարու հետ քաղքին երկու մասերը։

Պատանին Ադրա սոյն գետնափոր ճամբուն մէջ էր, որով իր սիրելի թագուհոյն պատկերն ալ շարունակ աչքին դիմացն էր։ Կի՛ն զարմանալի, կ՚ըսէր մտքէն, որ գետ մանկահասակ սիոց մէջ ըլլալով, կրցեր էր ամէն տեսակ բանի հոգ տանիլ, և յաղթանակել երկրիս զօրաւորագոյն, փառաւորագոյն ու բարեբախտագոյն թագաւորաց։ Իրմով մեծցեր էր այնչափ Ադբատից թագաւորութիւնը, իրմով հասեր էր բարելոն յայնքան անհասանելի զօրութիւն և իշխանութիւն, և իրմով բարգաւաճեր էին արուեստք ու բարձրացեր մեծագործ շէնքեր, որովք սիոն անմահանար իր անունը։

Համարներն կը յաջորդէին իրարու, վասն

դի որչափ կը յառաջէր՝ այնչափ նորանոր համարներ դուրս կ՚ելլային ծխոյն մէջէն։ Նուազ լոյս մը կը ծաւալէր կողմնակի, և կուգար այն փոքրիկ կանթեղներէն՝ որ դրուած էին խոյակաց վրայ։ Այդ աղօտ լոյսն կը լուսաւորէր հազարաւոր մտացածին բարձրաթռնդակ պատկերներ, որ նկարուած էին որմոց երկայնութեամբ, մարդաճկունք, թեւաւոր առիւծունք և կենդաւրոսք, որոնք կարծես հոգի առած կը շարժէին չորս կողմը, և ամէն քայլին կը դողային, կը խռովէին տագնապաւ, պատրաստելով յարձակելու այն յանդուգն մարդուն դէմ՝ որ կը խռովէր իրենց հանգիստը։

Անխռով ու աներկիւղ գնացիւք, ուսկից զօրաւորագոյն թշնամին անգամ կը վախնայ, Հայոց Թագաւորն կը յառաջէր համարձակ այն անողոք դրօշելոց մէջէն։ Երկու կողմէն տարօրինակ ձեւերով մը սկսաւ լսուիլ, ողբք և կոծք, խուլ կաղկանձումն, սողուններու խշըրտոց, և որոտման ձայներ. բայց քաջասիրտ պատանին առանց ամենևին ուշ դնելու այդ բաներուն, անվախ կը շարունակէր իր ճամբան։ Հասաւ վերջապէս գետնափոր ճամբուն ծայրը, ուր տեսաւ որ երկու կողման պատերն կ՚ամփոփուէին պղընձէ դրան մը քովը, որուն վրայ դրոշմուած էր անհմանալի տառերով գրութիւն մը։ Եւ ահա այս գուռն էր իրեն վերջին նպատակը, որուն նայելը անծանօթն կը սպասէր իրեն։

Կը պակաբ տակաւին քանի մը քայլ այդ խորհրդական դրան հասնելու համար. և մինչ կ'աճապարէր դէպ 'ի անոնք, լսեց յանկարծ խուլ ձայն մը, և մէկէն կանգ առաւ.

— Եղկելիդ դու, ո՞ւր կ'աճապարես, — որոտաց եւեւէն սպառնական ձայն մը։

Պատանին խռոված եւեւը դարձաւ, բայց մէկը չի տեսաւ, և ոչ իսկ իմացաւ թէ ուսկից կուգար այդ ձայնը։ Ան տակն խաչաձև ամփոփեց թևերը կուրծքին վրայ, և դառնապէս լալով աղաղակեց.

— Չի կանչեցիր զիս, ահա հոս եմ։

— Չեմ վախնար աւելի յառաջելու, — հարցուց քովընտի ուրիշ ձայն մը։

— Վախնալ, ես, — գոչեց պատանին խրոխտաձայն։ Ո՛վ ալ ըլլաք դուք, գիտցէք որ վախ ըսուած բանն չեմ գիտեր։

— Շատ մի՛ վստահիր ուժդդ վրայ, — կրկնեց առաջին ձայնը. — ոչինչ է անիկա ծածուկ զօրութեանց առջև։ Գիտես արդեօք թէ ինչ բան կը սպասէ քեզի։

— Մահ, — կրկնեց պատանին. — թէ որ այն ալ ըլլայ ճակատագիրս, դարձեալ չեմ վախեր։ Եւ այդպէս ըսելով՝ չորս կողմը կը դարձընէր գլուխը, իբր թէ անձանօթ ու անտեսանելի խօսակիցները պատերազմի հրաւիրելով։

— Ա՜հ, — պատասխանեց ձայնն ծաղրաբանելով, — ուրիշ բան պէտք է ընել քեզի, ուրիշ բան...։ Այնպիսի հարուած

մը միայն կրնայ վախցընել զքեզ տղու պէս ու խռնարհեցնել։ Զորս կողմդ եղողներն անմահ ոգիներ են և ոչ թէ քեզի նման մահկանացու արարածներ, որոց դէմ միայն կը զօրէ սուրն և որուն արդէն վարժ են ձեռքերդ։ Գիտցիր որ հիմա երկրիս ծոցը կը դանուիս, երկրիս ծոցը՝ ուր ծածկուած են բնութեան ծածուկ զօրութիւնները։

— Շատ լաւ, կը յարգեմ և ես այդ ծածուկ զօրութիւնները, պատասխանեց Ալբա հանդարտութեամբ։ Կը փափաքէի ու կը խնդրէի կարդալ ու գիտնալ զանոնք և դասատնին. և թէ որ ունիք իշխանութիւն՝ մեկնեցէք ինծի։ Եկայ հոս լի վստահութեամբ, որովհետև կանչեցիք զիս. այսպէս կը փոխարինէք վստահութեանս։ Սրտիս անզորրութիւնը խռովելէն, անոյշ յոյսերս փարատելէն և խնդութեանցս բաժակը թունաւորելէն ետքը, կը փակէք զիս խաւարի մէջ, չէք ընդունիր, և անլուր տանջանքներ կը սպասեք։

— Այր մոլորեալ. — կրկնեց նորէն առաջին ձայնը։ Ստութեանց խաւարն պատեր էր զքեզ, և աշխարհիս ընդունայն ձայներն կը հմայէին ականջդ։ Արդ հիմա մօտեցար ճշմարտութեան ու արդարութեան լուսոյն։ Թէ որ ունիս համարձակութիւն, զարկ այդ դուռը. բայց գիտցիր որ մէկ մ'ալ ետև դառնալ չկայ, մինչև որ չի սորվիս գիտութիւն բարւոյ և չարի, և գիտութեանց ծառն կու տայ ամենապատառ պտուղներ ալ։

Հայոց Թագաւորն հաւանեցաւ ու յառաջեց դէպ 'ի պղընձէ դուռը: Հազիւ թէ ոտքերը սեմոյ վրայ դրեր էր, ձայն մ'արձակեց ճռընչելով: Սաստիկ դողում մը բռնեց զպատանին, ինչպէս կը պատահի նաև այն ամեն քաջասիրտ մարդու՝ որ յանկարծ ձայն կամ աղաղակ մը կը լսէ, և կ'իմանայ որ ապահով ու հաստատուն չէ գետինն ոտքերուն տակ:

— Ի՞նչ, — գոչեց առաջին ձայնը, — հիմակուընէ՞ սկըսար վախնալ, ով սբռունդ Հայկայ: Այդ պատասխան չի տուաւ: Ելաւ դարձեալ սեմոյ վրայ, մղեց դուռը բռնութեամբ, ու ներս մտաւ աճապարանօք:

Եւ այն տեղն լսեց իրաւ ըրնէ ահաւոր շառաչ մը, որպէս թէ շատ մը սկաւառակներ իրարու կը զարնուէին, և ապա որոտման գոչիւն մը, և ողբոց ու կսկծանձմանց խառնակութիւն: Այնպէս սաստիկ էր աղաղակն որ ականջը կը թնդար. ուստի երկու ձեռքովն փակեց, վախնալով որ չըլլայ թէ խլանայ ու խանգարի: Բայց պէտք էր որ աչքերն ալ փակէր, վասն զի լուսոյ յանկարծական ցոլացում մը փայլեցաւ յանկարծ, և որպէս թէ փուռ մը կամ մեռնեւանդ հրոյ լիճ մը բացուեցաւ առջին, որոյ մէջ յուզին խառն 'ի խուռն անհնթեթ հազարաւոր դէմքեր. անչարժ բերանները, երկայն բազուկներ, սպառնալից դունդներով պինդ ձեռքեր, թևաւոր հրեշներ՝ որ կը շարժէին աչքերնին ակնակապիճէն դուրս, և բարձրահասակ պատերազմականներ՝ որ կը շողացնէին ձեռքերնուն մէջ հրաշէկ սուրեր: Մնաց պատանին առ վայր մի ահաբեկեալ, դիտելով այդ զարհուրելի տեսարանը. ապա պատրաստուեցաւ՝ սպասելով այդ բազմադիմի բանակաց յարձակման:

Կը սպասէր անխռով մահուան հանդիման, բայց չէր հանդիպեր. բոցոյն լոյսը երեսին կը զարնէր, և ինքը անշարժ կը կենար հօն: Այլ լուսոյ հեղեղն չհլաւ յանկարծակի, դադրեցաւ շառաչն, և պատեց մէկէն թանձր մթութիւն ու գերեզմանական լռութիւն մը:

— Ի՞նչ, — գոչեց այն տեղն պատանին որոյն պառնութեննէն, — ծաղո՞ւ ելեր էք ինձի հետ:

Պատասխանեց ձայնը:

— Այսոր աշխարհիս խաբէական երևոյթներն ու վտանգներն են որ կը պատեն զմարդ մինչ կ'ուղևորի երկրիս վրայ: Վայ անոր որ կը մոլորի, վասն զի կը պատասխանատուի՛ի կորուստ: Համառօտն չի վախնար մահուանէ, որ արդէն ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ ազատութիւն 'ի կապանաց զգայութեանց: Քաջութեամբ անցար ամեն վտանգներէ. ծածուկ զօրութիւնք սիրով չարգելուն ճամբադ. յառաջէ վստահութեամբ:

Այս հնազանդեցաւ հրամանին ու շարժեցաւ դէպ առաջ:

Քանի կը յառաջէր՝ այնչափ կը փարատէր խաւարն իր առջևէն, և անոյշ պայծառութիւն մը կը տարածուէր չորս կողմը, լուսաւորելով բոլոր առարկաները։ Ա՛ւ ասկէց վերջը տեսածն գետնափոր ճամբայ չէր, այլ ընդարձակ սրահ մը՝ սեանց վրայ յեցած, որոց մէջէն կը տեսնուէր պայծառ երկինք մը ու լճակի մը հեզասահ ալիքները, որոց անուշ զովութիւնն կը հասնէր մինչև իրեն։

Այդ տեսարանն ամենևին զգայարանաց պատրանք չէր։ Զոյգ մը կարապից կը լուղային ջրոյն վրայ յաջողութեամբ, ու կը հալածէին յախուռն դաս մ՝օրիորդաց, որ զուարճանալու ելեր էին արծաթափայլ հեղանութոյն վրայ։ Պատանին կը դիտէր զանոնք զարմացմամբ, և տեսաւ որ ելլալով ջրոյն մէջէն՝ կը սրբէին մարմիններն, և ապա նրբահիւս քօղով ծածկուելով՝ կը մրտնային սրահը։ Իրենք իսկ իմացան որ օտարական մը կը դիտէր զիրենք, և սկզբան զգուշացան. բայց ապա իր զարմացմանէն իրաւախաւսելով՝ մօտեցան իրեն սիգաքայլ։

Զորս կողմանէ պատեցին զպատանին, ու կը ջանային հաճոյանալ։ Զգաստ պատանին իմացաւ որ կ՝ուզէին թակարդ լարել իրեն, ուստի արիացաւ ու քաջութեամբ խորտակելով զղջոյն փախաւ նոյն տեղէն։

Օրիորդք սպառնական հայեցուածք մ՝արձակելով նահէն, գոչեցին.

— Կ՝արհամարհենք ուրեմն զմեզ։ Գիտցիր, ով թագաւորդ Հայոց, կը փախչիս մեր ձեռքէն՝ բայց ի մահ կը դիմես։

— Ինչպէս որ ճակատագիրն սահմանած է, — մրմռաց պատանին, — շարունակելով իր ճամբան։

Փոքր առ փոքր ցրուեցան չորս կողմէն այդ երևոյթներն, տեսարանն մթընցաւ և դիշերը նորէն վրայ հասաւ։ Հայոց թագաւորն կը խարխափէր նորէն մթութեան մէջ։

— Իսկ հիմա՛, — հարցուց պատանին կանգ առնելով։ — Ե՞րբ պիտի լմննայ այս իմ ընդունայն ցնորից ու արհաւրաց մէջ թափառիլս։

Ծաղրաբանական ծիծաղ մը պատասխաննց այսպէս.

— Մի՛ այլայլիր որդիդ Աբրամայ։ Մինչ Միլիդդայ Զարբանիդայ քաղցր սպաշտամունքներն չի հրապուրեցին և պէտքէն աւելի չզբաղեցուցին զքեզ։ Ներէ Եփրատայ այս գեղանի օրիորդաց՝ եթէ յիշելով այդ քաղցր դիշերը, աւելի դիւրաւէտ համարեցան գքեզ իրենց փաղաքշանացը։ Յիրաւի չէին կարծեր որ Անտիին բարեկամը կարենայ սպրդիլ իրենց ձեռքէն։

Սիրտ չըրաւ պատանին պատասխանելու այդ անգութ ծաղրաբանութեանը։ Ամենայն ինչ յայտնի էր, ու Անտիի յիշատակը չէր ներեր խօսելու։

— Աղիացիր, շարունակեց ձայնն քաղ-

ցրութեամբ։ — Ժամանակն է մտածելու առ լոյն. ձեռքդ ինձի տուր ու քալէ վըստահութեամբ։

Այս խօսքին երբ կը պատրաստուէր պատանին քալելու, զգաց որ օտար ձեռք մը իր ձեռքը կը բռնէր։ Ջօրաւոր էր այդ ձեռքն և կարծել կուտար թէ աւելի ոսկրիմ թշնամուց ըլլայ քան թէ բարեկամի և կամ իրեն առաջնորդել ուզող բարեբարի մը։ Քայլն Աբա խորշում մը զգաց և արհաւրաց տպաւորութիւն մ'ըրաւ վրան։

Հայոց թագաւորն քանի քայլի չափ յառաջեց։ Առաջնորդն յանկարծ կեցաւ պատի մ'առջին, որով կ'ուզէր իմացնել թէ հասեր էին ուզած տեղերնին։

— Հասանք վ'ըրջապէս, — ըսաւ ձայնն, ուրնմէ վար իջիր։

Աբա հնազանդեցաւ մէկէն, և ոտքովը գետինը կը չօշափէր։ Առաջնորդն երեք հարուած տուաւ պըզնձէ դրան, և աղաղակեց բարձրաձայն.

— Բացուէ, ով դուռդ ճշմարտութեան։

— Ո՞վ է որ կը համարձակի մտանել հօս, — հարցուց միւս կողմէն խուլ ձայն մը, որ կարծես գետնին տակէն կուգար։

— Օտարական մը, պատասխանեց առաջին խօսողն։

— Ի՞նչ կ'ուզէ։

— Լոյս ու ճշմարտութիւն։

— Անցած է ամէն փորձերէ։

— Այ՛ն. կարելց անցաւ առութեան խա-

չարատան ճամբան, և առհեցաւ բոցոյ, սրոյ, մարմնոյ, զգայարանաց ու հոգւոյ վտանգներէն։

— Գիտէ՞ արդեօք թէ ինչ բան կրնայ պատահիլ իրեն։ Գիտէ՞ որ մեծ լոյն կրնայ կուրացընել զինքը, և ճշմարտութիւնն փոխուիլ ի թոյն դառնութեան։

— Գիտէ և պատրաստ է ամէն բանի համբերելու, միայն թէ առանձայ զլոյս և ճշմարտութիւն։

— Շատ լաւ, թող յառաջէ։ Ոդջամբ լըլայ իրեն գալուստն առ լոյն և առ ճշմարտութիւն։

Եւ դարձաւ դուռը ծեծելոց վրայ առանց ձայն հանելու։ Ատան գաւիթ մը որ զարդարուած էր մեծամեծ վիմակոփ սիւներով, և նաեւ թի լուսով լուսաւորուած։ Պատերազմիկ զինուոր մը կը սպասէր հօն պահպանութեան համար՝ երեսը սեւ քօղով ծածկած, և կը շողացնէր մեծ սուր մը։

— Վար դիր սուրդ, — ըսաւ նա խրատութեամբ առ պատանին։ Չի ծառայեր ատիկա քեզի այս սահմանոց մէջ։

Աբա հանեց իր սուրը ականակուռ կռուանէն զոր գօտիէն կախեր էր, և վար դրաւ։ Նոյն միջոցին դարձաւ միանգամայն նայելու իր առաջնորդին, որուն մինչև այն ատեն ձայնը միայն լսեր էր։

Բարձրահասակ ու մարմնագեղ մարդ մ'էր, բայց երեսը չէր տեսնուէր. վասն զի ինքն ալ զօրականին նման ծածկեր էր քո-

ղով։ Ուստի չկարենալով դոհացնել իր օրինաւոր հետաքրքրութիւնը, յառաջեց գաւթին մէջէն մինչև մեծ սրահի մը անդը, որուն որմոց վրայ դրոշմուած էին զանազան տեսակ խորհրդական նկարներ ու գազանի նշանները, օտար ժողովրդոց վերաբերեալ։ Թէ որ պատանին դիտէր զանոնք, կը գտնար հոն խորհրդական պատկերաց վրայ Մեսոբիմի հին աստուածութիւնները, խառն Գանգէսի ու Բակտրիացւոց աստուածութեանց հետ։

Ա.յլ ինքը ամենևին ուշ չէր դներ պատերուն, այլ աչքերը սրահին խորը կանգնած տախտակամածին ուղղած էր, որուն նաւերը, ինչպէս յաթոռ գաստուրութեան, նստած էին երեք մարդիկ, կամ աւելի ճիշտ խօսելով ըստ երևութին, երեք մարդու ապիտակագոյն անշարժ արձաններ, որոց գլուխը ոսկեզօծ վարսակալով պատած էր, և դէմքերնին ալ նուրբ քօղով ծածկած։ Ունէր մէկը ձեռքին մէջ նիրբիւնի ծաղիկ մը, նշան կենաց. միւսն ալ պապիրի թերթ մը՝ թելագիր իմաստութեան, և երրորդն ալ սոճիի ոստ մը՝ ընտրելագոյն քան զամենայն տունկս։

Իրենց ետևի դին, վերէն՝ի վար սեւագոյն վարագոյր մը կ՚իջնար, որ կը ծածկէր մեհենին ներքնակողման նուիրական մուտքը։ Երկու կողմերը պղնձէ յենարաններէ կախուած քանի մը ճրագարանաց լուսոյն տակ՝ տեսաւ Հայոց Թագաւորը ուրիշ դէմ-

քեր ալ, ուրիշ անշարժ մարդիկներ ալ, յոտից ցգլուխ սեւազգեստ իրեն առաջնորդին նման, որոնք ձեռքերնին երկայն սուսերաց երախակալաց վրայ դրեր էին։

Պատանին մնաց հոն զարմացած ու խառնված, և կը դիտէր այն երեքը, բայց չէր կրնար լաւ որոշել թէ արդեօք մարդիկ էին, թէ ոգիներ կամ աստուածոց անխօս դրօշեալներ։ Բայց քիչ ատենէն անոնց մէջէն մէկն փարատեց իր ամեն տարակոյսները, խօսելով այսպէս.

« Ցառաջ եկուր օտարական։ Ստութեանց ճամբէն կը հանիս առ լոյսն և առ ճշմարտութիւն։ Նոր արշալուսոյն պիտի դառնաս նորէն կենդանեաց մէջ վերածնելու, իմաստնագոյն ու զօրաւորագոյն քան զամենքը։ Տեսածներէդ ու լսածներէդ, և տեսնելիքներէդ ու լսելիքներէդ ամենևին բան մը գուրս մի հաներ։ Մի երդնուր. ոչ ոք պիտի պահանջէ զայն քեզմէ, և կարևոր ալ չէ։ Այն սուրբն որ կը պահպանէ մեր առեանը, ետևէդ պիտի գան ամեն տեղ առանց տեսնուելու։ Արկէց զատ, այն գուռը ուսկից անցար մեղի գալու համար, գազանի զօրութիւնները բացին և հիմա հետը միացած չէ։ Ոչ ոք պիտի հաւատայ պատմութեանցդ, ամենքն ալ երազ պիտի համարի, և հետևանք արմատ հոգին։ Մարդիկ աչք ունին ու չեն տեսնար, և ականջ ու չեն լսեր. սակաւուց միայն տրուած է ճանաչել զերջ-

մարտութիւն, որ ծածկուած է արարածոց
խաբեբայ երեւութին տակ։

«Իմաստունն երկու աչք ունի, մին արա-
տաւոր՝ զգայարանաց, և միւսն անարատ
ու անխաբ՝ հոգւոյ։ Ունի նոյնպէս երկու
գիտութիւն, զմին ռամկին կը սորվեցնէ և
զմիւսն իրեն կը պահէ։ Առաջինն կմախք
է, երկրորդն մարմին. մինն կը մթագնէ ու
միւսն կը լուսաւորէ. մին պատրուակեալ է,
և միւսն անպատրուակ ճշմարտութիւն։ Ե-
րեք զանազան վարդապետութիւններ ու-
նիս առջեդ. Մեմիխ, Բակտրիա, Այոդ։
Նեղոս, Գանգէս ու Երասխ երեք գետեր
են, ուսկից եկաւ նախնաբար սրբազան
ճշմարտութիւնն։ Եփրատ իր պղտոր ջրոց
մէջ սուրթենէ զատ ուրիշ բան չունի.
ուստի անիծեալ ըլլայ, քանի որ կը վազէ՝
պաշտելով Նեբրովթայ ցեղին գոռոզ թա-
գաւորները։

«Առնք, գոռոզ բռնաւորը, նուաճեցին
իրենց գաւազանին տակ բոլոր դաշտագետ-
նոյն վրայ ցրուեալ ցեղերը, ոչ ժողովուրդ,
այլ մնացորդք ժողովրդեան մը, զոր ցաւե-
տենականին բարկութիւնը թաղեր էր ջրոց
տակ։ Առնք հաղիւ ղերծանելով ջրոց հե-
ղեղէն, ոչ զոք տեսան աշխարհիս վրայ՝
բայց եթէ իրենք զիրենք ու ըսին. Ահա
մենք ենք զօրաւորն։ Աւրդէն իրենց զէնքերը
հասած են մինչև Իրանի նուիրական երկի-
րը, ուր կը թագաւորէ սրբազան պաշտօնն
բանին Աստուծոյ։ Իսկ հիմա աչքերնին

Մնատրիմի երջանիկ որդւոց վրայ կ'ուզեն,
ուր ծագկած են արուեստք ու գիտութիւնք,
և ուր ծածուկ ճշմարտութիւնն երկրպա-
գութիւն կ'ընդունի արժանաւոր մեհենաց
մէջ։ Եւ ոչ այսչափ միայն։ Պարտեալ բայց
ոչ նուաճեալ ժողովրդոց, այսինքն Մարաց,
Բակտրիացւոց ու Սոկտրիացւոց ձեռքով
կը դիմեն յանդգնաբար նուաճելու Հնդկաց
հեռաւոր սահմանները։ Ո՛ր չի հասնիր,
ինչպիսի՛ գործոց ձեռք չի զարներ Աքքա-
տից ամբարտաւան գոռոզութիւնը։ Զի փոր-
ձեցին դարձեալ ժպիրհ համարձակու-
թեամբ հասնիլ մինչև ցերկինս։ Կայ ար-
դեօք երկրիս վրայ կէտ մը՝ որ արգելք ըլ-
լայ իրենց գոռոզութեան հրէշաւոր խոր-
հըրդոցը։ Եւ միթէ նոյն իսկ գՀայաստան,
որուն հետ հիմա բարեկամութիւն կը կեղ-
ծեն, նուաճելու փորձ չըրին։ Այլ մեծն
Հայկ խորտակից ամբարտաւանից գոռո-
զութիւնը, և իրենք մոռցած չեն տակաւին
իրենց բանակին ջախջախանքը, և վրէժխըն-
դիր են ելլայ ապանմանը։ Զմեզ ընկճելէն
ետքը, քու վրադ պիտի արշաւեն, ո՛վ թա-
գաւորդ Հայոց։ Աչքիդ լերանց, կ'ուզեն
միանալ մեր հետը, որ տկարացնենք միա-
տեղ այդ գոռոզ տէրութիւնը, ջնջենք օճից
որջը, որ զամենքն ալ օր մը պիտի ըմբռնէ
իր բազմագլաւ մանուածոց մէջ։

— Ես թագուհւոյն դաշնակիցն եմ, —
պատասխանեց պատանին։

— Հարկաւոր էիր թագուհւոյն, և այս-

ար գերին։ Այս գերի և գժբախտ գերի. մի խռովիր, ամենայն ինչ յայտնի է մեզի։ Չբնչ հօս կանչողն գիտէ ամեն գազտնիքդ։ Կը համարիս թէ կարենաս խաբել գինքը։

Պատանին տեղիք տուաւ։ Եվոթ խորհրդոց ամբոխ մը յարձակեցաւ վրան, ինչպիսի մարդկանց մէջ կը գտնուէր, ինչ կը նշանակէին արդեօք այն ամեն լսածները։ Կանչեր էին գինքը որպէս զի նըւիրական մարդկանց ձեռքով լուսաւորուի ու ճանչնայ զՃշմարտութիւն. և ահա ինքն գինքն գաւաճանաց մէջ կը տեսնար։ Եւ մինչ խորհրդական պապերին վրայ գետնատրն իրրև գերմարդկային բան մ'նրևացած չէր իրեն։

Բայց խօսակիցն տեսնալով պատանւոյն տարտամ ու տարակուսանալ վիճակը, ասելոց սկսաւ.

— Ճշմարտութիւնն պիտի յայտնուի քեզի ամբողջապէս. Թերահաւատից համար կը ծածկուի անիկա այս մթագոյն վարագոյրին տակ, իսկ հաւատացելոց համար կը պարզի ամբողջապէս։ Պատրաստուէ ուրեմն լսելու գազանիքը, ուշ գնելով ճըշմարտութեան ձայնին, որ պիտի հնչէ սրբարան վարդապետութեանց գոգոն տակէն։ Աստեղանց պատմութիւնն լսեցիր քիչ առաջ արբունի խրախճանութեան ժամերուն մէջ, լսէ հիմա միւինը։ Բայց խմէ նախ հիւրընկալ բաժակը, և երեք արբմամբ մարթէ սիրտդ։

Խորհրդական ատենին անխոս ծառաները մէկն չարժեցաւ մէկէն և մատոյց Հայոց թագաւորին արծաթէ բաժակ մը, որուն մէջ կը փայլէր սպիտակագոյն հեղուկ մը։ Պատանին երեք անգամ թրջեց անոր մէջ իր շրթունքը ու ախորժեցաւ, վասն զի խառնուած էր քմահաճարար համեմով։ Այս նստաւ աթոռի մը վրայ, ու կը դիտէր այն երեք քօղարկեալ մարդիկը։

Այս ատեն անոնց մէջէն մէկը, ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցողն, սկսաւ խօսիլ այսպէս։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Իմաստնոց վարդապետութիւնն.

«Մի է Աստուած ճշմարիտ, մի է աշխարհիս բոլոր ժողովրդոց համար. բայց իմաստուններէն զատ՝ ոչ ոք կ'ըմբռնէ իր պարզ ու անխմանալի բնութիւնը: Ոմանիկն հազիւ հեռուէն նշմարելով աղօտապէս, ամպոց մէջ երևեալ փայլատակման նման, բազմացուցած կը պաշտէ՝ տալով հաղարաւոր ձևեր, ու ծածկելով խորհրդական Թանձր երևութից տակ, ինչպէս որ կը տրամադրէ իւրաքանչիւր ազգաց բարքն և վոխոխ ու զանազան սովորութիւններն: Մի է, այլ երևքանձնեայ. խորհուրդ մեծ և անխմանալի, սակաւուց միայն յայտնեալ, այսինքն անոնց՝ որոնք կը քննեն, կը պահպանեն ու կը մեկնեն այդ գերագոյն ճշմարտութիւնը. և ահա դու ևս բարերազդ ես որ կոչնցար ըմբռնելու այդ մեծ խորհուրդը:

«Լսէ ուրեմն ձախակողմն նստողին, Մեսորիմի իմաստնոյն, և նա պատմէ քեզի պապիրին մէջ գրուածները, որոնք ծածկեալ են անսուրբ աչքերէ: — Ամեն արարածներէ առաջ կար Աստուած մը, անփոփոխելի իր միութեան մէջ: Ո՛վ ես դու, հարցուց իմաստունն, հողոյ ու փոշւոյ մէջ Թաւալելով անոր մեծութեան առջին: Եւ ահա յաւիտենական խաւարոյն ծոցէն փայլեցան երկու նուիրական բառեր. Որ էն: Նա միակ ստեղծող յերկինս և յերկրի, և ինքն անստեղծ ու ինքնաստեղծ և միակ արարիչ և սկզբնապատճառ ամենայնի: Մարդիկ քանի կ'անուանեն զինքը, ուսկից յառաջ եկաւ Ֆթա, հոգի ամենազօր, և այն երկուքէն Ռէ կամ Ֆրէ, զօրութիւն երկնային:

«Լսէ հիմա աջակողմն նստողին, Բակտրիոյ իմաստնոյն, և նա պատմէ քեզի ինչ որ գրուած է Օրինաց գրքին մէջ, զոր ընդունեցաւ յանմահից Ելպուրզ լերան վրայ: — Կար՝ի սկզբան Զրուան Ակերէն, էակ անհասանելի՝ի բարձրութեան իւրում, անհուն ժամանակ, անսահման ու անակիզբն յաւիտենականութիւն: Իրեն հետ ու իրեն մէջ էր Ենովէր, բանն, աղբիւր և օրինակ ամենայն կատարելութեանց, արարիչ աբարածոց: Ակէց ծնաւ Ահուրամազդ, սկիզբն բարւոյ, և Ահրիման սկիզբն չարի, որոնք պիտի կռուին միշտ իրարու հետ մինչև աշխարհիս վերջը:

«Հետևէ հիմա ինձի մտօքդ, հետևէ Աբեաց երջանիկ բնակարանները, Մերվ լերան նուիրական գագաթունքը, խանձարուրք ճշմարտութեան, լուսաւորիչ տիեզերաց: Անհուն ժամանակին ծոցէն ծնաւ Բրահմա, Աստուած ինքնագոյ, որ է յաւիտ-

նայնի, և ամէնայն ինչ՝ ի նմա։ Գանգէս որ կը վազէ, ծովն որ կը գոռայ, հովն որ կը կը շառաչէ, ամպերն որ կ՚որոտան, շանթն որ կը պայթէ, իր ձևն, պատկերն ու էութիւնն են։ Աբրահամ՝ ի յաւիտենից մարդին մէջ էին, և բոլորն կը կրեն վրանին իրեն ձեռագ կնիքը։ Ինքն է կեանք ու շարժումն, ինքն է Եայաբան, հոգի որ գնայ ջուրց վրայ, ինքն ստեղծող աշխարհի և ամէնայն արարածոց որ՝ ի նմա, որոնք առաւելութիւն են իրեն վառացը։ Ունի յինքեան երեք էութիւն, որոնք իրարմէ յառաջ եկած են. Բրահմա՝ արարիչ, Վիշնու՝ պահպանիչ, և Սիւա՝ այլակերպող ամէնայնի։

«Լոյս, օդ, ջուր ու հող Բրահմայի գործերն են։ Ինքն իր շնչովը կեանք տուաւ անկոց ու ամէն տեսակ կենդանեաց, և իր շնչէն գոյացան մարդկան խիղճն, միտքն ու խօսքն։ Մարդն Աստուծոյ վերջին արարածն է, բայց Բրահմայի հաճութեամբը երկրիս բոլոր արարածներէն աղնուագոյն եղաւ, քան զերկնային հոգիները միայն ստորին դասուելով։

«Եւ որովհետև տունկերն ու կենդանիք այնպէս ստեղծուեցան որ կարենան աճիլ ու բազմանալ, նոյնպէս և մարդն երկու սեռ ստեղծուեցաւ, արու և էգ։ Առաջնոյն տուաւ Աստուած վեհութիւն ու զօրութիւն, և երկրորդին գեղեցկութիւն ու քաղցրութիւն։ Առաջինն անուանեց Ադիմա, որ կը նշանակէ առաջին մարդ, իսկ երկրորդն Եւա, որ է լրումն կենաց։

«Գնացէք, ըսաւ ապա, սիրեցէք զիրար, ու ծնէք երկրիս վրայ ձեզի նման էակներ, մինչև աշխարհիս վերջը։ Ես, տէր ամենայն արարածոց, ստեղծեցի զձեզ որպէս զի պաշտէք զիս. և որոնք որ հաւատան ինծի, մասնակցին իմ երանութեանս յետ կատարածի աշխարհիս։ Սորվեցուցէք այս բանները ձեր որդւոցը, որպէս զի յիշեն զիս, և գիտնան որ միշտ իրենց հետ եմ, քանի որ հնչեն իմ անունս։

«Ու բնակեցուց զիրենք կղզւոյ մը մէջ, ուսկից աւելի գեղեցիկ ու պտղաբեր չէր գըտնուէր ծովուց վրայ, և ապա շարունակեց այսպէս իր պատուէրները.

«Ձեր պարտքն ըլլայ բազմացնել երկրիս այս գեղեցիկ մասը, և տարածել իմ պաշտօնս բոլոր ձեր որդւոց մէջ։ Աշխարհիս միւս կողմերը տակաւին անբնակ են. բայց ապա թէ որ ձեր որդւոց թիւը այնչափ աճելու ըլլայ, որ այս կղզին չբաւէ կերակրելու զամենքը, հարցընեն իմ կամքս զոհիւք, և ես կը յայտնեմ թէ ինչ պիտի ընեն։

«Այս պատուէրները տալէն ետքը՝ անհետացաւ։ Այն աւուն գարձաւ Ադիմա իր ընկերոջը, դիտեց զինքը և զարմացաւ Աստուծոյ այդ հրաշալի գործոյն վրայ, որուն գանգուր ու նուրբ մազերն արձակ կը ծածանէին սպիտակաթոյր ուսոցը վրայ, կրկնապատկելով իր բնական գեղեցկութիւնը։

«Արեւն կը խոնարհէր Ովկիանոս մէջ Հորիզոնին վրայէն, և ծաղկանց բաժակներն կը կանգնէին 'ի վեր՝ ձօնելու երեկոյեան կենդանարար ցօղը։ Հազարաւոր երփնազոյն թռչուններ կ'երգէին ոստոց մէջէն հաճոյական երգեր. կայծանիշ փոսուռայն կը սաւառնէր դալարութեան մէջ. և բոլոր բնութեան հազարաւոր ձայներն կը բարձրանային առ Բրահմա, որ իր երկնային բնակութեան մէջ կը զուարճանար իր արարածներովը։

«Հասաւ դիշերուան մութն. լռեցին թռչուններն անտառին մէջ, և բոլոր գործօն բնութիւնն հանդչեցաւ 'ի վաստակոց։ Այն ատեն Ադիմա մօտեցաւ իր ընկերոջը, գրկախառնեցան կոչելով դիւրար յանուանէ, և հանգեան միւս արարածոց պէս գեղեցիկ դալարութեան վրայ։

«Այսպէս երջանկաբար կ'ապրէին իրարու հետ երկու առաջին մահկանացուք, և տխրութեան ամպն տակաւին չէր խառնած այդ երանաւէտ կենաց անդորրութիւնը։ Բայց օր մը, անսովոր անհանգստութիւն մը սկսաւ տոչոլ այդ մաքուր սրտերուն մէջ։ Զարանիթ ոգին նախանձելով Բրահմային կատարելագոյն գործոյն և անոնց անհամեմատ երջանկութեանը վրայ, չընկճեցաւ տկանջնէն գաղտնի խօսքեր և ազդեց սրտերնուն նոր ու անծանօթ իղձեր։ Երթանք դրօսելու կղզւոյն միւս կողմերը, ըսաւ Ադիմա իր ընկերոջը, և տեսանք թէ

կրնանք արդեօք տակէց աւելի զուարճալի տեղ մը գտնել։

«Եւա հնազանդեցաւ ամուսնոյն, և սկսան երթալ միատեղ։ Քալեցին ամբողջ օրեր ու ամիսներ, հանդչելով երբեք երբեք ջինջ աղբերականց եղերքը կամ երկնաբերձ ծառոց տուներին տակ, որպէս զի պատրաստարուին արեգական ճառագայթներէն։ Բայց որչափ կը հեռանային իրենց առաջին բնակութենէն՝ այնչափ կը զղջար Եւա։ Եւ վերջապէս համարձակեցաւ և ըսաւ իր ամուսնոյն. Ադիմա, չերթանք աւելի առաջ, վասն զի յայտնապէս Աստուծոյ հրամանին դէմ կ'ընենք թողլով մեզի սահմանած բնակութեան տեղը։

«Մի վախնար, պատասխանեց Ադիմա իր սիրուհւոյն, դեռ իրեն ըսած անբնակ երկիրը չհասանք։ Յառաջ, ու միշտ յառաջ։ Մարդս անոր համար ծնած չէ որ մնայ ծուլութեամբ այն տեղը ուր տեսած է զլոյս։

«Սկսան յառաջել նորէն։ Եւա կը հնազանդէր միշտ, և Ադիմա կը փափաքէր շարունակ նոր բաններ տեսնել ու դիտնալ։ Չասան վերջապէս կղզւոյն վերջին ծայրը, և գտան հոն ծովու նեղ անցք մը, ուսկից անդին ուրիշ երկիր մը, որ կարծես կը տարածուէր անսահման տարածութեամբ անդրը քան զՀորիզոնն հեռաւոր։ Ծովէն դուրս ցցուեալ ժայռերէ ձևացած անձուկ ու դժուարագնալի ճամբայ մը կը միացընէր զկղզին անծանօթ ցամաքին հետ։

«Երկու ուղևորներն կեցան հօն ապշած։ Դիմացի ցամաքն կարծես զարդարուած էր պէս պէս սաղարթալից ծառերով, և կարկաչելով կ'ոստոստէին ոստէ յոստ գունակ գունակ թռչուններ, և կամ երամովին կը սաւառնէին յօդս։ — Գեղեցիկ տեսարան, գոչեց Ադիմա, ի՜նչպէս ախորժահամ պիտի ըլլայ հօն տեղւոյ պաղոց ճաշակն։ Եկուր սիրելիդ իմ, երթանք ճաշակելու. և թէ որ այդ ցամաքը լաւագոյն գըտնենք քան զմերը, հօն հաստատուինք մեր բնակութիւնը։

«Կինն գողալով կ'աղաչէր Ադիմային որ այլ չի փորձէ Աստուծոյ համբերութեան չափը։ — Մի՛ թէ հանգիստ ու երջանիկ չե՞նք այս կղզւոյս մէջ. մի՛ թէ չունի՞նք հօս քաղցրահամ պտուղներ, և զովարար ու ջինջ ջուրեր՝ մեր քաղցն ու ծարաւը յագեցնելու։ Ինչո՞ւ անյագութեամբ հետամուտ կ'ըլլանք ուրիշ բաներու։

«Ո՛չ, երթանք, կրկնեց Ադիմա հրամայական ձևով։ Ի՞նչ գէշութիւն ըրած կ'ըլլանք, եթէ տեսնելու երթանք այդ անծանօթ երկիրը։

«Այսպէս ըսելով վազեց նա ժայռից վրայ, և եւս ալ հանէն արտաթուեց։ Երբ տեսաւ Ադիմա որ կը վախնար եւս ջուրէն, ի՛ վեր առաւ զինքը ուսոցը վրայ, և փոխելով քայլերը հաստատութեամբ քարէ քար, կտրեց ու անցաւ չուտով այդ խոնաւ ճամբան՝ որ կը բաժնէր իրմէ անծանօթ երկիրը։

«Հազիւ թէ հասեր էին արգելքակ ափունքը, և ահա յանկարծ լսեցին ահաւոր շառաչիւն մը. և դալարագեղ ծառերն ու ծաղիկները, և ինչ որ տեսեր էին հեռուէն, բոլորն ալ աներեւութացան յանկարծ թօթափելէ։ Այն անցքը որուն վրայէն անցեր էին, խորասուզեցաւ յանդունդս ծովուն ահագնագոչ դղորդմամբ, մնալով միայն աստանդ քանի մը կտորներ, որոնք չէին կրնար ծառայել եւս դառնալու։

«Ջուարթ դալարութիւնն զոր խեղճերն տեսեր էին միւս ափունքէն, ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ խաբէական երեւոյթ մը, դառանագործութիւն չարանիւթ ոգւոյն, որպէս զի անհնազանդութեան մէջ ձգէ զինքնք։ Ադիմա ճանչցաւ այն ատեն իր սխալիլը, և լքեալ ու յուսահատ, ընկաւ արտասուագին հիւրտագաւ աւազոյն վրայ։ Մօտենալով իրեն Եւա, դրաւ ձեռքերը ուսոցը վրայ ու ըսաւ. — Մի՛ լքանիր սիրելիդ իմ, փութանք պաղատելու առ Աստուած, որ ներէ մեր յանցանացը։

«Եւ լսուեցաւ ամպոց մէջէն ձայն մը որ կ'ըսէր. — Կին դու, մեղաւ ամուսնոյդ սիրոյն պատճառաւ զոր ըսեր էի քեզի սիրել, սակայն յոյսդ իմ վրաս էր, անոր համար կը ներեմ քեզի ինչպէս նաև ամուսնոյդ քու չնորհիւդ։ Բայց մտիկ ըրէք. մէկ մ'ալ ոտք պիտի չկոխէք այն երկիրը ու բերկրութեանց բուրաստանը, զոր ձեզի համար ստեղծեր էի որ երջանիկ ապրիք։

Ձեր անհնազանդութեամբը ահա չար ոգին տիրեց երկրիս։ Ձեր որդիքը պիտի դառապարտուին ի ցաւս, և քրտամբ երեսաց ուտելու իրենց հացը ի քաւութիւն ձեր յանցանացը, և ապա պիտի ապականին ու պիտի մոռնան իմ անունս։ Կին դու, մի՛ լար, պիտի հասնի գթութեան ժամը։ Նոյն օրը Վիշնու դառերացդ մէկուն ծոցը իջնալով, պիտի առնու մարմին մարդկային ու պիտի քարոզէ ամենուն իմ խօսքս, ինչպէս նաև ապագայ կենաց ակնկալութիւն մը, ու միջոց մը մեղմելու քաշած ցաւերնին սրտեռանդն աղօթիւք։

«Քանջաներուհով Բրահմային խօսքերէն, որք ելան երկու լացողներն և սկսան շարունակել աքսորանաց ճամբանին։ Բայց նոյն օրէն սկսեալ, պարտաւորեցան ի ծանր աշխատութիւն, և քրտամբք երեսաց կը գտնային հացերնին։

«Աստուծոյ հրամանին համեմատ բազմացաւ մարդկութիւնն երկրիս վրայ։ Ադիմայ ու Եւայի որդիքը այն աստիճան շատցան ու ապականեցան որ ալ չէին կրնար խաղաղութեամբ ապրիլ իրարու հետ։ Մոռցան Աստուծոյ անունը, բարիքը ու խոստմունքը. և նա ճանձրանալով վերջապէս իրենց ապականութեան աղաղակէն որ կը բարձրանար մինչև յերկինս՝ Թողուց զիրենք երեսէ։ Իր կայծակը կ'որոտար միշտ ամպոց մէջ, օգտակար աղդարարութիւն մը ապականելոց. բայց նոքա չուզեցին լսել

Բրահմային ձայնը, և թագաւորն Դայիտա յանդգնեցաւ մինչև անէծքներ արձակել կայծականց դէմ, ապառնալով որ եթէ լռելու չըլլան, ելլայ իր զինուորներովը տիրապետելու երկինից։

«Այն աեն սահմանեց Աստուած ահաւոր պատիժ մը տալ իր արարածոցը, որպէս զի՛ ի խրատ ըլլայ մնացողաց ու անոնց որդւոց։ Դարձուց աչքերը երկրիս վրայ, փնտռելու բոլոր մարդկութեան մէջ մէկ մը որ արժանաւոր ըլլայ երկինից գթութեանը, և գտաւ գարդարն Վայվասվատա, որ առարատ էր առաջի Աստուծոյ։

«Այդ արդար, երկիւղած ու աստուածավախ մարդն երբ անգամ մ'իր առաւօտեան լուացումը կը կատարէր Վիրինի նուիրական ջրոց քով, յանկարծ ալեաց մէջէն բազմագոյն փայլուն թեփով փոքրիկ ձուկ մը մօտենալով իրեն, Ազատէ զիս, ըսաւ, որովհետև ինծմէ աւելի մեծերն որ կ'ապրին հօս՝ կը սպառնան կլլելու զիս։

«Գթալով արդարն ձկան վրայ, առաւ ու դրաւ այն պղընձէ ամանին մէջ, որով ջուր կը հանէր գետէն, և տարաւ իր աղքատին բնակարանը։ Բայց օր ըստ օրէ զգալապէս կ'աճէր այդ ձուկն, անանկ որ տեսնալով Վայվասվատաս որ ալ չէր կրնար կենալ ինչ և է ամանի մէջ, հարկադրեցաւ տանելու ու ձգելու մերձակայ լճակի մը մէջ։

«Այր արդար ու բարեգործ, ըսաւ ձուկն՝ որ անչափապէս կը մեծնար, տար ու ձգէ զիս ի Գանգէս։

«Ի՞նչպէս կրնամ, հարցուց արդարն. չունիմ այնչափ ոյժ ու զօրութիւն։

«Փորձէ, պատասխանեց ձուկը։ Վայվաստա ձեռքն առաւ ու տեսաւ որ թեթև էր, և տարաւ ձգելու մեծ գետը։ Այդ միջոցին ձուկը ոչ միայն թեթև էր յարդի նման, այլ և կը սիրէր չորս կողմը քաղցր անուշահոտութիւն մը. ուսկից իմացաւ արդարն թէ Աստուծոյ կողմէն պատգամաւոր մը պիտի ըլլայ, ու կեցաւ հօն տեսնալու ըլալիքը։

«Իրաւցընէ քիչ առնէն խնդրեց իրմէ ձուկը որ տարուի յՈվկիանոս։ Եւ երբ հասաւ իր փափաքին, ըսաւ այն առեն Վայվաստային. Մտիկ ըրէ, ո՛վ սուրբդ. աշխարհքս մօտ է ընկղմելու ջրոյ տակ, և պիտի մնանի ամենայն մարմին։ Փութա չինելու քեզի մեծ նաւ մը ու պատսպարուէ մէջը քու կիներովդ։ Ա՛ռ հետդ բոլոր տնկոց հունտերէն, և զոյգ մ՚ամեն տզդ կենդանիներէ, բաց ի՝ անոնցմէ որ կը ծնանին ի՝ շոգւոյ և յատկանութենէ, վասն զի անոնց կենսական սկիզբը չի յառաջագոյիր տիեզերաց մեծ շունչէն. և սպասէ ապա վըստահութեամբ պատասխարաց։

«Արդարն կատարեց ըստ հրամանին, և բոլոր ընտանեօքն ապրեցաւ ջրոց ապականութենէն Հիմալայոյ բարձանց վրայ։ Վիշնու կ՚ապատէ զձուկ մահուանէ, ըսեր էր նաւուն առաջնորդող ձուկը, իր շնորհիւը Բրահմա պիտի ողորմի մարդկութեան։

Գնացէք հիմա ուրեմն ու կատարեցէք Աստուծոյ կամքը և բազմացէք ու աճեցէք երկրիս վրայ։

«Յիրաւի այնպէս եղաւ ինչպէս որ կարգադրեր էր Յաւիտենականն։ Ջրոց ապականութենէն հարիւր տարի ետքը, ծնաւ իմաստունն Ադգիգարտ, Թոռն Վայվաստի, այր արդար ու երկիւղած։

«Կը բնակէր ինքը Գանգա երկիրը, և ամեն օր երբ կը ծագէր արշալոյսն ու կը հասնէր վերջալոյսն, Ադգիգարտ կ՚առանձնանար ծածուկ տեղ մը, անտառաց խորհրդը կամ նուիրական գետոց ափունքը, ու կը մատուցանէր Աստուծոյ ողջակէզ։ Հօն խորանին առջին տարածուած, յետ արտասանելու զԱւմ խորհրդական, որ է աղօթք առ Աստուած, կ՚երգէր Սամիչիի երգը, այսպէս.

«—Ցէր աշխարհի ու արարածոց, ընդունէ ծառայիդ խոնարհ պաղատանքը, ի բաց թողլով պահ մը յաւիտենական կարողութեանդ խոկումը։ Մէկ նայուածքդ բաւական է մաքրելու հոգիս։

«— Եկուր առ իս, այնպէս որ լսեմ ձայնդ երբ կը շշնջէ տերևն, կը խոխոջէ ջուրն, ու կը ճարճատէ նուիրական բոցն։

«— Պէտք ունի հոգիս շնչելու ամենամաքուր շունչդ։ Լսէ աղօթիցս, տէր աշխարհի ու արարածոց։

«— Քու խօսքդ շատ աւելի քաղցր է ծարաւեալ հոգւոյս, քան թէ գիշերուան

արտասուքն անապատին աւազին վրայ. շատ աւելի քաղցր է քու խօսքդ ինձի, քան թէ մօր մը ձայնն իր որդւոյն։

« — Եկուր, քեզմով կը ծաղկի երկիր ու կ'աւտրանան արմտիք. քեզմով կը զօրանան սերմանք ու կը փայլեն երկինք աստղերով. քեզմով կը յղանան մարք և իմաստունք ուսանին զճշմարտութիւն։

« — Ծարաւի է հոգիս ճանչնալու դքեզ ու ազատելու իր մահկանացու մարմնէն, որպէս զի յաւիտեանակուի 'ի լոյս ու վայելէ երկնից երանութիւնը։

« Ապա դառնալով արեւուն որ կը բարձրանար փառօք հաստատութեան կամարին վրայ, այսպէս սկըսաւ խօսիլ իմաստունն Ադիգարտ.

« — Ո՛վ պայծառ ու ճառագայթագեղ արեգակ, ընդունէ այս իմ աղօթքս զոր կը նուիրեմ քու փառացդ։

« — Ընդունէ՛, խնդրեմ, իմ պաղատանքս. ինձնան ճառագայթներդ տեսնելու իմ եռանդնալից սիրոս։

« Ո՛վ արեգակն, դու որ կը լուսաւորես զերկիր, ու լուսովդ կը պաղաբերես, պաշտպանէ դիս։

« — Կը զարմանանք հիանալի լուսոյդ վրայ, ո՛վ ամենամաքուրդ արեգակ, պայծառացուր և ուղղէ իր նպատակին մեր միտքը։

« — Քահանայք զոհիւք ու երգովք կը պատուեն զքեզ, ո՛վ ամենամաքուր արե-

գակ, որովհետև կը ճանչնան զքեզ իբրև ամենագեղեցիկ Աստուծոյ ստեղծուածոց մէջ։

« — Կը փափաքիմ երկնային կերակրոյ, կ'աղաչեմ խոնարհ պաղատանօք որ չնորհես ինձի քու մեծագին պարգեւներդ, ո՛վ չքնաղ ու պայծառ արեգակ։

« Այսպէս աղօթեց Ադիգարտ, այր բարեպաշտ ու սիրելի Աստուծոյ։ Իսկ Պաւակ, իր իմաստուն ուսուցիչն, օր մը անբիծ ու ծաղկապսակ երինջ մ'ընծայելով իրեն, ըսաւ. Ահա քեզի ընծայ մը, զոր կը պատուիրէ Բրահմա ընելու այն ամենայն մարդոյ՝ որ կ'ուզարտէ վնասոյն ուսումը։ Ա՛ւ ասկէց ետքը պէտք չունիս ինձի, ո՛վ Ադիգարտ. մտածէ հիմա որ զաւակ մ'ունենաս, որպէս զի կատարէ մարմնոյդ վրայ այն արարողութիւնները, որ կարևոր են բանալ տալու առջիդ երկնից բնակութիւնը։

« Հայր իմ, պատասխանեց Ադիգարտ, ինչպէս կրնամ զաւակ ունենալ, որ երբէք ճանչցած չեմ զկին։ Ծարաւի է սիրտս սիրոյ, բայց չգիտեր առ ո՛ւղղել իր խընդրուածքը։

« — Տուր քեզի մտաց կեանք, ըսաւ դարձեալ իմաստունն, հիմա ալ կու տամ կեանք սիրոյ ու երջանկութեան։ Դուստրս՝ Պարվատի, գերազանց է քան զամենայն օրիորդս իմաստութեամբ ու գեղեցկութեամբ։ Այն օրէն որ ծնաւ, քեզի սահմանեցի 'ի կնութիւն. տակաւին մէկու մը հետ

կապած չէ սիրտը. և ոչ ոք տեսած է իր ընտրհալից գէմքը։

« Ուրախացաւ Աղգիպարտ ու ձեռք տուաւ գեղեցկին Պարվատեայ։ Անցան տարիներն, և չկար իրենց անդորրութիւնը խռովելու պատճառ մը։ Հօտերնին նոյն կողմերը ամենէն գեղեցիկն էր, և հունձքն օրհնեալ յԱստուծոյ։ Բան մը միայն կը պակսէր լրացուցիչ իրենց երջանկութեանը. Պարվատի ամուլ էր։ Անօգուտ տեղ ուխտի կ'երթար Գանգէսի նուիրական ջուրերուն, անօգուտ ամէն նուէրքներն ու պաղատանքներն. և ամուլութեան ութերորդ տարին կը մօտենար, յետ որոյ, ըստ օրինաց, պիտի բաժնուէր իր ամուսնէն իբրև անօգուտ ընկեր մը։

«Աղգիպարտ սաստիկ տխրած այս բանիս վրայ, օր մ'ընտրեց իր ուղուց մէջէն ամենէն ընտրն ու գեղեցիկն, և գնաց առանձին տեղ մը ողջակէզ մատուցանելու Աստուծոյ։ Աստուած իմ, ըսաւ, մի բաժներ զոյն զոր դու ինքն մատուցիր . . . և չկրցաւ շարունակել խօսքն՝ի հեկեկանաց։

« Եւ ահա մինչդեռ նա գետնամած կուլար ու կը հեծէր աղաչելով զԱստուած, ձայն մը լսուեցաւ վերէն. — Դարձիր տունդ Աղգիպարտ, լսեց Աստուած աղօթիդ ու գթացաւ վրադ։

« Երբ դարձաւ նա տունը, մէկէն ընդառաջ եղաւ Պարվատի ուրախութեամբ ու ծիծաղելով, որպէս թէ երկար առեն՝ի

վեր տեսած չըլլար դինքը։ Հարցուց Աղգիպարտ թէ ինչ կը նշանակէր այդ տարօրինակ ուրախութիւնը։ — Մարդ մը, պատասխանեց Պարվատի, խոնջ ու տաժանելով, նկատ հանգչելու մեր տարբինային տակ։ Մատուցի իրեն ըստ սովորութեան ջուր, բրինձ ու կաթն. և երբ կը մեկնէր, ըսաւ. Սիրտդ տխուր է ու աչքերդ կարմրացեալ յարտասուաց. բայց քաջալերուէ, վասն զի պիտի ունենաս վերջապէս տղայ մը. Վաշագան անուանէ զայն, այսինքն ծնեալ յողորմութենէ, որ կենդանի պիտի պահէ ձեր սէրը ու փառաւորէ ձեր աղգատոհմը։

« Աղգիպարտ սաստիկ ուրախացած լսածին վրայ, պատմեց իր կողակցին ինչ որ պատահեր էր իրեն զոհագործութեան առեն, և երկուքն ալ մխիթարուեցան, մտածելով որ ցաւոց ժամանակն պիտի լմննար, ու պիտի չբաժնուէին իրարմէ։

« Ծնաւ ակնկալեալ տղան, անհամեմատ իր սեռին մէջ, թէ և ունեցաւ ապա Պարվատի ուրիշ շատ զաւակներ՝ի փառաւորութիւն իր տանը։ Երբ երկոտասանամեայ եղաւ Վաշագան, Աղգիպարտ իր հայրը, մտածեց տանիլ դինքը լերան վրայ, և շնորհակալ ըլլալով Աստուծոյ նուիրել ուլ մը։

« Երբ կ'անցնէին թանձրախիտ անտառի մը մէջէն, տեսաւ բոյնէն վար ընկած աղաւնոյ գեղեցիկ ձագ մը որ աւար պիտի ըլլար օձի։ Վաշագան դիմեց արութեամբ

առնոյն վրայ, զաւազանի մէկ հարուածով սպաննեց զայն, և դրաւ գարձեալ զաղաւնին իր բունին մէջ։ Մայրն որ կը թըռչըտէր ձագին չորս կողմը, ցաւոց աղաղակաւ լեցընելով օդը, փոխեց ձայնն ու չնորհակալ եղաւ գթասիրտ տղուն։ Եւ Ադղիգարտ կ'ուրախանար մտքէն՝ տեսնելով որդւոյն քաջութիւնը ու բարեսիրութիւնը։

« Երբ լերան կատարը հասան, սկըսան միասեղ փայտ կտրել զոհագործութեան համար։ Բայց ուղը զոր ողջակիզման համար բերեր էին, կտրեց կապը ու փախաւ մացառուտից մէջ, անանկ որ անկարելի եղաւ գտնել վերստին։ Ըսաւ Ադղիգարտ իր որդւոյն. — Ահա պատրաստ է փայտն ու սեղանն, բայց կը պակսի ողջակէզն։ Գնաւ աղաւնոյն բոյնը զոր ազատեցիր քիչ առաջ, և բեր հօս աղաւնաձագը, որպէս զի նուիրեմ Աստուծոյ՝ փախած ուղոյն տեղ։

« Վաչագան երբոր կատարելու վրայ էր Աստուծոյ կամաց հակառակ հօրը հրամանը, ահա լսուեցաւ Բրահմայի ահաւոր ցասման ձայնը. — Ինչո՞ւ կու տաս այդ հրամանը որդւոյդ։ Մինչ անոր համար աղաւնաձագը օձին կոկորդէն, որպէս զի դուք նմանիք անոր չարութեանը։ Նա որ կ'աղաւաղէ այս կերպով բրած բարեգործութիւնը, արժանի չէ ինձի։ Մեղար Ադղիգարտ, 'ի քաւութիւն մեղացդ, զոհէ ինձի որդիդ այդ սեղանոյն վրայ։

« Ադղիգարտ լսելով այսպիսի հրաման

մը սաստիկ տխրեցաւ, ու ցաւոյն սաստկութենէն գետին ընկած սկըսաւ աղաղակել. Պարվատի, ո՛վ սիրելիդ իմ Պարվատի, ի՞նչ պիտի ըսես թէ որ ես մինակ դառնալու ըլլամ տուն։ Ի՞նչ պատասխան պիտի տամ քեզի, թէ որ պահանջելու ըլլաս ինծմէ սիրելի զաւակդ։

« Այս կերպով անդադար կու լար մինչև իրիկուն, չկարենալով ձեռք զարնել ահաւոր զոհագործութեան, և ոչ ալ ուզելով անհնազանդ գտնուիլ Յաւիտենականին հրամանին։ Բայց Վաչագան իր հասակէն աւելի սրտի արութեամբ մը կ'աղաչէր հօրը որ զոհէ զինքը ըստ հրամանին Աստուծոյ։ Վերջապէս համակամեցաւ Ադղիգարտ, և դողալով կապեց իր որդին սեղանոյն։ Բայց երբ սուրը քաշած պիտի զեներ զանոնք, ահա Վիշնու աղաւնակերպ եկաւ ու հանգչեցաւ տղուն գլխուն վրայ և ըսաւ. — Ո՛վ Ադղիգարտ, կտրէ զոհիդ կապերը, և ցրուէ ժողված փայտդ։ Զոհ է Աստուած հնազանդութեանդ, և որդիդ իր պատրաստականութեամբը հաճոյացաւ Աստուծոյ։ Ապրէ՛ երկար տարիներ երջանկութեամբ, վասն զի քու ցեղդ պիտի ծնանի ակընկալելն Դիւանագու, որուն ծոցոյն մէջ պիտի զգենում զձև մարդկային, մարդկութեան փրկութեանը համար »։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Ուրուականն.

Խօսեցաւ ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցող միւս իմաստունն ալ։ Խօսեցաւ Վիշնուի մարմնանալուն վրայ, որ էր ուրիշ երորդ յետ ստեղծման աշխարհի։ Եկաւ նա, կ'ըսէր իմաստունն, եկաւ աստուածային Պարամատմա՝ ոգի տիեզերաց, Գալի-եուկա առաջին ժամերուն՝ որ էր չորրորդ դար աշխարհի. և էր նա քաղցր որպէս զմեղր և անմեղ որպէս զգառն։ Ելաւ նա ի ծոցոյ Դիւանագուի, և հաշտեցուց զԲրահմա իր արարածոց հետ։ Գերբնական ահ ու սարսափ մը գրաւեց զերկին ու զերկիր. խորհրդական ձայներ աւետեցին նորա գալուստը անապատին ճգնաւորաց. կանդարվայք հնչեցուցին զօդ երկնային ներդաշնակութեամբ. ծովուց ջուրերն հրճուեցան մինչև ցանդունդս, և լեցուեցաւ բոլոր օդն գեղեցիկ անուշահոտութեամբ. և երբ առաջին անգամ ճչեց Քրիշնա, ճանչցաւ նորէն բնութիւնն իր տէրը ու արարիչը։

Շարունակեց այս կերպով ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցող իմաստունն, և

իր երկու մնծարելի ընկերքն կը յաւելուին ինչ որ համեմատ էր իրենց վարդապետութեանը։ Ըսին թէ ինչպէս այդ սուրբ անապատաւորքն վաղժամանակեայ էին, և թէ ինչպէս այդ վերջին աստուածածնութիւնն կանխագոյն էր հազար այսչափ տարի, և նոյն իսկ լեզուաց աշտարակին համար Աբքատաի քահանայից սահմանած ժամանակէն ալ առաջ էր։ Ցիրաւի, ուրան զի Քուշայ այդ գոռող որդիքն, անապատի աւազուց մէջէն Սենաարայ երկիրը գալով, և պատմութիւն չունենալով կամ մոռնալով իրենց անցեալը, ժողովեցին ցան և ցիր աւանդութիւնները և Արեաց առաջին պատմութիւնները, որ խառնուած էին Սեմայ թափառական որդւոց մթին յիշատակաց հետ, և խանգարելով իմաստը, այդ սիրած խառնուրդէն հիմնեցին իրենց հրէշաւոր կռապաշտութիւնը։ Աւելցուցին ապա թէ չատ աւելի հին էր մարդկային ցեղն քան ինչ որ կ'աւանդեն քաղդեացք, և թէ ճշմարտութեան լոյսն պարգև է Աբևելից, ինչպէս նաև արեգական լոյսն։

Իրենք կը խօսէին, բայց պատանին կամ ուշ չէր դնէր այդ խորունկ խօսակցութեանց, և կամ չէր հասկընար իմաստը։ Ինչպէս որ երևկոյեան դէմ լճակի մը վրայէն բարձրացած շոգիք կը մթագնեն խիտ մառախլով անձայն հովտաձորը, նոյնպէս այդ խօսքերն առ փոքր փոքր մթագնեցին պատանւոյն միտքը։ Ի սկզբան կը զարմանար ու

կը յափշտակուէր մտօք այդ բարձր խօսակցութեանց վրայ, և մտադրութեամբ ուշ կը գնէր իմաստնոյն բսածին, որպէս թէ յԱրմաւիր իր արքունեաց մէջ ըլլար, և լսէր բանաստեղծ քերթողի մ'երգերը, կամ պանդխտի մը կեանքը, և կամ իր ցեղին առաջին պատմութիւնները։ Բայց կամաց կամաց սպրդեցին երակացը մէջ անտուղր յոգնածութիւն մը իրրև 'ի գինւոյ, և ուժաթափ և ուշամոռաց ըրին գինքը։ Երբեմն երբեմն կը փորձէր զգաստանալու, և նոյն վայրկեաններուն կը հասկընար իմաստ մը և կամ խորհրդածութիւն մը, բայց չէր շարունակէր նոյն մտադրութիւնը։ Իսկ այն իմաստներն ու անյօդ խորհրդածութիւնները, կը սահէին մէկէն մտացը աչքէն ու կ'անհետանային, ինչպէս կայծակն որ կը փայլի և ապա կ'անհետանայ խաւարի մէջ։

Իմաստունքն իմացան Հայոց Թագաւորին վիճակը, և ակնարկութեամբ մը յառաջ մատեան մէկէն մատռուակն, ու մատոյց պատանւոյն հիւրընկալ բաժակ մը, լի կանաչագոյն ըմպելիօք։ Այս խմելիքն ախորժահամ էր, և այնպէս երևցաւ իրեն թէ կը զովացնէր կոկորդը, կը զարթուցանէր քըմբրևալ զօրութիւնն ու կը լուսաւորէր միտքը։

— Խմէ, — ըսաւ իմաստնոյ մէջէն մէկը, — պէտք ունիս զօրանալու հոգւով ու մարմնով։ Ձկրցար համբերել փորձանաց, և ճշմարտութեան խօսքերն ձանձրացուցին զքեզ...

— Ոչ, — պատասխանեց մէկէն Հայոց Թագաւորը. — միշտ ախորժելի եղած է ինձի լսել իմաստնոց վարդապետութիւնները։ Ձեր խօսքերը բոլորովին նոր չեն. կը յիշեցնեն ինձի, թէպէտ աղօտապէս, մանկութեանս առեն լսածներս սրբազան մարդոց բերնէն՝ ծննդեանս ըներանց մէջ։

— Ճշմարտութիւնը, — պատասխանեց միւսը, — արեգական պէս է, որ կը սփռէ ամեն կողմ իր լուսոյն ճառագայթները։ Աբենակից են մեզի Հայերն, և ոչ թէ ըստ Քաղդեայց բսածին՝ գաշտագետնոյն ազգերէն կը սերին։ Այդ անապարժներն կը համարին որ իրենք բազմացուցած ըլլան զերկիր մարդկութեամբ, մինչդեռ իրենք ամենէն ետքը եկած են 'ի Սննաար, Աբեաց այս մեծ գետոյն բերանը, որ պիտի ողողէ զերկիր արգասաւորելով ամեն տեղ։ Կ'ուզեն թումբ ըլլալ այս գետոյն, սակայն պիտի ընկղմին ու կորսուին մէջը։ Ինչպէս որ Աստուած մի է ու եռանձնեայ, նոյնպէս մի է ու եռանձնեայ ճշմարտութիւնը։ Իրան, Յաւան, Մեսոբիմ, Գանգէս, Երասխ ու Նեղոս, պիտի միանան կործանելու Նբերովթայ որդւոց հրեշաւոր զօրութիւնը։ Քու ցեղդ, ո՛վ արքայ, Աբեաց ազնուական ցեղէն է։ Զօրաւորն Հայկ մի թէ կը պատերազմէր Նբերովթայ բանակին դէմ, թէ որ երկու բանակաց գիւցազունքն արենակից ըլլային իրարու։ Նոյն առենէն թշնամիք իրարու և այլացեղք, կը տևէ տակաւին նոյն թշնա-

մութիւնը, բայց այն է դէպը, որ անհաւասար է հիմա երկու կողմանց ոյժը։ Ներքին ժողովուրդն շատ զօրացած հիմա, և բախտին անակնկալ յաջողութեամբը կուրացած՝ կը կարծէ զոռոզութեամբ թէ կրնայ տիրել բոլոր աշխարհի։ Բոլոր բազմամարդ և բնութեան ու արուեստից տուրքերով հարուստ երկիրներն իր անյագութեանը նշաւակ եղած են։ Տիւրոս ու Սիդոն իրենց գեղեցկաներկ ու ծիրանեզոյն կերպասովն ու բեհեզով, Արևմտեան ծովուն կղզիներն իրենց սպիտակափայլ մարմարիոնովը, Մեսորիմ իր ախորժահամ համեմովն ու նրբահիւս կտաւովը, Ովփիր իր ոսկւովն ու մայր փայտովը, Բակտրիաստան իր յաղթ ուղտերովն ու մեծագին ակունքովը, հեռաւորն Հնդկաստան իր երփնագոյն փափուկ բուրդովն և հիւսկէն հարուստ հանդերձիքը, և Հայաստան իր քաջընթաց ձիերովն այդ ժողովրդեան անյագ արշաւանացը զրպիւռ եղած են։ Իրենք զուարճութեանց ու հեշտութեանց մէջ ընկղմեալ փոյթ չեն ըներ բանի մը, վասն զի վստահ ու ապահով են Շամիրամայ պատերազմափորձ հանճարոյն վրայ, որ առջի ատացածներն ապահովելէն զատ, կը մտածէ նորեր ալ ատանալ կամ յայտնի պատերազմով, և կամ կեղծ պայմաններով ու բարեկամութեամբ . . . ստիպելով՝ի հարկատուութիւն։

Ա՛յս խմացաւ հարուածն ու խոնարհեցուց աչքերը, առանց պատասխան մը տա-

լու։ Բայց միւսը չարունակեց խօսքը հարուածելով միշտ զպատանին բանիւք։

— Ո՛հ, ինչպիսի քաջ ուսուցիչ է նա խաբէութեանց։ Իր գեղեցկութիւնը, որ... կը մաքառի ժամանակին խանգարման դէմ, մահուան ծառին կը նմանի, որուն հովանոյն տակ հանգչելով անզգոյշ ուղեւորն, կը ննջէ յաւիտենական քունը։ Ձգեզ ալ, ո՛վ քաջասիրտ, ըմբռնեց նա իր թակարդին մէջ, ինչպէս քեզմէ առաջ ուրիշ շատերը։ Նորա հնշտալեաց ու զուարճութեանց առն կորուսին կեանքերնին, իսկ դու պիտի կորուսանես ոչ միայն կեանքդ՝ այլ և ազնուական ծննդեանդ պատիւը։

Հայոց Թագաւորը լսելով այդ ծանր խօսքերը, չբարկացաւ ամենևին, ինչպէս քանի մը ժամ առաջ ըրեր էր։ Բայց տարակոյսն, դժնդակ տարակոյսն, կը տագնապէր սիրտը, միշտ աւելի ևս հաւատք ընծայելով երեք քօղարկեալ մարդոց ըսածներուն։ Վերջապէս, մի թէ յայտնի, ստոյգ ու անհակառակելի փորձով պիտի չհաստատէին ամեն ըսածնին։ Ուրեմն այն փորձերուն կը սպասէր, ատոնց կը փափաքէր, և ամենևին ուրիշ բանի փոյթ չէր տանէր նոյն վայրկենին։ Գլուխը տաբցեր էր, և արիւնը կ'եռար երակացը մէջ։

— Թողունք գիս, — աղաղակեց պատասխանին, որ կը վախնար ու կը դողար, և իր խօսակցին ըսածին համեմատ, մահը մօտեցած կը համարէր։ — Խօսեցէք անոր վրայ,

և անոր սիրոյն ու Սանտիին մահուանը վը-
բայ, որոնց համար եկած եմ հօս։ Ներեցէք,
տեարք, անհամբերութեանս, և աշխարհի
իրաց չափազանց հոգ տանելուս. սէր չեմ
իմ անձիս։ Աչառութեան մէջ ձգեցիք
զիս. ըսէք ճշմարիտը՝ որ անաչառութեան
վիճակէն ընտրելի է։ Թարեց զիս արդեօք
այդ կինը։ Թո՛ղ ըլլայ. փարատին երագներս.
Թաթաւի Թագս արեան մէջ, մեռնի ինձի
հետ Հայկայ ցեղն . . . բայց իմանամ նախ
ճշմարտութիւնը, Թող յայտնուի ճշմար-
տութիւնը, ամենագառն ճշմարտութիւնը,
բոլոր իր գառն պարագայիւքը։

— Թէ որ կ'ուզես, լաւ է, — ըսաւ ներ-
քինի ծաղիկ ունեցող իմաստունն։ Ջօրու-
թիւնք բնութեան, անցեալն ու ներկայն,
առէք տեսանելի երևոյթ Թագաւորին
առջև։ Յուցէք իրեն երկրիս վրայ ամենէն
աւելի սիրելին, այնպէս որոշ կերպով՝ որ
իսկեալ դպայարանքն ճանչնան մէկէն
ճշմարտութիւնը։ Բացուէ ուրեմն վարա-
գոյրդ խորհրդական, որ կը ծածկես զան-
ցեալն։

Այս հրամանին, անտեսանելի ձեռք մը
բացաւ սեագոյն վարագոյրը, որ երկու
բաժնուելով ամփոփեցաւ երկու կողմանց
վրայ, և տեսնուեցաւ ընդարձակ միջոց մը։
Պատանին բան մը չտեսաւ ներսը, և երբ
մարեցան յանկարծ բոլոր ճրագները, ան-
հետացան չորս կողման առարկաներն ալ։

— Կը Թողունք զքեզ առանձին, — ըսաւ

իմաստունն, — ու կը հետանանք։ Ուղղէ
բոլոր իղձերդ այդ մութ միջոցին վրայ, սրէ
աչքերդ և աղաչէ Աստուծոյ որ լուսաւորէ
զքեզ։

Պատանին ուրիշ անգամ մ'ալ առանձնա-
ցած գտաւ ինք զինքը։ Հպատակելով հրա-
մանին, ուղղեց աչքերը առաջիկայ տեսա-
րանին, սպասեց երկար ատեն, և վերջա-
պէս կարծես թէ մութն երթալով պայծա-
ռացաւ։ Կ'երևար ներքսակողմը որպէս թէ
հարթ ու անհատատ բայց միանգամայն
խորունկ ու թափանցիկ մակերևոյթ մը,
որուն մէջ կը նկարուէր կամաց կամաց ան-
որոշ ու փոփոխական երևոյթ մը, խառ-
նակ ստուերով և ստուերախառն լուսով
ու ձևով, և նորատեսակ գոյներով։ Ի՞նչ
կը նշանակէր այդ բանն. ինչ մեկնութիւն
տալու էր այդ կրկնատեսիլ երևութին,
հարթին ու խորունկին, ուղիղին ու գոգա-
ւորին։ Տեսածն հանդարտ ջրոյ երևոյթ
մ'ունէր, բայց ինչպէս կրնար ջուրն այդ-
պէս կախուած կենալ օդոյ մէջ քօղաձև։
Ո՛չ, ջուր չէր այդ տեսածը. որովհետև իր
անթափանց ծոցոյն մէջ չէր կրնար յառաջ
բերել այդ զանազան ձևերը, և աճիլ ու
լուսաւորուիլ, ձևաւորուիլ ու գունաւո-
րուիլ։ Կը տարածուէր աչ կողմը մութ
զանգուած մը, կ'երկայնէր, կը բաժնուէր'ի
գագաթունս և'ի կատարս, որոնք արեգա-
կան ցոլմամբը կը փայլէին ոսկեզօծ։ Դեռ
աւելի ներքը կը տեսնուէին աստիճանաւոր

բլուրներ նախ կապտագոյն, և ապա մանուշակագոյն ու կանաչագոյն, աստ անդ սպիտակ ու լուսաւոր կէտերով, որոնք աւելի շատ կը տեսնուէին սառրոտը լճակի մ՚ափունքը, որուն երնսը կարծես կը ծածանէր նորածագ արփւոյն քաղցրաշունչ հովմով։

— Բզնունիք, — գոչեց պատանին զարմացած։

Եւ բոլոր մտադրութեամբ դիմեն ամփոփելով, սրտաբաց անձկութեամբ կեցաւ հօն անշարժ, ու կը դիտէր այդ մոգական տեսարանը, որ իր անհամբեր աչքին առջև կամաց կամաց ճշմարտութեան երևոյթ մը կ՚առնուր։ Կը փնտռէր կարօտանօք ու կը գտնար իր սիրելի տեղուանքը, գեղեցկատեսիլ գագաթունքը, լճին թումբերը, չէնքերը, և ոտն առ ոտն բոլոր այն բաները, որոց յիշատակը քաղցր էր իրեն։ Եւ շարունակելով այսպէս յիշողականին զօրութեամբ և զոգցես պատասխանելով սրտին ըղձիցը, կ՚ելլային այդ շոգելից տեսարանին մէջէն լուսաւոր ձևեր ու պատկերներ, և տեսարանն երթալով կը կենդանանար։ Այո՛, այդ տեսածներն իր հայրենի երկրին լեռներն էին, անիկա՛ վանայ քարաժայռն էր. տուներուն այդ խումբը որ կ՚երևար խորերը, Արմաւիրն էր. այո՛, իր սիրելի Արմաւիրը. այդ կանաչագեղ ծառերն Բզնունեաց նուիրական սօսիներն էին. իսկ այն գիծն որ օձապտոյտ կ՚երկայնէր լճին եզերքէն, այն

ծաղկազարդ ճամբան էր, ուսկից պատանեկութեանը առեն այնչափ անգամ անցեր գնացեր էր բարեկամաց հետ։

Եւ յիրաւի այդ ծանօթ ճամբուն վրայ զուարթ կանաչութեան մէջ երկու երիտասարդներ տեսաւ, որ ուրախ զուարթ կը ճեմէին խրոխտալով։ Երկուքին զգեստն ալ միաձև ու միագոյն էր, ուստի հասկնալի էր կարծել թէ եղբարք ըլլան իրարու։ Մին քիչ մ՚աւելի բարձր էր հասակաւ ու գեղձանամազ, կ՚երևար որ քիչ մ՚աւելի տարիճանաւոր ըլլայ, ու կը յենուր ընտանեբար ընկերոջը ուսին վրայ. իսկ միւսն նշանաւոր էր իր գանգուր ու վայլուն մազերովը, և կը տեսնուէր վրան բարեկամութեան հետ նաև յարգանք մ՚առ իւր ընկերն։ Բայց այնու հանդերձ գոհ կ՚երևային իրարմէ, ու եղբայրական կարեւոր խօսակցութեան մը զբաղած էին։

Քիչ առենէն կանգ առին, և Արա հիացմամբ կը դիտէր դիրենք։ Տեսաւ որ երկուքէն մէկը ձեռքին մէջ փայտէ գոգաւոր գործի մ՚ունէր, աջակողմեան ուսէն դէպ՚ի ձախ կուշտը կախուած, ու վրան ձգուած աղեաց զօրութեամբ՝ փափուկ մատերով ձայներ կը հանէր։ Արդեօք զգայարանաց խաբէութիւն էր տեսածն թէ իրական ճշմարտութիւն։ Կիթառին ձայնը կարծես որոշ կերպով հասաւ ականջին։

— Ա՛նտի՛, այո՛, Ա՛նտի՛, — աղաղակեց խռովելով։

Կարծես թէ ալ հօն չէր, կարծես որ մօտէն կը տեսնէր իր անցելոյն քաղցր յիշատակները։ Զգած, տեսաւ ինք զինքը բարեկամին մօտ, ու նոյնացնելալ այն դեղձանամազ պատանւոյն, որ նստեր էր մարգագետնոյն փափուկ խոտերուն վրայ, Սանտիին քովը, որպէս թէ խօսակցելով հետը ու վայելելով կիթառին անոյշ ներդաշնակութիւնը։

— Շարունակէ, կ'ըսէր ընկերոջը խանդակաթ ձայնիւ։ Քաղցր է ինծի կիթառին ձայնը, բայց շատ աւելի քաղցր քու ձայնիդ արձագանգը։

Այլ Սանտի լռեր էր. գետին ընկեր էր գործիքն ազէրնկ։

— Ոչ, — պատասխանեց նա իր բարեկամին. — ոչ կիթառս կը հնչէ այսուհետև և ոչ չրթունքս կ'երգեն։ Ձեռս տեսնար։ Մեռած եմ։

Պատանին զննեց զնա մեծագրութեամբ, և դող ու սարսափ մ'ըմբռնեցին ոտկոնները։ Սանտի, իր Սանտին, ալ նոյն ծիծաղադէմ ու վարդագոյն պատանին չէր, ինչպէս ճանչցեր էր երբեմն ու սիրեր։ Ուռած ու կապուտակեալ երես մը, և վիրաւոր ու արիւնազանգ անդամմը, ինչպէս յայտնի էր աղտեղի ու պատառոտուն զգեստներէն։ Արեւանունքն խորասուզեր էին ակնակապճին մէջ, և սև ու գանգուր մազերն մահկարդեալ քունքերուն վրայ, ուսկից կը ծորբեր այտուցեալ պարանոցին վրայ աղտեղ

ջուր մը։ Խղդուողի մը դիակն էր, զոր ահաւոր էր տեսնելը, բայց ահաւորագոյն լսելն նոյն դիական խօսիլը։

— Ո՛վ Սանտի, — գոչեց պատանին սարսափած. — Սանտի, սիրելիդ իմ, ինչ է այդ ողորմ վիճակին յորում կը գտնուիս։

— Սպաննեց զիս, — պատասխանեց Սանտի կերկերաձայն։

— Ո՞վ։

— Ա֊թոսա, — քու չքնաղ ու սիրելի Ա֊թոսադ։

— Ա֊թոսա՜. — թոթովեց պատանին զողալով։ Չեմ հասկընար . . .

— Այո՛, — յաւելլ ուրուականն։ — Մի թէ այսպէս չէ՞ այն նենգաւոր կնոջ անունը, որպէսզի կարենայ ծածկել այն անուան տակ իրեն անբռնաւական սէրը։ Այլ վայրապար։ Այդ անամօթն ծանօթ է ամեն կողմ իր գործերովը։ Ամենայն որ կը ճանչնայ զինքն՝ ի Բարելոն, ու կը խորշի իրմէ։ Երկիւղալի է իրրև թագուհի, և արհամարհ իրրև կին։ Ոչ սէր՝ այլ առելութիւն այն կնկան դէմ, որ կը թակարդէ զիչերաթաւան անզգոյշ հիւրը։

— Ո՛հ. իրաւ է ըսածդ, — աղաղակեց Սբա խոցուելով կարնվէր։

— Չնաշխ է որ առէ անչնչացելոյ մը չբրթունքն, — հարցուց Սանտի խստութեամբ։ Դոյն իսկ կենդանութեանս առեն լսած ունիս երբէք առութիւն մը մանկութեան բարեկամիդ բերնէն։

Այսպէս կը խօսէր ուրուականն, և երթալով կը դեղնագունէր, կը մթննար ու կ'անհետանար իրրև զերազ, որ կը թողու քնացողին մահիճը ու կը ցնդի։

— Ա՜հ, ոչ, կեցիր, մի՛ թողուր զիս այսպէս սիրելիդ իմ Սանտի, — ընդհատեց Աբա, կարկառելով ձեռքերը բարեկամ պատկերին, — Ձեմ տարակուսիր ըսածներուդ վրայ, կը տարակուսիմ աւելի իմ վրաս. կեանցս վրայ, ամեն բանի վրայ, որովհետև այդ կնկան վրայ ունեցած հաւատքս նուաղեցաւ հիմա ու պակսեցաւ։

— Ա՜յդ աստիճան կախարդեր էր նա զքեզ, — գոչեց Սանտի, — գառնալով իրեն ու տխրութեամբ մը դիտելով զինքը։ Եւ գուցէ վաղը դեռ . . .

— Ո՜հ, ոչ, մի՛ վախնար. կ'երդնում Բզեզնունեաց նուիրական ոսկեաց վրայ, կ'երդնում Հայկայ վրայ, որ մէկ մ'ալ պիտի չի նայիմ անոր երեսը։ Պատանե՛լ զքեզ, զբե՛զ, մարդկանց մէջ ամենատիրելիդ, ամենագնի՛դ և ամենընտիրդ։ Կրնա՞մ այսուհետև մոռնալ իրեն անցաւուն, և ընդունել համբոյր մ'իրմէ անտարտամ։ Բայց մտիկ ըրէ, — շարունակեց Աբա, նե՛րէ զքեզ սիրոյին ու հաւատա որ միշտ պիտի սիրէ, և պատասխանէ իմ այս հարցմանցս։ Ի՞նչպէս եղաւ որ ճանչցար զինքը։ Ի՞նչպէս պատճառ եղաւ քու մահուանդ։ Ասոնք էր ուրեմն Հայաստանի մէջ տարածուած համբաւն այդ տխուր պատահարին վրայ։

— Համբաւդն տարածած զրուցաց մէջ քիչ բան ճշմարիտ է, — պատասխանեց Սանտի։ — Մտիկ ըրէ ուրեմն, ո՛վ արքայ, և տես թէ ինչպիսի՛ կնկան մը վրայ դրեր էիր սիրտդ։ Գիտես, սիրելի, որ անցեալ տարի Բագայադես ամսոյն առաջին օրը (զոր Բաբելացիք Ծկուր կ'անուանեն,) մեր հրաժեշտի վերջին ողջոյնը տուինք իրարու։ Որդիական ու իշխանական պարտքդ կը կոչէր զքեզ քաջին Աբամայ քովը, որպէս զի զսպէք զինուք զապստամբ ժողովուրդս։ Իսկ զիս նորոց իրաց հրապոյրքն, փառաց սէրն, ու երիտասարդական անմտածողութիւնն ձգեցին Անտարայ կողմերը։ Ո՜հ, ո՛ւր էր թէ մտիկ ըրած ըլլայի մեծերմական խորհրդոցդ, որ կը հրաւիրէիր զիս ՝ի պատերազմունս Մաժակայ, որպէս զի զուարթ երգերով համբաւեմ պատերազմողաց քաջութիւնները, պատերազմի վտանգները, յաղթութիւնները և յաղթանակները։ Բայց ճակատագրաց անգութ աստուածն իր զօրաւոր ձեռքովը մազերէս բռնած էր, և կը քաշէր զիս բռնի ՝ի Բաբելոն։ Եկայ չի գիղեցիկ յոյսերով ու ակնկալութեամբ . եկայ, ու Մխիդդայ նուիրական անտառին մէջ . . .

— Ո՜հ, ինձի պէս, Սանտի, ինձի պէս . . .

— Այո՛, դժբախտաբար. նոյն կերպով անխորհ հիւրը կը կորսուի, նոյն կերպով լերան արծիւը կը բռնուի թակարդի մէջ։ Ես ալ նմանապէս տեսայ զինքը, լսեցի քաղցրա-

հնչիւն ձայնը, և խաբուեցայ իր հրապուրիչ խօսքերէն։ Չէի կրնար հաւատալ իմ անձիս. երջանկութիւնս երազ մը կը թուէր ինձ, որ պիտի ցնդէր առաւօտեան արշալոյսին հետ։ Որովհետև ինչպէս կարելի էր որ անծանօթ օտարական մը, երգոց աննշան արուեստաւոր մը, Բարիզու պարապաց տակ հասած մի և նոյն օրը հանդիսէր անհամեմատ դեղեցկութեան մը, որ չուններ առաջուց իր սիրելիները ու նախանձաւորները։ Ամէնօք այն կարճ պատանիներն, պատանեկութեամբ ու գեղով զարդարելք, որ կը խռնէին նուիրական որմոյն մէջ յաջող բախտ մը փնտռելով, մեռանն արդեօք ամենքն ալ։ Բայց գուցէ Թագուհին ուշ չդրաւ կամ մերժեց զանոնք, իմ սիրոյս նուիրուած ըլլալով նախասահման կամօք Մխիթարայ։ Եւ յիրաւի, միթէ կը սիրեն արդեօք Բարիզու, ինչպէս մենք, մի անգամ միայն ի կեանս, անկեղծ ու մշտընջենաւոր սիրով։ Ամէնէն կը մտածէի, ու իր խօսքերն համեմատ կու գային մտածութեանցս ու գաղտնիքս։ Աչքը կը փնտռէի իրենին պէս անկեղծ ու գօրաւոր, բայց անօգուտ։ Ամենայն որ կը տեսնար ու կը փափաքէր իրեն իրրև Թագուհւոյ, բայց ոչ ոք կը սիրէր իրրև կին։ Միայն էր, միայն կը գտնար ինք զինքը մեծատարած ինքնակալութեան սահմանաց մէջ, իրրև սմայլ կղզի մը ի ծովու։

Հառաչեց պատանին, ու աստիկ ազա-

դակ մ՚արձրկեց սրտին խորէն, նման գազանի մը մռնչելուն, երբ կը խոցուի ի կողս ճարտար որսորդի մը նետէն։ Աստուածաշունչ բառերը Շամիրամայ խօսքերն էին, խաբեբայն նոյնպէս խօսեր էր նաև իրեն։

— Շարունակէ, — ըսաւ Աբրա անհամբերութեամբ, — շարունակէ։

— Կը սիրէի զինքը, — սկսաւ գարձեալ ուրուականն ցաւագին. — կը սիրէի բոլոր-բով սրտիս. կը սիրէի միշտ իրրև կին ու կը մեծարէի իրրև Թագուհի։ Ո՛չ, կ՚երդնում յանուն մեր հնոյ բարեկամութեան, որ ընդունայնասիրութիւնն ու փառամոլութիւնն չկուրացուցին զիս։ Տեսայ, ճանչցայ ու վարուեցայ հետը իրրև Թագուհի, բայց նա գոհ չըլլալով, ուզեց հիւրընկալել զիս իր արքունիքը։ Կինն անգամ մը սիրելէն ետքը, չի գիտեր, չի կրնար, չուզեր ծածկել իր սէրը, այլ կը զարդարուի անոր իրրև մեծագին մարգարտով մ՚աշխարհի առջին, որպէս զի ամենայն որ տեսնայ ու նախանձի վրան. բայց վաղը ձանձրանալով յանկարծ, ի բաց կը նետէ իրմէ մինչև այդ օրուան զարդ համարածը։ Ահա նոյն բանն հանդիսացաւ ինծի ալ արքունեաց մէջ. ամբարձայ ի մեծ բարձրութիւն, և ամենքը կը յարգէին ու կը մեծարէին զիս, և արդար նախանձու նիւթ կ՚ըլլայի ամենուն։ Բայց ես չգիշծանելով բախտին անակնկալ յաջողութիւններէն, ամբոխին պատուագրութեանցը մեծարանօք կը պատասխանէի

միշտ, և մեծերուն գովութեանց ալ հնոր-
հակալու յարգութեամբ։ Ինքն էր միայն
կենացս նպատակն ու սրտիս սիրածը։
Բայց ինչ կերպով պատասխանեց նա իմ
սիրոյս։ Դեռ հազիւ երկու լուսինք սահեր
էին, երբ Շամիրամ սկսաւ չսիրել զիս։
Իրաւունք ունէր։ Հայաստանի անչուք եր-
դիկ մը . . . Բայց ինչո՞ւ ուրեմն բարձրա-
ցուց զիս մինչև իր գահը։ Ինչո՞ւ երդուաւ
մշտնջենաւոր սէր մը։

Կ'աղաչէի ու կը թախանձէի զնա, բայց
նա խոյս կուտար ու կը պատրուակէր սի-
րոյն նուազումը՝ պատճառ բերելով ինքնա-
կալութեան անընդհատ հոգերը, ու ամի-
պողական պատերազմի մը պատրաստու-
թիւնները, զոր կ'ուզէր յարուցանել Արա-
ելից վերջին սահմանաց վրայ բնակող ժո-
ղովրդոց դէմ։ Ա՛լ անկէց ետքը լմընցան
ինձի համար Թանձրաքուն քաղքին դիմաց
կախաղանաւոր բուրաստանաց մէջ գիշե-
րային գեղեցիկ զբօսանքները, լուսաւոր
աստղերով զարդարուած կապուտակ կա-
մարին տակ. և անոնց փոխան կը հնձէի
միայնակ ու երեսէ ընկած մոռցուած սեռե-
կացս մէջ։ Կ'իմանաս. միայնակ ու երեսէ
ընկած։ Այս է ահա Շամիրամայ հաւատար-
մութիւնը իր երդմանը։

— Լմընցո՛ւր, աղաչեմ, — աղաղակեց
Հայոց Թագաւորն խղդուկ ձայնով սրտին
անձկութենէն։

— Այո՛, մօտ է լմննալու։ Իրիկուն մը

դառն կսկած մը խառնեց ու կեղևքեց
սիրտս։ Դաւաճանեալ էի . . . ուզեցի եր-
թալ, գտնալ զինքը, աչքովս տեսնել դա-
ւաճանութիւնը, և դէթ իր բերնէն լսել
վճիռս։ Բարեախելով սիրտս սիրով ու դառ-
նութեամբ, սննկէս դուրս վազեցի, ու
յառաջեցի այն ծածուկ ճամբէն որ կը հա-
նէր Թագուհւոյն բնակարանը, թէպէտ
շատ օրերէ՝ի վեր արգիլեց նա որ չբնեմ
այդ ճամբան, բայց անկէց ետքը ով մտիկ
կ'ընէր իրեն։ Կ'եռար արիւնս, տէր չէի իմ
անձիս։ Վազեցի, բայց ընդունայն տեղ,
դուռը փակ էր, ուստի ետ դարձայ տխրու-
թեամբ։ Կասկած մ'ինկաւ միտքս։ Ելայ
արքունիքէն. կը ճանչնային զիս պահապան-
ները, ուստի չարգիլեցին ճամբաս։ Ո՞ւր կը
վազէի անձկութեամբ սրտի, Բաբելոնի ան-
վերջանալի ճամբաներուն մէջէն։ Դուշակէ,
Միլիդդայ նուիրական անտառը, ուր կը
վկայէր սիրտս թէ գտնամ զՇամիրամ, ինք-
նակալութեան ծանր հոգոց և մծտաւոր
պատերազմի պատրաստութեանց զբաղած։
Ճշմարիտ էր սրտիս վկայութիւնը։ Տեսայ
զինքը հեռուէն, աղէկ մը շրջապատեալ իր
բեհեզեայ սպիտակ շրջազգեստին մէջ, ո-
րուն ստորոտէն կ'երևար մանուշակագոյն
երկայն պատմուճանն, արծաթի վերջաւո-
րօք։ Փախաւ, երբ տեսաւ զիս, և անծա-
նօթ նախանձորդս ալ իրեն նուիրէն, այնպէս
որ խուռն բազմութեան պատճառաւ չի
կրցայ հասնիլ իրենց, ու անտառին օճասլը-

տոյտ ճամբաներուն մէջ կորսընցուցի հետքերնին ինքն էր, ո՜հ, յայտնապէս նոյն ինքն Շամիրամն էր։ Փայլատակեցան աչքերը բոզին տակէն, և իրրև ցուրտ նետ մը խոցեցին սիրտս։ Ա՜հ, գէթ բաւէր այդ հայեցուածքը. ոչ. լաւ գիտես որ կը կուրացնէ սէրը։ Թափառեցայ երկար առեն նոյն տեղերը ինքիրմէս դուրս, այլ անօգուտ։

Երկրորդ օրը խորհրդի նստեր էր իր պաշտօնէից ու զօրագլխաց հետ. ուստի առիթ չունեցայ տեսնալու։ Բայց երեկոյեան դէմ լուր հարցուց վրաս, ինչպէս երբեմն. և ասով լեցուեցաւ սիրտս ակնկալութեամբ, համարելով որ պիտի հաճէր ընդունիլ զիս։ Մէկ վայրկեանի մէջ մոռցայ քաշած նեղութիւնները, սրտիս գառնութիւնը ու լացս։ Ուրախութենէս սկըսայ աչքիս ևս չհաւատալ. միտքս դրի որ խաբուած պիտի ըլլամ առջի իրիկուն Մխիթարայ անտառին մէջ։ Ցոյսը կը մխիթարէր հոգիս, ու կը մոռցընէր բոլոր անցեալ ցաւերս։ Հասաւ վերջապէս ակնկալեալ ժամը։ Ելայ սենեկէս խռոված ու տագնապած, ու կը յառաջէի ծածուկ ճամբէն . . . այ անիծեալ . . . հապա թէ անցայ այն դուռը որ ալ բաց էր իմ և սիրելի առարկայիս մէջ, տեղի տուաւ զեռինը ոտքիս տակ։ Բան մը կը մնառէի, որ կարենամ բռնել և ազատիլ. բայց ի զուր. գլորեցայ դատարկութեան մէջ, ջրհորի մ'անձուկ

որմոց մէջ։ Բարձրէն էր անկումը. այնչափ որչափ բարձր էր Թագուհւոյն պալատը։ Կրկին ու կրկին զարնուելով աստ անդ, խորտակեցան անդամներս ու ջախջախեցան ոսկերքս, և կարճ ու հատու տուրէն որ կը ցցուէին պատէն դուրս՝ յօշ յօշ պատառեցին մարմինս։ Վերջապէս հանգստացայ, մահուամբ. չառաչ մ'ելաւ, մնծ ալիքներն ցայտեցան չորս կողմէս, և Եփրատայ ահագնագոչ անդունդը փակուեցաւ վրաս։

Երբ պատանին լսեց այս բանները, մազերն ոտկուեցան, ու ցուրտ քրտինք մը սկըսաւ վազել բոլոր անդամներէն։

— Սոսկումն, — գոչեց Ագրա, երբ լմընցուց ուրուականն իր տխուր պատմութիւնը։ Ուրիմն գազան մ'եղեր Շամիրամ։

— Լաւ կ'ըսես, այո՛ գազան։ Դու ալ իմ վախճանս կ'ունենաս, թէ որ ուշանալու ըլլաս հօս։

— Փոյթս չէ մեռնիլը։ Բայց թէ որ հեռանալու ըլլամ, ապահո՛վ եմ կենացս վրայ։

Ո՛հ, Սանտի, կ'ուզեմ վրէժ խնդրել քու մահուանդ։

— Մի՛ փորձեր հիմա վրէժխնդրութիւն անխոհեմութեամբ։ Ի՞նչ կրնաս ընել միայն ու անզէն հարիւր ժողովրդոց Թագուհւոյ մը դէմ։ Չէ քաջութիւն վրէժ խնդրել կընկանէ մը. կամ կը խորտակիս դիւրաբեկ եղեգան նման, և կամ կը խոնարհիս իրրև կնիւն, անոր ամոք հրապուրանաց տակ։

— Ո՛հ, ոչ բնաւ, կ'երդնում։ Բայց ըսէ,

խորհուրդ տուր ինձի սիրելիդ իմ տուներ, ինչ ընեմ որ ուզածդ ըլլայ։

— Փախչիլ, բայց ոչ իբրև երկչոտ եղջերու մը որ կը վախնայ որսորդին նետէն, այլ իբրև առիւծ մը որ կը խորտակէ փակարանին ցանկը, ու կը ստանայ վերստին իր նախկին ազատութիւնը։ Գնա, ցուցուր խաբերային թէ ինչպէս յայտնի են քեզի իր չարահնար դարանագործութիւնքը։ Ցիշէ Բզնունեաց պատգամը՝ Արմաւիրը Թողէդ առաջ. «Սննաարայ երկիրը մահաբեր պիտի ըլլայ քեզի»։ Դարձիր քու արքունիդ թէպէտ ոչ այնչափ փառաւոր բայց պատուաւոր, և Թող որ ճաթին նա իր անկարող կառաղութեանը մէջ. և դու վրէժ խնդրէ Սանտիդ մահուանը։ Ա՛ռ ժամս բաւէ այսչափս։ Ողջ լեր, ու մի մոռնար զիս։

— Ի՞նչ, կը Թողո՞ւս զիս։

— Այո՛. մօտ է արշալոյսն. մի Թուխնան աստուածն չի ներեր ինձ կենալու հօս աւելի։

— Ո՛հ, Սանտի, սիրելիդ իմ Սանտիա՛լ մէկ մ՚ալ պիտի չտեսնուինք երկրիս վրայ։

— Թերևս, — պատասխանեց ուրուականն տխրութեամբ։

— Ըսէ ինձի . . . աւելցուց Արա ամբշնալով, նման այն մարդուն որ կը վախնայ ձանձրացնելու իր խօսակիցն անվերջանալի հարցմունքներով. — գրաւ մը պիտի չի տան ինձի այս մեր խօսակցութեանը։

— Դեռ կը տարակուսիս վրաս, — գոչեց Սանտի յանդիմանական ձայնով։ Շատ լաւ. ահա գրաւականն։

Այսպէս ըսելով մօտեցաւ իրեն, գրաւ ձեռքերը պատանւոյն ուսերուն վրայ, և մօտեցուց շրթունքը երեսին։

Զգաց Արա համբուրին հետ աղտեղի ջրոյ տպաւորութիւն մ՚երեսին վրայ, որ կը կաթէր մեռելոյն մազերէն, և արհաւրաց աղաղակ մ՚արձակելով, ընկաւ գետինը կիսամեռ։

Ուրուականն անհետացաւ, և խաւարն տիրեց նորէն գետնափորին մէջ։

Քանի մը վայրկեանետքը, փըսփրսոց ու ոռնաձայն մը լսուեցաւ, ապա վառած ջահ մ՚երևեցաւ, զոր կը կրէր տեղւոյն մունջ պահապաններէն մէկը, և անոր լուսովը լուսաւորուեցան երեք իմաստունքը, գառնալով նորէն իրենց առաջին տեղը։ Բայց գտան Հայոց Թագաւորը գետին տարածուած անազդոյն վարագուրին առջև, որ փակուեր էր դարձեալ։

— Հիմա հաւատաց արդեօք, — հարցուց ձեռքին մէջ ամմիջ ոսո ունեցող իմաստունն։

— Չի լսեցի՞ր ուրուականին հետքրած խօսակցութիւնը, պատասխանեց ներքինի ծաղիկ ունեցող ընկերն։

— Սիրոյ դիւթական դեղն զօրաւոր ազդեցութիւն մ՚ըրած է վրան։

— Պիտի մնկնի՛ նա, հարցուց միւսը։

— Դեռ կը տարակուսիս։ Ես ամենևին տարակոյս չունիմ։ Մէկ մ՚ալ պիտի չի տեսնայ Թագուհւոյն երեսը, այլ մտիկ պիտի ընէ մեր խորհրդոյն։

— Եւ սակայն . . .

— Եւ սակայն, կ՚իմանամ միտքդ, կը մտածես սպաննել զինքը։

— Սպաննեալ Թշնամին մէկ մ՚ալ նեղութիւն չի տար։

— Կ՚ընդունիմ, բայց նա ասկէ ետքը Թշնամի չէ մեզի։

— Մեզի չէ, կը հաւանիմ, բայց ինծի Թշնամի է, չը սկըսաւ նա Թշնամի ըլլալ Թագուհւոյն։ Ուստի միշտ հաստատուն եմ առաջին խորհրդոյս վրայ, սպաննենք։ Գիտցէք, — աւելցուց ձեռքին մէջ ամմի ոստ ունեցողն, որ մի է մեր հասարակաց օգուտը, և ամենքս ալ մի և նոյն վախճանին կը դիմենք։

— Չքեզ մտածէ աւելի, ով Չերտուշդ, — պատասխանեց ներքինի ծպտիկ ունեցող իմաստունն։ Քու անձնական վրէժխնդրութեանդ պատճառաւ պիտի վտանգի մեր գլխաւոր օգուտը, որուն համար միացած ենք։

— Բայց ես կը վախնամ տակաւին . . . . Ըսէ ինծի, ով Սումատ, քանի որ կ՚ապրի նա՝ կրնանք ապահով ըլլալ մեր կեանքը վրայ։

— Եւ երէ մեռնի, կը յաջորդէ ուրիշ մը, աւելցուց մէկէն Սումատ։ Թող որ ապրի մարդկանց մէջ ամենաչքնաղն, և կանգնի իր հայրենի լերանց մէջ գօրաւոր պատնէշ մը Շամիրամայ աշխարհակալութեանց դէմ։

— Այո, — ըսաւ ընկերն, ձեռքին մէջ պապիրի թերթ ունեցողն. — աղէկ կ՚ըսէ Սումատ։ Թէ որ մեռնելու ըլլայ Հայոց Թագաւորն, ով պիտի նպաստէ մեր խորհրդոցը։ Թագուհին պիտի չիմանայ թէ կ՚արհամարհէր զինքը, անմխիթար պիտի արտասուէ, և անշուշտ պիտի փնտռէ ու վրէժխնդիր ըլլայ զինքը սպանողաց։ Այսհով ենք որ պիտի չյայտնուի օր մը եռանձնէից գաղտնիքն, դեռ իրեն վախճանին չհասած։

— Կը տեսնամ, — կրկնեց Սումատ, որ Մանէ իմաստունն իսկ քեզի հակառակ է։ Մտիկ ըրէ մեր խորհրդոյն որ հասարակաց օգտին համար օգտակարագոյնն է։ Վերջապէս ինչ է մեր գաղտնիքն։ Ինչ որ է քուկդ, ով Չերտուշդ, որ մեծաճիպն կ՚աշխատիս ազատելու զՔաղտիս Հուշոյ որդւոց ծառայութենէն։ Այրի ուրեմն և օգնէ մեր խորհրդոյն Հայկայ Թոռնորդին։ Եղո ու գօրաւոր գործի մ՚է նա պատերազմի Բաբելոնի գառոց բռնակալաց դէմ։ Հայք երբեմն Թշնամութեամբ էին Բաբելացւոց հետ, ապա հաշտուեցան՝ բայց միշտ անվստահ էին վրանին։ Հիմա հարկաւոր են, այլ վախնալով չարագունէն, կը պատրաստուին յընդդիմադրութիւն։ Կայծն որ կրնայ բոր-

բոլել զՀուրը, մեր ձեռքին մէջ է, ուրեմն ինչու մարենք զայն անխորհրդաբար։ Շամիրամայ ցասումը, պատերազմ Հայաստանի վրայ. և մինչ ասիկա յարմար առիթ չէ, որուն կը սպասէ հայրենիքդ թօթափելու վրայէն գերութեան լուծը։ Եւ մինչ մեր հասարակաց վիրկութիւնը՝ հպատակ ժողովրդոց այս յուզման վրայ չէ։ Պայմանեմ յիշենք Ջերտուշդ, որուն վրայ երդուընցանք, և գիտցիր որ բազմութեան կամքն՝ ունի օրինաց զօրութիւն։

Այսպէս խօսեցաւ Գանգէսի իմաստունը, և Ջերտուշդ ձեռց գլուխը՝ ի նշան հաւանութեան։

— Ըլլայ, ինչպէս որ կ'ախորժիք, ըսաւ նա։ Երանի՛ թէ ձեր խորհուրդը օգտակար ըլլար հասարակաց գատին՝ որուն կը հպատակիմ և ես։

Այսպէս ըսելով մէկդի քաշուեցաւ։ Նոյն միջոցին Աումատ մօտեցաւ Հայոց թագաւորին, ձռնեցաւ վրան, և շիշով մը շնչել տըւաւ քթէն զօրաւոր հոտ մը, զոր քիչ առաջ հաններ էր ծոցէն։

ԳԼՈՒԽ Թ

ՓԱԽՈՒՍՏ

Նորածին արշալոյսն գունագեղ զարդարեր էր դարձեալ բոլոր բնութիւնը. երկինքէ կամարն առաւօտեան առաջին աղօտ մթութենէն եղեր էր սպիտակ մարգարտագոյն, որ դէպ արևելք կ'ըլլար զմրխտի, և վերջապէս բոցագոյն՝ հորիզոնին վերջին սահմանին վրայ, ուսկից պիտի ծագէր արևն։ Առաւօտեան հեզաշունչ հողմն կը ծածանէր առտուհատ ցօրեանը մեծաւարած դաշտագետնոյն վրայ, և աստ անդ զուարթ դալարութեան ծովուն մէջէն կը բարձրանային դղեակներ, գեղեր ու տնակներ՝ արօտական խաչին նման որ կը տարածուի դաշտին վրայ։

Նոյն միջոցին, երկայնաշար խումբ մը հեծելոց, մեկնելով Բաբելոնի հիւսիսային արուարձանէն, չտապաւ կ'ընթանար գետոյն աջակողմեան ափունքէն, արքունի ճամբով։ Եւ արդէն մօտեցեր էին Լահիրու գեղը, երբ ցօրեկուան աստղն երևնալով հորիզոնին վրայ, կ'ողջունէր նախ Միպարայ պատմական աշտարակները։

Հեծելոց խումբը կը վազէր շտապաւ, և գոգցես կը թռչէր հողմանման, կրելով

ուսերնուն վրայ մեծամեծ ապուդներ. և վայրուն կատարեցից մէջը կը հնչէին նետերուն Աղեուսական պատանի մը կ'առաջնորդէր իրենց, ժպտուն ու հիւծեալ, տխուր ու խռովեալ, այլ միշտ գեղեցիկ։ Գառն մատաղութիւն մը տպաւորեր էր դիմացը վրայ տխրութեան կնիքն, և կարծես չէր ներեր որ անկէց զատ ուրիշ բան մտածէ։ Եւ յիրաւի. վասն զի մինչեւ հետը եղողներն անընդհատ կը զառնային նայելու ու դիտելու վերջին անգամ մ'ալ ձիոց զատակին վրայէն այդ մեծաշէն քաղաքը, որ կը լուսաւորուէր ու միշտ նոր երեսյթ մը կ'առնուր արեգական ճառագայթից աճման հետ, ինքն և ոչ իսկ վտխտատական ակնարկ մը կուտար նոյն կողմնան, այլ ոտքերը ձիուն կողից վրայ ամփոփելով ու սանձը թուլացնելով կը փութար հեռանալու այդ սահելի կամ երկիւղալի տեղէն։ Եւ ոչ իսկ ուշ կը դնէր թէ արդեօք միաբայլ կու գային եռանէն. այլ բովանդակ ուշադրութիւնը ու մտածութիւնը իր վրայ ամփոփած էր, որով տխրութիւնն աւելի ևս կը տիրէր վրան. և չունէր ճամբայ մ'արտաբսելու զայն, այլ յուսահատեալ կը տագնապէր մանաւանդ մտածութեամբը։

Գիւղաքնակ չինականք ու արուեստաւորք որ քաղաք կ'իջնային կամ կը մեկնէին անկէց, կը քաշուէին ճամբուն եզերքը, տեղի տալով հնձելոց, ու կը դիտէին այդ նորօրինակ տեսարանը։ Եւ կը տեսնուէին

հետուէն կանայք ոմանք և աղջկունք որ կը դիզուէին դրանց վրայ՝ տեսնելու այդ հնձելազունդը, որուն դոփիւնը լսեր էին հետուէն։

— Ո՞վ են սոսկք, — կը հարցընէին իրարու։ — Հայկական խրոխտ հնձելազօրն է որ կը գառնայ իր հայրենի երկիրը։ Բայց դեռ երկու օր է որ հասան. շատ քիչ կեցան ի Բաբիլոն։ Իսկ Մալբան, տեսէք, նոյն ինքն է որ ճամբայ կը բռնայ ամենուն. Արա՛ գեղեցիկ, քալէ՛ Արա. կեցցէ՛ յաւիտեան գեղեցկագէմ Մալբան լերանց։ Ճիրաւի կը նմանի Ներսեայ, կատուտակ կամարին Մալբայի։ Բայց ինչպէս խռոված է։ Ինչո՞ւն. ինչէ այդ տխրութեանը պատճառը։ Գուցէ Քիրրատ Արբատայ երկրէն չուտով հեռանալուն համար է։ Բայց ինչո՞ւ ուրեմն չուտով կը գառնայ։ Արդեօք Սենաասրայ վարդերը անուշ չեկան իր հոտառելացը։ Փոյթ չըներ ուշի պատասխաններ մեր ողջունին ու ծախճանչ գովութեանց։ Գառով է այդ պատանին իր ժողովրդեանը նման։ Եւ սակայն ստիպուեցաւ խոնարհելու ու հարկ բերելու Արքատից չքնաղ թագուհոյն։

Այսպէս կ'ըսէր ժողովուրդն։ Իսկ Արա աւելի ևս կը շտապէր քայլերը, առանց միտ դնելու հետաքրքիր ամբոխին և իրենց ծափահարութեանցը և ողջունից։

Ինչ պատահեր է արդեօք, — կը շարունակէր գարձեալ բազմութիւնն։ — Ինչպէս

այս ժամուն արդէն այսչափ հեռացեր է իմկուր Բնչէն իր զօրքերովը որ կը ճեպեն նահէն։

Երբոր զգաստացաւ Հայոց Թագաւորը գետնափոր ճամբուն մէջ կրած այլայլութենէն, տեսաւ իր քովը ներքինի իմաստունը անպատրուակ դիմօք, որ կը դիտէր դինքը սիրալիր աչօք, և հայրենի փոյթ մը կը ցուցընէր օգնելու իրեն։

— Ծերունիդ տուրը, — ըսաւ Ա.րա, տխրութեամբ մը ծռելով գլուխը, — տըրտում է անձս մահու չափ։

— Ա.րիացիր, — պատասխանեց իրեն Սումատ, — մի՛ վհատիր որդեակ։ Մարդն նախատեղծ մեռաւ, այլ դու վերածնար ի վրիպանացդ՝ երիտասարդագոյն, արիագոյն ու զօրաւորագոյն։ Սենաարայ երկիրը ասկէց ետքը մահաւոր սլիտի չըլլայ քեզի։ Ձակատագիրն տեղի տուաւ և ճըշմարտութեան նուիրական աղբերակէն ծըծնեցիր հօս զկենդանութիւն։

— Ա՜հ, — գոչեց պատանին հառաչելով. — ինչ բանի կու գայ ասկէց ետքը։

— Պատանի՛դ, — ըսաւ իմաստունն գորովաձայն, մեղմելով խօսքին ոյժը։ — Մի՛թէ կը համարիս որ աշխարհիս վրայ անոյշ ըլլալու ենք, սիրոյ պատրանքը անգամ մը ճանչնալէն ետքը։ Ինչո՞ւ ուրեմն կը փայլի արևն հաստատութեան կամարին վրայ. ինչո՞ւ արտրիչն վառեց ի մեզ բանականութեան անչէջ լոյսը, որ իր էութեանը մասն

է, Ե՛լ ու քալէ, ո՛վ ամենասիրելիդ արարած Բրահմայի։ Մի՛թէ դու մարդկանց այն կարգէն չես, որոց յանձնեց Բրահմա գաւազան իշխանական, որ հրամայեն մարդկանց և փառաւորեն ու երջանկացնեն զաշխարհ։ Չես սիրեր քու ժողովուրդդ. չես յիշեր Ա.րմաւրայ արքունիքդ ու ծանօթ անձինքդ՝ որ չորս կողմդ առած սլիտի մխիթարուին քեզմով։

— Ա՜յ՛, — պատասխանեց Ա.րա, սիրտը ելած։ Ատուած է որ կը խօսի քեզմով, ո՛վ սրբազան ծերունիդ։ Մենք մեզի համար եղած չենք։

Եւ այսպէս ըսելով կը փորձէր ելլալ գետնէն, բայց չկարենալով տոկալ ծնգացը վրայ, դողալով ընկաւ իմաստնոյն բազկացը մէջ, որ բռնեց գինքը ու ի վեր կանգնեց։

Խմէ՛, որպէս զի զօրանաս, — ըսաւ Սումատ, և թափեց չրթանցը վրայ մէկ քանի կաթիլ տեսակ մ՝ըմպելիք, ապակիէ անօթով մը հանելով գօտւոյն մէջէն։ — Իսկ հիմա, որդեակ, հանգիր սակաւ մի այս նստարանին վրայ, և վաստակեալ մարմինդ զօրացուցած առնդ քնով, մեր մարդիկն ասկէց դուրս կը հանեն զքեզ։

— Ո՞ր տանելու, — հարցուց Ա.րա, ընդդիմանալով մ՝եղած առաջարկութեան։

— Ո՛հ, ոչ թէ առջի իրիկուան սենեակդ։ Անտեսանելի ոգիք որ փախստեան ճամբան բացին առջևդ, փակեցին բոլորովին կորստեանը։ Պիտի արթննաս ու պիտի

Բայց երբ և ինչ կերպով եկեր էր հօն. ինչպէս կը գտնուէր այդ անկողնոյն մէջ. երազ էր արդեօք տեսածն թէ ստուգութիւն:

Եւ երբ այս տեսակ մտածութեամբ կը տագնապէր պատանին, ընդ առաջ ելաւ իրեն Պարէտ ամենայն յարգութեամբ: Ջինուած էր վերէն՝ի վար և պատրաստուած ճամբայ ելլելու:

— Ամենայն ինչ կազմ ու պատրաստ է, — ըսաւ իր տիրոջը:

Ակա նայեցաւ իրեն զարմացմամբ մը. բայց Պարէտ ամենևին չէր նայեր իրեն:

— Ի՞նչ բան պատրաստ է, — հարցուց ապա հետաքրքրութեամբ:

— Ջինուորները, տէր իմ, — պատասխանեց Պարէտ խոնարհութեամբ: Ձիերն պատրաստ են և ձիաւորներն՝ի նիւս երիվարաց են: Ուղտերն կարաւանաբ հանդերձ արդէն իսկ ճամբայ եղած են:

— Բայց . . . Թոթովից Ակա զոզալով, — ինչո՞ւ այս ամեն բաներն:

— Որովհետև . . . պատասխանեց միւն ցաւութեամբ. — եկար այս գիշեր ու այս հրամանը տուիր ինձի:

— Ե՞ս:

— Այո՛ տէր. չես յիշեր: Ձախողանց խոսված՝ «Ելլիր, գոչեցիր, արթընցիր, ով Պարէտ, և արթընցուր մեր մարդիկն ալ: Պէտք է մեկնիլ ասկէց արեգական ծագելէն առաջ. գառնանք յԱրմաւիր, ժամէ մը

տեսնաս գլեզ հօն ուր կ'ախորժիս . . . սիրելեացդ մէջ:

— Սիրելեաց մէջ, — կրկնեց Հայոց Թագաւորն, որուն աչքերուն վրայ արդէն ծանրացեր էր քունն . սիրելեաց մէջ: Բայց դու, ծերունիդ տուրը, կը Թողուս դիս:

— Հարկ է որ Թողում:

— Ուրեմն մէկ մ'ալ պիտի չի տեսնանք դիրար:

— Ալտագան Բրահմային ձեռքն է, — պատասխանեց վհուԹեամբ ներքինի ծառկին իմաստունն: — Գնացիր, որդեակ, և մոռցիր ամեն բան:

Անհետացաւ ծերունին. և երբ Ակա դեռ կը նչդէր Թանձրաքուն, անխօս պահապաններն վերուկին գինքը նստարանով հանդերձ ուսերնուն վրայ, ու դուրս հաննցին:

Երբ արթընցաւ պատանին մահճանդոյն քունէն, գտաւ ինքը գինքը փետրալից անկողնոյ մը վրայ, մեծահարուստ գորգով ու գաղանաց փոխուկ մորթով զարդարուած սենեկի մը մէջ: Կը ծածանէին գլխուն վրայ նարօտ լոյն վարագոյրներ, և պղնձագործ փայլուն լապտերներ կը սփռէին սենեկին մէջ աղօտ պայծառութիւն մը: Սփշած, գարձուց աչքերը շուրս գին մտադրութեամբ, և ճանչցաւ որ իր առջի իրիկուան օթևանն էր՝ Նիվիդի Բնլոյ պատուարէն դուրս, ուր իջեր էր՝ի բնակութիւն:

ճամբայ ելլանք »։ Ես վախնալով որ չըլլայ թէ դժբախտ դէպք մը պատահած ըլլայ, համարձակեցայ հարցնելու թէ ինչ է այդ անակնկալ չուռն պատճառը, բայց պատասխան մը չընդունեցայ։ Այնու հանդերձ կուրօրէն հնազանդեցայ հրամանիդ. և ահա պատրաստ եմ ըստ քու ակնարկութեանդ։

Պարետին խօսած առեն յինքն ամփոփելով պատանին, միտքը կը բերէր նոյն ահաւոր գիշերուան բոլոր ցիրուցան գաղափարները ու դէպքերը։ Ներկայացան աչքին տխրութեան անպատմելի նիւթեր և ահարկու տեսարաններ, որոնք իրրև ամենաուր փուշեր կը խոցէին սիրտը, թակացնալ եղջերուին նման որ ընդունայն տեղ որսորդաց ձեռքէն ղերծանիլ փորձելէն ետքը, կը կենայ յանկարծ, ու կը տեսնայ չորս կողմը խումբ մը որսական շուներ, արշաւասոյր երիվարներ ու ձիգ աղեղներ, որ կը տեղան վրան նետից անձրև մը։

— Ես խօսած չեմ Պարետին հետ. — բայց ինչպէս կրնայ խաբուած ըլլալ այն աստիճան։ Ա՜հ. Սանտի՛ն տուած է այդ հրամանը. կատարուի Թող կամքը։

Այսպէս ըսելով ելաւ աշխուժութեամբ անկողնէն. հագաւ գորշագոյն կարմրագարդ զգեստը. կապեց իր հաւատարիմ սուրը. ամփոփեց մազերը սևագոյն մուշտակէ փետրաւոր գլխարկին տակ, նետեց

չրջազգեստը ուսոցը վրայ, ելաւ սենեկէն և փութաց անդուլներէն վար մինչև դուռը, ուր պատրաստ կեցած էր ձին։ Այս ամեն բաներն առանց խօսելու՝ կայծակնաարագութեամբ։ Հազիւ քանի մը վայրկեան անցեր էր, և արդէն աշտանակը էր նա՛ի ձի, և կ՛ընթանար արշաւակի իր, մարդիկն ետևէն ձգած, դէպ՛ի քաղքին հիւսիսային դուռը։

Այս կերպով մեկնեցան։ Այրա կը մըտրակէր ձին ճեպով, և ոչ ետևը կը դառնար գէթ վերջին անգամ մ՛ալ տեսնելու զԲաբելոն, այն զարմանակերտ քաղաքն՝ զոր մեկ մ՛ալ տեսնալիք չուներ։ Աւերութեան ուքատման խառն զգացում մը, կամ մանաւանդ բարկութեան ու տաղտկութեան՝ կը նեղէր զինքը. ուսկից ազատելու համար, աւելի յանձն կ՛առնուր զգայազրկ երևալ, քմծրած ու ոչնչացած։

Խե՜ղճ մարդկութիւն. ի՜նչպէս գերի է միշտ նոյն իսկ իր պատրանացը։ Բայց պատրանքն միթէ երբեմն կենաց լաւագոյն մասը չէ։ Եթէ սիրտն բացարձակ տէր ըլլար իր անձին, միթէ չէր անապատանար. իրաւ ըզնէ, առանց այս յաւիտենական առթից արտասուաց, որոնց պատճառը մեր կիրքերն են, երևակայութիւնն, ցնորքն ու պատրանքը, սիրտերնիս անապատ միայնութեան մը կը նմանէր։ Աւա՜զ. ճշմարտութիւն է, սիրելն խորհելն կեանքն ու միշտ կրելն։

Նոյն ժամուն եթէ ունէր Աբա մխիթարական բան մը, թէպէտ փոքր ու նիւթական բան, վազելն, արձանն ու առաւօտեան թեթև հովը պատասխան էր իր ձիուն, որ հեզ էր ու առոյգ աշխատութեան, ինչպէս են բոլոր Հայկական ձիերն, համբաւաւորք միշտ իրենց ուժովն ու անհամեմատ երազութեամբը։

Գեղեցիկ է իրաւցընէ ձին, ու արժանաւոր մարդկային սիրոյ։ Ազնուական ու վեհաբարոյ է, ու կը հպատակի սիրով իր տիրոջը հրամանին, հնազանդ ու հաւատարիմ ծառայի պէս։ Կը սիրէ ու կը ծածկէ իր տէրը, բայց մեծարոյ աչքերուն մէջ յայտնապէս կը տեսնուի այդ զգացումը։ Վերազգած և զգայուն բլլալուն, ոչինչ բան մը կը խռովէ զինքը, կը բարկացնէ, անկել կու տայ ականջները և՛ի գոռ կը հանէ բոլոր մարմինը։ Բայց խօսք մը, միայն ձայն մը, թեթև խրախոյս մը, յաղթել կու տայ ամէն երկիւղի, կը չարժէ դլուխը, կը տնկէ բաշերը, և կը սկսի պիտի անձանօթ վտանգին դէմ։ Բարեկամ է մարդոյ եթէ՛ի յաջողութեան և եթէ՛ի ձախորդութեան. կ'իմանայ արտին խռովութիւնը կամ ուրախութիւնը և բոլոր զգացումները, կը մասնակցի կրկնը ցաւոցը ու ցասմանը, և չի սրտնչար վայրկենական անզգուշութեան մը դէմ, որովհետև զինուէ անոր զգացած տագնապը։ Կը կրէ ամէն նեղութիւն, յանձն կ'առնու ամէն վը-

տանգ, որովհետև նոյն բանին մէջ կը տեսնայ իր տէրն ալ։ Կը դիմագրաւէ արութեամբ՛ի մահ, և կ'ընկնայ վաստակաբեկ ու սիրալից իր սիրոջը սիրոյն համար։ Վերթալիր ակնարկ մը բաւական է դինքը վառ ձառերելու, և եթէ թեթև մը չոհս քրտնաթից ու արիւնալից վիզը, մկկէն կը քաջալերուի։

Վազէ, սլացիր Տիզլատ, կարէ ճամբան, վեհաբարոյ արարած։ Տխուր է աչքդ այրատեսան լերանց մէջ ձմեռուան գիշերի նման։ Բարեբոնէն շատ հեռու կրնայ հանդիստ տալ մարմնոյն տակաւ մը, բայց սիրտը և ոչ վայրկեան մ՛ունի հանգիստ։ Շատ աւելի հանգիստ էր սիրտն երբ Մաժակայ և աւտրատու Տանեբանից փախստական գնդից դէմ պատերազմի տարիր գինքը։ Վազէ, սլացիր Տիզլատ, կարէ ճամբան. վասն զի սէրը է որ այսօր կրկին ճամբայ ընծայ։ Քիչ մը հանգչելէն ետքը իմ գիւղը, հեծելազօրն պիտի չարունակէ ճամբան առանց կենալու մինչև Ընբեցոց որմունքը։ Իսկ վազդ Վազը պիտի հասնիք Մխիթարեանց սահմանը, ուր ոչ մի հեծեալ Բարեբոյն կրնայ հասնիլ ձեզի։ Վազէ սլացիր։

Կը թռչէին ձիերն փոշոյ ամպոց մէջէն, միշտ աւելի հեռանալով Բարեբոնէն։ Գեղեցիկ էր բաղարն ու մեծաշէն. փայլեցուն նորածագ արեւուն ճառագայթէն տակ։ Ճշմարիտ դրախտ մ՛էր բնակրութեանց, բարձրացեալ հսկայական կամարաց վրայ,

Ի փառս և Ի պարծանս Բնիլոյ։ Ամբաւ պեղեցիկ էր քաղաքն ու հոյաչէն, և մի բերկրութեամբը բոլոր այն ամեն ժողովրդոց համար՝ որ կը դիմէին հոն. բայց նոյնպէս պիտի չըլլար ասկէց ետքը իր պեղեցիկ քաղուհւոյն համար։

Նոյն օրը, ըստ սովորութեան, կանուխ երեր էր Եամիրամ անկողնէն։ Բնութեամբ կանուխ էր նա, բայց կերպն այրական, և դիտէր միացնել կանուխ կենաց պէտքերը պատերազմի գինեգործ վաստակոց ու ախորժանօք Հոգոց հետ։ Լուսոյ մարմինը ջինջ ջրով, և ամփոփելով մազերը, մազերը՝ որ կը փայլէին առտուց պեղեցկութեամբ և հատուածեալ ամոյ խոհակառութեամբ, կանչեց իր պաշտօնեայներըը, խորհելու պետութեան կարևոր գործոց վրայ, և լսելու թղթակրաց լուրերը որ հասեր էին նոյն գիշեր հեռաւոր կողմերէն։

Բայց նոր ու քաղցր Հոգ մը կը տագնապէր գինքը։ Լսեց աճապարանօք յաջող լուրերը, առաւ կարևոր հրամանները, և առանց գժուարութեան ներուժին չնորհեց մէկ քանի յանցաւորաց, և ամենեին ապականջ չի կախեց այն երկայն գոհութեանց, զոր կը հաղորդէր իրեն գրագիրն թէ քանդակած ըլլան նահանգաց կառավարիչներն նոր կրճեայ վրայ՝ մեծարու բարեպաշտութեամբ։

Վերջապէս մեկուսանալով գարձեալ իր

ներքին սենեակը, սկսաւ գարդարել նորէն իր բնաւոր գեղեցկութիւնը։ Ազատհով չէր իր անձին վրայ, ինչպէս երբեմն, որուն կը վկայէր նաև իր սիրան։ Թէպէտ հայելին կը կրկնէր տակաւին իր մանչպերճախօսութեամբն թէ « գեղեցիկ ես », բայց արբշռացարմ սիրին կարծես գոհ չէր հայելւոյն այդ մարդահաճոյ վկայութեանը։ Առաջ աչօք կը սրանար տրամութեամբ իր կորուսեալ մանկութեան օրերը և կը դողար, մօտ և դրեթէ ներկայ կամ ապագայ կրելիք խանդարմանը վրայ։ Սակայն դեռ գեղեցիկ էր Սեննաքրայ նախանձելի վարդենին. այն հասակի մէջ էր՝ որ լրումն է գեղեցկութեան, վասն զի թէպէտ յարդի է կոկոնն, սակայն ծաղիկն աւելի նա կը փայլի ցօղոյն վրայ, և հետևալի հոտովն կը գարմանայ։

Սալամբ, նաժշտաց մէջ ամենասիրելին, Արտաւ աշխարհին թիւառիկ գուսանն, մտանենալով քաղուհւոյն, կասկց պարտնոյին վրայ մարդասպանց մանկան մը, և ժպտելով իր սիրնոջ պատկերին վրայ որ կը ցոլար հանդիսակաց պղպջաւոր փայլուն սկաւառակին մէջ, ըսաւ.

— Տիկինդ իմ, չկայ աշխարհս վրայ քան գրեթ գեղեցկագոյն ուրիշ մը։

Ամրժեցաւ Եամիրամ այդ գովութեանը, վասնզ ըլլալով բազին սրտին անկեղծութեանը վրայ։ Ետքը ժպտելով գլուխը, և հառաչելով սիրտ ու խանդարհ ձայնով, պատասխանեց.

— Ա՛հ, տարիներն, Սալամ, տարիներն կը տանին, և ծանրանալով վրանիս անխնայաբար, կը գողանան մեզմէ մանկութեան վազանցուկ պարծանքը։

— Ինչ կ'ըսես, Թագուհիդ երկրի և սրտի։ Կը տանին տարիներն, բայց իրրև բարերար ոգիներ, ամէն մէկն նոր շնորհք մը կը յաւելուն վրադ։ Չես գիտեր որ ամէնքը կը ցանկան քեզի. ինչպէս ժողովուրդն անցած աշօր կը գիտէ զքեզ, և պարմանոց ձայներ կը լսուին ուսկից որ կ'անցնիս։

Նաժշտին այդ խօսքին վրայ չառաջադունեցաւ Եամիրամ։

Ա՛հ, գեղեցի՛կ երեւնալ ամէնուն, — գոչեց նա հաճութեամբ, ահա այս է որ կ'ուրախացնէ գիս։ Բայց մէկ, մէկ մը միայն Թագաւորէ վրաս։

— Կը սիրե՞ս զա՛, ո՛վ տիկին։

— Կը սիրեմ, այո՛, և սիրուած եմ փոխադարձ, ոչ արքունի Թագիս համար, այլ անձիս համար։ —

Նաժշտին միտքն սպացաւ մէկէն Միլիդոյ մեհեանը, ուր հանդիսեր էր Եամիրամայ հետ չքնաղ պատանւոյն։ Սալամ ընկերացեր էր նոյն գիշեր Թագուհւոյն յայցելութիւն նուիրական մեհենին, որով առիթ ունեցեր էր ճանչնալու Հայաստանի Թագաւորական պատանին։

— Իրաւցընէ, — բաւ նաժշտին, — եթէ կայ մէկ մը որ արժանաւոր ըլլայ քեզի, անտարակոյս լերանց չքնաղագեղ Մալբան է։

Ա՛հ, — գոչեց Եամիրամ զարմացմամբ, — կը ճանչնա՞ս զինքը։

— Նկէ, տիկին, — Բոթովէց նաժշտին պատասխանեաց, — Աչքերս . . .

— Տեսա՛ն, — ընդհատեց Թագուհին սիրալիր ժպտուն, և հանդարտեցուց խռովեալ նաժշտը. — տեսա՛ն, և տեսա՛ն յանցանք չէ։ Կ'ըմբռնեմ, թէ որ ես առաջին տեսութեամբ սիրեցի զինքը, արդեօք վճռանա՞ր եմ որ Սալամ արժանի համարած ըլլայ զինքը իմ սիրոյս։

— Ո՛վ տիկինդ իմ, իրաւունք ունիս, աւելցուց Սարայ Թխատիպ դուստրն, ծրնրադրելով ու համբուրելով Եամիրամայ ոտքը։ Կը կրկնա՛ նա յանձին Սին Աստուծոյ պատմա գեղեցկութիւնը, որ է Աստուած բարերար, լուսատուիչ գիշերոյ. և անշուշտ սիրան ալ համեմատ պիտի ըլլայ գիմացը գեղեցկութեանը։ Թագուհիդ փառաց, կեցցես յաւիտեան բարերշանիկ կենդանութեամբ։ Հաշտ է քեզի հետ Միլիդոյ Ձարրանիդ, որուն կենդանի պատկերն ես երկրիս վրայ։

— Գնա՛, սիրելիդ իմ Սալամ, և Աստուածք լանն մաղթանացդ։ Գնա՛. և Հարբ ներբինապետն Ճանուցանէ Հայաստանի Մարքային որ Թագուհին կը սպասէ իրեն։

Եամիրամ իր յարկին մէջ առանձնացած՝ որ զարդարուած էր մեծահարուստ բազ-

մագոյն մարմարիոնով, ալաբաստրէ նկարեալ տախտակներով, ջրոյ ցայտերով և ուռենեաց հաճոյական առուներով, կը սպասէր չքնաղ պատանուհին։ Նստած էր ինքն մեծագին ակամբք պրուազեալ ապառնոսէ գահու մը վրայ, և շնորհալից այտը գողտրիկ ձեռացը մէջ ամփոփած իբրև յենարան մը գործելով գլխուն, կը դիւարճանար մտքէն, և գոգցես կանխաւ կը վայելէր իր սիրելին։ Եւ յառաջելով մէկ մը տածութենէ՝ ի միւսն, միջամուխ կ'ըլլար ապագային մթին գաղտնեացը, և կ'երազէր ուրախութեան ու երջանկութեան անհամմատ օրեր։

Արեգական սիրելագոյն աշխարհաց մէջ տեսակ մը տունկ կայ, եզական իր սեռին մէջ, որ ծնանելով յանկրդին տեղւոջ, հապիւ կը հայթայթէ իր անունդն, ւսան զի երկիրն և օդն կը զլանան իր պէտքը։ Այս տունկն մեղմաբար աճելով, կը գանձէ իր շուքմարանին մէջ ամենընտիր հոգ մը. քիչ կը բարձրանայ, բայց չորս կողմը մեծ ընդարձակութեամբ պարարտ լայնատերև ոստեր կը սփռէ, որ կը զօրանան կենսական հիւթերով. մինչդեռ միւս տունկերն թէպէտ քիչ բանի կը կարօտին, սակայն շուտով ալ մի և նոյն երկնից տակ կը ցամաքին։ Այդ տունկը ազնուական նպատակ մ'ունի, այսինքն կը ժողովէ ցրուելու համար. և յիրաւի, այնչափ տարի ծաղուկ գործունեայ կեանք մ'անցընելէն ետքը, կը ծլի ու կը բարձրանայ իր ծոցէն ցօղուն մը. որուն գագաթը շուտով կ'արձրկէ փունջ փունջ ծաղիկներ, պարծանք անապատի և մխիթարութիւն ուղեւորին, որ տեսնալով զայն հեռուէն՝ բարձրացեալ աշխատալից ճամբուն վրայ իբրև բարեկամ փարոս մը՝ կը քաջալերուի։ Այնչափ աւելի գեղեցիկ է այդ տունկն, որչափ որ տաժանելի եղած է իր կեանքն։

Այսպէս է ահա մարդկային տունկն ալ. կ'աճի, կը մեծնայ ու կը զօրանայ արդիւնաւորելու համար ծաղիկ մը։ Եւ զարմանի ու գեղեցիկ է իր աճումը, վասն զի ամենայն ինչ կը ժպտի իր առջին. մեծութիւն, պատիւ, զօրութիւն ու ճոխութիւն, աւելի ևս փառաւորելու այդ մարդկային տունկը։

Ուրախ էր Շամիրամ. Միլիոնդա Զարբանիդ երջանկացուցեր էր զինքը ուզածէն աւելի։ Իր սրտին համար սահմանուածն մարդկանց մէջ ամենէն գեղեցիկն էր, վեհանձնը ու քաջը։ Սակայն միտքը կուգար Սանտիին տխուր յիշատակը, որուն գերբախտ մահուանը համար յանդէտ պատանւոյն յանդուգն խօսքերով յանդիմանուեր էր։ Բայց ոչ այնչափ անոր՝ որչափ ռամիկ մարդկան անսանձ չարութեանը վրայ կը վշտանար, որ պատրաստ է հատուցելու մէկէն մեծամեծաց վրայ խօսուած պզպարութեանց, քսելու վրանին ամէն տեսակ ախտ, և յանկրաւ պարտական

համարելու ամենայն տեսակ եղեռան։ Ոչ միայն ինքը չէր Սանտիին մահուան պատճառը, այլ և ոչ մտածեր կամ խօսեր էր դայն։ Յիրաւի, ինքն ուրիշ յանցանք չուներ Սանտիին մահուան մէջ, բայց եթէ, որուն գուցէ շատերն ալ կրնային զինքը ամբաստանել, որ գնդացիկ էր, զօրաւոր ու փափաքելի ամենուն, կամ երիտասարդական անխորհուրդ սիրով, և կամ փառասիրական չափազանց մտածութիւններով։

Իրաւցընէ, ինչ էր Սանտիին դէպքը։ Բղնունեաց պատանի երգիչն փառասիրութեամբ վառուած՝ նկեր էր Բաբելոն, ընդունուեր էր սիրով արքունեաց մէջ, և երգեր էր Ներրովթայ ցնդին, բայց աւելի Տայգետոյ չքնաղագեմ դաշտեր փառքը, որ Ակագոնիայէն Սենաարայ երկիրը նկեր էր, որպէս զի հարանանալով Ինոսի, ժառանգէ Ներրովթայ փառաւոր գահը։ Լաւ իմացեր էր Շամիրամ որ Հայ պատանւոյն աչքերը իրեն ուղղուած էին. բայց ատիկա նոր բան մը չէր ալլալուն, պէտք չէր որ օտարոտի բան մ՚երեւար իրեն. սակայն կը կեղծէր որպէս թէ բան մը չի գիտնար։

Թէ ինչ կը մտածէր պատանին և ինչ կը յուսար իր նուանդուն երգերովը, չէր գիտեր Շամիրամ, և ոչ իսկ վերջէն կրցաւ բան մ՚իմանալ. վասն զի իրիկուն մը հեռանալով քովէն, մէկ մ՚ալ չի դարձաւ։ Իր անակնկալ մահուանը լուրը մէկէն տարածուեցաւ. Սուսաննա Թագին մէկ քանի

ձկնորսներն գտեր էին անոր դիակը Եփրատայ խորշերուն մէկուն մէջ արգելեալ՝ի կնիւնս, զոր իմացուցին մէկէն Թագուհւոյն, և յանկարծ մեծապէս վշտացաւ այդ ձախորդութեան վրայ։ Ի՞նչպէս պատահեր էր այդ ցաւալի դէպքն, արդեօք նախանձո՞ւ թէ թշնամութեան ընծայելու էր զայն։ Այդ անհմանալի գաղտնիք մը, զոր Շամիրամ իսկ չուզեց քննել, վախնալով որ չըլլայ թէ սաստիկ փոյթ ցուցընելով պատանւոյն վրայ, կասկած մը տայ այլոց։ Բայց այն բանն ուսկից հրաժարեր էր չի վերսաուելու համար, եղաւ մանաւանդ՝ի վնաս իրեն։ Անլո՛ւր դրպարտութիւն։ Բայց Հայոց Թագաւորն, զոր կը սիրէր ինքը՝ի սէր եռանդուն, միթէ համոզուած չէր իր անմեղութեանը վրայ։ Ըլ երդուընցա՛ւ նոյն ինքն Թագուհին, յանուն Ծայրագոյն Դից, յանուն իր ինքնակալութեանը, յանուն իր պատանի որդւոյն, միով բանիւ յանուն այն ամեն բաներու՝ որ մարդու մը համար նուիրական է աշխարհիս վրայ։ Եւ այսպիսի երդմունքէ մ՚ետքը, պէտք չէր որ հաւատար պատանին Շամիրամայ խօսքերուն։ Եւ. միթէ հաւատալ չի ըլլար։

Եւ սակայն այս մտածութիւնը կը գառնացնէր ու կը վշտացնէր զԹագուհին նոյն ժամուն իրր նախազգեցութիւն մ՚ապէտից։ Հեռացուց մտքէն և աւելի ուրախ բաններու դարձուց մտածութիւնը։ Սկըսաւ հա-

մրել Աբդային քայլերը, որ ապահով միաբը դրեր էր թէ ճամբայ ելած է իրեն գալու։ Խաբէական չոյս։

Նոյն վայրկենին Հուրք ներքինապետը երևցաւ իր առջին։

Խռոված էր նա և այլայլած, և կարծես անհաճոյ լուր մը կը բերէր։ Իրաւցընէ այդ առաջին անգամն էր որ Հուրք կը ներկայանար Թագուհւոյն առանց կարևնալու ըսել. «Հրամանդ կատարուեցաւ»։

Տեսաւ Շամիրամ ներքինապետին այլայլութիւնը ու խռովեցաւ։

— Ո՞րեմն ինչ լուր. — հարցուց Թագուհին։

— Յաւիտեան կեաց, ով դչխոյ. — ըսաւ Հուրք, Թաւալելով յերկիր, — Հայոց Թագաւորը իր սենեակը չէր։

— Ա՜հ. թերևս արքունիքէն դուրս եղած է գործանաց համար. . . — աւելցուց Շամիրամ անորոշակի, կէս մը հարցընելով, և կէս մ'ալ մեկնելով եղածը։ —

— Նախասենեկաց մէջ հսկող ներքինիք անշուշտ տեսած պիտի չըլլան դուրս ելլալը, — պատասխանեց Հուրք յարգութեամբ, առանց շատ համոզուելու ըսածին։

— Ինչ է քու կարծիդդ, — հարցուց Թագուհին. — ինչպէս կը մեկնես հօն չըլլալը։

— Ըսածիդ պէս եղած պիտի ըլլայ, ով Թագուհիդ իմ. կարող չեմ ուրիշ մեկնութիւն տալ. ներքինիք կ'երդնուն. . .

— Հօս գան ամենքն ալ. — ընդհատեց Թագուհին. — պարզելով սրտին խռովութիւնը։

Հուրք մեկնեցաւ յարգութեամբ, և Թագուհին վար իջնալով գահէն, տագնապած վեր վար կը չափէր սենեակը։

Քանի մը վայրկենէն վեց ներքինիներն որ պահապանութիւն կ'ընէին գիշերը, նկան Շամիրամին առջև և գոռալով ոտքն ընկան։

— Հայոց Թագաւորն, — հարցուց Թագուհին ցասմամբ ու դառնութեամբ։

— Թագուհիդ ամենազօր, յաւիտեան կեաց։ Հսկեցինք բոլոր գիշեր մեզի սահմանուած իրաքանչիւր ժամերուն, և մեզմէ ոչ ոք տեսաւ Հայոց Թագաւորին իր խուցէն ելլալը։ Եւ մինչև այս ժամ դուռը միշտ փակ մնաց, և չի համարձակեցանք առանց կանչուելու ներս մտնալ։ Հուրքին հրամանաւը քիչ առաջ մտանք ներս, բայց պատանին հօն չի գտանք. փնտռեցինք ամեն կողմ, այլ վայրապար։ Ի՞նչպէս կրցաւ արդեօք դուրս ելլալ առանց տեսնուելու, մինչդեռ դուռներն փակ էին և որմունքն անարատ։ Անտարակոյս կամ կախարդական գիւթութիւն մը կայ բանին մէջ, և կամ Նիսրոք՝ի վեր առաւ գինքը երդիքէն իր զօրաւոր թևոցը վրայ։

— Լաւ կ'ըլլայ որ ըսէք թէ քնոյ սեաստեսակ հոգին թևատարած փակելով ձեր աչքերը, ծաւալք անհատատարիմք, տե-

սած չէր պատանին, որ եղբայրով խուցէն
տեսած պիտի ըլլայ զնոյզ գետնատարած
իրրև գիւնհարեալ։

— Թագուհիդ ամենազօր. . .

— Բաւական է։ Հուրը, արդ անհատա-
տարիմ մարդիկը պահպանութեան տակ
դիր։ Քննէ սոսդը. թէ որ սուտիւն է
խօսածնին, ձգուին առիւծուց փոսը։ Այս
է հրամանս, գնացէք։

Վախնալով ու սաստիկ դողալով ոտք
եկան սրտաբեկ, և գնացին լռութեամբ
Թագուհւոյն առջևէն։

Շամիրամ մնաց վայրիկ մ'առանձին,
չանթեր արձրկելով աչքերէն։ Գնացեր,
գնացեր էր պատանին, առանց իրեն ակն-
արկութեանը սպասելու։ Ա՛լ պէտք չէր
հաւատք ընծայել ներբինեաց առաստելնե-
րուն. ոչ թէ կախարդական զօրութեամբ
աներևութացեր էր Հայոց Թագաւորն իր
սենեկէն, գնացեր էր. բայց ինչո՞ւ մոռցեր
այդ աստիճան իր սիրելին։ Իր սիրելին։
Կրնար արդեօք դեռ այնպէս կարծել։ Պա-
տանին որ պէտք էր սպասէր անձկու-
թեամբ, համբերութեամբ ու յարատևու-
թեամբ իրեն հրաւիրանացը, եղեր անե-
րևութացեր էր յանկարծ, գուցէ քանի մը
ժամէ՛ի վեր, առանց մտածելու գինքը, և
ոչ իսկ փախստեան հեռեւանքը։ Ինչպէս
մեկնիլ այս գործէն. կամ խենդ էր նա և
կամ ապերախտ։

Ժամերն կը սահէին, և պատանւոյն վրայ
ամենևին նոր լուր մը չկար։

Ինչպէս որ վիրաւոր մատակ առիւծն
կ'առանձնանայ՛ի խորս անտառին լզելու
իր ընդունած վէրքը, ուր գուցէ կը մեռնի
ալ, և երբեմն երբեմն բարձրագոչ մռընչ-
մամբ կը յայտնէ կրած ցաւոցը սաստկու-
թիւնը, սպառնալով արիւնախանձ վրէժ-
խնդրութիւն իր որջին անզգուշաբար մո-
տեցողին, նոյնպէս և Թագուհին փակուե-
ցաւ իր ներքին սենեկացը մէջ, փարատե-
լու անտեսաբար կրած նախատանացը ցա-
ւը ու ամօթը։ Բարկութեան ճայթումը ալ
պիտի չի յապաղէր շատ։

Ժամէ մ'ետքը, Նինուաս կ'ուզէր իր
մայրը տեսնալ։ Թագապանծ պատանին
սովոր էր ամեն օր այցելութեան երթա-
լու իր մօրը, բայց շատ անգամ ինքնակա-
լութեան գործերն չէին ներեր Թագուհւոյն
նստելու երկարատեն խօսելու իր սիրելի
որդւոյն հետ։ Այլ Նինուաս առջի օրը ա-
մենևին տեսնուած չէր արքունեաց մէջ. և
ոչ իսկ գուցէ նոյն օրը կը փութար երևե-
նալու, թէ որ իր խմաստուն ուսուցիչն
Զերտուշդ տեսնալով գինքը Գամերայ ար-
մատենիներէն դարձած, և լսելով ճամբան
հանդիպածները, չի պատուիրէր շուտով
երևնալու իր մօրը։

Շամիրամ տեսնալով իր որդին, զգաս-
տացաւ և սիրով ընդունեցաւ գինքը։

— Ինչ ունիս մայր, — հարցուց Նի-
նուաս, տեսնալով մօրը ըրած ճիգը ար-
տաքուստ ուրախ երևնալու համար։

— Ոչ ինչ, իմ Ալինուա, — պատասխանեց դժբախտ Թագուհին, դողովանօք մը սեղմելով որդւոյն ձեռքը։

— Ո՛հ, ոչ. բան մ՚ունենալու ես, — կրկնեց նորէն Ալինուա։ — Դէմքիդ վրայ դառն խորհրդոց հետքեր կը նշմարեմ. ձեռքերդ այնպէս տաք են՝ որպէս թէ ջերմ ունենայիր։

— Մի՛ մոռածեր այդ տեսակ բաներ, — ընդհատեց Թագուհին, ամփոփելով ձեռքը։ — գիտնաս որ բան մը չունիմ, չունիմ բան մը։ Տէրութեան հոգերն շատ ու բազմատեսակ են, և փառաց Թագն իսկ ունի երբեմն իր դառնութիւնները։ Պիտի Թագաւորես օր մը, սիրելիդ իմ, և այն ատեն. . . . . Բայց ըսէ, ուսկից կու գաս այդպէս փոչիով։

— Ա՛հ, ներէ մայր, — գոչեց նա։ — Դեռ հիմա իջայ ձիէն, և անհամբեր տեսնալու մայրս... — Գիտեմ, — աւելցուց, ընդհատելով առաջին խօսքը, — երէկ չի գրկուեցանք միատեղ. . .

— Գէշ եղաւ. — աւելցուց Եամիրամ, համբոյր մը տալով որդւոյն ճակտին։ — Շատ հեռու կը պտրտիս յարբունեաց, ով իմ Ալինուա։ Երէկ, օրինակի համար, հանգիստաւոր օր մ՚էր, և դու մօտս չէիր ընդունելու Ասմաւրայ հարկատու հիւրը։

— Ա՛հ, այո, այս առաւօտ տեսայ զինքը, — ըսաւ պատանին ցաւած սրտով։

— Ո՞ւր, — գոչեց Թագուհին։

— Լահիրու գեղէն քիչ անդին, — պատասխանեց Ալինուա, առանց միտք դնելու մօրը կրած այլայլութեանը ու տագնապին։ — Հեծելազօրն կը Թուէր հազմանման։ Հայաստան ունի կարիճ ձիեր ու ձիաւորներ, բայց շատ գոռոզ ու ամբարտաւան Թագաւորներ։

— Ի՞նչպէս. ինչո՞ւ արդ կերպ կը խօսիս։

— Այո՛, շարունակեց պատանին. — առջևէս անցաւ և ոչ արժանի համարեցաւ ակնարկ մը տալու, Թէ և ժողովրդեան աղաղակն կ՚իմացներ իրեն իմ ով ըլլալս։ Ի՞նչ է հարկատու Թագաւորի մ՚այդ գոռոզութիւնը։ Եւ միթէ Ալինոսի որդին չեմ։ Բայց ինչ ունիս մայր։

Ալինուասայ հարցմունքն անպատճառ չէր։ Իրաւցընէ Եամիրամ կը նուաղէր։ Զօրութիւնն զոր չուտով յինքն ամփոփեր էր՝ դէմ կենալու անակնկալ հարուածոյն, պակասեցաւ այդ կարևոր վայրկենին, և ընկաւ գահուն վրայ նուաղեալ և այլայլեալ։

Ա՛յս կերպ մեկնեցաւ ուրեմն, կ՚ըսէր Թագուհին։ Ա՛սկէց աւելի ծանր նախատինք չէր կրնար ընել ինձ։ Խոր գիշերուան մէջ երբ ներքինիք կը ննջէին Թանձրաթուն, ելեր է նա տեղեկէն, փախեր արքունիքէն, դիմեր Նինվիդի Բնչայ պատուարը, ժողվեր է իր մարդիկը ու հետացեր Խաբելոնէն յառաջ քան զարշալուսն։ Ի՞նչպէս և երբ կրցեր է մտածել այդ փախուստը։

Աստուածակոյս հօն, ընթրեաց սանն, իմ աղջիս, երբ պղտցնալ կը դիտէի գինիը, կարդալու դիմացը վրայ սրտին գգացումը։

Ինչպէս կրցեր է նա այդ աստիճան կեղծաւորել. — «Վաղը, ըսեր էր իրեն Թագուհին երբ կը հրաժարէր, վաղը ծանր բաներու վրայ պիտի խօսիմ հետդ »։ — Իսկ պատանին հառաչանօք մը հարցուցեր էր. — «Թագուհին պիտի խօսի հետս վաղը ». — « կը տհաճի՜ս. » — « Ո՛հ, ոչ. կը յաւելուր մէկէն. Ա՛ստսային խօսքերը քաղցր են սրտիս ». — Բայց կը կեղծէ եղեր։ Կը կեղծէին ուրիշն աչքերը, կը կեղծէին խօսքերը, կեղծ էին և հառաչանքը։

Որուն ուրիշն և ինչ բանի տակէ նոքը հաւատք ընծայել երկրիս վրայ։ Ձմարիտ է եղեր ուրիշն որ կան աշխարհիս մէջ այնպիսի մարդիկ որ օձանման իրենց կը ձգեն անփորձ սրտերը, և անյագութեամբ ընտրեր ձգելէն ետքը, մեռցուածը անարդանօք մէկդի կը նետեն։ Գերագոյն Դիք կը տեսնան ու կը լռեն այսպիսի անիրաւութեան մ՚առջեւ։

Եամիրամ չէր մեղադրեր պատանւոյն չափազանց հլութիւնը։ Ա՛յնպիսի փառաւոր հանգէսն, մեհեանն, աղօթից տեղն, իր գերմարդկային գեղեցկութիւնը, պատանւոյն իրեն հաւնիլը, թագաւորական արիւնն, հոգւոյն եռանդն՝ որ անկեղծ կ՚երեւար իրեն ձգնդեան լեռանց ձիւներուն նման, կերպին բարեձեւութիւնը, նուիրա-

կան երդմունքն, այս ամէն բաներն միաւորեղ գալով, համոզեր էին գԹագուհին տեղի տալու։ Եամիրամ, այն զօրաւոր կինը՝ որ ուրիշ ամէն առթից մէջ գիտցեր էր հրամայել իր անձին, ալ ինքն գինքն Հայոց Թագաւորին ձեռքը Թողեր էր։

Եւ հապա թէ Թողեր էր՝ մտածեցաւ։ Ա՛կէց աւելի ինչ բանի կրնար ապաստել։ Անարգուեր էր իր անձը, անարգուեր և Թագուհւոյ մեծավայելչութիւնն արքունեաց և նոյն իսկ որդւոյն առջև։ Իր որդւոյն մանաւանդ, որ չի գիտնալով եղածն՝ մահաբեր հարուած մը կուտար իր մօրը։ Խնդճ Եամիրամ, ինչպիսի՜ բարձրութենէ՛ վար խոնարհեցար։

— Ոչինչ, ոչինչ. — կը պատասխանէր իր որդւոյն, զոդոջ ձեռօք բռնելով գահուն երկու կողման իրեւ նեցուկ հաստատուած թևաւոր առիւծունքը։

— Ոչինչ պատահար մ՚է. . . կ՚անցնի. մի վախնար. . .

— Կանչեմ՝ նաժիշտները,— կը շարունակէր պատանին անձկութեամբ։

Բայց Եամիրամ զգաստացեր էր արդէն և ոտք ելեր, զոռոզութեամբ մը շարժելով գլուխը։

— Ոչ, որդեակ իմ։ Ինչու կանչես նաժիշտները։ Հուրք գայ ու կանչէ պաշտօնեաները՛ի ժողով։ Գնա՛ և ամուր բռնէ սիրտդ, որպէս Նինոսի. — շարունակեց Եամիրամ, համբոյր մը տալով որդւոյն

ճակտին, — Սուրբ պիտի նստի Հայաստանի իր յիմար թագաւորաց յանդուգն գոռոզութիւնը։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Աստրայ բանակէն

Աղուքան ամսոյն քսաներորդ հինգերորդ օրն էր ի Հայս, զոր Բարելացիք Մունա, կամ՝ ամիս ձեռաց կ՚անուանեն, նոյն ամսոյն մէջ երկրին բերքը հաւաքելնուն համար։

Ուրեմն ամիս մ՚անցեր էր մեր պատմած վերջին անցից վրայ, և Այրարատայ բազմաբնդուն հովտաց մէջ կը պատրաստուէր չինականն ի հունձս, վասն զի հասկերն չատոնց ատոքացեր էին հրատոչոր արեգական ճառագայթից տակ։ Բայց գուարթ չէր չինականն, ինչպէս սովոր է այս տեսակ առթից մէջ, երբ հարիւրապատիկ արդիւնաւորած կը տեսնայ իր աշխատութիւնը։ Հնձողաց գուարթ երգոց արձագանգն չէր լսուէր ի լերանցամէջս՝ բազմելով հանդստեան ժամերուն դիզապէզ որայից մէջ, այլ խորին մտածութեան մէջ կը տեսնուէին, և կ՚աճապարէին անսովոր փութով ի վաստակ։ Մինչ այսպէս չէր ներ չինականն, երբ կը տեսնայ օդոյ մէջ ամպոց խառնակութիւնմը ու մերձաւոր փոթորկի պատրաստութիւններ, ժողովելով չտապաւ ցորեանը և ամբարելով ի շտեմարանս։

Բայց ինչ տեսակ էր արդեօք հօրիզոնին վրայ երևցած ամպն որ Դարպասէն մինչև ի Նահիր, և Մծուրքէն մինչև ի Միլիդիա, որչափ որ ընդարձակութիւն ունի Հայաստան ի հիւսիսոյ ի հարաւ և յարևելից յարևմուտս՝ խռովեր էր զամենքը։ Ի՞նչ կը նշանակէր անդէորդաց այն բազմութիւնն՝ որ խումբ խումբ կը տանէին իրենց ձիերը դէպ ի Վանայ ափունքը, իսկ զարբիններն ինչո՞ւ կ՚երագէին իրենց հարուածը հրացեալ սալին վրայ՝ գործելոյ պողպատիկ սուրերը ու նետեր։

Ի սկզբան անորոշ ու երկբայական ձայն մ՚ելլեր էր, և ապա հաստատուելր էր թէ մօտ օրերս պատերազմ պիտի ըլլայ դաշտագետնոյն Ժողովրդոց հետ։ Աքքատ լռութեամբ պատերազմի կը պատրաստուէին, կը կոչէին ի գինուորութիւն հեռաւոր աշխարհաց մարդիկը, կ՚ամփոփուէին դէպ ի հիւսիս ընդ մէջ Սիպարայ և Գուդիրայ, ի վեր նետալով քան զԵփրատ։ Ո՞ր կը դիմէին ուրեմն այնչափ բազմաձեռն գնդով եթէ ոչ Հայաստանի վրայ։

Ակնէց զատ, անցեալ ամսոյն վերջերը Հայաստանի պատանի թագաւորն իր արքունիքն գառնալով, ծանր ու գառն մտածութեանց մէջ էր, չարագուշակ դիպաց նշաններ տալով։ Եւ տարածուեր էր ժողովրդեան մէջ թէ հազիւ փախած ըլլայ Բաբիլու հիւրանոցէ պարապէն, փոխանակ խաղաղութեամբ մնալնելու։

Ի՞նչ պատահեր էր արդեօք Հայկայ թոռնորդւոյն թագաւորաց մէջ առնէն գեղեցկին։ Սոսկ բան մը չէր դիտցուեր։ Ամէնքը հասած օրէն փակուեցաւ արքունեաց մէջ լռութեամբ, և իր ընտանեգոյն բարեկամաց մէջէն ոչ ոք կրցաւ տեսնալ գինքը քանի մ՚օր։

Բայց եղածին վրայ կրցան տեղեկութիւն մ՚առնուլ Պարեաէն։ Այսպէս խօսեցաւ նա տէրութեան մեծամեծաց ու կառավարչաց քաղաքաց, որ ժողովեր էին Ամմաւիր. — Բաբելոն չափազանց հարկ մը կը պահանջէ Հայաստանէն, կ՚ուզէ յափշտակել իրմէ թագաւորաց մէջ առնէն գեղեցիկն ու սիրելին։ Ամէն հայկազն պատանի մը, Ասորի երգիչն, սիրելին ժողովրդեան և արքունեաց, գոհ եղաւ Շամիրամայ մահաբեր սիրոյն։ Գեղեցիկն Ամրա, քաջն Ամրա, նոյն վտանգին մէջ կը գտնուէր։ —

Այսպէս խօսեցաւ Պարէտ, և խնդրեց յունկնդրաց որ լռեն լսածնին։ Իրենք թէև պահեցին լռութիւն, բայց ձայնը կամաց կամաց տարածուեցաւ ամբոխին մէջ, և բերնէ բերան անցնելով, զանազան կերպարան առաւ, և Հայք աւելի ևս հաստատուեցան իրենց կարծեաց վրայ՝ երբ լսեցին պատերազմի պատրաստութիւնները ի Բաբելոն, և տեսան ի Հայաստան զօրաւոր ընդդիմակալութեան մը հանդերձանքն։

Ուրիշն ծանր ապագայի մը գաղափարն տարածուեր էր ամենուն մտքին մէջ, և քնական բան մը կ'երեւար ամենուն։ Եւ մինչ Վանայ լճակին մօտ Աբրահամեանակայ ազգաց անտառին արբազան պաշտաման նուիրուած ծերունիներն մարգարէացած չէին առաջուց ձայնառու տերեւոց շշունջմամբ, թէ Բաբելոն ազէտից պատճառ պիտի ըլլայ պատանի Թագաւորին, եւ ահա իրօք կը կատարուէր իրենց տխուր գուշակութիւնը, և թէպէտ տակաւին պատերազմ հրատարակուած չէր այդ երկու ժողովրդոց մէջ, բայց կը գուշակուէր, մօտ կը տեսնուէր, նման ամառնային մրրկին՝ որ նշան է մօտաւոր մրրկի։

Բայց ինչ կ'ըսէր, ինչ կը մտածէր արդեօք Աբրահամ։ Լռիկ ինքիկ հասեր էր իր սիրելի Աբրահամ քաղաքը, լռիկ ինքիկ առանձնացեր էր իր արբունքը, և ծանր ու անխմոր նալի խորհրդոց մէջ կը տեսնուէր։ Գանի մ'օրէն նաեւ նա քաղքէն առանձինն, գընաց Հայոցձոր գաշտը, և երկար առանց կենալով անշարժ, բազուկն կրծոյը վրայ ամփոփած, և աչքերն Գերեզմանք բլրան վրայ ուղղած՝ կը մտածէր տխրութեամբ։ Նոյն Հայոցձոր գաշտին վրայ հռչակաւորն Հայկ իր պապն՝ խորտակեր էր երբեմն Ներրովթայ բանակը, և Գերեզմանք բլուրն վրայ ընկեր էր այդ հսկային, խոցուելով կարեվէր։ Հայկայ անվրէպ նետ

տերէն։ Աբրահամ այս խորախորհուրդ կերպին, որուն ոչ ոք կը համարձակէր հարցընել պատճառը, կը հետեւցնէին ամենքը մօտաւոր ազէտից օրեր։

Բայց ասկէց, պատանին բոլորովին կերպարանափոխ եղած էր. անտարակոյս կախարդական ազդեցութիւն մ'եղեր էր վրան, վասն զի բարեբացին արդէն հրեշակատար է՝ ի մոգութեան։ Բաբելոնի մէջ սովորական է մոգութիւնն ու կախարդութիւնն, ուր աչքերն, շրթունքն, դէմքն ու ձեռքերն կրնան յատուկ ազդեցութիւններ ընդունիլ։

Այս բաները տեսնելով Հայոց ժողովուրդն, ակռն ու յարգանքն աւելցուցեր էր իր պատանի Թագաւորին վրայ. որուն տխուր, մոգական ու ծանր կերպն աւելի ևս սիրելի կ'ընէին գինքը և առ ինքն կը ձգէին հպատակացը սիրտը, որոնք գուշակելով իր տխրութեան պատճառները, կ'առէին ու կ'անիծէին զՇամիրամ։ Աբր և կանոյք կարեկից ու ցաւակից կ'ըլլային պատանւոյն, և իրեն այս գժբախտութեանը առեն աւելի ևս կը սիրէին գինքը, քան թէ առաջ երջանկութեանը ժամանակ։ Ամենայն որ լսելեայն կը դիտէր իր ծանր կերպը, ներքին ազդեցութեամբ կը պատրաստուէր պատահարաց, անձկութեամբ կը հարցընէր զգուշակս, և արեան հետ կ'առնուր դաշտավայրէն, իբրև նշան պատերազմի։

Ագուբան ամսոյն վերջին օրերն էր. և երբ Ազա լի ծանր խորհրդովք կ'անցընէր իր օրերը արքունեաց մեսնաւոր սենեկաց մէջ, ուսկից կը տեսանուէին Վանայ ծովուն խաղաղ ալիքներն, ահա հասաւ Աբմաւիր քաղքին դուռը բարելացի գօրաց գունդ մը, որուն գնդապետն խնդրեց ներկայանալ Թագաւորին։

— Թող գայ, — ըսաւ Ազա. բայց այդ յանկարծական պատգամաւորութիւնն, որուն թէպէտ քանի մ'օրէ ի վեր կը սպասէր, մեծ խռովութիւն պատճառեց իրեն, ոչ երկիւղի այլ հակառակութեան, վասն զի պատգամաւոր մը կ'ընդունէր այն կրնդանէն՝ զոր սիրեր ու ատեր էր միանգամայն։

Իրաւցնէ կը սիրէր Ազա Բաբելոնի Թագուհին. բայց զօրաւոր սիրոյ մը ու հակառակութեան բուռն կռուոյն միջոցին, աննկարելի կ'ներևայ այդ իրարու հակառակ երկու կիրքերն։ Պատանին թէ կը սիրէր զեամիրամ և թէ կը խորշէր ինքն։

Հայոց Թագաւորը պատրաստուելու ընդունելու Բաբելոնի պատգամաւորը. հրամին հետը արքունեաց մեծերն, զինուորականներ ու երգիչներ։

— Գայ Բաբելացին. — կ'ըսէին իրենք։

— Ազդեօք պատերազմի հրաւէր կը բերէ։

— Թերևս, — պատասխանեց Թագաւորն ծանրութեամբ։

— Իսկ դու ինչ պատասխան սիրտ ուս, ազնուական որդիդ Ազամայ, — հարցուցին առընթեր բակայք։

— Ինչ որ դուք տալու ըլլաք, ան հաւատարիմք։ Խաղաղութիւն՝ ան որ խաղաղութեան կը փափաքի, պատերազմ՝ ան որ պատերազմի։

— Ուրեմն ասիկա պատերազմի հրաւէր սիրտ ըլլայ։ Բաբելոնի գոռոզ Թագուհին չի կրնար խաղաղութեան գեսպան ղրկել Հայաստան։

— Սիրելց՝ ի հարկատուութիւն լերան արծիւները, — կ'ըսէին դինուորականք. — փորձեց նուաճել գնուաճող գոռոզութեան Ներոովթայ, և կը նախանձի Մաժակայ յաղթողայ փառաց դասինոյն։

— Կ'ատէ նա Հայերը, — աւելցուցին երգիչք, — սպաննեց զԱանտի, գեղեցիկ պատանին, քաղցրաձայն երգիչը, և Թագաւորին բարեկամը ու եղբայրը։

Երբ իրենք կը խօսէին այսպէս, ջանալով գուշակել պատգամաբերին գործակալութիւնը, մեռաւ Բաբելացին Թագաւորական սրահը։ Հազիւ էր կարմիր պատմուճանի մը՝ ոսկեթել վերջաւորօք, որ կ'երկայնէր մինչև ծունկը, և անոր վրայէն սպիտակ բուրդէ չասլիկ մը՝ կարճ թևերով, որուն տակէն կ'ներևային մերկ բազուկներն, ոսկեզօծ ապարանջաններով զարդարուած։ Ծունկերն պատած էր կաշիէ առնապանով մը մինչև կրունկը, ուր

կարմիր ներթակայով բուրդէ գուլպայից վրայ կը բարձրանային սանտալոց խաչաձև կապերն, որուն ներբանն միացած էր գարշապարին հետ՝ բթամատին վրայ հաստատած մատանւով մը։ Ելկողն իրաւցընէ Բաբելոնի գլխաւոր գինուորականներէն մէկն էր, որ յայտնի կը տեսնուէր արդէն փայլուն կապարանէն, ներքագործ պատեանէն և ասիտակ ոսկեզօծ վարսակալէն, որուն եզերքը կը պատէր փողպատաձև այտերն ու կզակը։

Պատգամաւորին հետևէն կուգային երկու գինապարտ գինուորներ, որոց մին ձեռքին մէջ առանց պատեանի սուր մ՚ունէր, և միւսը սուր ու վայլուն սլաք մը։

Երբոր պատգամաւորն Հայոց Թագաւորին առջևն եկաւ, պատանին ճանչցաւ մէկէն գինքը, վասն զի մի և նոյն ապային էր որ բաբելացի բազմաթիւ զօրաց գլխովն մ՚ընդ առաջ եկաւ իրեն ընկերակցելու ներբողեայ քաղաքը, ինչ կը նշանակէր ուրնին այս բանս, դիտուած էր արդեօք թէ նախամուծիկ գործ մը։

Նաւաւ Թագաւորն իր գահուն վրայ, որ ծածկուած էր սեւագոյն մորթով, և ինքն իսկ մինագոյն հագած էր. բայ իր մարգարտայեա վարսակալէն՝ ուրիշ ամենևին Թագաւորական նշան մը չունէր վրան, և լուրջ ու ծանր կերպով, որպէս թէ բարձրագոյն անձի մ՚առջինն ներկայացած ըլլար, կը դիտէր Շամիրամայ պատգամաւորը։

Բաբելացին ծռեցաւ յարգանօք՝ ձեռքերն կուրծքին վրայ ամփոփած, և ապա խօսիլ սկսաւ այսպէս.

— Թագաւորդ Հայոց, կեցցե՛ս յաւիտեան։

— Շնորհ քեզ, պատգամաւորդ, — պատասխանեց Ա.րա մարդասիրութեամբ — Ո՞վ է զքեզ Հայկայ որդւոց արքունիքը ղրկողն։

— Մեծն Շամիրամ, որոյ պաշտպանն է Ներու, և շնորհեց իրեն Բէլ յաղթութիւն սրոյ և իշխանութիւն երկրիս զօրաւորաց վրայ։

— Շնորհեն իրեն աստուածք բազում երջանիկ օրեր։ Ի՞նչ կ՚ուզէ մեզմէ Շամիրամ։

— Զու վախճանեաց պատճառը, — պատասխանեց պատգամաւորն։ — Հարկ բերելու համար Բաբելոն եկար, և ընդունելութեան յարքունիս սիրով ու մեծահանդէս չքով։ Ինչու՞ ուրնին լռելեայն ու գաղտուկ ճամբով եկար արքունիքէն ու քաղքէն, առանց շնորհակալ ըլլալու թագուհւոյն՝ ըրած սիրալիր հիւրընկալութեանը։

— Գառազարար կը խօսիս, — ըսաւ Թագաւորն, հպիւ զսպելով ինքն զինքն, — և անվայել Հայկայ Թոռնորդւոյն։

— Այսպէս հրամայուեցաւ ինձի, — կրկնեց բաբելացին ծռելով։ — Շամիրամ է որ կը խօսի քեզի իմ բերնովս և ոչ

նա, որ աննշան դիմուր մ'եմ. բայց Աբքատից զօրաւոր Թագուհին ընտրից դիս իրրև Թարգման իր բարձրագոյն հրամանացը։

— Շատ լաւ, — պատասխանից Աբրա հանդարտութեամբ։ — Չեմ ուզեր յայտնել կնկան մ'ամէն մտածութիւնս. լաւ միտք դիր, չեմ ուզեր ամէն մտածութիւնս յայտնել իրեն։ Այսպէս ուրեմն պատասխանէ Աբքատից Թագուհւոյն. Հայոց Թագաւորն չի փախաւ իրմէ, այլ ազատօրէն մեկնեցաւ իրրև Թագաւոր մ'իր պարտքը կատարելէն ետքը։ Ուրիշ բան մը չունեմ, իսկ Թագուհին ունի՝ արդեօք ուրիշ բան մը։

— Եւ ոչ ոգջոյն մը տուեր ես իր որդւոյն, հանդիմանելով ճամբան Լսհիրու գնդէն անդին։ Տմարդութիւն երեր ես Նինուսա իշխանին, Ներքոմիթայ գահուն ժառանգին և ապագայ Թագաւորին բոլոր ազգաց, մոռանալով որ նոյն իսկ լեռն դաշտագետնոյն պէս հպատակ է Աբքատից իշխանութեան։

— Ա՜հ, ոչ, — ընդհատեց Աբրա, 'ի վեր ցատկելով պատգամաւորին այդ խօսքին վրայ։ Թագաւորն Թող իրենք լերանց ու դաշտաց, յարևելս ու յարևմուտս, ամենեքին հակառակութիւն մը չունիմ. բայց դիտեմ որ այրարատեան լերանց գօտիները ազատ են ու ազատ պիտի ըլլան միշտ իրենց իշխանութենէն, քանի որ Աբրամայ որդին աուր կը կրէ յազգեր։

— Կը զլանամ ուրեմն հարկ տալ Բաբելոնի Թագուհւոյն, — հարցուց պատգամաւորն։ Եւ միթէ քիչ առաջ չի բերիր հարկ։

— Բերածս ինքնակամ ընծայ մ'էր, նշան բարեկամութեան և ոչ հարկ, — պատասխանից մէկէն Աբրա։ — Կը յիշեմ իմ խօսքերս Բաբելոնի դրան առջև։ Իմ հարքս 'ի սկզբան թշնամի էին և զանազան անգամ պատերազմ ունեցան մեծատարած դաշտագետնոյն Թագաւորաց հետ. իսկ մենք բարեկամ ենք, թէ որ կ'ուզեն, այլ ոչ երբեք հպատակ։

— Չեմ ուզեր վիճել հետդ ընդունայն խօսքերով, — ըսաւ պատգամաւորն ցըրտութեամբ։ — Թող ինքնակամ ընծայ կամ բարեկամութեան նշան ըլլայ բերածդ, այնպէս ըլլայ ինչպէս որ հաճոյ է հայկական գոռոզութեան. բայց ապագային մէջ արդեօք պիտի չտրուներկես նոյնը։

— Ապագան Ամենակալին Ձեռքն է, — պատասխանից Թագաւորն անհամբեր։ Ո՞վ կրնայ վաղուան ըլլալիքն գուշակել այժմէն։

— Ուրեմն միտք չունիս, ըսաւ բաբելացին տագնապելով։ — Ուրեմն չես յարգեր երդումդ։

— Երդումն. ինչ, ո՞ր, — ընդհատեց Աբրա բարկութեամբ։ — Չգուշացայ պատգամաւորդ 'ի սկզբան. ամէն որ ըսեր է քեզի թէ հայկական ժողովուրդն երդումն տուած

է գերութեան, կը սակ ընդդէմ երկնից։ Բայց որովհետև ամեն բան փորձելու է,— շարունակեց Աբրա, — ըսէ ուրեմն ինձի, թէ որ ըսելու լլլամ թէ Հայաստան պիտի յարատևէ տալու ըստ քեզ իր պարտաւորեալ պարտքը, բաւական կ'ըլլայ արդեօք ասիկա Աբբասից Թագուհւոյն, թէ ուրիշ բաներ ալ կը պահանջէ։

— Անտարակոյս չի բաւեր, — պատասխանեց միւսն։

— Ա՜հ, — գոչեց Աբրա, ծիծաղելով դառնութեամբ։ Ուրիշ ինչ բան կրնայ պահանջել։

— Որ դառնաս մեր ընկերակցութեամբ...

— Ո՞ւր, ի Բաբելո՞ն։

— Ոչ, ի բանակատեղ Թագուհւոյն, որ առ ժամս Սուսա է, Նահիր երկիրը։ Հօն բոլոր ժողովրդոց առջև, որ դինուած ընկերացան Թագուհւոյն, կ'երդնուս հաւատարմութիւն Աբբասից գահուն, և ապա դու ու քու յաջորդներդ ազատ կ'ըլլաք ի հարկաց։ Եամիրամ վեհանձն է, և հարստութեան պէտք չունի, վասն զի շատ իսկ հարուստ է Բարիլու արքունի գանձը։ Ինքը շատ անգամ մէկ օրուան մէջ կուտայ, ինչ որ տասն գառատ տարուան մէջ։ Ուրեմն կրնաս ասկէց հետևցընել, ով արքայ, որ ոչ ազահութիւն և ոչ առևտրութիւն մ'ունի Հայաստանի դէմ։

— Մեծ է Եամիրամ, կրկնեց Թագաւորն հեգնաբար։ — Թէ որ այնպիսի բան մ'ուզելու ըլլար ինծմէ որ ի վնաս ըլլար ժողովրդեանս, բացէ ի բաց կը մերժէի. բայց ընդհակառակն իմ խոնարհութիւնս կ'ուզէ, և սաոր կրնամ թերևս տնզի տալ, ըստ պատանին աղէկ մը մտածելէն ետքը։ — Բայց ի՞նչ կ'ըսեն արդեօք որոնք կը ճանչնան դիս իրրև իրենց տէրը, և կը սպասեն ինծմէ հայկական անուան արժանաւոր գնացք մը։ Ուրեմն ըսէք ձեր կարծիքը, ով մեծամեծք տէրութեան և ոստիկանք քաղաքաց. պատասխանեցէք համարձակ Եամիրամայ պատգամաւորին, ինչպէս որ կը պահանջէ մեր ժողովրդեան օգուտը ու շահը։ Երթալո՞ւ եմ ի բանակն Սուսայ։

— Թոռնորդիդ Հայկայ, — ըսաւ լուրջ կերպով Վաչտակ, Տարբազու իշխանն՝ Եփրնեանց ափանց վրայ, — պէտք չէ որ Հայոցձոր բլրէն և Գերեզմանք հռչակաւոր բլրէն անդին անցնիս։

— Հօն, աւելցուց ուրիշ մը, որուն ձայնակցեցան ամենայն առընթերակայք, — պէտք է կանգնես քու պատերազմական դրօշդ։

— Կը լսե՞ս, — հարցուց Աբրա պատգամաւորին։

— Լսեցի, — պատասխանեց բաբելացին հրաժեշտի ձևով։ — Եամիրամ արդէն նախագուշակելով այդպիսի պատասխան

մը, Աստրայ դաշտէն կու տայ իր բարձրադոյն հրամաններըը, ինքը կու գայ ձեզի ընդառաջ Վերնզմանք բլրէն և Հայոցձոր դաշտէն անդին, կու գայ յԱրմաւիր և Հայկայ որդւոց Թագաւորութեան ամեն քաղաքները։

— Իրրև հիւր, — հարցուց Ա.րա ազնուութեամբ մ'ոտք նլլալով, որովհետև խօսակցութիւնն կը լմննար։

— Իրրև յաղթական, — ըսաւ միւսն սպառնալից կերպով։

Եւ ետ քաշուելով, առաւ երկու զօրականաց ձեռքէն սուրն ու սլաքն, և նետաց գոռոզութեամբ գահուն ոտքը։

— Պահեցէք պատերազմի այդ գործիները, — յաւել բարկացին. — կու գայ Շամիրամ իր բանակովը առնելու զանոնք ձեր արեան մէջ թաթաւեալ, և նուիրելու Բելայ Նեբրովթայ յիշատակին այն ժայռին վրայ՝ որ գուբս ցցուած է լճիդ ջուրերուն մէջէն։

— Այս թէ ոչ նախ մենք կը բերենք զայն 'ի գաշտն Աստր, — ըսաւ Վաչտակ, վերցընելով գետնէն սուրն ու սլաքն։

— Եւ կամ 'ի Բաբելոն, — յաւել ուրիշ մը։

— Լռեցէք, — գոչեց Թագաւորն. — անպատեհ է քաջաց պարծիլ իրենց քաջութեանը վրայ։ Գնա՛ պատգամաւորդ Աստրայ բանակը, և ըսէ քու զօրաւոր Թագուհւոյդ որ Հայկայ որդիքը, վատահ իրենց գինուց և Դից արդարութեանը վրայ, կը սպասեն իրեն աներկիւղ։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ

Պանդուխտն

Գիշերն հասարակեր էր, և հաղարաւոր լոյսեր՝ մրցելով կապուտակ կամարին աստղերուն պայծառութեան հետ, կը փայլէին Հայոցձորոյ բլրոց վրայ, ահմանադայրք Հայոց աշխարհին։ Հօն, Եփրատայ ականց մօտ կը հսկէր հայկական բանակն, պահպանելով զՀայաստան, վասն զի վախկար որ այն կողմէն ըլլայ յարձակումը, որովհետև միշտ նոյն կիրճերէն եկեր էին Հայաստանի անկախութեան թշնամիները՝ յառաջելով գետոյն ջովէն, և այն ժայռից վրայէն մագլցի եղեր էին երբեմն գաշտագետնոյն պատերազմականքը, նեղելու հայկական արծուենց բոյնը։

Այն լայնատարած բարձրավայրն որ կը կանգնի յանկարծ Նահիր երկրէն ու կ'ինջնայ առտիճանաբար մինչև գինքը կռվկասու շղթաներէն բաժնող դաշտագետինը, է Հայաստան, այսինքն Հայկայ երկիրը, որ նախահայր ըլլալով նոյն աղնուական զարմին, պէտք էր որ երկիրն ալ իր անուամբը կոչուէր։

Ա.յդ բարձրավայրն կը հատանի բարձրաբերձ լերանց գուգահեռական գօտիներէ և շատ մը ցած լերուններէ, անդպելի գառ՝ի Թաւրոս։ Ներփակեալ հովիտներն մաս մի անձուկ են ու ամայի, և մաս մ՝ալ ընդարձակ ու բերրի, ինչպէս է այն հովիտն, զոր կ՝ոռոգէ Երասխ երագաւահ։ Ա.յս տեսակ ձևով երկիր մը չէր կրնար բնականապէս աթոռ ըլլալ կենդրոնական զօրաւոր տէրութեան մը որ տիրէ բովանդակ աշխարհին. այլ ատկի յարմար էր անհատ ցեղերու ինքնօրէն կառավարութեան, զօրաւորը իրարու դէմ, այլ տկարը զօրաւորացոյն դրացոյ մ՝առջին, եթէ մի առ մի յարձակելու ըլլայ վրանին։

Դաշտագետնոյն ինքնակալներն ունեցեր էին միշտ մտածաւոր պատճառներ այս տեսակ յարձակմանց, Եփրատայ ու Տիգրիսի ակունքն հայկական լերանց մէջ ըլլալուն համար։ Բայց ընդհակառակն այդ լեռները տարածուելով յարևելից յարևմուտս, իրենց ատելի գառ՝ի Թաւրը հարան է, Զագրոսի շղթայից հակառակ, որոնք թեքելով դէպ յարևելս, կը խոնարհին մեղմով դէպ՝ի Տիգրիսի հովիտը։ Ուստի մինչ Զագրոս կը հրապուրէ դաշտագետնոյն բնակիչները միջամուխ ըլլալու իր գաղանեաց ծոցը, դիւրամատոյց՝ի սկզբան, բայց ապա աՀաւորը ու դժուարինը, հայկական լեռներն մէկէն կը լքուցանեն դիրենք՝ հանելով առջևնին մեծամեծ դժուարութիւններ,

ու բանալով տեսար երևոյթ մ՝իր ապառաժուտ կոկերովն ու ձիւնապատ կատարներով, որոնք անպարտելի արգելքներ են աւարառու բանակի մ՝առջին։ Բայց որովհետև կը փակէին իրենց ծոցոյն մէջ Սենաասրայ երկու մեծամեծ գետոց ակունքը, անոր համար արևմտեան լեռներն ընտրելագոյն համարուց մ՝էին դաշտավայրէն եկող բանակի մը համար։

Ա.յն կողմէն ուրուն պիտի արշաւէր Ա.քքատից բանակն, այն կիրճերէն ուրուն և կեր ու բանակեր էր յԱ.ուր։ Պատերազմի ապառնալիքէն վերջը արդէնքանի մ՝օր անցեր էր, արդէն Գարմատագ ամսոյն սկիզբն էր, ըստ Բաբելացւոց Տանա, կամ աւելի հրոյ, երբ հայկական բանակն կազմ ու պատրաստ աննայնի, հասեր ու փակեր էր վերին Եփրատայ անցքը, Հայոցձորոյ լերանց ու կրճից երկայնութեամբ։

Հարիւր հազար մարդիկ զօմանուներ էին Թագաւորին հրամանաւ։ Ո՛ր որ կրնար զէնք շարժել, տունը մնացեր էր վատութեամբ։ Ամեն ցեղ գրկեր էր իր կորիճները. Թագաւորականն Ա.րմաւիր և նուիրականն Բդնունիք, ծովահայեացն Տարբաղ և ձիամարտիկն Մաժակ, և Հայաստանի երեք մեծամեծ գաւառներն, այսինքն լեռնահոլովն Վարարատ, և Ա.գդուրի բազում գետերով և Մլղիք լճերուն լճերով, ասոնք բոլորն ալ գինուեր էին մրցելով իրարու հետ արութեան ապարի-

դին մէջ, և եկեր ու բանակեր էին Ասմանոս ու Ասրդն լերանց վերջին շղթայից վրայ, որոնք կը մօտենան Իրարու յարևելից ու յարևմտից, Եփրատայ ու Տիգրիսի մերձաւոր աղբերականց չորս կողմը։ Կիրճին մօտ՝ Սուկք ու Լալուկն, կարասար ու Ծըրտու պատի քաղաքները պինուորներով լեցուեր էին, վասն զի պաշտպանութեան պէտք կար հօն։ Սարդա ու Ծրկերտ երկու ծովահայեաց գաւառներն տուեր էին ամենէն կարիճ նետաձիգ պինուորները, և Երասխայ մեծատարած հովիտներէն եկեր էին խմբովին արի հեծելազօրք։ Ասմանոսայ բնակիչքն՝ որ կը կրեն ծանր զրահներ ու երկաթէ պահպանակներ, Վարարատայ լեռնցիքն՝ որ յոտից ցգլուխ ծածկուած են թաւ մորթով և կարիճ աղեղնաւորք են, հովտաբնակքն Որոնդէսի, անվրէպ պարսաբիչք, ասոնք բոլորն ալ դիմեր էին ի դէն, ատուարացնելով հայկական բանակը, ամենքն ալ եռանդունք ի սէր հայրենեաց, և անհաչա թշնամիք յանդուգն արշաւողաց դէմ։

Վաշտակ Տարբազու իշխանն և հմուտ զօրապետն, երբեմն բարեկամ ու պինակից Ասրամայ, իմաստութեամբ կարգաւորեր էր բանակը սահմանապահուն վրայ։ Զինուորաց մեծ մասը ժողուեր էր քաղաքաց մէջ, պատրաստելով դիրենք արշաւելու պէտք եղած կողմը. հետևակազօրը չարեր էր կրճից ու անցից բերանը, և ժայռից ու ստիճանաւոր սահանց վրայ բանակեցուցեր աղեղնաւորաց բազմաձեռն գունդեր, և մօտաւոր բլրանց ու հովտաց վրայ ալ հակոզութեան համար հետևակազօր ու հեծելազօր դրեր էր, և գիշերային մթութեան առն մինչև գաշտաւայրին մօտաւոր կողմերը արիասիրտ ու զգաստ լրտեսներ զրկեր։

Ասի կողմէն ուրեմն, ինչպէս ըսինք, պիտի գար Քշնամին, նոյն ճամբէն եկեր էին երբեմն Ներբովթայ գունդերն, նոյնն պէտք էր բլլար ուրեմն նաև Շամիրամայ զօրաց ճամբան։ Ասի լերանց մէջէն կը հասէր Եփրատ, թէպէտ սակաւաջուր, այլ սրընթաց, անձուկ սահմանի մէջ փակուած բլլալուն։ Դէպ ի վար հարաւակողմը կը տեսնուէին բլրակներ ու բարձր տեղեր, սպիտակացեալք լուսնոյն մեղմ պայծառութենէն, որոց մէջէն կը սահէր գետն օձապտոյտ ու կ'անհետանար գաշտաւայրին վերջին սահմանաց վրայ, մտնելով նորը ու անթափանց մթի մէջ։ Հետևաւոր հորիզոնին վրայ տեսնուած ամուր դղեակն էր Ասուր, զոր շիներ էին Սեմայ որդիքն, երբեմն տեարք Աննատարայ երկրին, և ապա հալածականք դէպ ի հիւսիս Քուշայ որդւոց անիրաւ աշխարհակալութենէն։

Հօն, ընկճեալ ժողովրդոց մէջ, որոնք պիտի փառաւորուէին ապա իրենց կրած անարգանացը փոխարէն, և նորն Նինուէ պիտի մթագնէր հնոյն Բաբելոնի

վառքը, հօն քանի մ՚օրէ՝ի վեր կը դումա-
րուէր քուշական բանակին, դիմելով մնձա-
տորած ինքնակալութեան հնառաւրագոյն
սահմաններէն, և կը սպասէր հօն աւա-
զանման անհամար զօրքն, սպառնալով
Հայաստանի ազատ լերանց դէմ։

Բայց հայկական բանակին պահանջքն
միշտ պահպանութեան հնար էին։ Եւ երբ կը
լրտեսէին չուրջանակի լուսաւոր դաշտա-
վայրը, յանկարծ մարդ մը տեսան հեռուէն,
որ ծառաստանկի մը մէջէն ելլալով, մեզ-
մաքայլ կը յառաջէր բլրան ստորոտը եղող
անձուկ ճամբէն։ Զգուշութեամբ կը քա-
լէր, որպէս թէ քալած տեղերն լի ըլլային
թակարդով, և կը վախէր մէկու մը հան-
դիպելէն։ Բայց թէ որ ծառաստանկին և-
զերբէն քալելու ըլլար, ծառոց ստուերն
տակաւին երկար միջոց մը կրնար ծածկել
դինքը։

Ո՞վ էր այն անձը։ Եթէ իրենցմէ էր, չա-
փազանց էր ըրած զգուշութիւնը. իսկ եթէ
Թշնամեաց կողմէն լրտես մը, չափազանց
անվախ ու համարձակ կ՚երևար։ Եւ երբ
աւելի մօտեցաւ, տեսան որ անզէն ալ էր,
միայն ձեռքին մէջ գաւազան մ՚ունէր
պանդխտելնման, պտրտելով աչխարհէ աշ-
խարհ և ողորմութիւն խնդրելով, մինչև
հասնի այն համբաւաւոր ու հեռաւոր ուխ-
տատեղին, ուր կ՚ուզէ կատարել իր ուխ-
տը։ Աղբատին պատմուճան մը հագեր էր
մինչև ծունկերը, պատառոտուն ու կար-

կատեալ. գլխուն վրայ փայլածն փաթոյթն
ըլլալու էր, զոր կը կրէ միշտ անապատին
Թափառական հովիւն, պահպանելով ծոծ-
րակը արեգական բոցաւոչոր ճառագայթ-
ներէն. իսկ միւս առարկայն որ ուսոցը վը-
րայ կ՚երևար, ոչ թէ թիկնոց այլ սովորա-
կան մախաղն ըլլալու էր, յորում կը կրէ
պանդուխտն իր աղքատին կերակրիկը։

Ա՛յո՛, դուշէ ուղևորաց այն անմեղ դա-
սան կը վերաբերէր նա. բայց միթէ չէր
կարելի որ Թշնամեաց կողմէն լրտես մ՚ըլ-
լար, որ յանդգնէր աներկիւղ մտնալու
հայկական բանակը, փորձելով խաբել յա-
ռաջապահ զօրքը արտաքին խոնարհ ձևո-
վը. միթէ կարելի չէր որ Թշնամեաց կող-
մէն ներգործութիւն մ՚ըլլար առիկա։ Ան-
տարակոյս, վասն զի նոյն կողմերը ոչ ուխ-
տատեղի և ոչ սրբավայր մը կար, որ կա-
րենար իրեն ձգել բարեպաշտ ուխտաւոր-
քը։ Պէտք էր տակաւին երեք օր ճանա-
պարհորդել Ընտհատայ մեհեանը հասնելու
համար յՈւռհա, որ նոյն կողմերը ամենէն
մօտն էր. բայց այսպէս ալ ենթադրելով
ուրիշ անտեղութիւն մը կը ծնանէր, այս-
ինքն ուղևորին բռնած ճամբան Ուռհա
չէր տանէր, որ կ՚ընկնար դէպ՚ի արևմուտք,
դէպ՚ի Ասուր գաշտավայրը՝ քան թէ Լուկ-
ոի բլրան կողմը։

Այսպէս ըլլալով պահպանքն նոյնը
ըրին ինչ որ կ՚ընէ այդ տեսակ առթի մէջ
խոհեմ մարդը։ Իրենցմէ երկուք մը հեռա-

նալով բանակէն, ծածուկ ճամբով ըլլէն վար իջան. նոյնպէս ըրին ուրիշ երկուք մ'ալ հակառակ կողմէն, և դէմ ընդդէմ գալով ըլլան առորոտը, յանկարծ պանդխտին վրայ հասան սուսերամերկ։

Անծանօթն դինուորաց կերպէն ամենևին չի խռովեցաւ, այլ քայլ մ'ևս քաշուելով, աւելի խոհեմութեան համար քան թէ վախէն, հեզութեամբ վերուց գլուխը ու ըսաւ.

— Մինչ ձեզի հետ ըլլայ յաղթութիւնն, ինչ կ'ուզէք խեղճ պանդխտէս։

— Ո՛վ ես, ինչ կ'ուզես, դիշերուան այս ժամուս, — ըսին ցասմամբ դինուորները, — որ կը մտնես հայկական բանակը։

— Ըսի, պանդուխտ եմ։

— Այո՛, պանդուխտ, կրկնեցին պահապանքն հեգնութեամբ։ Ըսէ նայինք, ո՞ր ուխտատեղին կ'ուզես երթալ։

— Բղնունեաց, թէ որ ներելու ըլլաք, — պատասխանեց անծանօթն, — բայց կ'ուզէի նախ հանդչիլ փոքր մի Հայոցձորոյ վրանաց մօտ։

Այս վերջին խօսքը ժպտելով մ'ըսաւ, իբր փոխադարձ հեգնելով դիրենք։

— Կը յանդգնիս և համարձակ խոստովանելու զայն, — գոչեցին պահապանքն միաբերան։ — Բայց գիտես արդեօք թէ ինչ է քեզի նման պանդխտաց կատարածը։

— Ոչ, չեմ գիտեր, — ըսաւ միւսն պարզութեամբ։

— Լսէ ուրեմն. կը հանուի աչուընին որ ուղեցին չափազանց տեսնել, կը կտրուի ոտքերնին՝ որ ուղեցին չափազանց յառաջել, և ձեռքերնին կռնակներն կապած առաջորդ չորագործի պէս կը ձգուին բացօթեայ արեգական տակ, կերակուր որդանց և գիշակեր թռչնոց ու գազանաց։

— Այդ պատիժն լրտեսաց է, — պատասխանեց անծանօթն համարձակ. — բայց ես լրտես չեմ, և ոչ ալ, ճշմարիտն ըսելով, սովորական պանդխտաց կարգէն... Թէ և մինչև հօս հասնելու համար հարկադրեցայ նոյն ձևն կրելու։

— Դու քու բերնովդ կը մատնես ինքդ դինքդ, — գոչեցին պահապանքն բարկացած։ Գիտնաս որ վիճակդ շատ դէշ է. մինչ Աստուած բանակէն չենք։

— Այո՛։

— Շատ լաւ. ուրեմն կը տարուիս հիմա Հայոցձորոյ վրանաց քով, և կը լսես հօն դատակնիքդ վաղուան օրը։

— Տարէք դիս, — կրկնեց պանդուխտն։ — Միթէ չըսի ձեզի կանխաւ թէ այն է իմ ուղեւորութեանս նպատակը։ Գեղեցիկն Աբրա, զոր պաշտպանեն անմահ Դիք, ինքը կ'ուղղէ ձեր սխալ կարծիքը։

— Զգուշացիր, — ըսին պահապանքն, դինքը մէջերնին առած ու տանելով դէպ 'ի վեր։ Ոչ թէ ամեն ուզողն կարող է տեսնել զինքը։

— Ինչո՞ւ։ Միթէ պահապան չունի՞. միթէ փոքձ չէ՞ պատերազմի աղէտից։

— Այո՛, ունի. բայց օտարը չեն կրնար տեսնել գինը առանց Ներկայութեան պահապանաց։ Թէ որ հաղորդելու բան մ'ունիս, ինչպէս սիրտ հնարես անտարակոյս որպէս զի անվտանգ ազատիս, մի խաբուիր, չես հասնիր մինչև Թագաւորին դուռը։ Զուրցելիքդ հաղորդէ նախ տօրին անձի մը, Ծրկերտի աղեղնաւորաց գնդապետին։

— Ոչ, ուղղակի Թագաւորին հետ է խօսքս, — ըսաւ անծանօթն հանդարտութեամբ։ — Բաւական է, շատ երկարեցաւ բանը. տեսնեմ ձեր գնդապետը, որ անշուշտ քան դձեզ մարդավարագոյն է։

Պանդխտին անխռով ու անտարբերութեայ կերպին վրայ կը բարկանային պահապանքն։ Անոր համար առանց ուրիշ բան ըսելու, մրմռալով ու ատամնալով, տարին գինը գնդապետին վրանը։

Սին գիշերային տաղը իր մեղմ լուսովը կը լուսաւորէր քրձապեստ անծանօթին ճակատը ու բոլոր անձը։ Տարիքն առած էր, բայց արտաքին տեսքն ու ձիթադոյն մարմինը այնչափ չէին ցուցըներ։ Երկայն էր մօրուքն, այլ ցանցառ և յօնքն առանց կամարի, անոր համար աւելի մեծագոյց կ'երեւային սեւագոյն աչուընները, որոնց կենդանութիւնը կը ջանար պատրուակելու քուն կարի։ Մուրացկան պանդխտի ձեւ չունէր, ինչպէս ինքն իսկ խոստովանեցաւ քիչ առաջ. բայց յայտնապէս շատ մը գաղտնիք ունէր հաղորդելու։

Երբ հասաւ գնդապետին վրանը, կրկնեց համառօտիւ ինչ որ առաջուց ըսեր էր պահապանաց. այսինքն ինքը այն չէ ինչ որ արտաքին ձեւն կը ցուցընէ, և ոչ իսկ լրտես Բչնամեաց կոչվէն. և թէ ծանր լուրեր ունէր, զորոնք Թագաւորին միայն կրնար յայտնել։ Ուստի տանին գինքը Թագաւորին, որ եթէ խաբեբայ մ'է, կ'ընդունի մէկէն անտարաւնջ մահուան պատիժը։

Իր անխռով կերպն, ու շատ գաղտնիք հաղորդելու խոստմունքն, մեծ ազդեցութիւն ըրին գնդապետին վրայ։ Ուստի հրամայեց որ փակեն աչուընները ու գնեն ձիու մը վրայ. և յանձնեց զօրաց գնդի մը որ տանին Թագաւորին վրանը։

Ծագեր էր արշալոյսն ու ներկեր վարդագոյն լերանց յաւիտենական ձիւնները, երբ կեղծ պանդուխտն պահապանաց առաջնորդութեամբ հասաւ Հայոցձորոյ բերդոյ մէջ։ Կը տարածուէր շուրջանակի գեղատեսիլ տեսարան մը. զանազանաձև ու բազմագոյն վրաններ, աշխոյժ ձիեր որ կ'երթային'ի ջուր, զօրականք՝ որ շարժման հետ էին, ռամիկապատք՝ որ գբաղեր էին'ի սէտս զօրաց, գինակիրք՝ որ կը փայլեցնէին գէնքերնին, և փողարք՝ որ ուրախ գուարթ կը գբօսնուին պղնձէ փողերով։

Թագաւորին վրանը բլրան ծայրն էր, որուն գագաթանը վրայ կը ծածանէր գեղեցիկ դրօշ մը։ Հնձեալքն այն կողմը գնացին. և երբ հասան, իջուցին պանդուխտը ձիէն ու բացին աչուընները։

Թագաւորին սպասից մէջէն մէկ քանին վրանին առջև կը խօսակցէին։ Մէջերնէն մէկը տեսնելով նկողը, գոյնը նետաց, դարձուց գլուխը ու հեռացաւ։ Եւ էր նա Պարէտա, Աթոյին գինակիրը ու հաւատարիմ ծառան։

Պանդուխտն չիմացաւ եղածը, վասն զի չլացած էին աչուրներն գինուց ու գինելոց բազմութենէն, և Հայոց թագաւորին առջև նստելու մտածութեամբ զրաղած էր միտքն։ Հապա թէ պահապանք պատմեցին սպասից իրենց գալուտեան պատճառը, մէջերնէն մէկը մտաւ վրանը ու գարձաւ քանի մը վայրկենէն լուր բերելով թէ կը նստէր թագաւորն ներկայանալու իր առջին։

Աթո՛ Գեղեցիկ. որչափ փոխուեր ու կորուսեր էր իր բնածին գեղեցկութիւնը։ Ցաւն ու մտածութիւնն խանգարեր էին այտերը վարդկութիւնը. և խորշոմեալ ճակատին ու աչացը աղօտացեալ պայծառութեան մէջ ներքին դառնութիւն մը կը տեսնուէր։

Տեսաւ զպանդուխտը ու այլայլեցաւ։ Հեռացուց քովէն զվաշտակ, Տարբառու իմաստուն իշխանը, և մօտենալով նկողին՝ ըսաւ տատնապելով.

— Յարգոյ ծերունիդ, դու հո՞ս։

— Այո՛, — պատասխանեց պանդուխտն, — և մինչև հօս գալու և քեզի օգտակար լուր ու խորհուրդ մը տալու համար կեանքս վտանգի մէջ դրի։

— Խօսէ, — ըսաւ թագաւորն խռոված։ — Ներնէդ ելածն, եթէ սխալ և եթէ ուրախալի, ճշմարիտ են, որոց հաւատարակէս չնորհակալ կ'ըլլամ։

Ըսաւ պատանին այս խօսքերը սխալ բայց արքայական մեծվայելչութեամբ մը. և ապա տուաւ ծերունուն նամարան մը որ նստի։ Ծերունին աչուցնալ ու անթարթ աչօք նայեցաւ իրեն, նայուածք մը որ խառն էր սիրով ու տրտմութեամբ, և դուզ նաև խղճմտանաց խայթով մը. և ապա հնազանդելով նստաւ։

— Կարևոր է երբեմն ցաւալի լուրեր ալ բերել, — ըսաւ պանդուխտն նստելէն ետքը. — վասն զի միշտ տէր չենք մեր անձին, մեր գործոցը ու բանիցը։ Աստուածք կ'առաջնորդեն մեր ձեռքին ու կը ներշնչեն մեր շրթանցը, երբեմն բժշկելու երբեմն ալ վիրաւորելու համար։ Կ'ուզեն իրենք որ իմ բերնովս ցաւալի ճշմարտութիւն մը յայտնուի քեզի, որուն վրայ թէպէտ վշտացայ, բայց նուաստ գործի մ'եմ իրենց ձեռքը։ Արչափ ալ ցաւալի է լուրն, քեզի համար ուրախալի է։ Գառոզ սիկինն որ կանգնեց իր վրանը Այտոր, պատրաստ է թաւիլու վրադ իր բազմաթիւ ու զօրաւոր բանակը, բայց քիչ առնէն պիտի ընկճի իրեն ամբարտաւան գառոզութիւնը։

— Ի՞նչ կ'ըսես։

— Մէկալ օր, — կրկնեց նորէն ծերունին ծանրութեամբ, — մէկալ օր, Տանա

ամուն վեցերորդ օրը, զոր գուք Գարմապատ կ'անուանէք, ազատամբեցաւ Բաբելոն. և գուցէ այսօր ազատամբութեան դրօշը կանգնուած է բոլոր Աննասրայ երկրին մէջ։ Հպատակ ազգաց ազատութեան ժամն հասած է։

— Ինչպէս, — հարցուց Հայոց Թագաւորը, զարմանալով այդ անակնկալ լրոյն վրայ։

— Բաբելոն, — պատասխանեց ներուներն, — տհաճեցաւ պատերազմի հրատարակութեան վրայ, պարզապէս գոռոզ կընկան վտառասխութեան ընծայելով զայն. պատերազմի մը որ ուրիշ անդամէն յայտնի էր թէ ազիտաբեր պիտի ըլլար իրենց։ Ներբոլթայ պարտութեան ու մահուան յիշատակը տակաւին կենդանի էր ամենուն մարին մէջ, և ոչ ոք կրնար մոռնալ որքիչ տարի առաջ նոյն իսկ Նինոս՝ Շամիրամայ ամուսինը լի վրէժխնդրութեան խորհրդով թէպէտ կը մոռնէր բնաջինջ բառնալու յերկրէ Հայկայ սերունդը, սակայն հարկադրուեցաւ չափաւորելու ինք դինքը ու բարեկամութիւն կնդնելու՝ պատգամաւորներ ու առանձնաշնորհութիւններ դրկելով Արամայ քու նախորդիդ։ Թող պահէ Արամ խաղաղութեամբ իր գահը, կ'ըսէին պատգամաւորքն, և իրաւունք ունենայ մարզպետական վարչակալ կրնալու ու մեր երկրորդն ըլլալու։ Ուրեմն եթէ Նինոս իր բոլոր ուժովը վախցաւ պատերազմի ելլե-

լու Հայոց վրայ, պէտք էր արդեօք որ իր այրին յանդգնէր առ այն։ Շամիրամ ոչ թէ մայր՝ այլ թշնամի է իր ժողովրդեանը, եթէ պատանիէ մը վրէժ խնդրելու համար՝ անխիղճ ուղեաց գոհել սրոյն բերան աշխարհի մը ծաղիկ երիտասարդութիւնը, աշխարհի մը՝ որուն չի վերաբերիր ինքը թէև Թագուհին է։ Այսպէս խօսեցաւ Բաբելոն՝ երբ Շամիրամ մեկնեցաւ քաղքէն, և զայրանալով ազատամբեցաւ։ Քաղքին մեծամեծներն անարժան դատեցին զինքը գահուն, և Պարսիքայի մեծագործ աշտարակին ծայրէն բնչոյ քահանաներն անարժան քարոզեցին Թագաւորութեան։ Եւ հօն մեհենին մէջ Թագաւոր օծեցին զՆինուաս բոլոր Ազբատից ազգին վրայ կամաք ու հաւանութեամբ ժողովրդեան։

— Ինչպէս խմացար այս բաները, — գոչեց Հայոց Թագաւորն զարմացմամբ։ — Ինչպէս այս լուրն քիչ առենուան մէջ տասուերկու օրուան ճամբայ ըրաւ։

— Տեսանողք ամեն բանի տեղեակ են, — ընդհատեց ներուներն. — և միթէ չէիր գիտեր։ Բայց գիտնաս որ գերմարզկային բան մը չէ այս բանս։ Առաջուց արդէն ամենայն ինչ պատրաստուած էր մեծամեծաց մէջ, և հազիւ թէ ծագեցաւ ապըստամբութիւնը, կրակայ երկայն շարք մը բլուրէ բլուր հասուց մեկէն լուրը մինչև Ասուր գաշտը։

— Մեծ գիւտ, — գոչեց Արա զարմաց-

մամբ, — Շամիրամ բանին էութիւնը դեռ չիմացաւ։

— Ոչ, չիմացաւ, — պատասխանեց ծերունին. — ուրախութեան բոցեր կարծեց զանոնք և կամ զոհագործութիւն առ երկնաւորս, մինչդեռ Բաբելոն իրեն գահընկեցութեան աւետիսը կու տար։ Ցխուր լուրը տասուերկու օրէն հասաւ ականջը... որ բաւական էր հաստատելու ու զօրացընելու Նինուասայ նորահաստատ գահը։ Իրեն հետ է չորից լեզուաց ժողովուրդը, իրեն հետ են քահանայք և ամենայն մեծամեծք ու գաւառապետք։

— Բայց դեռ զօրաւոր բանակ մ'ունի Ասուր, — ըսաւ Թագաւորն, տխրութեամբ մը չարժելով գլուխը։ — Երէկ լրտեսներս գաշտավայրին զանազան կողմերէն գառնալով, ըսին թէ անհամար է զօրացը թիւը։

— Թերևս, — պատասխանեց մէկէն ծերունին, — բայց վատասիրտ ու անհաւատարիմ է զօրքը։ Ինչ վստահութիւն կրնաս ունենալ այն ժողովրդոց վրայ որ երէկ թշնամի էին և այսօր դինուոր։ կը համարին, օրինակի համար, որ Մարք՝ ազնուական Մարաց ազգն սիրով պատերազմի իրեն համար։ Ասդէն երջանիկին Բակտրիք, կենդրոն ու առաջնորդ բոլոր Իրանայ որդւոց, հաւիւ կը համբերեն գերութեան լծոյն։

— Բայց մինչ Չերտուշդ իր իշխանն,

հիւր գնացած չէ՞ի Բաբելոն. մինչ Նինուասայ պահապանն և ուսուցիչը չէ՞ Թագուհին չի յարգեր ու չի մեծարեր դինքը, ինչպէս կ'ըսեն, գահուն բոլոր խորհրդականներէն աւելի։

— Զաթէն ալ աւելի կը յարգէ, — կըրկնեց ծերունին հեգնութեամբ. — բայց լաւագոյն կ'ըլլար եթէ փոխարինէր սէր ընդ սիրոյ։

— Ո՛հ, — գոչեց Թագաւորն, այդ խօսքն իրրև սուր փուշ մը կը խոցոտէ սիրտս։ Բայց արդեօք Բակտրիոյ իշխանն սիրեց զԹագուհին։

— Այդ կախարդն աստուածատիպ գեղեցկութիւն մ'ունի, ուսկից չատերն խաբուեցան. այլ Չերտուշդ ամենէն աւելի գըժբախտն եղաւ, և չկրցաւ սիրելի ընել Մարաց գերութեան լուծը։

— Կը հասկընամ, — ըսաւ Ասդ. — Չերտուշդ ամուի ծաղկան իմաստունը չէր։

— Ոչ, — պատասխանեց միւսն, — ինքն ապստամբութեան գրգռիչն է Սումատ ծերունւոյն հետ՝ զոր կը տեսանես, ծննալ յինդոս, որուն մինչև ափունքը վրայ փորձեց գոռոզ Թագուհին մղելու իր պատերազմական երիվարը։ Մենք ննք այդ դաւակցութեան հոգին, և նպատակնիս է տապալել այնպիսի իշխանութիւն մը՝ որ կը սպառնայ արշաւելու ընդ ամենայն երկիր ու նուաճելու բոլոր ինքնիշխան ժողովուրդները։ Մենք հոգին ննք, իսկ դու զո-

բաւոր բաղուկն պիտի ըլլաս, ով արքայ, և պիտնաս որ Շամիրամ կը կանայ միշտ յաջողակելու քեզմէ պատիւդ ու թագաւորութիւնդ։

— Լաւագոյն է որ կեանքս առնու, — ընդհատեց Ագա, — լաւագոյն է որ մեռնիմ։

— Ոչ, պիտի ապրիս ու պիտի յաղթես իրեն։ Կը յաղթես, եթէ արուեստանդ հետ ունենաս նաև խոհեմութիւն։

— Անտարակոյս. բայց ըսիր որ ուրախարար լրոյն հետ խորհուրդ մ՚ալ պիտի տաս ինծի։ Լսենք զայն, — յաւել Ագա խորին տխրութեամբ. — զոր եթէ օգտակար տեսնեմ հայկական ժողովրդեանս՝ ըլլար շնորհակալիք քեզ՚ի բոլոր սրտէ։

— Լսելէդ վերջը կը դատես թէ օգտակար է կամ ոչ։ Կու տամ քեզի այն խորհուրդն յանուն մեր Նէբրովթայ ցեղին դէմ ըրած դաշնադրութեանը, և կու տայ այնպիսի մարդ մը՝ որ տեսնելով դիտզ արի, վեհանձն ու հաւատարիմ իր խոստմանը, սիրես դիտզ հայրենի սիրով։ Իմաստունք որ կ՚աշխատին ծածուկ ճամբով որպէս զի յաղթանակէ ճշմարտութիւնն, պէտք չէ որ ես քաշուին երբէք արուեստեան ճամբէն և ոչ ալ ցրուեն իրենց ոյժը ընդունայն հոգերով ու գործերով, ինչպէս կ՚ընէ հասարակածին մարդն։ Այսպէս եղաւ ինծի ալ. բնութիւնս այն աստիճան ղօրաւոր չէր որ ջնջել տար սրտէս ամեն

փափուկ զգացումն։ Կը սիրեմ զքեզ իբրև իմ որդիս, կը յարգեմ իբրև քաջասիրտ, և կը զգամնամ վրադ իբրև քաջասիրտ։ Իրաքանչիւրդ յանձնուած պաշտամանդ մէջ ընտրեցի Շամիրամայ հակողութիւնը, որ ամենէն նուաստն ու վտանգաւորն էր, մինչդեռ այլոցը փառաւոր ու անվտանգ։ Բայց ընտրեցի զայն որպէս զի քեզի մօտ ըլլամ, ով վեհանձն պատանի, ցուցընեմ սէրս, և փրկեմ զքեզ այն մեծ կործանմանէն, կը հաւատամ բաժնելուս ճշմարտութեանը։

— Կը հաւատամ, — պատասխանեց Ագա, բռնելով ծերունւոյն ձեռքէն։

— Մտիկ ըրէ ուրեմն խորհրդոյս։ Շամիրամայ բանակն զօրաւոր է թուով։ Ո՛ւր պիտի տպատես իրեն։

— Հօս, Հայոցձորոյ բլրոց վրայ, ուր հռչակաւոր նախահայրս խորտակեց Նէբրովթայ զօրութիւնը։

— Շատ մօտ է այս տեղն Լուկտիի։ Զնա վախնար որ պատերազմը սկըսելէն առքը քիչ առնէն նորանոր բանակներ հասնին դաշտավայրէն։

— Թող հասնին. մի առ մի կը ճակատինք ամենուն դէմ։ Հաւատաւն հազար զօրքէն աւելի չեն կրնար աղատօրէն շարժիլ այս հովտիս մէջ։

— Իրաւ է. բայց չեն մտածեր այն վտանգներն որ կրնան յառաջ գալ առաջին մեծ բախման մը անյաջողութենէն։

— Զրուանայ ձեռքն է պատերազմի բախտը։

— Այո՛, բայց Զրուան խոհեմութեամբ գործողին միայն կը շնորհէ յաղթութիւն։ Լեռնային է Հայաստան, և ամեն քայլիդ կրնաս նորանոր Հայոցձորեր ունենալ։ Չես կրնար ներս փակել զՔշնամին, ատիպել զինքը յառաջելու, շփոթել այս հովտացս մէջ, նեղել ժայռից վրայէն, սպառնալ պաշարը, ուշացնել վերջապէս պատերազմը, և ուժասպեկ ընելէդ ետքը, սպառել իրեն վանայ լճակէն անդին, ամրապարիսպ Արմաւիր քաղքիդ մօտ։ Եւ գիտցիր որ գործն և ոչ իսկ այս վերջին կէտին պիտի հասնի, վասն զի Շամիրամ քիչ օրէն պիտի լսէ Բաբելոնի ապստամբութիւնը, պիտի հասնի պաշարն, և ոչ ոք պաշար պիտի հասցընէ իրեն, և այնպիսի բազմաթիւ բանակ մը սովամահ պիտի ջարդուի։ Շամիրամ Քշնամւոյն երկրին մէջ, ամենքէն Թողուած, և բանակին տհաճութենէն և յուսահատութենէն բռնադատուած՝ պիտի հարկադրուի ետ քաշուիլ, և այն ատեն կրնաս յանկարծակի դիմել վրան ուզած կողմէդ, և կամ պատուաւոր խաղաղութիւն մ՚ընել հետը։

— Գնդեցի՛կ է խորհուրդդ, — ըսաւ Արա, քանի մը վայրկեան լռելէն ետքը։ Խաղաղութիւն ամենևին չեմ յուսար։ Վաչտակ Տարբազու իմաստուն իշխանն և իմ առաջին խորհրդականս արդէն մտածեր էր

նոյն բանին վրայ, բայց ապա իրրև անընդունելի՝ մէկդի Թողեր։

— Ինքը չէր կրնար գիտնալ Բաբելոնի ապստամբութիւնը, — աւելցուց մէկէն Սումաա, — և այս դէպքը....

— Այո՛, իմացայ ըսելիքդ, — ընդհատեց Թագաւորն. — բայց ողիտաբեր է այս տեղս։ Բզնունեաց նուիրական սօսիներն որոտացին արդէն այս պատգամն, թէ Հայոցձորոյ մէջ պիտի ըլլայ Բաբելացւոց գերեզմանը։

— Շատ տարակուսական բան է պատգամն, — յիշեցուց Սումաա համառօտիւ։

— Չեմ հաւատար որ պատգամն Աստուածոց կամքն է, — հարցուց Արա հաստատութեամբ։

Սումաա խորին մտածութեամբ մը ծռելով գլուխը, ըսաւ թէ իմաստնոյն մտքին մէջն է Աստուածոյ պաշտելի տաճարն ու ճըշմարիտ պատգամն։

— Բայց ո՛վ կրնայ վկայել իր անձին համար թէ իմաստուն է, — կրկնեց Արա որամութեամբ մը չարժելով գլուխը։ — Ինչ որ է, բիւր շնորհակալիք քու բարեկամական խորհրդոյդ. բայց գիտնաս որ քուհոյն արդէն ձգուած է, բաւական չէ որ ինձի համար Հայաստան մինչև այս կէտը հասաւ։ Լուսադոյն է օր մ՚առաջ վերջ տալ խնդրոյն։ Հոս կը պատերազմինք արութեամբ և հոս կը մեռնինք՝ եթէ չկրնանք յաղթել։ Շամիրամին ձեռքը չեմ

ընկնար կենդանի, կ'իմանար, — շարունակեց պատանին քաջութեամբ, — երդուեմ աստուած եմ Աստուծին սիրելի աստուածին վրայ այս բանիս համար, Աստուծին որ իմ սիրելի բարեկամս էր, որուն յիշատակը կենդանի է յաւիտեանին. թէև չի կրցայ որոշ կերպով տեսնել դէմքը այն անհատին որ իշխանութեան մէջ յորում սկսան իմ ամէն թշուառութիւնները։ Մահն քիչ կերպով կրնայ վերացնել ինձի, վասն զի արդէն սպաննած է դիս սպառելով արբունքս հաւատոյն։ Ո՛վ հայր իմ, կեանքս տանջանարան մ'է ինձի, գառն օրհաս մ'է հոգւոյ։ Կը սիրես դիս ըսիր. չատ լաւ. եթէ աստուածային սիրէիր նաև աստուածկրնայ երկիւղածութեան մէջ, դիտելով վրաս դաշոյն մը կը մխէիր սիրտս, ալընձէ դանէն կլլելէս առաջ։

Աստուած ձանց գլուխը ու կը մտածէր հինգհարիւր դյօնան և գերդիր նշանարելով։ Յոզեի խոյք մ'ունէր որ կը տագնապէր դինքը սեծապէս։ Կը զգար Աբրայի ցաւոց աստուածութիւնը ու վիրացը խորութիւնը՝ որուն բացատրելուն պատճառ եղեր էր։ Սպառած սիրտ մ'ունենալով հանդերձ՝ ի գուր կը ջանար տեսանելով զանձնէ պատանին, այն անմեղ սիրտն, որ վհատանձն ու աննենդ բնաւորութեանը պատճառաւ դիւրութեամբ գլորեր էր փառասիրութեան թակարդին մէջ։ Խնայելով իր անձնազոհութեանը ու մանկական սրտին, ձեռնատու եղեր էր գէթ կենացը ապատութեանը, որուն համար կը յանդիմանուէր յանգէտս դժբախտ պատանիէն։ Սակայն այլ սիրեր էր դինքը, ու կը ցաւէր մեծապէս այդ կէտը հասցընելուն վրայ, անմեղաբար զոհելով զպատանին վտառասէր մտածութեանց ու գործի ընելով ծանր վրէժխնդրութեանց։ Աստուած ինչպէս բարեգործին նոյնպէս և չարագործին սրտին մէջ խղճի խայթ մը դրած է որ չարունակ կը խառնէ դինքը յիշատակաւ իր յանցանացը։ Աստուած կ'իմանար բրածին ծանրութիւնը, կ'ուզէր ամբառնալ գլուխը և ըսել Հայոց Թագաւորին. — « Ամէն լսածդ և ամէն տեսածդ բոլորն ալ խաբէութիւն են։ Աստուծին վրայ լսածներէդ ու տեսածներէդ և ոչ մին ճշմարիտ է, և դու մոգական ազդեցութեամբ կախարդուելով համարեցար տեսնել մեռնելոյն դէմքը այդ խաբէական երեւութին տակ զոր մեր չարաշնար արուեստն ներկայացուց քեզի։ Բայց խրախուսանէ ու մխիթարէ քեզի ժողուէ։ Գիտես արդեօք թէ ծանօթ է մեզի բոլոր քու անցեալդ։ Մինչ Մխիթարայ անուանին գիշերային լուսեան մէջ, Շամիրամայ առջև կլլելու մտածութեամբ զայրացած չի խոստացար երդմամբ ամուսնանալու Աթոսային հետ, որով խառնվեցար սրտիդ խաղաղութիւնը։ Դեռ ուրիշ շատ բաներ, շատ բաներ գիտեմք, ով արքայ։ Մի բոլորովին մարդկանց ձեռքը յանձներ ինք գինքդ։ Իրենց զգացում-

խաղաղութիւնը։ Չդպարտուած է այդ կինն, և երկուքնիդ ալ բռնուած էք պատրանաց թակարդին մէջ։ Սպաննէ զիս, ով արքայ, տանջէ զիս ինչ և դառն տանջանօք, բայց գիտցիր որ այս է ճշմարտութիւնը »։

Այսպէս կ'ուղէր խօսիլ Սուման։ Ճշմարտութեան պարզ խոստովանութիւնն կը խռովէր դինքը ու կը փակէր շրթունքը. բայց ինչպիսի՛ մեծ ամօթ էր իրեն ասիկա։ Արտասին առջև իրրև անարգ ստախօս մ'երեւալ, խաբեբայ մը, Սուման, որ Մանուէլ աշակերտն էր ու նուիրական վեհապետ թարգմանն։ Մինչ թագաւորին օգտակար ըլլալու ուրիշ կերպ չկար, առանց այնչափ նուաստանալու։ Կը փնտռէր այդ կերպը, բայց խռոված ըլլալուն չէր կրնար գտնել։

Եւ երբ այսպէս տարակուսած էր և տագնապալի՛ խղճէ ու յամօթոյ, ներկայացաւ վրանին առջև Վաչտակ, Տարբազու իշխանը, այնպիսի դիմօք ու չարժմամբ, որ կ'երեւար Թէ կարեւոր լուրեր ունէր հաղորդելու։

Սուման կորսընցուցի, բախտն է որ կ'ուզէ. — այսպէս կ'ըսէր մտքէն անշուշտ Սուման։

— Ինչ լուր. — հարցուց Արաբերուն ու արդիւնաւոր զօրապետին։

— Հնձեալ մը հասաւ Լուկոմիէն... ըսաւ Վաչտակ, և ընդհատեց յանկարծ խօսքը դիտելով զՍուման։

ները, փափաքները, փառասիրութիւնները ու մտածութիւնները, որ այսօր նպաստաւոր կ'երեւան քեզի կամ անտարբերեցայ, վնաս օգտուելով բարեկամութենէդ, քու գաղտնիքովդ քեզի դէմ կը գինուին, միայն Թէ ննջամիտ չարակամին մէկը կարենայ գիրենք քեզի դէմ գրգռել։ Պարէտ, քու հաւատարիմդ, գնդեցկուհւոյ մը թակարդէն բռնուելով, ամենայն ինչ պատմեց իրեն, այսինքն ինչ որ կարեւոր էր մեզ դուշաւորելու այդ երեւակայական տեսարանը, զոր ճշմարիտ կարծեցիր. և իր լռութիւնն, իր մեղսակցութիւնն ապահովցաւ ոսկով և անկէց աւելի մահուան սպառնալիօք։ Վախէն լռեց ինչուան հիմա, վասն զի միշտ մօտ էր պատուհասն, և սակէ ետքը աւելի ևս պիտի լռէ տեսնելով գիս քու քովդ։ Երեք դաւակցաց մէջ ես միայն ցրցուցի քեզի դէմքս, և ես միայն քիչ ճանչցուածս տարի գքեզ բնակութիւնդ՝ Նիվիդի պատուարէն դուրս։ Ջոհ եղար, ով արքայ, Ջերտուշդի առնութեանը, որ մեր մէջ ամենէն զօրաւորն էր, և քիչ առաջ ըսածներս բոլոր գինքը կ'ակնարկէին։ Ինքը հարակաց դատին չահուն հակառակ իր մղեգին կատաղութեան ձայնին միայն լսելով, կ'ուզեր քու մահդ, և հազիւ կրցայ խափանել այդ չարագուշակ վճիռը ու ազատել կեանքդ։ Եւ ոչ այսչափ միայն. պէտք է որ արգիլեմ նաև առաջիկայ պատերազմը, և պարգեւեմ վերստին սրտիդ

— Խօսէ համարձակ, — ըսաւ Աբա, — ծանօթ է մեզի այդ պանդուխտն։

— Հաստատ Լուկասիէն, — կրկնեց զարձեալ վաչտակ, — և լաւ բերաւ թէ բարեկեան բանակն Թողով Աստուր դաշտը կը յառաջէ գէպ՚ի մեր կողմը։ Իր թևերն մինչև հորիզոն կ՚երկայնին եղջիւրաձև, անհամար Թուով բանակ մը մարախի պէս, որ կը Թափի դաշտի մը վրայ ապականելու զամէնուն։

— Ասոնն էր, — գոչեց Թագաւորն, Ո՛ր կողմը կը դիմէ Թշնամին։

— Այրընտիր գօրքն դէպ՚ի Եփրատ, մինչդեռ գուցէ ուրիշ մաս մը որ կը յառաջէ ձախակողմեան ափունքէն, դիմէ Տիգրիսի ակունքը։ Ընդունայն սպառնալիք մը կ՚երևայ ինծի ասիկա, ասկայն անցքերն ազէկ ամրացած են, և քիչ մը գօրք բաւական է արգիլելու զերնոնք։

— Շատ լաւ, — ըսաւ Աբա. — ուրեմն ինչ պիտի ընենք հիմա։

— Տէր իմ, — պատասխանեց Տարբազու իշխանն, — դիտես արդէն Թէ ո՞րն է լաւագոյն ճամբան։ Թողունք որ մնանն այս հովտիս մէջ, ուր կը գտնեն իրենց մահը Դիւց օգնականութեամբ։

— Լսեն քեզ Դիք, — յաւել Թագաւորն. — բայց գնա մտածենք. ո՞րն է լաւագոյնը. հօս սպասենք Թէ նո՛ր քաշուիլը, որպէս զի չկարենան նորանոր ու անխոնջ զօրականօք ամրացնել բանակնին, որպէս

զի ուշանայ պատերազմը և մենք ժամանակ վատնուինք, և մէկ կողմանէ նեղելով զիրենք, սպասենք լաւագոյն առթի։ Գիտցիր Վաչտակ որ Բաբելոն ապաստարան է Շամիրամայ դէմ, ինչպէս նաև բոլոր Սեննաարայ երկիրը։ Այս մարդն զոր կը տեսնես, և որուն մեծ հաւատք ընծայելու ես, քիչ առեն է որ բերաւ ինծի այս լուրը։

Եւ մանրամասնաբար ամէնուն ինչ պատմեց իրեն, ինչ որ կ՚առաջարկէր Սումատ։

Իսկ Տարբազու իշխանն կամ չի հաւնելով խորհրդոյն և կամ չի հաւատալով անծանօթ պանդխտին, պատասխանեց.

— Մէլ ժամանակն անցած է։ Ընդունելով պատգամն խօսեցաւ մի անգամ, և բանակն կը դժկամակի եթէ փոփոխութիւն մ՚ընենք մեր նախկին որոշմանը վրայ, վասն զի վատասրար փոփոխութիւն մը կը համարի զայն Թշնամւոյն առջևէն։

— Կը լսենք, — գոչեց Թագաւորն գառնալով առ Սումատ։

— Թո՛ղ այնպէս ըլլայ, — ըսաւ նա համակամութեամբ։ — Միայն չնորհէ ինծի, ով արքայ, որ քովդ մնամ ու գործակից ըլլամ քեզի։

— Բայց... — ըսաւ Թագաւորն բնատնեարար, — Թէ որ դժբախտութիւն մը պատահելու ըլլայ քեզի, Թէ որ ճանչցուած ըլլալով Թշնամւոց կողմէն....։

— Ինչ փոյթ, — ընդհատեց Սումատ։ — Միթէ չըսիր քիչ առաջ Թէ պատերազմի բախտը Ձրուանայ ձեռքն է։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Աբգարու երգը

Բարեվացւոց Լուկոմ մօտենալուն ձայնը տարածուեցաւ մէկէն Հայկական բանակին մէջ, և պատերազմասէր զօրքն ողջունեց զայն ցնծութեան աղաղակներով։

Թշնամւոյն ապատելու համար Հայոց ընտրած դիրքն շատ յարմար էր։ Գիտէին տեղւոյն ամէն կողմերը ու անցքերը, բոլոր ճամբաները ու ծածուկը. գիտէին ուր թաքչիլ և ուր կողմէն յանկարծ դուրս ելլել, ուր գնոոց հուն կար և ուր դժուարին անցքեր։ Եւ այս ամէն դիւրութիւններէն զատ նուիրական էր տեղն փառաւոր յիշատակներով. ուրեմն աւելի ինչ բան կը պահանջուէր, Բզնունեաց խօսուն սօսիներն քիչ օր առաջ պատգամ տուեր էին թէ՝ «Ի Հայոցձոր է Բարեվացւոց գերեզմանը», և նուիրական տեղւոյն սրբազան պահապանաց բերնով տարածուեր էր պատգամն. որով խրախուսուեր էր ամբոխն ու վառուեր ի սէր հայրենեաց։

Հայք՝ Հիմալայայ գագաթներէն իջնող ժողովրդոց նման կը պաշտէին անհուն ժա-

մանակը, Զրուան Ամերէն անուամբ, ուսկից ըղխեր էր Ահուրա, հոգի աստուածեղէն ու յաւիտենական։ Եւ որովհետև կը համարէին զայն յամենայնի, ուստի ոտն առ ոտն աստուածացուցին բնութեան բոլոր զօրութիւնները, Յաւանայ, Իրանայ և Թուրանայ արևնակից մերձաւոր ազգաց նման, մերձաւորք իրենց անյագ արշաւանօքը միայն, իրենք իսկ լերան վրայ վառնալ կրակին մէջ կը տեսանէին յաւիտենական ոգւոյ ջինջ էութիւնը. իրենք իսկ լեցուցին միջոցը, երկրիս խորը ու ծովուն ալիքները մանր աստուածութիւններով։ Քուշայ որդւոց մերձաւորութիւնն իսկ ունեցաւ վրանին իր ազդեցութիւնը, որով խառնակեցին ի մի պաշտօն երկրիս բնական զօրութիւնները ու հաստատութեան աստղերը. սակայն ունէին իրենք ևս իրենց իստարը յերկինս և զՄիհիդդա Զարբանիդ յերկրի. զմին կ'անուանէին Աստղիկ և զմիսը Անահիտ. երկուքն ալ խստակրօն պաշտամամբք պատուեալք այն մշտընջենաւոր ձեան ու խստաբարոյ աշխարհին մէջ։

Այդ երկու մերձաւոր և երբեմն երբեմն Թշնամի ցեղերն, ունէին իրարու նման դեռ ուրիշ պաշտամունք ալ։ Այնչափ մաքուր չէր ի Հայս Արեաց ազնուական արիւնն, այլ խառնուած էր քուշական արեան հետ։ Կը պատմեն որ նոյն իսկ Հայկ Սննաարայ երկրէն եկած ըլլայ, գուցէ ինքն իսկ Ցա-

ւանոյ կամ Թուրանոյ որդիքներէն ըլլայ, ջրհեղեղէն ազատելոց հետ Արարատայ դագաթներէն վար իջած, և ապա վերադարձած իր առաջին բնակութիւնը, ինչ որ է, շատ բաներու մէջ կը նմանէին իրարու այդ երկու ցեղերն. նոյն իսկ երկու լեզուաց մէջ նմանութիւն կը տեսնուէր, և պիտի ըսեն որ նախկին Հայոց գրութիւնն յայտնապէս փոխ առնուած էր յԱբբատից, ինչպէս քուշական նոյնպէս հայկական ժողովրդեան մէջ կային՝ ի վաղուց մոգական բաներ, վհուկներկնկեցութիւն, հմայութիւն ու անոմիապաշտ սրսրողութիւններ. օրինակի համար Բզնունեաց սօսիներն, որոնք պատգամաւոր Հասարուած էին և խորին մեծարանաց պաշտօն կ'ընդունէին՝ ի դիւրահաւան ժողովրդենէ: Մինչ չի խօսեցան զճշմարտութիւն երբ մարգարէական Աբրայի Թշուառութիւնները՝ ի Բաբելոն, Հաւատալի էր ուրեմն և պատգամին այն խօսքը թէ՝ ի Հայոցմոր պիտի ըլլայ Քշնամւոյն գերեզմանը:

Պատգամին ատուգելուն ժամը արդէն մօտեցեր էր: Բաբելացիք երկար ատեն Աւուր կենալէն ետքը, որ կարևոր էր այնպիսի բազմաթիւ բանակ մը կարգաւորելու համար, վերուցին վրաննին, ու կը յառաջէին դէպ՝ ի լերանց կողմերը: Օր մը կամ աւ աւաւելն երկու օր կար որ զարնուէին իրարու այդ երկու բանակներն: Թող յառաջն, Թող ամիսփուին անձուկ հովտաց

մէջ. Հայկական արծուին պատրաստ է դիմաւորելու դիրենք:

Նոյն օրն ուրախութեան օր էր Հայկական բանակին համար: Կը հանդիպէին իրարու դինակիցք ու բարեկամք ու կը խօսակցէին ըլլալիքին վրայ: «Վաղը. պատրաստ ենք. վերջապէս հասաւ ակնկալեալ ժամը», կ'ըսէին իրարու, և թէ՝ «Աննայն որ հասատարիմ ըլլայ իր պարտուցը»:

Հայկական զօրաց իւրաքանչիւրոց աչուըներէն կայծակ դուրս կու գար և արիւնն կ'եռար երակներուն մէջ: Աննքն ալ անխռով հանգարտութեան մէջ էին և կը սպասէին երջանիկ ժամուն: Կը հանգչէին, բայց աչուըներնուն առջեւն էր պատերազմը ու սարը: Գեղեցիկ էր հովիտը, ընդարձակ և ամրափակ ամեն կողմանէ, և կարևոր տեղեր կը հսկէին պահապանք: Կարելի էր ուրեմն որ բաբելական բանակն ճամբայ բանար իրենց մէջէն:

Աննօրեայ սովորական վաստակոց ժամն անցեր և բանակին մանր ու զանազան պէտքերն հոգացուեր էին: Զօրականք իրենց լայնալիճ ապեղունքը ու լայնատարբ կոպարճներն կախեր էին վրանաց տակ, և ճամբուն երկայնութեամբ շարեր իրենց ալաքը և անոնց քով պղնձէ ու կաշիէ երկայն վահաններն: Իսկ ձիերը արձակելով իրենց ծանր կազմածէն, Թողեր էին որ ազատաբար արածուին ու զուարճանան գետոյն մէջ: Եւ իրենք առտ անդ խմբովին նստած կամ շրջագայելով կը զբօսնուին:

Մեծ չարժման մէջ էր բարձրաւանդակին ստորոտը, որուն վրայ կանգնած էր Թագաւորին վրանը։ Զինուորական պարն, հաճոյական ղբօսանք Հայոց, բոլոր բազմութիւնը նոյն կողմը ձգեր էր։ Ի ձայն Թափից, զորոնք կը հարկանէին հանդիսակցաց մէջէն ոմանք, պարոզներն սրով յարձակումն կը կեղծէին, կը սպառնային սլաքով զանազան դիրք կ'առնուին, կը հեռանային ու կը մօտենային մեծագոյն Թափով ու երագութեամբ, մինչև որ պարն կռուի երևոյթ կ'առնուր, մեծագոչ աղաղակներով, ու կը լրննար հանդիսականաց ծափահարութեամբ։

Պարուն կը յաջորդէր երգն։ Կը նստէին վրանաց տակ կլորաձև ուր որ աւելի արձակ էր, և մէջտեղը քերթողներն, մրցելով իրարու հետ՝ի քերթողութեան։ Կ'երգէին հայկական ժողովրդեան նախկին աւանդութիւնները, իւրաքանչիւր ոք ըստ իւր հանճարոյն ու բնդհնաւոր երևակայութեանը, փոխելով ինչ ինչ՝ի պատմութենէն ու զարդարելով ըստ անհրաժեշտ լսողաց։ Այսպէս կը ծաղկէր քերթողութեան արուեստը, բայց ժողովրդական աւանդութիւններն ալ առասպելական երևոյթ մը կ'առնուին, որ կը զարդարուէին ապա նորանոր գոյներով ու պատմական արուեստաբնայարդար երևութով։

— «Դեռ ևս, — կ'երգէր մէկն, — դեռ ևս երկուց գետոց երկրին մէջ չինուած

չէր աշտարակն, վկայութիւն մարդկային յանդգնութեան, և ոչ երկնային բարկութիւնը ապականեր ու խառնակեր էր լեզուները, երբ կ'իջնէին երկրիս Զրուան, Տիտան ու Յաբէթ։

« Հազիւ թէ բաժնեցին մէջերնին երկրիս Թագաւորութիւնը, Զրուան տիրեց մէկէն միւս երկու մասին։ Տիտան ու Յաբէթ դեմ կեցան ու պատերազմեցան հետը. վասն զի կը մտածէր Զրուան որ իր որդիքը Թագաւորեցնէ ամենուն վրայ։

« Տիտան պիտի յաջողէր յափշտակելու Զրուանայ երկրին մէկ մասը, երբ Աստղիկ իրենց քոյրը, ապիտակափայլ բազկովը մէջ մտնելով խաղաղեց խառնվեալ ոգիքը։

« Հաւանեցան որ Թագաւորէ Զրուան, բայց երդմամբ դաշնադրեցան որ սպանանեն Զրուանայ բոլոր արու որդիքը որ կը ծնանէին, որպէս զի միշտ նոյն ցեղը չի Թագաւորէ վրանին։

« Ուստի կարգեցին մէկ քանի կորովի հակայներ, որ հսկեն միշտ Զրուանայ կանանց վրայ։ Եւ ըստ երդման սպանուեր էին արդէն երկու արու որդիքը, երբ Աստղիկ գթասիրտ, ի գուր չարժելով կանանց վրայ որ կը հեծէին, անգութ արտերը ի գթութիւն չարժեց։

« Զի մնանին Զրուանայ որդիքը, այլ զօրաւոր մարդիկ տանին զանոնք յարևմուտս, լերան մը գագաթան վրայ։ Եւ ըլլայ այն լեռը իբրև երկրորդ Արարատ մը, ուսկից իջնան մեր որդիքը բազմացնելու զերկիր»։

Ըսաւ քերթողն ու լռեց, որուն յաջորդեց ուրիշ մը նոյնպէս հաճոյական ունկընդրաց։

— « Խոհուերոս բարձր կողմեր նաւարկելէն ու Արարատեան լերանց բարձրագոյն գագաթանց վրայ հանդչելէն ետքը, որդւոցը մէջէն Սէմ անուն մէկը, կը դիմէ դէպ՝ի արեւմուտք, նոր տեղեր տեսնելու ու ճանչնալու փափաքով։

« Կը հասնի հօս ու կը բնակի այս լերան ստորոտը ոռոգեալ՝ի գետոց, որ կ՚իջնէն մինչեւ Euքրատից կողմերը։ Երկու ամիս կը կենայ հօս, և լեռը իր անուամբ Սիմ կ՚անուանէ։ Անկէց կը խաւարի դէպ՝ի հարաւ ու արեւմուտք, այսինքն դէպ՝ի այն կողմերը ուսկից եկեր էր։

« Բայց իր որդւոց մէջէն մին, Տարբան անուն, իր երեսուն ուսուերօքը ու հնգետասան դստերօքը, հանդերձ իրենց կողակցօքը, բաժնուելով առաջին հօրէն, կը բնակին մեր մէջ, եւ Սիմ՝ իր որդւոյն անուամբ նոյն տեղը Տարօն կ՚անուանէ, և բնակած գաւառն ալ Ցրօնք, որովհետեւ հօն ցրուեցան ու բաժնուեցաւ որդին իր հօրէն։

« Ուրիշ մ՚ալ նոյնպէս գնաց բնակելու Բակտրիոյ աշխարհին սահմանաց մօտ, և կոչեց այդ կողմը իր անուամբ Զարաւանդ։

« Այս է ահա Սիմ ցեղին պատմութիւնը որ մեզ՝ի Հայաստան, քանի որ գետ նկած էր Հայկ մնութեարելու դիրենք իր ներկայութեամբը։ Երրոր երեցաւ նա, բոլոր Սիմայ ու Յաւանայ գոռ ցեղերն և Թուրանայ նուաճեալ որդիքն ընդունեցան կամակար իր հայրենի իշխանութիւնը, խառնեցան՝ի մի ազգ և՝ի մի կամք՝ հակային ձեռքին տակ։

« Ցիշէ քու պատմութիւնդ, ով Հայոց ազգ, ատոնք են նախկին ընտանի աւանդութիւններդ։ Այսպէս բազմամարդացաւ այն երկիրն՝ զոր պիտի պաշտպաններ հիմա Ներսովթայ որդւոց անյաղթ արշաւանաց դէմ »։

Միաձայն ծափահարութեամբ ու բարձրագոչ աղաղակաւ ողջունեցին զերդիչն, և Թագաւորն սիրալիր խօսքերով գովեց պինքը։ Գնդեցիկն Ագա արդէն դուրս ելեր էր վրանէն ու նաեւ բացօթեայ բարձրաւանդակին վրայ իր զօրապետացը հետ։

— Գնդեցիկ է Սմբատայ երգը, — յաւել Վաչագան Տարբաղու իշխանն, — բայց չկայ մէկը, ով քերթողք, որուն բերնով խօսին Դիք, և երգէ Հայկայ քաջութիւնները։ Իրմէ առաջ եղածներն մթին ու անորոշ բաներ են, թէ և գովելի է ձեր ջանքն անկորուստ պահելու նախկին աւանդութիւնները։ Բայց Հայկով մեր հայրենիքն անուն ու կեանք ժառանգեց. իրմով սկսաւ մեր պատմութիւնը, իրմով Հայաստանի մեծութիւնը։ Երգեցէք զՀայկ, ով քերթողք, և իր գովութեանց մէջ երեւակայենք մեր ծագումնառ պատերազմը։

Մեծաւ հաճութեամբ ընդունուեցաւ Վաչուտակայ առաջարկութիւնը, որուն խմաստութիւնը յայտնի էր ամենուն, իրմով տարածուեցաւ Հայաստանի մէջ այն խօսքն թէ չի կրնար ծերունի զօրականն ատել կամ անխորհուրդ բան մ՚ընել։

— Այո՛, — գոչեցին շատերն, արձագանգ տալով Տարրաշու ծերունի իշխանին և Թագաւորաց Թագաւորին բաժին։ — Ո՞վ պիտի երգէ Հայկայ քաջութիւնները։

Տարակուսանալ ձեւացին ամենքը, ու իրարու երեսը կը նայէին։

— Երգել Հայկայ քաջութիւնները, — վերջապէս ըսաւ մէկէրնէն մէկը. — ո՛վ կրնայ համարձակիլ առ այն՝ քանի որ Ներկայ է Աբգար։

— Ինքն է երկնահաճոյ քերթողն, — յաւել ուրիշ մը, — ինքն է երգոց տէրն։ Քաջազօր պիւցաղնը չունեցաւ երբէք և պիտի չունենայ քան զայս արժանաւոր երգիչ մը։

— Մեծ յանդգնութիւն է, — կրկնեց ուրիշ մը, — երգել Հայկայ քաջութիւնները, քանի որ քաղցրաձայնն Աբգար մէջերնիս է. որպէս թէ արեգական ծագելէն առաջ՝ գիշերային աստղն ջանար յայտնելու անոր իր լուսովը։

Այն խօսքին ծերունեայ մէջէն մին ծիծաղեցաւ, այն՝ որուն գարձեր էր ամենուն աչքը նոյն վայրկենին։ Վանայ քահանայից նման սպիտակազգեստ էր նա, և ունէր կողը սուսեր և ուսոցը վրայ կապարճ լայ-

նալիր։ Ծիծաղեցաւ նա, և բարեձեւութեամբ մը կարկառելով աջ բազուկը, խօսեցաւ այսպէս.

— Գնդեցիկ է, ով պատանիք, ծերոց սրուած գովութիւնն թէ և չափազանցութեամբ։ Ծերերը գովողն՝ զԱստուած կը գովէ, վասն զի փորձ են իրենց հասակաւը. լի են երկնաւոր պարգեօք, և ուսուցիչ ու առաջնորդ նոր սերնդոց։ Շնորհակալ է ձեզի, ով պատանիք, Հայկայ երգիչն, որ թէպէտ թերահաւճար, այլ ձեր համարմամբը խրախուսեալ։ Երանի՛ ձեզ, որ զարգանալով՝ ի տես, արդէն փորձ ըլլալովիդ արուեստին, բարձրագոյն կրթութիւն մը պիտի տաք Հայկական ժողովրդեան, աւանդելով յետնոց Աբամայ որդւոյն Աբա գեղեցկին գործերը ու քաջութիւնները։

— Կեցցե՛ս դու, ով ծերունիդ, և երգես Աբայի քաջութիւնները, — պատասխանեցին միաբերան։

— Պատերազմի բախան Զրուանայ ձեռքն է, — ըսաւ Աբգար բարձրաձայն։ — Զինուորն պիտի չըսէ վաղը, այլ այսօր Հայրենի երկրին պաշտպանութեան համար ամենայն Հայ պիտի գինուորի, և ոչ իսկ ծերք յետնելալ պիտի ըլլան քան զերխտասարդս։ Բայց՝ ի բաց թողունք անոտի խօսքերը. ոչ՝ի խօսս այլ՝ի գործս կը ճանչցուի մարդ։ Հայկայ քաջութիւնները կ՚ուզէք որ երգեմ։ Ծերունի քերթող բոլորովին լռելէս առաջ գոհացնեմ զձեզ վերջին անգամ մ՚ալ։

Որ թախտին աղաղակաւ մը յայտնեց ամբողջը իր ընդհակառակութիւնը առ ծերունին, որուն յաջորդեց ապա խորին լռութիւն մը՝ որ կը նշանակէր թէ ինչպիսի մը տագնապ ամբ մտիկ պիտի ընէին իրեն։ Ամենուն ծանօթ էր երգը, ինչպէս նաև երգին նիւթը։ Այլ սովոր էին երգիչը այլաբանել նզածն, աւելցնելով վրան քրիստոնական զարդերը, յորում յաջողակ էր Աբգար։

Իր ընկերաց ամենէն մերձաւորին ձեռքէն առնելով թաւիը, բաղխեց զանազան անգամ, զարթուցանելով թմրեալ երեւակայութիւնը. և ապա գոչեաց եռանդուն աչուըները շուրջանակի, և սկսաւ այսպէս.

« Ի միջոց աստուածոց սկսիմ։ Ահաւորք իրենց միջամտութեամբը, աշխարհիս ամենայն բարիքը իրենք պարգևեցին, և նզան գերագոյն պատճառք բոլոր արարածոց և բազմանալոյ մարդկան։ Իրենցմէ առաջ եկաւ Հսկայից ցեղն, կորովիք մարմնով, անպարտելիք ու բարձրահասակք, որոնք գոռոզութեամբ ձեռք զարկին բարեշէնի աշտարակին շինութեան։ Երբ գործը կը յառաջէր, բռնաշունչ աստուածատաստ Հովը կործանեց զայն հիմնայատակ։ Եւ ապա խառնակելով լեզուները՝ չփոթութիւն ձգեց մէջերնին։

« Ո՛վ ամենապայծառ Հայկ, որդիք Թորգոմայ, ի ցեղէն Յարեթի, իշխան զօրաւոր ու քաջ աղեղնաւոր, ով կրնայ արժանապէս փառաւորել քու անունդ։ Համբաւաւոր գեղեցկութեամբ ու զօրութեամբ մարմնոյ, գանգրահեր, կապուտ աչօք աստուածանման, գոռ ու հաստատապուկ, բայց գթած և արդար, գու հակառակ կեցար այն ամենուն՝ որ կ'ուզէին տիրել հըսկայից ու դիւցազանց վրայ։ Աղնուական եռանդեամբ վառեալ, դինուեցար Ներբովթայ բռնութեան դէմ, երբ մարդկային աղգը տարաճուեր էր երկրիս վրայ։ Կային անոնց մէջ հսկաներ, կորովիք մարմնով և վատահ իրենց ուժոյն վրայ, որոց իւրաքանչիւրը մխեց մոլեգնաբար սուր ընկերոջը կողը, ամենքն ալ իրարու իշխել ջանալով։

« Բռնաւն Նպաստելով Ներբովթայ, տիրեց բոլոր երկրիս. Ներբովթայ՝ Մեստրիմի որդւոյն, որուն հայրն էր Քուշ, յորդւոց Տիտանայ։ Հայկ մերժեց ու չի հնազանդեցաւ իրեն, և համանուն աստղին[1] նման պայծառացեալ, քաշուեցաւ դէպ'ի հիւսիս, տանելով հետը բոլոր մանր աստղերը, իր որդիքը, դստերքը, թոռները, ընդհանրքը, ընդ ամենը գրեթէ երեք հարիւր մարդ. ինչպէս նաև բոլոր իր ծառաները ու հաւատարիմ հպատակները։ Առաւ մէկտեղ բոլոր իր ունեցածները, և դիմեց Արարատայ բարձրագոյն կողմերը, և կեցաւ լե-

(1) Որիոն, համաստեղութեանց մէջ ամենէն լուսաւորն, որ կոչի 'ի մեզ Հայկ, ինչպէս Թարգմանուած է Յովբայ ու Եսայեայ գրոց մէջ։

բան մ'ուրբը, ուր իրմէ առաջ նկեր ու բնակեր էին շատ մարդիկ աշտարակին կործանմանէն ետքը։ Հնագանդեցուց զանոնք իրեն, կանգնեց շէնքեր, ու տուաւ ի ժառանգութիւն Կադմոսի Ս.ըմննակայ որդւոյն։

« Մնկնեցաւ հանկէ իմաստուն հսկայն, ու գնաց իր ինացած մարդիկներովը ընդ ամէջ հիւսիսի ու արեւմտից, և կեցաւ դաշտավայրի մը վրայ, որ կ'ըսուի այսօր Հարք այսինքն հարց տեղի։ Յիշեցէք զայս ամենքնիդ ու սորվեցուցէք ձեր որդւոցը։ Մի մոռնաք այն անունը ուր բնակեցան Թորգոմայ տան հարքը, ի Հայկաշէն, այսինքն չինեալ ի Հայկայ։ Դաշտավայրին հարաւակողմը, լայն ստորոտով լերան մը մօտ, հաստատուած էին առաջուց ամէկ քանի ընտանիք, որոնք յօժարութեամբ երդուընցան իրեն հաւատարմութիւն։

« Բայց Նէբրովթ, տարածելով իր բռնաւորական իշխանութիւնը դաշտավայրին տիրուց վրայ, նախանձու աչօք կը նայէր լերան արծուին. և կը հիւծէր առելութեամբ՝ տեսնալով Հայկայ մեծութիւնը։ Ուստի զրկեց իր ամէկ որդին հաւատարիմ մարդկանց ընկերակցութեամբ, որոնք գնացին և ողոք բանիւք կեղծելով չարութիւնին, խօսեցան այսպէս.

« Դու մինչև հիմա, ըսին, բնակեցար ձեռան ու միգի մէջ։ Ջախջախէ ու ջերմացուր գոռոզ բարուցդ սառուցեալ ցրտու-

թիւնը, և բարեկամանալով Տիտանայ, հպատակէ իրեն և ապրէ խաղաղութեամբ ուր որ կը հաճիս։

« Տիտան իր երկրին Թոզ Թագաւորէ,— պատասխանեց Թորգոմայ որդին ահաճութեամբ։ — Հայկ ոչ կը նախանձի և ոչ ալ կարօտ է իրեն։ Գնացէք ու տարէք իրեն այս համառօտ պատասխանը. Որսորդին հետաքիզ նետը՝ պէտք ունի ազատ ու ընդարձակ տեղւոյ։

« Նէբրովթ լսելով այդ աներկիւղ պատասխանը, մէկէն կը գառնանայ, և ցասմամբ աշտանակելով ի ձի, բազմաձեռն գնդաւ կը հասնի յԱրարատ, Կադմոսի սահմանաց մօտ։ Կադմոս կը փախչի ու կ'ապաւինի իր պապուն քով, պրկելով առաջուց աւերհանդակներ։

« Գիտցիր, ով դիւցազն, որ Նէբրովթ իր կտրիճներովը ու անթիւ բանակաւը վրադ կու գայ։ Երբ տեսայ որ կը մօտենար, փախայ և եկայ իմացնելու, դու պէտք եղածն մտածէ ու հոգա մեծ հանճարովդ։

« Ինչպէս երասխ գետն, պատառելով լերանց կողերը, ու հատանելով անտառախիտ հովիտները, կ'անցնի անձուկ տեղերէն, և կ'իջնայ ու կը հոսէ ահագին դղորդմամբ, նոյնպէս և Տիտան կը յառաջէր մռընչելով, անթիւ ու զօրաւոր բանակաւ. բոլոր իր ոյժը զօրացը Թուոյն ու արուեստնը վրայ դնելով։ Բայց խոհեմ և իմաստուն Հայկ, կը ժողովէ մէկէն իր որդիքը, Թոռ-

ները, և բոլոր Հաւատարիմ մարդիկը, ա-
մէնքն ալ անվեհեր ու զօրաւոր աղեղնա-
ւորք, թէպէտ թուով նուազագոյնք, այլ
արութեամբ անհամեմատք։ Եւ վազելով
դիշեր ու ցորեկ, կը հասնի Վանայ ծովուն
մօտ, և այսպէս կը խօսի իր զօրացը.

« Ցարմար առթին կը լարէ փորձ ո-
րսորդն իր աղեղը, և միշտ որոշիչ է իր հա-
րուածը։ Երբ հանդիպելու ըլլանք Ներրով-
Թայ բանակին, ջանանք հասնելու ուր որ
ինքը կեցած է, բազմաթիւ զինուորներէ
պաշարեալ։ Կամ՝ մեռնինք, որով մեր մար-
մինը ընկճայ իրենց ձեռքը, և կամ յուզը-
նելով մեր բազկաց զօրութիւնը, ցրուինք
իր բանակը և առանձնք յաղթութիւն։

« Հայկայ բանակը շուտ մը կտրելով եր-
կայն ասպարէզը, կը հասնի ապառաժուտ
լեռներէ պաշարեալ հովիտ մը, և կ'ամրա-
նայ գետոյն աջակողմեան բարձանց վրայ։
Հօն՝ի վեր ամբառնալով աչքը, կը տեսնէ
Ներրովթայ անհամար բանակը, որ անհոգ
ապահովութեամբ աստ անդ ցրուած ու
տարածուած էր դաշտին երեսը։

« Ներրովթ վստահ ու ապահով իր գոր-
ծոյն վրայ, կտրիճ զնդով մը կեցեր էր բար-
ձրաւանդակին վրայ։ Հայկ ճանչցաւ զին-
քը շուրջ պատեալ յայրընտիր ու՝ի քաջա-
գէն զինուորաց և իմացաւ որ իր ու գլխա-
ւոր բանակին մէջ մեծ հեռաւորութիւն
կար։

« Կը կրէր նա գլխուն վրայ երկաթէ

սաղաւարտ մը փետրազարդ։ Զրահապատ
էր կուրծքն ու թիկունքը, և երկաթէ բազ-
պանք ու սռնապանք կը ծածկէին բուռն-
դակ մարմինը։ Ունէր ձախ կողմը կրկնա-
սայր սուր մը և աջակողմը մեծ նիզակ մը.
ձախ ձեռքը ամուր վահան մը և չորս կող-
մը կտրիճ հսկաներ։

« Հայկ, տեսնալով զՏիտան այդպէս զի-
նեալ զարդեալ, կարգի կը դնէ բոլոր բանա-
կը։ ԶԱրմենակ և միւս երկու որդիքը ա-
կողմը, զԿադմոս և միւս երկու որդիքն ալ
ձախակողմը, որովհետև վարժ էին՝ի նե-
տաձգութիւն և՝ի սուր։ Իսկ ինքը յառա-
ջելով՝ կարգի կը դնէ բոլոր նիզակաւորնե-
րը, ու կը հրամայէ քալելու կարգաւ։

« Բազխումն ահաւոր։ Հսկայքն երկու
յողմանէ հանդիպելով իրարու, փոխոխակի
բախմամբ կը դողացնէին զերկիր, և բուռն
յարձակմամբ ահ և երկիւղ կը պատճա-
ռէին իրարու։ Հօն շատ մը կորովի հսկայք
սատի և անտի նետահար ու սրախողխող՝
Թաւալեցան յերկիր, բայց պատերազմը
դեռ տարակուսական մնացեր էր։

« Լաւ իմացաւ այն առեն Մեստրիմի
որդին՝ որ չափազանց վստահացեր էր
բախտին և իր ուժոյն վրայ։ Վերահաս
վտանգէն սարսափած՝ վերադարձաւ այն
ըլուրը՝ ուսկից քիչ առաջ իջեր էր. մտածե-
լով որ ամբանայ գօրացը մէջ մինչև որ
հասնի ամբողջ բանակը, և այն առեն սկը-
սի նորէն պատերազմը կրկին զօրութեամբ։

եւ հետեւցան իրենն բոլոր թիկնապահք, վահան ու պաշտպանութիւն ըլլալով իրեն, կ'անիծանէին թշնամւոյն անտեղիտալի ընդդիմադրութիւնը, և երկնից օգնականութիւնը կը կարդային մոլեգին ազազակաւ։

« Հասաւ Ներրովթ բլրան վրայ, և հանդեաւ սակաւ մի։ Բայց Հայկ աղէկ ճանչնալով ծածուկ ճամբաները, նաւ ինքն ալ հաւասար բարձրութեամբ ուրիշ բլրան մը վրայ։ Տեսաւ զինքը Ներրովթ, տեսաւ ու դողաց զօրաւոր որսորդն։ Տեսան նոյնպէս և ամենայն զօրականք ու դողացին. կ'ուզէին սկսիլ նորէն պատերազմը, յուսալով վրէժն առնուլ իրենց կրած վնասուցը։

« Բայց 'ի զուր. լարած է արդէն Թորգոմայ որդին իր հեռաձիգ աղեղը. և նշանն առնելով երկնագոյն անվրէպ աչօքը, ուժով երեքթևեան նետ մ'արձակեց դէպ 'ի Ներրովթայ սիրտը։ Ճօճեց աղեղան լարը օդոյն մէջ, թռաւ նետն արագութեամբ, խորտակեց հակային զրահը, և անցնելով կուրծքէն, գուրս ելաւ կռնակէն։ Ընկաւ նա գետին, վայրապար փորձելով հանելու կուրծքէն սուր երկաթը. և արիւնն ու հայհոյութիւնն միանգամայն գուրս կը ժայթքէին կոկորդէն, վայրկեան մը և երկու. արեգական լոյսը կը փնտռէր. նուաղեցան աչուքները, և փշեց վերջապէս անապարանելի հոգին։

« Ուրախութեան զօրաւոր աղաղակ մը

բարձրացաւ յանկարծ յերկինս. Հայկայ ձայնն էր՝ 'ի զարմացումն պատերազմասէր բանակին։ Կը ժողովին անկելոյն չորս կողմը բոլոր իր քաջերը։ Մեռա՜ւ դիւցազնը, կ'ըսէին իրարու։ Չորս կողմէն կը տեղային շարունակ նետերը, և կը սփռէին զմահ անկենդան հսկային չորս կողմը։ Անհաւատ ու անողոքելին Հայկ իբրև կայծականց Աստուած մը՝ այնպէս կը նետահարէր զիրենք։ Թշնամին զարհուրած կը սկսի փախչիլ. կը փախչին հսկայ զօրականք, վայրապար պաշտպանելով իրենք զիրենք մեծ վահաններով։

« Փա՜ռք աղեղիդ, ժիր քաջդ Հայկ։ Կախէ զայն 'ի նշան յաւիտենական բղնունեաց մեհենին նուիրական պատերէն։ Ոչ ոք 'ի մահկանացուաց կարող է լարելու զայն յայսմ հետէ. և եթէ կարենայ ալ, միթէ պիտի ընկերէ՝ իրեն ամենազօրաւոր աղեղնաւորին կապուտակ անվրէպ աչքը։

« Արիւնն կը թանայ Գերեզմանք բլուրը. արիւնն կ'ազդէ բոլոր Հայոցձորոյ ընդարձակ հովիտը. և Եփրատայ ջուրն կը փոխուի յարիւն։ Ագռաւք և ագռաւք կ'առնուն աւարոյն հոտը, և կ'իջնեն խմբովին 'ի ճարակ։ Բայց Հայկ վիհանձն է ու բարեպաշտ, կու տայ դիականց պատուաւոր գերեզման մը բլրան վրայ, և տեղն ալ նոյն անուամբ կ'անուանէ։ Իսկ Ներրովթայ մեծազանգուած մարմինը զմռսելով ու դիապատելով մեծաճոխ հանդերձանօք,

կը տանին 'ի Հայս լեռնակեաց յաղթական արծուիք, հարց նուիրական բնակարանը։ Ո՛ր հիմա Թորգոմայ արքայական տան մօտ, կը ննջէ գքուն յաւիտենական ազատ աղգաց ոխերիմ թշնամին»։

Ասպէս երգեց ծերունին Աբգար, և գրգռեց հաղարաւոր ունկնդրաց բարկութիւնն ու առելութիւնը Ներոովթայ դէմ։ Եւ երբ վերջ առաւ խօսիցը, բարձրացան չորս կողմէն զարմացման, ուրախութեան, և երախտագիտութեան ձայներ։

Ամենուն սիրտը եռանդեամբ վառուեցաւ լսելով այդ պատմութիւնները։ Նոյն տեղն էր անմիջապէս երեւելի պատերազմին ասպարէզն. այն գաշտավայրն որ կը տարածուէր՝ Հայոցձորն էր. և Գերեզմանք բլրան առջև կ'երգէր Աբգար Հայկայ քաջութիւնները։

— Ո՛չ երբէք այսքան մեծ հանդիսացեր էր ծերունին Աբգար, — կ'ըսէին ունկընդրքը։

— Բայց իր երգը, — յաւելին այլք, — ցրուեց տխուր ու անորոշ գուշակութիւնները։

— Չորո՛նք։

— Չէք գիտեր Բզնունեաց պատգամին տարակուսական պատասխանը. «Ի՛ Հայոցձոր Բաբելացւոց գերեզմանը», ըսաւ պատգամն։ Յայտնի է, կայ գերեզմանն, բայց Ներոովթայ պատերազմին։

— Օ՛ն անդր. մինչ ասկէց ուելի պարզ

ու յայտնի պիտի խօսէր պատգամն։ Գերազոյն Գիք մեր բազկաց զօրութեան կը թողուն յաջող պատգամին կատարումը։

— Մինչ մէկալ գիշեր չի լսուեցաւ գետնին տակէն խուլ որոտումը, նման գինուց շառաչման։ Այրագ Տիտանն էր որ կը զարթնուր ու կը կանգնէր 'ի վեր։

— Անտեղի է ըսածդ։ Իրեն մօտ կը հանգչի յաղթականն Հայկ ու գինքը սպասնողը։ Եթէ զարթնու Ներոովթ, Հայկ չի ննջեր։

Երբ այսպէս կը խօսակցէին, Աբգար մօտեցաւ Աբգարու, ու զարմացմամբ գրկախառնեցաւ հետը։ Ծերունի երգիչն, սիրտը նկլելով, երկայն առեն ամփոփեց ծոցոյն մէջ Թագաւորին գեղձան գլուխը։ Մեծ է Թագաւորաց փառքը ու զօրութիւնը. բայց հանճարն կը պարունակէ յինքեան աստուածային ինչ մը, ուսկից կը բղխէ ծածուկ զօրութիւն մը, Թափանցելով 'ի սիրտս ու նուաճելով զամենայն։

— Քաջ որդիդ Արամայ, պիտի նորոգես դու, — ըսաւ այն առեն Աբգար, — քաջին Հայկայ հրաշալի գործերը։

— Չեմ կարող, — պատասխանեց պատանի Թագաւորն. բայց խօսքերդ տպաւորուած պիտի մնան մտքիս մէջ, ու պիտի ջանամ նմանելու իմ արժանաւոր նախորդաց։

— Արդէն սկսար, — ըսաւ Վաչագակ, — նոր պատերազմիս գաշտին ընտրութեամբ։

ը։ Հօս պատերազմինք, հօսկէ վազնք գոռոզ Թագուհւոյն ընտիր զօրացը վրայ, Կամ կը մեռնինք, որով մեր մարմինը և ամեն ունեցածնիս կ'ընկնան իրենց ձեռքը, և կամ ցուցընելով մեր բազկաց զօրութիւնը, կը ցրուենք իր բանակը ու կը ժողվենք յաղթութեան աւարը։

— Այդ հօր յանդուգն Ներսովթոյ նման Շամիրամ անցած է բանակին գլուխը, — հարցուց ապային մէկը։

— Անտարակոյս, — պատասխանեց Այրդողալով, — կարճ պատերազմական է նա։

— Այո՛, կարճ ու գոռոզ, — յաւելաւ Աբգար, — որպէս թէ երակացը մէջ հըսկայի արիւն ունենար։ Բայց Հայկական արիւնն իսկ փոխուած չէ. և միշտ նպաստաւոր եղած է իրեն բախտը։ Մինչ Ամենակ, որ հիմնեց զԱրտագած, և Արամայիս որ իր անուամբը կոչեց զԱրմաւիր, միշտ աւելի չի տարածեցին իրենց ժառանգական իշխանութիւնը։ Զօրաւորին Գեղամայ, արիասրտին Փառակայ և գեղեցկին Ցոլակայ Հայրը, Ամասիա, չորրորդ Արտաշեան լերանց, անուանելով զանունք Մասիս։ Եւ Գեղամ քիչ առենուան մէջ մինչ չի նուաճեց բոլոր այն երջանիկ աշխարհները՝ զորոնք կը Թանայ երասխ։ Եւ Հարմա մինչ չի տարածեց չուրջանակի իր Թագաւորութեան սահմանը։ Իսկ ու մեծանուն Հայրդ Արամ, պատերազմասէր ու աշխատասէր, կ'ուզէր աւելի մեռնիլ Հայրենեաց համար,

քան թէ տեսնել զօտարն կոխել իր ծնընդեան երկիրը և հրամայել իր եղբարցը ու որդւոցը։ Այսմ՝ Նինոսի Թագաւորութենէն քանի մը տարի առաջ նեղուելով մերձաւոր ազգերէն, կը ժողովէ բոլոր իր կարիճները, ամենքն ալ յաջողակը՝ի զէն, պատանիք ազնուականք, եռանդունք ու վայելչադէմք։ Սակաւաթիւ բանակ մը, սակայն սրտի արութեամբ ու քաջութեամբ հաւասար չիսուն հազար զօրաց բանակի։ Հայաստանի սահմանաց վրայ կը հանդիպի Նիւքսարայ Մադէս կոչեցեալ, գոռ ու գոռոզ պատերազմող մը։ Կը դիմէ յանկարծ վրան արեգական ծագելէն առաջ, ու կը խորտակէ բանակը, և գերելով զինքը, կը տանի յԱրմաւիր, և մեծ աշտարակի մը գագաթան վրայ, ծակելով ճակատը երկաթէ ցիցով կը գամէ, ահաւոր օրինակ մը տալով ամենայն Հայաստանի վրայ արշաւողաց ու թշնամեաց։ Նոյն իսկ Նինոս մեծ թշնամութիւն ունէր Հայոց դէմ իր նախահօրը սպանմանը համար՝ի Հայոցմէ, և կը մտածէր շատոնց վրէժ խնդրել։ Այլ ծածկելով սրտին խորհուրդը, թէպէտ ամենայն օրաւոր էր, պատգամաւոր ղրկեց Արամայ, որ պահէ իր տէրութիւնը, կրէ հարկաւոր մարգարտեայս Թագ, և իր երկրորդն ըլլայ աշխարհիս Թագաւորաց մէջ։ Արծուիք Հայկականք, ողջ լերուք ուրեմն. ձեր է լերանց Թագաւորութիւնն։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Թագուհին պատերազմական

Այս կերպով երբ հայկական բանակն կը պատրաստուէր պատերազմի, Շամիրամայ գունդերն կը յառաջէին Լուկոսէն, մղելով առանց դժուարութեան հայկական յառաջապահ զօրքը, որ լրտեսութեան համար ղրկուած էր նոյն կողմերը, և լռութեամբ կը տարածուէին շրջակայ բարձանց վրայ։ Հնձելոց ու հնձուականաց բազմաձեռն գունդեր՝ կը դիմէին դէպ յարևելս, ի վեր եղելով դէպ ի Տիգրիսի աղբերակունքը, ինչպէս իմացեր էր Ադրա ի լրտեսաց։ Սակայն հնձելազօրն կէսօրուան չափ ճամբայ ընելէն ետքը, կանգ առաւ, իսկ հետևակազօրն որ բանակին ամենէն յաջոզ աղեղնաւորաց մէջէն ընտրուած էր, առանց տեսնուելու կը շրջեր դէպ ի հիւսիս, մեծաւ աշխատութեամբ մագլցի եղելով գահավէժ ժայռերէն, և տարածուելով լեռանց ծածուկ հովտաց մէջ։

Իրաւցընէ Շամիրամ երևելի պատերազմական մ՚էր, զոր ճանչցաւ մէկէն և Հայոց Թագաւորն։ Իրմէ առաջ եղած չէր ուրիշ կին մը որ քան զինքը համուտ ու հետամուտ ըլլար պատերազմի հոգոց ու ծանր հրա-

հանգութեանց, և ոչ իսկ ապագայն կրցաւ ընծայել իրեն նման ուրիշ մը։

Ծներ էր Ասորւոց Ասկաղոնիա քաղաքը ի ծածուկ հարսանեաց, անոր էր Տայգետոյ տաճարը, և սիրելի էր աստուածուհոյ նման։ Այս գերմարդկային գեղեցկութեամբ պերճացեալ, հարսնացաւ Մենոնի, որ Ադբատից Թագաւորէն գլուխ ու կառավար գրուած էր Պալատա աշխարհին, արևմտեան ծովուն ափունքը։ Նոյն առենները կը Թագաւորէր Ադբատից վրայ Ադրեսայ որդին Նինոս, Ներովթայ ցեղէն, որ կը պատրաստուէր՝ ժողովելով բոլոր իր զօրութիւնը՝ յարձակելու Բակտրիացւոց վրայ։

Այս պատճառաւ կանչուեցաւ նաև Մենոն Թագաւորական բանակը, սակայն անկարելի էր որ կարենար կենալ Հօն առանց իր կողակցին, որ աննման գեղեցկութեամբը ու խնամտութեամբը գրաւեր էր սիրտը. ուստի մարդ ղրկեց կանչելու շտապաւ։ Հասաւ Մենոն իր փափաքին. երբ բանակն կտրելով բոլոր Ասորւոց երկիրը, պաշարեր էր անօգուտ տեղ Բակտրի մայրաքաղաքը։

Գեղեցիկն Շամիրամ իր սուր Հանճարոնքն ու աշխուժութեամբը յարմար առիթ մը համարեցաւ ասիկա՝ հռչակելու աշխարհիս վրայ իր անունը ու մեծամեծ կատարելութիւնները։ Նա հանգիստ ու անվտանգ ուղևորելու համար, վասն զի երկայն էր ճամբան, փոխեր էր կանացի ձևը,

ջանալով պահել մարմինը արեգական բոցակէզ ջերմութենէն։ Այն ատեճան վայելուչ էր հագածն, որ երբ Մարք, Աբրիք և Պարսք տիրեցին Ասիոյ, ուզեցին նոյն ձևը կրել։

Վերջապէս հասաւ նա Նինոսի բանակը, քննեց յարձակման եղանակը, և տեսաւ որ Թշնամւոյն զօրութիւնը կենդրոնացեր էր հարթ ու դիւրամատոյց կողմեր, և ոչ որ կը պահպանէր ամրոցը, իրր անմատչելի համարելով, բնութեամբ և արուեստով զօրացած։ Ուստի ժողվից չորս կողմը այնպիսի մարդիկ որ կարենան մագլցիլ եղեր ժայռից վրայէն, և անցնելով մէկտեղ հովտէ մը, եղաւ հանդիպակաց բարձանց վրայ, և գրաւեց ամրոցին մէկ մասը, ու նշան տուաւ Նինոսի բանակին որ կը պատերազմէր պարապաց տակ։ Քաղքին պահապան զօրքն երբ ամրոցին յանկարծական առնուիլը տեսան, զարհուրած և յուսահատած, թողուցին բոլորովին քաղքին պաշտպանութիւնը։

Հնչեց Շամիրամայ անունը ամենուն բերանը։ Տեսաւ դինքը Թագաւորն ու սիրեց՝ արանչանալով անհամեմատ գեղեցկութեանը։ — Ա՛ռ գանձէս, ըսաւ Մենոնի, ուզած հարստութիւնդ, միայն ինձի չնորհէ պշամիրամ։ —

— Բոլոր ունեցած հարստութիւնդ, — պատասխանեց Մենոն, — և բոլոր աշխարհի գանձն կարող չեն գնելու պշամիրամ։ —

— Եղիր իմ երկրորդս, — կրկնեց Նինոս նեղսրտութեամբ. հարանացիր դրամոտ Շուշանայ հետ, որուն տենչանօք կը փափաքին Թագաւորք, և ինձի տուր պշամիրամ։ —

— Ոչ. — կրկնեց Մենոն։ — Շնորհակալ եմ, արքայ, տուած պատուդ ու ազատիճանիդ, որուն անտարակոյս ամենայն ոք կը փափաքի։ Բայց ինչ օգուտ երկրորդ ըլլալէն, երբ պիտի կորսընցընեմ պշամիրամ։ Տուր քու դուստրդ իշխանազունի մը, որ արժանաւորի այդպիսի բարձր ազգակցութեան։ Ոչ մի դուստր Թագաւորի կրնայ համեմատիլ Ակաղոնիոյ գեղեցիկ ծաղկան հետ։

— Այնպէս ըլլայ. — գոչեց Նինոս, կնճռելով ճակատը ու կայծակներ արձակելով աչքերէն։ — Հրաժարէ հարստութենէ, հրաժարէ պատուէ. բայց կ'երդնում յանուն Նիսրաքայ, որ հիմա թէպէտ կը ծիծաղի բախտն, բայց մէկ մ'ալ տեսնալիր չունիս Ակաղոնիոյ գեղեցիկ ծաղիկը։ Ժամէ մը հրաշէկ երկաթով պիտի փորուին աչքերդ, և ոչ իսկ ժամանակ պիտի ունենաս մտածելու այդ բանին վրայ։

Աղաչանք, թախանձ և արտասուք բոլորն ալ անօգուտ, պէտք էր հնազանդիլ։ Մենոն Թագաւորին սպառնալեաց վախէն ու սիրոյն սաստկութենէն որ ունէր Շամիրամայ վրայ, մոլեգնելով վազեց վրանը և սպաննեց ինք գինքը։ Եւ այս կերպով Շամիրամ հարսնացաւ Նինոսի։

Գոռող Ֆուշացին բանի մը չի խնայեց անոր սրտին մէջ բացուած դառն վէրքը բուժելու համար. միակ ընկեր ու Թագուհի անուանից դինքը արեւմտեան ծովուն և Մարաց աշխարհին մէջ եղող ազգաց։ Բայց երկար չտևեց այս երջանկութիւնը. մեռաւ Նինոս, Թողլով զՇամիրամ մայր Նինուեայ. և այն առեն աւելի ևս փայլեցան իր հոգւոյն կարողութիւնները։ Ի սկզբան անհաճոյ էր Աքքատից, որովհետև կին էր և օտարազգի, բայց իր այրական բնաւորութեամբը՝ ի վեր քան զամենայն Թագաւորս, պատանեցուց դիրնը, և երբ տեսան դինքը նիզակ ի ձեռին ձիաւանձ դիմել Բշնամւոյն վրայ, չի ցաւեցան այն առեն կնկան մ՚իշխանութեան տակ ըլլալնուն։

Օր մը, Թագաւորութեան առջի օրերը, խռովութիւն ծագեցաւ Բաբելոնի փողոցաց մէջ, երբ Թագուհին իր ներքին սենեակը նաժշտաց մէջ նստած, յարդարել կու տար փայլուն մազերը։ Դժբախտ լուրը լսելն և ոտք ելլելը մէկ ըրաւ։ Իջաւ պատուտան գաւիթը, ուր կեցեր էր զօրաց սակաւաթիւ գունդ մը, և գիտախոհ ինչպէս էր, բարկութեամբ աշտանակից ի ձի, վազեց ուր որ աստիկ էր խռովութիւնը, մտաւ ամբոխին մէջ նիզակաճօճ, և կշտամբեց զամենքը դառն խօսքերով։ Ամենք վախնալով և այլ զգաստանալով Թագուհւոյն այն աստիճան արիութենէն, զէնքն կէց եղան և անուանեցին դինքը Թագուհի և գուսար Դիցուհոյ։

Շամիրամ առանձինն զարդարեց քաղաքը ու գրեթէ վերականգնեց զայն։ Նուաճեց զՄարաստան, և անոր ծերունի Թագաւորը զՕքսիարտ՝ ստիպեց ի հարկատուութիւն։ Տիրեց համեմից աշխարհին, որ կը տարածուի Արաբիայէն մինչև ցծովն Հարաւոյ։ Վախցուց ու խոնարհեցուց Մեսոպոտամի գոռող ժողովուրդը, և Աքքատից դրօշը տարաւ մինչև արևելից վերջին սահմանը, մինչև Ինդոսի ափունքը, ուր պատերազմելով Սահրոբաւտի դէմ, Թագաւոր անհամար զօրաց, ցըցուց եղակաի հանճար մը, ամենէն աւելի քաջ զօրավարտց հաւասար։ Ինքն Աղեքսանդր Մակեդոնացիէն առաջ ամենայն գետոց վրայէն անգամ անցնելու հնարքն գտած էր հազարաւոր նաւակներով, այնպէս չինուած՝ որ կարենան դիւրութեամբ լուծուիլ ու գետեղուիլ կառաց վրայ։ Եւ հօն թէպէտ մեծ հանդիսացաւ նա իր հանճարովը, բայց ոչ և բախտովը. վասն զի զօրքերն փղերու դէմ պատերազմելու փորձ չըլլալնուն, կը վախնային, ուստի զարձուց դիրենք դէպ ի կամուրջը և ազատեց ամենէն ետքը փախչելով Բշնամւոյն առջևէն, պատրաստ կտրելու նաւակները իրարու միացընող չուանը։

Իրաւցընէ աննման էր նա հոգւոյն մեծութեամբը և այրական ու կանացական

անթիւ բարեմասնութիւններով։ Ամեն բանէ կը հասկընար, ամեն բանի մեծ հոգ կը տանէր. խաղաղութեան առեն պատերազմի կը պատրաստուէր, և պատերազմի առեն խաղաղութեան. ամեն բանի մէջ իր ժողովրդեան երջանկութիւնը միայն դիտելով։ Բագաստան լեռը զոր զարդարեր էր իրեւ արձան մ'իր մեծութեանը, նորանոր քաղաքներն, ամրոցներն, գինուորական դիրքերն, և անբեր դաշտերն ոռոգելու ջրոց ճամբաներն, այս ամեն բաներն կը կրէին վրանին իր բազմաբեղուն հանճարոյն կնիքը։ Իրմով վերջապէս մեծ ու երջանկացաւ Ասքքատից ցեղն. կանթեղ մ'էր որ կը լուսաւորէր զամենայն կենդանի լուսով։

Ուստի պէտք էր որ հանգչէր Շամիրամ իր ժողովրդեանը երջանկութեան համար այսչափ յոգնելէն ետքը։ Բայց դժբախտաբար հողածին մարդն ազատ չէ երբէք ի հոգոց։ Եւ ահա մինչդեռ կը յուսար որ այնչափ աշխատելէն ետքը կարենայ վայելել խաղաղութեամբ իր քրտանց արդիւնքը մի փառօք, ուրիշ կարեւոր պատերազմ մը կը բացուէր առջին. վասն զի անարդուեր էր կանացի դիրացած բարքն ու Թագուհւոյ մեծ վայելչութիւնն։ Ուակից, Հարկաւոր Թագաւորէ մը, մարդէ մը որուն տուեր էր ինք զինքը գերագոյն անձնուրացութեամբ մը։

Շամիրամ Լուկոսի էր, ինչպէս ըսինք, և

իր գունդերն կամաց կամաց կը տարածուէին որոշեալ կողմեր։ Թագուհին՝ ըստ սովորութեան՝ գետնոյն վրայ հողաբլուր մը կանգնել տուեր էր, որուն վրայ կը բարձրանար իր գահը բնհեղեալ բազմագոյն վրանի մը տակ։ Զախակողմը սիւն մը կար՝ որուն ծայրը կը ծածանէր ծիրանիէ երիզ մը, նշան հրամանի, որպէս զի հեռուէն կարենան ամենքը գիւրութեամբ տեսնալ, իսկ աջակողմը Ասքքատից դրօշը, մարգակերպ թեւաւոր առիւծ մը, ի զուտ ոսկւոյ, երկայն նիզակի մը ծայրը հաստատուած։

Դրօշին ոտքը և հողաբլրան վրայ կային երեքհարիւր գաւազանակիրներ պահպանութեան համար, ամենքն ալ աղնուականի սպիտակ ու կարճ զգեստով, ոսկեթել վերջաւորթ, որուն տակէն կ'երեւար կաշիէ գունաւոր հագուստը, որ կը նեղմէր բոլոր մարմիններին ու ծունկերնին։ Իսկ միւս կողմը ուր ծայրագոյն հրամանի սիւնը կանգնուած էր, հսկողութեան համար կային ուրիշ երեքհարիւր նիզակաւորք, ահընկեցք իրենց պղնձակերտ զրահովն ու փետրազարդ սաղաւարտովը։

Հողաբլրան ոտքը կեցեր էր Թագուհւոյն պատերազմական կառքը՝ պղնձակերտ և ոսկեզարդ, որուն լծուեր էին ութ հատ յաղթանդամ Մարաստանի ձիեր՝ վահանապատ կուրծքով, որոց մէջտեղէն կը ցցուէին սուր աշտեներ։ Ձիոց երկու դին կեցեր էին կորիճ ծառայներ, սանձելու ու

նուաճելու անոնց անհամբեր աշխուժու-
թիւնը։ Կառավարն անշարժ էր իր տեղը,
սպասելով Թագուհւոյն հրամանին, մինչ-
դեռ զինակիրն գեղեցիկ կարգով կը զե-
տեղէր կառքին վրայ՝ աղեղը, կապարճը,
սլաքն ու վահանը։

Շամիրամ դեռ գահուն վրայ էր նիզակ
՝ի ձեռին։ Հագեր էր ծիրանեգոյն պատ-
մուճան մը, և վրայէն սպիտակ շրջազգեստ
մը, ամիսմելով կողերը ոսկեղէն գօտւով,
ուսկից կախուած էր պատենաւոր ականա-
կուռ սուրը։ Ձունէր մանեակ, այլ կուրծ-
քին վրայ պատմուճանէն դուրս փայլուն
երկաթէ պահպանակ մը կը տեսնուէր, որ
կը նշանակէր թէ բոլոր մարմինը նոյնպէս
զինազգեստեալ էր։ Թեւաւոր սաղաւարտ
մը կը պահպաներ գլուխը, որուն եզերքէն
կ՝երկայնէին ուսոցը վրայ գանգրագեղ սև
մազերն։

Այսպէս բոլոր մարմինը զինազգեստեալ
ըլլալուն, ցոյնք կրնային զինքն Աքենաս
աստուածը կարծել յերկիր իջեալ, և տա-
րածուելով երկրպագութիւն մատուցանել.
իսկ փռիւգիոյ հովիւն՝ Աստղիկ մանուանդ
համարիլ զինքը, զինազարդեալ Արէսի պէս,
և իրեն, իրեն միայն սեփականել գեղեց-
կութեան պարծանքը։ Սակայն դաժան էր
Շամիրամայ գեղեցկութիւնը. խիստ լոյս
մը, մութ դիշերուան կայծական նման, կը
լուսաւորէր հրաշալի աչքերը, որուն կարմ-
րագոյն շրթունքը փակուեր ու կարծրացեր
էին դառն բարկութենէ։

Թագուհւոյն երկու կողմը, քիչ մը հե-
ռու, կը տեսնուէին բանակին զօրապետ-
ները, ամէնքն ալ հասակնին առած ու պա-
տերազմի փորձ մարդիկ։ Գահուն աստի-
ճանաց վրայ կեցեր էին անշարժ խարազա-
նակիրներն, իրրև կենդանի նշան մը՝ սպառ-
նալով միշտ պատժելու ապստամբները
ու Թագաւորական հրամանին չհպատակող-
ները։ Նաեւ կողմն ալ ներքինիք կեցեր
էին, որոնք կը ճանչցուէին իրենց անմօ-
րուս այտէն ու կանացի շարժմունքէն, և
կ՝այրէին անուշահոտ խնկեր։

Հանդիսակաց դաշտին վրայ կ՝երևար
ամբողջ բանակը շարժման մէջ, այնպէս որ
մարդկային տեսութիւնը չէր զօրեր մէկ
նայուածքով ընդգրկելու բոլորը։ Այն ան-
բաւ բազմութիւնը կը նմանէր ցորենոյ հաս-
կին որ կը տարածուի ընդարձակ դաշտին
վրայ. կը խանձային ձիերն դասիր հատա-
նելով, կը շառաչէին կառքերն, կը հնչէին
թմբուկներն, փողերն ու բոլոր պատերազ-
մական գործիներն, և արեգական տակ՝
վահանաց, սաղաւարտից, նիզակաց ու
դրահից փայլն կը շլացնէր ամէնուն աչքը։
Եւ այս սաղաւարտից ու նիզակաց անհուն
տարածութեան մէջ կը բարձրանային աստ
անդ Սարայի ուղղուց երկայն պարանոց-
ները։ Հնդկաց լայնականջ վազց ահագին
գլուխները թիկանց վրայ շարժուն աշտա-
րակներով, և բազմագոյն զրօշներն ու նը-
շաններն, ամէնքն ալ դիմելով դէպ ՝ի

բարձրաւանդակը, որուն առջևէն պէտք էր որ անցնէին ամբողջ գունդերը։

Կը տեսնուէր հօն երկայն և ընդարձակ պատուար մը, որուն մէջ կը կեննային գունդերը վայրկեան մը, և ապա կը շարունակէին ճամբանին։ Այս էր նոյն առեղուան բանակի մ'ոյժը ու թիւը հաշուելու կերպը։ Պատուարն կ'ընդունէր իր մէջ բիւր մը, այսինքն տասն հազար մարդ, և ան առ ան որ գունդերն կ'անցնէին, դպիրը կը նշանակէր իր պապիրին վրայ զօրաց թիւը առջինէն մինչև վերջինը։

Նոյն օրը արքունի դպիրը նշանակոց եօթանասունէն աւելի թիւ, որովհետև նոյնչափ էր Աբբատից թագուհւոյն զօրաց թիւն, այսինքն հինգ հարիւր հազար հետևակ և երկու հարիւր հազար հեծեալ։ Արդէն առաջուց Աստուր գաշտին մէջ աշխարհամարի մ'եղեր էր, բայց տարբեր ոճով, որ հետաքրքրական գործածելի էր նոյն տեղն, այսինքն ամեն զինուոր որ կ'անցնէր, նետ մը կը ձգէր առանձին նոյն բանին համար պատրաստուած կողովին մէջ։ Եւ երբ կամաց կամաց կողովները կը լեցուէին, թագաւորական կնիքով կը կնքուէին ու խնամքով կը պահուէին։ Պատերազմը լմննալէն ետքը կարգի կը դրուէին այս կողովները, կնիքը կը լուծուէր, և ամեն զինուոր անցնելու տեղն կ'առնուր իր նետը, և աւելցածն՝ ինչպէս յայտնի է, կը ցուցընէր մեռելոց թիւը։

Կ'անցնէին գունդերն, կ'անցնէին թագուհւոյն առջևէն գոռոզութեամբ ու ցնծութեան ազաղակներով։ Առաջինքն Բաբելոնի հարաւակողմեան աշխարհայ զինուորներն էին, վաթսուն հազար մարդ։ Մահաբուր ու Քարբանիտը՝ Մեսոպոտամիոյ սահմանաց վրայ. Արարք ու Կտրիք, Նաբատեանք, Կուրտիտք ու Սարույք, բնակիչք այն մեծատարած թերակղզւոյն, որ փայլուն տապարի պէս կ'ընկղմի հեռաւոր ծովուն մէջ։ Այս անհամար ամբոխին կ'առաջնորդէին Ոմիրայ ոսկեբեր տիրանոց մօտ եղող վերջին աշխարհայ ութ իշխաններն, այսինքն Կալդիլից, Ռասիատից, Մազալանից, Կատաչից, Դիհատանից, Իհիլուց, Գահպանից և Գուզրից ցեղապետներն։ Անոնք ալ կտրիճ ազնուատոհմ, և հազիր էին հանգրիճեալ պատմուճան մը, ու կը կրէին արմատնուագ թելէ հիւսեալ զանկապաններ. ունէին գլուխնին փաթթուած գլխարկ, և աջ կողմերնին կարճ սուրեր։ Առանց շատին դէմքին վրայ նկարուած էր Քամոյ ցեղին կնիքը, ճակատնին կարճ էր, բեխերնին տափարակ, մազերնին կարճ ու գանգուր, և մարմիններնին ալընճազոյն։

Առանց ալ կը յաջորդէին արևմտեան աշխարհայ զինուորներն, որ են Մարտու, Ահարու ու Հադդի, երկու հարիւր հազար մարդ, ամենքն ալ Սեմայ ցեղէն։ Մէջերնին ամենէն բազմաթիւն էին Դիմաշկիտք,

Բրատուբ, Լակիբ, Սիմարիբ, Աբուսաբ, Բնէթ Բուբուաբ և Սիդուննուբ։ Իծկաչունայիբ միայն կը պահպէին, զորոնք Շամիրամ ազատած էր ի գինուորագրութենէ, և փոխանակած Պարսաստու վայրագ բնակիչները, որոնց գէնքն էր պարսատիկ ու քարէ տապար։ Աբոնց ետևէն կու գային Եատնանայ ծովաբնակ ժողովուրդներն, այսինքն Կիպրոսի և ուրիշ կղզեաց, որ են Իլիհալ, Կիտուսի Սիլլուա, Պափպա, Ապրոդիտա, արևմտեան ծովուն վրայ, ամենքն ալ տապարաւորք ու կտրիճ քաջաբառուբ։

Ապա կու գային հիւսիսային աշխարհաց բնակիչներն, այսինքն Նահիր, Աբուր, Ուբուզ, Ուբում, Նաախբ, Աբբել, Տուբան, Ազիզ՝ որ կ'ընկնայ Տիգրիսի ձախակողմեան ափունքը, ինչպէս նաև Նինուէ, Բաբելու ապագայ նախանձորդն, Տուհան, Իզամ և Կապաու՝ Նիզուբի մօտ, որուն տուներըը գարևանգից վրայ չինուած են Թոշնոց բոյներուն նման, Խաւան ու Ռեհէն, Թաամար ու Ռամբոթ։ Աբոնք Աբուրայ ցեղէն էին ու փախեր Աննաորայ երկրէն քուշական աշխարհակալութեան առաջին ժամանակները, զորոնք հիմա Նինոս ու Շամիրամ ընկճեր էին բաբելական ինքնակալութեան տակ։ Կտրիճ պատերազմողներ էին, ու նշանաւորք մանաւանդ ճակատ բախման մէջ։ Կը կրէին նօթնակարգ կտաւէ զրահներ, քացախի մէջ թրջած, որպէս զի պինդ ու հաստատուն ըլլայ. և ունէին ձեռքերնին կլորաձև վահան, ու գլուխնին պղնձակուռ սաղաւարտ, և գէնքերնին էր սուր, աղեղն և երկաթէ բիր։ Աբոնց մէկ մասն ձիաւոր էր և միւս մասն հետևակ, բոլորն հարիւր հազար մարդ։

Իսկ բանակին չորրորդ կարգը կազմողն էր Ելամայ զօրաւոր ժողովուրդն, արևելեան լեռներէն անդին։ Նշանաւոր էին մարմնոյ գեղեցկութեամբ՝ թագաւորական քաղքին Շուշանայ, Դասուի ու Համանու ժողովուրդներն, որոնց ետևէն կու գային Մարք, Պարսք, Աստարք, Մուրուայք ու Պակտիք, ամենքն ալ Յաւանայ վաղեմի ու աղնուական ցեղէն, արեամբ միայն և ոչ աւանդութեամբ միացեալ Հայոց հետ՝ ինչպէս երբեմն։ Ամենքէն աւելի մտագրութիւն դրաւողն Պարսք էին, իրենց գեղձան ու գանգուր մազերովն ու սև աչքովը. որոնք կարծես բոլորովին նոր ցեղ մը կը կազմէին։ Աբոնց բոլորին գումարն էր երկու հարիւր հազար մարդ, կիսով չափ ձիաւոր, աղեղն ուսերնուն վրայ, երկաթէ դրահ կուրծքերնին, սաղաւարտ ու վահան, բոլորն ալ երկաթէ։ Յաջողակ էին նետահարելու ձիու վրայէն, ու նշան առնելու փախչելու ատեն, կուրծքով ու գլխով միայն ետև գառնալով։ Հետևակաց ըզգեստն կաշիէ էր. և ունէին հեծելոց պէս մորթէ զանկապաններ. գէնքերնին էր գեղարդն, տապար երկայրի և սուր ի գօտիս։

դութիւնն, բոլորն ալ Սենսարայ գլխաւոր ընտանեաց զաւակներ. որոնք մեծ պատիւ կը համարէին այս բանս, որովհետև իրենց հրամանատուն միշտ արքայազարմ էր։ Ջինուց ու զգեստուց ճոխութիւնն ու գեղեցկութիւնն համեմատ էր իրենց աստիճանին։ Կը կրէին գլուխնուն վրայ խոյր, որոյ եզերքն կ'ամփոփուէր փողպատաձև, հագիւ երեսնուն կէսը թողլով անծածկոյթ։ Ունէին ճոխ գօտիներ, ուսկից կախեր էին երկայն ու հարուստ պատեանով սուրեր, և ուսերնուն վրայ աղեղն ու կապարճ։ Հեծեր էին ձիւնանման ձիոց վրայ, որոնք մանաւանդ իրենց համար աներ էին Սիրաբայ արքայական ձիաստանին մէջ։

Կը կոչուէին ասոնք ձիաւորք Ռելայ. և կ'ընկերէին բանակին՝ երբ հրամանատուն թագաւորն էր, և պատերազմի մէջ վերջին յուսահատութեան ատեն միայն զէնք կը շարժէին։ Ազնուական արիւնն որ կ'ընթանար երակնուն մէջ, և ուրիշներուն օրինակ տալու պարտականութիւնն՝ կ'ատրճացնէր զիրենք և պատերազմի կը հրաւիրէր։ Սանձարձակ կը վազէին Թշնամւոյն վրայ. որոնց արշաւասոյր ընթացքը տեսնողն հոգեղինաց լեգէոն մը կը համարէր զիրենք, երկնքէն իջած, պատերազմելու Թշնամւոյն դէմ։

Ռելայ ձիաւորներն բարձրաւանդակին տակէն անցնելու ատեն ծափահաչ աղաղակաւ կը գովէին հզօր գլխոյն, և նա փո-

Ամենէն ետքը Սենսարայ ժողովրդներ, վայրագ Քուշացիք, Աբբատ և Սումիրք Թանձրախօսք, մէկ խօսքով Բաբելու քաղաքը կանգնող բոլոր զանազան ազգերն։ Ցիսուն հազար էր ձիաւորաց թիւը, սղնձէ փայլուն սաղաւարտներով ու զրահներով, երկայն նիզակներ ձեռքերնին և երկաթէ բիրեր։ Բայց այլ աւելի բազմաթիւ էր հետևակազօրն, ամենքն ալ մարկահանդերձ. որոց մէկ մասը կը բաղկանար 'ի պարսաւորաց, մնացողներն ուսերնուն վրայ, մէջը՝ քարի, կապարի ու նաւթի կտորներով, և միւս մասն յաղեղնաւորաց, կրելով ուսերնուն վրայ լայնալիր կապարճներ։

Կու գային ապա հրազէնք, բարաններ, աշտարակներ, և ուղտերով պատերազմի առատ պաշար. ինչպէս է ձիւթոյ մէջ թաթխած նետեր, և կպրոյ ու ծծմբոյ գնտակներ։ Ապա քառասունի չափ մեծամարմին փիղեր, ինդոսի ափունքէն բերուած, որոց իւրաքանչիւրին կռնճքին վրայ նստած էր պահապան մը ու կռնակնին բարձր աշտարակներ, որոց մէջ կային տիգով ու նետով զինեալ տասը մարդիկ։ Ամենէն ետքն ալ չորս հարիւր պատերազմական կառք, ընտիր պատերազմականներով, և ամենուն ձեռքը զօրաւոր նիզակներ։

Իսկ ասոնց ամենուն եւեւէն տասը հազար ընտիր հեծելազօր։ Կը զինուորէր այս գնդին մէջ բաբելական ծաղիկ երիտասար-

խաղարձ կ'ողջունէր պիրենք հաճութեամբ։ Ամենէն ետքը շարժեցաւ և Եամիրամ, հեծնալու պատերազմական կառապը վրայ, որ պատրաստ կը սպասէր վարը. իրմէ ետքն ալ թիկնապահներն, նիզրիներն, սպասաւորներն ու գանձապահներն։ Շարժեցաւ վերջապէս ամբողջ բանակը, որուն եւեւէն կ'երթային կարապէկիրներն, և բազմաթիւ ձիաւորաց առանձին գունդ մը, որ պիտի պահպանէր բանակը թիկանց կողմանէ, արգիլելով վտտասրտաց փախուստը։

Լուկասի անցքը որ դժուարին կը կարծուէր այնչափ անհամար բազմութեան համար, առանց խառնակութեան կատարուեցաւ։ Թագուհւոյն հրամաններըը կանխաւ տրուած էին, և բանակին հրամանատարները նոյն տեղւոյ փորձ առաջնորդներ հետերնին առած, իւրաքանչիւր որ իրեն որոշուած ճամբէն կը յառաջէր։

Հետևակազօրն կը սողոսկէր զառ 'ի վեր մացառուտ անճուկ տեղերէ, իսկ հեծելազօրն գետափունքէն ուղիղ ճամբով կը յառաջէր։ Գետոյն ակոզմեան ընդարձակ ճամբէն կու գային պատերազմական կառքերն ու նոյ իրական բիւրն աղեղնաւորաց զօրաւոր գնդի մ'առաջնորդութեամբ։ Ասոնց եւեւէն մեքենաներն, փիղերն ու կարապներն, որոնք որոշեալ տեղ մը պիտի կեննային, բանակին շարժմանը արգելք չըլլալու համար։

Այսպէս ամենայն ինչ կարգի դրուելէն ետքը, բանակն նոյն ընթացքով հասաւ Հայոցձորոյ առջին։ Հայք լսեցին լրտեսներէն թշնամւոյն մօտենալը, և արդէն պատրաստ էին դիմաւորելու։

Երկրորդ օրուան արշալոյն ողջունեց երկու բանակներն, որ արձանացեր էին իրարու դէմ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Հայոց ձոր

Տեսան հայկական արծուիք որ իրենց բոյները անթիւ բազմութենէ պաշարուած էր։ Լերանց գագաթունքը, սարերն, բարձրաւանդակներն ու զառ'ի վայրք՝ պինուորներով լեցուեր էին։ Դեռ դրօշունք չէին զանազանուէր, և ոչ իսկ կարելի էր հաշուել խառնազանճ բազմութեան թիւը. բայց կը տեսնուէր հեռուէն, և իրականէն աւելի մեծ կ'երեւար տեսութեան անթիւ գումարտակաց չարժումը։

— Անհամ դիք, — գոչեց Ամբատ, դիտելով չուրջանակի լայնատարած բլուրները, որոց մէջէն կ'երկայնէր Եփրատ երազատահ, — ինչպիսի՛ թանձրախիտ անտառ մը պինուորաց։

— Անհամար բազմութիւն, այո՛, բայց ոչ զօրութիւն, ըսաւ Վաչագակ, գոռոզութեամբ ոտք ելլալով։ — Կիջնան լեռներէն ու կը փախչին դաշտավայրէն, ինչպէս կ'ընեն սովորաբար ուղուտ անապատին մէջ։ Ինձի աւելի մտածել տուողն միւսներն են որ կը յառաջեն ձախակողմեան գետափէն։

Այսպէս ըսելով Տարրազու իշխանն, կը

ցուցընէր մատնանիշ ձիաւորաց բանակ մը, որ գուրս կ'ելլար հովտին խորերէն։ Բաբելացւոց աչ թևոյն յառաջապահ զօրքն էր, որ տեղեաց անձկութեան համար նոյն կողմէն կը յառաջէր, Թողլով իր ու բանակին կենդրոնին մէջ Եփրատ գետը։

— Բաժնուած է զօրութիւննին, — ըսաւ Ամբատ, յաջողութեան ու յաղթութեան ձայնով մը։

— Կրնայ ըլլալ, — պատասխանեց Վաչագակ դառնութեամբ։ — Սակայն շատ աւելի մեծ բազմութիւն մ'եկած պիտի ըլլայ դիւրութեամբ աջակողմեան գետափէն։ Նպատակին է երկու կողմանէ պաշարել ու խորամանկութեամբ շրջապատել զմեզ։ Բայց Աստուած վկայ, ինչուան որ իջնայ լեռներէն այդ անհամար բազմութիւնը, մենք երկու կը ճեղքենք դաշտավայրին բանակը, ու անկէց ետքը զժուարին կ'ըլլայ կրկին միութիւնը։

— Լսէ՛ քեզի Զրուան, — ըսաւ գեղեցիկն Ամրա, որ կեցեր էր քիչ հեռու, մտադրութեամբ դիտելով չորս կողմը։ — Իրաւցընէ առաջին ճակատը կը յառաջէ, և մեծ է Ասորեստաց անտառակին։

Ճշմարիտ էր թագաւորին ըսածը։ Վասն զի մինչդեռ Բաբելացւոց աչ թևը՝որ կը բազկանար Մարաց ձիաւորներէն ու Մարտու աշխարհին աղեղնաւորներէն, կը յառաջէր գետոյն միւս կողմէն, Ջանալով հուն մը գտնելու, կենդրոնն ու ձախ թևն համար-

ձակ յառաջ կուգար այն լայնարձակ դաշտին վրայէն՝ զոր ձեւացուցեր էր Եփրատ ողողմամբ՝ իր աջակողմեան եզերացը վրայ։ Քուշտցի աղեղնաւորաց հետ խառնուած՝ առջևէն կ՚երթային, լայնելով պատերազմին ճակատը, որոց աղեղունքը ուսերնուն վրայ լարած էր, պատրաստաբ նետահարելու առաջին թշնամին որ հանդիպի։ Իսկ կառքերը որ երրորդ շարքը կը կազմէին չէին տեսնուեր պինելոց այդ խուռն բազմութեան մէջէն։

— Շատ աղէկ, ուրեմն ինչ պիտի ընենք արքայ, — հարցուց Վաշտակ, թշնամւոյն անթիւ բազմութիւնը դիտելէն ետքը։ — Թողուենք ուրեմն որ գան յառաջեն ու դիմեն վրանիս՝ պատերազմի օրինաւոր կարգօք։

— Ո՛չ։ — գոչեց Թագաւորը։ — Վանայ պարսաւորք դարանած են Ջուռնեաց անտառակին քով։ Իրենք որ բազմաթիւ են ու զօրաւոր, կը սկըսին պարսաքարել բարելացւոց հեծելազօրը, և մենք կը լրացնենք իրենց գործը դիմելով վրանին ձիարձակ՝ խառնակութեան առեն։ Որոնք որ մտքերնին գրած են, — կրկնեց Թագաւորը բարձրաձայն, որպէս զի ամեն մօտ եղողներն լսեն, — ամենայն ծանր վտանգաց դիմագրաւելու հայրենեաց փրկութեանը համար, պէտք չէ որ տարակուսին այս բանիս վրայ։ Մտածել կուտան ինձի մէկայներն միայն որ կը յառաջեն վարէն, և տեղ տեղ կենալով ձիաւորներ կը դրկեն իմանալու գետոյն հուն կողմերը։

— Պատերազմական արուեստ, — գոչեց Տարբազու իշխանը ծաղրածութեամբ։ — Գետոյն հուն կողմէն անցնելով, իրենք իրենց բանակը կը վտանգեն։

— Աղէկ կ՚ըսես, իմաստուն Վաշտակ։ կ՚ուզեն խաբել զմեզ որպէս զի յառաջինք տկար թողլով մեր բանակը, որուն վրայ հասնին յարմար առթին։ Ուրեմն կը մտածեմ որ այս բարձանց վրայ սպասելու է։ Երթան Տարբազու աղեղնաւորներն ու ձածկուին այդ երկք կարգ կաղամախեաց տակ։ Չօնկէց և ոչ թէ ուրիշ կողմէն պիտի փորձէ թշնամին անցնելու գետը, և ջանան ամենայն կերպով արգիլելու։ Դու ինքն որ ճանօթ ու սիրելի ես զօրացդ, պահպանէ նոյն դիրքը։ Մեր ամենէն տկար կողմը հօն է, անոր համար փորձ ու սրամիտ զօրապետի պէտք կայ։ —

Այսպէս խօսեցաւ պատանի Թագաւորն. և Վաշտակ լաւ ըմբռնելով ըսածին ոյժը, դիմաց ուր կ՚ըսէր թէ պէտք կայ իր ներկայութեանը, որպէս պի չարէ իր աղեղնաւորները գետոյն ուռնենաց երկայնութեամբ, և դնէ ձածուկ տեղ ձիաւորաց ու հետևակաց զօրաւոր գունդ մը, կաղամախեաց անտառին ետև դին։

Ինչ որ գուշակեր էր Տարբազու իշխանն և ինչ որ կրկներ իրեն հետ Թագաւորը,

բոլորն ալ սաստիկ էին։ Մարք Թէ և դանդաղութեամբ, սակայն կը յառաջէին միշտ, առանց դեսը անցնելու փորձ փորձելու՝ զոր ընելու համար կրնայաէին որ պատերազմը սկսած նախ միւս գնասիը, և յաջողելը ունենայ։

Բայց Հայոց Թագաւորը կ՚աշխատէր՝ ի դերև հանելու Թշնամւոյն խորհուրդն։ Կը մտածէր որ իրենց դէմառոր զօրութիւնը պիտի ամիսներէ անշուշտ ըլլոց ու գեղոց մէջ տարածուած դաշտագետինը, զոր կը տեսնար դեմացը. և անտարակոյս հօն էր նաև Եամիրամ՝ իր զօրընտիր բանակովը ու պատերազմական ահաւորագոյն զորժիներովը։ Եւ իրաւցընէ տեսաւ բարձրէն կառքերը, որ ծածկուած էին բարեկան բազմաթիւ հեծելազօրաւն նետը։

Կը մնտենար մէկ կողմանէ Թշնամւոյն յառաջապահ զօրքը. որոնց յանկարծ վարանիլը, ոմանց գետին իյնալը և օդոյ մէջ փոշիէ ամպն հաստատելը որ մօտեցեր էին Ոչտունեաց անտառակին, և վանայ պարսաւորներն կ՚արգելուին զիրենք քաջութեամբ։

Ռուշայի աղեղնաւորներն վախցան՝ ի սկզբան՝ տեսնելով Թշնամւոյն անակնկալ յարձակումը։ Ելան մէկէն բարձր տեղ մը և ծածկուելով ծառոց տակ, կը նետահարէին անտեսանելի Թշնամին, այլ վայրապար, վասն զի ծածկուած էր աչքերնէն անտառակին քով բարձրացած անպատնէշ ժայռից եանը։

Բաբելացիք տեսնելով այս անյաջողութիւնը, նոր քաշուեցան։ Միայն մէջերնէն գունդ մը՝ վահանով, նիզակով ու կարճ աւերով զինուած, դիմաց արշաւակի լերան վրայ, որպէս զի մագլցի վրան ելլոյ ու հալածէ անկէց նեղացուցիչ պարսաւորները։

Արա տեսնելով այս բանս՝ չի խռովեցաւ։ Գիտէր որ պարսաւորաց հրամանատուն Տիգրան էր, այր քաջ և աներկիւղ պատերազմական. և չէր տարակուսեր որ բաբելացիք պիտի հաստուցանէին մէկէն իրենց յանդգնութեան վրէժը։ Ցիրաւի չէին դադրեր քարերն՝ի տեղայոյ. և ծառերն՝ որոնց տակ ապաւիներ էին աղեղնաւորք, տերեւաթափ եղան իրը կարկտահար։ Յարձակումը փորձող գունդն ետ դարձաւ խառն՝ի խուռն, քարանց հեղեղէն նշաւակ ըլլալէն ետքը, առանց կարենալու ընդդիմանալ այդ յարձակման, ոչ Պարսաւոր պարսաւորներն և ոչ Ռուշայի աղեղնաւորք։ Այնպանման կը Թըռչէին օդոյ մէջէն՝ նետերն, քարերն, և կապարոյ ու նաւթի կաթուածներն, կը խորտակէին պատերազմոզաց սաւերը ձեռքերնուն մէջ, կը Թափանցէին գրահից մէջէն, կ՚ոտնուին վահանաց վրայէն, դուրս կը պայթուցանէին աչքերնին, և խորտակելով զանկերնին կը Թափէին ըղեղնին։

Ուրախութեան աղաղակներով ողջունեց Հայկական բանակը վանայ պարսաւորաց այս յաղթութիւնը։

անխռովեցին սրտերին, պատրաստեցին նեռները ապերանց կամարին վրայ, սկըսան արշաւել, և քիչ ատենէն կարելին աշխատութեամբ պիրենը յանդուգն քշնամիէն բաժնող միջոցը։ Բարեկեան զօրքերն սկըսան ետ քաշուիլ, փախչիլ, իրարու վրայ կիյնալ, չկարենալով դիմանալ այդ բառնայարձակման։ Վանայ պատրաստներն ճանշնալով բարեկամ՝ գրոհը, մէկէն բարձրէն վար իջան, որոնց եռանէն գիմեցին Ա.րարատեան լեռնցիք, ձեռքերնին երկայն երկաթածայր գաւազաններով։

Շամիրամ պատերազմական կառաց բարձրէն տեսնալով օդոյ մէջ բարձրացած փոշին Ա.րմաւրայ հեծելազնիւրէն, պատուիրեց հեծելազօրաց որ երկու բև բաժնուի, արձակ բազով մէջ տեղն, ուր գետեզեց կառքերը։ Ասոնք սասանիկ ծանր էին և իրարանշիւրոց քեզն երկաթածայր զօրացած ըլլալուն, կրնային արգելք ըլլալ հայկական զօրուն բանուիլեան առջև։

Շարժեցան կառքերը, և մեծաւ չառաջմամբ զարնուեցան չարժուն պարսպաց չրնչաւոր կրծոց գէմ։ Հայք իմանալով իրենց նպատակն վրայ, փոխեցին ուղղութիւնն և յարձակեցան քշնամւոյն կոզմնակի բևոյն վրայ և սկըսան նեղել հեծելազօրը։ Նոյնը ըրին և Վանայ պատրաստներն ու Ա.րարատեան լեռնցիք. առաջինն կը տեսնէին փարանց կարկառած անցնող կառաց վրայ, և միւսներն ձիոց կոզերը կը պաշտպանէին

Բայց ինչ էր եղած։ Հրաչէկ գունտեր կը բարձրանային բարեկեան բանակին մէջէն, կը պատէին օդը, ու կը տեղային Ա.ջատնեաց անասունին վրայ։ Շամիրամ տեսնալով որ Մարք գետ չանցան գետը և ոչ ալ կրնային անցնիլ, որովհետև քշնամին խնացած խորհուրդներն ու կը հակէր այդ վտանգաւոր անցքին քով, և մտածելով գործեալ որ հեծելազօրն ու պատերազմական կառքերն չէին կրնար անցնիլ անվտանգ այդ բարանց հեղեղին տակէն, յառաջել առաւ մէկէն մեքենայներըն ձախակողմէն զօրանց յարմար տեղ գետեղէն ետքը, կը տեղար վրանին նետի մէջ թաթխած նետերու բարբարեալ կապոյ պրտակներ։ Բարբարեցաւ անասունը, ձաղանն սկըսան ճոպիկ բզկտածաբ, քանի ծոյ ուղեր բարձրացան օդոյ մէջ, մթագնեցան երկինք, կատաղ ն զօրականք, և կամաց կամաց սկըսան տեղի տալ։

Տեսաւ Ա.րա որ վտանգաւոր պիտի բլլար բոլոր բանակին Վանայ պարսպաւորաց այդ անյաջողութիւնը, ուստի աճապարանք իջաւ բարձրաւանդակէն։

— Ա.յրէք, հեծեալք Ա.րմաւրայ։ — գաշնեց պատանին որոտաձայն, — յարձակման ժամն հասած է։

Թագաւորին այդ հրամանին պատասխանեցին ամէնքը բարձրագոչ ազազակաւ։ Ա.րմաւրայ քաջերն թաւալցուցին մէկէն իրենց հրաշունչ երիվարաց առնձները,

ուժասպառ երկաթներով։ Երկու կողմանի ոչ աշատար էր պատերազմի, և կռվերն ամենից մեծ սրտերով, խառնակութիւն բնիկ բանակին մէջ, և սկսան կոտորել միմեանց անխնայ։ Վիրաւոր ձիերն կը կանգնէին յոտս, ունայր կը խորտակէին ուժգ, սպան կը տապալէին կառքերը, կնայ աչքերին կուրծքերնիս կը գոռնային գլխով գետնի կուսաց անբնութեան, և ունայր չեչոտատ ու սրճակ բաշերով կը ձգէին գետնատարած կիսամեռ կառավարը։

Այս կերպով երբ բոլոր կառքերը փճացան, սովհետև բերն կրկին համբոյ բանալ բշնամւոյն զորացը մէջէն, և անոնցմէ ալ և ոչ մին կրցաւ վերադառնալ պատմելու իր բրած քաջութիւնները։ Ու բարեհաճ լեռնցիք սկսան նկատել Արեւուց հեծելոց։ Աչքառութեամբ մեռնելով պատերազմին մէջ, երիվարաց ոտքերը կը ձակէին, սրունքը կը խորտակէին, կը չարչրկէին մոգրը նման, շուրջ կը պատէին պիշամէն, գետին կը ձգէին, ձրոց տարին ասկ, արեան լճակի մէջ։ Բնակիչք չարչարանքով զրուեցան այդ անպարտելի զօրութեան առջեւ, ու կրցան նաեւ շատ կը փախչէին։ Այգապահն ու զօրաւորը որ կը բարձրանար յերկինս, նման էր հսկայական զօրաց յարձակման։

Այս միջոցին բոլոր Ազգակ կը մշտնար որ անգամ մեռնիլ էր կռուելու առաջին տակ։ Իր պիտակները խակ չոր-

լով իրենց բնակարանները ապաստան որ միշտ ունէր անդունդի կ'իյնար Հովտին մէջ, սկզբան ցաւել սկսաւ։

— Աերոնք կը փանեն պիշամէն, կը հագնեն աւազակաց, և մենք կեցեր ենք հաս անգործ և առանց գործոց։

— Կը լսենք յաղթութեան ձայները ու չենք չարժիր։

— Վտեր մեր պատերազմը եղած հետեւանքը։

— Այդ բոլոր սրճանքները, որ ալ չարժելիք չունին։ — Ի'նչէն իրաւունք Ազգակ պիտակները։

— Հանիւթութիւն, քաջ։ Ինչ կրնանք ընել, — Ի'նչէր իրենց Յարգաց իշխանն Հաւատար ուշանութեամբ։ — Այս է պատերազմի ճակատագիրը։ Մեզ պատերազմը Հան ալ կը պատերազմի մեր քաղաքը, քանի որ մեզ չունի օգնականութեան, այն ատեն պիտակի հեծելոց պատկերն, որոնք կարծես երկաթով կը բանեանան, ի'ջնցին մեզի պետք, ու կը չարձրկին վրանիս 'ի բեկանց։

Բայց այս միջոցին, Հան' ալ կը լսէին Ազգակ պիտակները որ չի պատեցան, կը չարունակէր սակաւ ոչ թէ պատերազմի այլ կոտորած։ Այս գործ հարիւր էր, և կարծես կոտորածը սասանած էր գործը։ Ցեանալով վերջապէս որ պատերազմը ոչնչ իր առջեւ, իրեն խոհեմ գործեցաւ, Հրամայեց գործը որ

ամիրտուին. վախնալով որ չըլլայ թէ չա-
վուշոյնց վստահանալով ունեցած յաջողու-
թեան ցրուին անհոգութեամբ ու կորսըն-
ցընեն յաղթութեան արդիւնքը, որուն
վրայ, ճշմարիտն ըսելով դեռ ապահովչէր։

Եատ աղէկ մտածեց պատանի Թագա-
ւորը։ Փոչոյ ամպ մը կը բարձրանար հե-
ռուէն։ Բնչոյ սպիտակ ձիաւորներն որ կը
հասնէին՝ ի վրէժխնդրութիւն։ Կը դողար
գետինը երիվարաց դոփիւնէն. կը մռա-
նար, փոթորիկ մ՚էր որ պիտի ճայթէր։

Ա՛րա հրամայեց զօրացը որ ետ քաշուին։
Գետնին կողմը եղած ծառաստունկը կրնար
ծածկել մասամբ Արմաւրայ հեծեալները,
Բաբելացւոց խորտակեալ կառքերը կըր-
նային արգելք ըլլալ ճամբուն վրայ, և ա-
նոնց եռև պատսպարուիլ Ծըկերտի աղեղ-
նաւորներն, Վանայ պարսաւորներն ու Ա-
րարատոյ լեռորդիքը։

Հայք աղաղակաւ ընդունեցան զՔշնա-
մին և սկըսան Թափել վրան՝ նետից, քա-
րանց, ու կապարոյ հեղեղ մը։ Նուիրական
բիւրեղն առաջին ճակատը պարտեցաւ, և
փոխանակեց երկրորդն, որ առաջնոյն
բախտը պիտի ունենար։ Մնծ արգելք
մ՚էին ճամբուն վրայ դիաթաւալ ձիերն,
յորոց կէսք կառաց անիւներուն տակ կ՚եր-
թային, և կէսք արգիլուելով աստ անդ
ցրուած սանձերէ՝ յերկիր կը տապալէին։
Սկըսաւ այն տեղն ճակատ առ ճակատ
կռիւ մը, գժնդակագոյն ու ահաւորագոյն.

ռանակոխ կ՚ըլլային վիրաւորք, և անոնց
պատառոտուն մարմնոյն վրայէն կը պա-
տերազմէին ողջ մնացողներն։ Հակայից էր
պատերազմը և ոչ հասարակածին մարդոյ։
Կը հնձէին անկնալք, կը հայհոյէին մա-
հացուք ու կը մղեգնէին կենդանիք։ Բե-
լայ սպիտակ ձիաւորաց գլուխը Հալատմ
որոտաձայն կը կոչէր զԱ՚րա, ՚ի մարտ կը
հրաւիրէր, և կ՚երդնուր արիւնը խմելու։
Լսեց զայն Հայոց Թագաւորը ու կը փութձէր
ձիովը ճամբայ բանալու դէպ ՚ի վայրագ
Քուշացին։ Հայոց նոյն միջոցին Տիգրան պար-
սաքար մ՚արձակեց, հարուածեց ամբար-
տաւանին կուրծքը ու տապալեց յերկիր։
Ընձառիւծի արագութեամբ վազեց ապա
դիականց լեռնէն վար, և Քշնամւոյն հե-
ծելազօրուն մէջէն անցնելով քաջութեամբ՝
գնաց տիրելու Հալատմայ դիական, ձգե-
լով եռևէն բոլոր Վանայ պարսաւորները։
Վազեցին նոյնպէս անկելոյն մարդիկը,
բնդիրը իրարու յաղթել չէր, այլ տիրել
տղնուական աւարոյն։ Երկար աւեն բանը
անորոշ մնաց այդ խառնակութեան, չփո-
թութեան, ու մարմնոյ անկանոն չարժման
մէջ։ Վերջապէս երեւեցաւ Տիգրան ձիուն
գաւակին վրայ, սեղմելով հետացը մէջ ամ-
փոփած Հալատմայ գլուխը, ու կը ցուցը-
նէր ուրախութեամբ իր ընկերացը, որոնք
ժողովեր էին չորս կողմը։ Բայց երկար չի
տևեց եղկելոյն ուրախութիւնը. շնց օդոյ
մէջէն նետ, մտեցաւ պարանոցը, և ընդ-

հատեց մէկ վայրկեանի մէջ կենացը հետ բոլոր ամբարտաւան խորհուրդները։

Բայց Ա.րա, որովհետև նուիրական բիւրը խորտակուեր էր, հրամայեց Ա.րմաւրայ հնձելոց որ անտառակէն ելլան։ Կ'ելլան ատոնք ու կը խառնակեն թշնամւոյն զօրացը կարգը, և Ա.րարատեան լեռնցոց հետ միանալով, որոնք արդէն յաղթ էին արեամբ, կը սկսին կոտորել զթշնամին իրրև յափշտակիչ ազգաւուց խումբ մը։ Ահաւոր տեսարան։

Ոչ ոք կրցեր էր երբէք ընդդիմանալ բազեացւոց զօրութեանը։ Եւմայ հովտաձորոց մէջ, Բակտրիոյ դաշտաց վրայ ու Ինդոսի ափունքը, այդ պատերազմի դիւցազունքն միշտ խորտակեր ու ցրուեր էին անմեղազօրաւորագոյն անգամ բանակները։ Իսկ հիմա հօս, Հայաստանի կրճի մը մէջ արգիլուած ու չփոթած անպատիւ պիտի ըլլային անարգ պարտութեամբ։ Թառնակութիւնն տիրեր էր մէջերնին, կոյր, վարանեալ, կեղեքեալ ողջմելի զօրաց բանակ մը գարձեր էր, որուն մէջ մտնելով մարդեմ գազանքն, անխնայ կը կոտորէին ու արեան մէջ կը խեղդէին։

Թագուհին կը տեսնար դիրերնք պատերազմական կառացը բարձրէն, ու կ'ըսէր ինքն իրեն զարմացած. ինչու՞ չեն յառաջեր Բելայ հնձելոցն, ինչու՞ դեռ չի բացին ճամբան։ Կը ճանչնար ու փորձ էր հայկական զօրաց արութեանը, և գիտէր

որ դիրքերնին ընտրելագոյն էր. բայց այնու հանդերձ չէր ապատեր այնչափ զօրաւոր դիմագրութիւն մը։

— Անտարակոյս, — կրկնեց Թագուհին, — Թագաւորը անձամբ կը պատերազմի։

— Անտարակոյս, — յաւել Փաղնկ, իր զօրավարացը մին. — եթէ ինքը զօրացը գլուխ անցած չըլլար, այնչափ քաջութեամբ չէին պատերազմիր։ Ա.՛հ քիչ է իր գլուխը 'ի վրէժ և 'ի հատուցումն մեր կրած վնասուցը։

Եամիրամ չի պատասխանեց Փաղնկայ այդ վրէժխնդիր խօսքին։

Իսկ իմ զօրքերս, — աղաղակեց Միւան, — պիտի մեռնին առանց հետերնին ըլլալու ու նոյն վտանգներէն անցնելու։

— Թագուհի՛դ ամենազօր, — պատասխանեց ուրիշ մը, — կարևոր է քու ներկայութիւնդ հատարակաց փրկութեան համար։

— Ա.՛հ. իրեն ալ այսպէս խօսած պիտի ըլլան իր խորհրդականները, անոր համար պատերազմի մէջ է հաւատար իր յետին դինուորին։ Ա.րի Փաղնկ, պատրաստ ըլլան փիղերն. երթանք, վազենք պատերազմի դաշտը, խրախուսենք մեր դինուորները։

Եարժեցաւ Թագաւորական կառքը, զոր կը ձգէին աշխուժութեամբ չորս զոյգ կըտրիճ ձիեր։ Սակայն Թագուհին զղրջը ուզածին ու կարծածին պէս չի գտաւ։

խորտակուեր էր արդէն նուիրական բիւրը, ուստի ապրողներն փախստական կը հանդիպէին իրեն ճամբուն վրայ, զորոնք անօգուտ տեղ կը կանչէր ու կը խրախուսէր 'ի մարտ։ Անթացառելի խառնակութիւն մ'է տիրոց Թագուհւոյն չորս կողմը. առանց ձիաւարի ձիեր, որոնք ընչաստաւ կը փախչէին 'ի կախ ձգելով իրենց փորտիքը. և այլք եռանդէն քաշելով կիսամեռ հնձանը, ուրը ասպանդակին մէջ, և շատերն աստղիկ վախցած, դէպ 'ի գետը կը դիմէին յուսահատ։

Թագուհին ահազնահայեաց աչօք դիտեց առ վայր մի այդ վատաստիւտ բանակը, — Յառաջ. — գոչեց իր զօրացը. և իջնալով կառքէն, հեծաւ ձիուն վրայ, շտացնելով նիզակը ձեռքին մէջ, — Յառաջ, արիասիրտ որդիք Աբբասեան։ Յիշեցէք որ միշտ ձեր հարկատուներն եղած են այդ գեղոզ լեռնցիքը. յիշեցէք որ միշտ յաղթական եղած էք ամեն պատերազմէ։ Դժուարին էր անցքը, անոր համար տեղի տուաւ մեր հնձելազօրն պարտաւորեալ մը հովուաց առջին, Սիրտ բրէք, քաջալերեցէք, չըլլայ թէ խնդան վրանիս Արմատոյ կանայք, ձմեռուան գիշերները ընկերութեամբ իւրեանց գարձուցած առնեներն։ Նայեցէք արդէն մեր հազարաւորներն լեռներէն իջնալու վրայ են. կ'երեան բլրոց վրայ, և քիչ առնէն պիտի հասնին գահավիժօրէն։ Ձեռին ճիզ մ'ալ, ուր քա-

ջասիրտ Քուչայիք, և յաղթութիւնը մերն է, —

Պատերազմը իր վերջին չունչը հասեր էր։ Հայկական քաջազօր գինուորներն կը դիմէին գաշտավայրը իբրև ուռուցեալ հնդեղ մը, խորտակելով չորս կողման Թուրքերը։ Բայց յանկարծ կեցան ձիերը, կը խրնջային, կը կանգնէին յետս, կը շնչէին ու կ'անհամառէին մտրակին։ Ինչ էր պատճառը։ Դիմացնին սեւագոյն մեծամեծ արգելքներ կը տեսնային, փիղերն էին, պատերազմի նոր գործիներն, զորոնք Շամիրամ հնար բերեր էր Ինդոսի ափունքէն։ Հայաստանի լեռնցիքը երբէք պատերազմած չէին այդ գազանաց դէմ։

Կը յառաջէն Ծըկերտի աղեղնաւորքն ու կը սկսին նետահարել, բայց նետերն չէին զօրեր այդ երկաթապատ հսկայից դէմ։ Յառաջ կուգան սպառնալից սեւամորմին փիղերն, ու Հայկական արուեստն երկրորդ անգամ կ'արգիլուի նորէն իր ճամբուն վրայ։

Հայոց Թագաւորը կը դարձընէ աչքը միւս գետափունքը ու կը տեսնայ որ Մարք խռնեալք հօն, գետ շարժման նշան մը չէին տար։ Այն տեղն մէկէն պատգամաւորութիւն մը կը ղրկէ Վաչտակայ. պատուիրելով որ հանէ իր բանակէն կարելի եղածին չափ զօրք՝ առանց իրեն վնաս հասնելուն, ու ղրկէ գետոյն աջակողմեան ափունքէն, յարձրկելու փղից վրայ 'ի կողից։ Այս

մէկ կողմանէ կ'ընդդիմանար Քշնամւոյն, այլ վայրապար։ Մնձամարմին կենդանիներն իրենց պարանոցին վրայ նստած պահապանը մորակէն զրզուելով, կը վազէին Հայոց անպատրաստ դունդերուն վրայ՝ չարժելով լոյն ականջին, ու սոր զչմամբ կը զոչացնէին անդով սրտերն անգամ։ Թէպէտ մէկ քանի նետեր կը մտնային քաջազօրքին մէջէն, բայց իրենք կոր պատճառով կը հանէին մէկէն անվնաս ու կը նետէին Քշնամւոյն վրայ։ Կատղելով կենդանիները անդադար մորակէն, կը մտնային Քշնամւոյն մէջ, և կռնակնուն վրայ եղած աշտարակաց բարձրէն, Բաբելացիք աւազ ու ծխուր կը թափէին վար։ Այնպանջ փրկեր պատապարելէ յաչառէից, ձիոց վրայ կը վազէին. և ինչպէս նաւուն ցուռկը կը ճեղքէ զօրաւոր, նոյնպէս ալ իրենք հնձելոց բազմութիւնը։ Պատճառներն կը ճօճային օդոյ մէջ, կ'իջնային վար, կը յարձատակէին, կը սեղմէին ու վեր կը նետէին բռնաձեռն։ Հայկական բանակն ահարկ ու անպատրաստ՝ սեղմ տուաւ տա վոյր մի ոչ մեծամարմին հակառից առջին։

Հայոց Թագաւորը նեղացած, վաշտակոյ բանակէն օգնութեան եկող զինուորներով կրկին անգամ յարձակեցաւ այդ հրէշից վրայ։ Զօրաց մէջէն յանդգնագոյնք փղերուն փորուն տակ կը մտնային, կը փորձէին հատանելու աշտարակները կանգուն բռնող փայտերը, բնկանելու ժանիքներն ու ճեղքելու պարանոց փորը։ Փղին մէկը կ'իյնայ, և կը ճղէ ծանրութեանը տակ իր պատանդները։ Քաւալջ, և միշտ յառաջ։ Անվրէ մ'ալ կորընչցընելով իր պատիճը պատանի Թագաւորին օրոյն հարուածովը, կը չարժէ ոռնալով արիւնաթաթաւ գլուխը, կը կատղի, ու գնդերուն ակռաներով կը վիրաւորէ գնացը հանդիպողը. ապա նա կը դառնայ ու խառնակութիւն կը ձգէ բանակին մէջ։ Պահապանը աչառութեամբ մը, որպէս զի անխտիր չի ջնաւէ նաև բարեկան զօրաց, կը հանէ երկայն տապար մը, կը զարնէ ու կը խորտակէ գանկը և ետերկիր կը տապալէ։

Թէպէտ երկու փղերն կ'իյնան, սակայն Հասցածներն որ բազմաթիւ էին, մեծ կոտորած կ'ընեն Հայոց բանակին մէջ։ Որուն վրայ կ'աւելնայ ուրիշ անյաջողութիւն մ'ալ. վասն զի Տարրագու ազնուականներն աւելի եայառաջել ջանացած առնեն, կը հանդիպին մեքենայից, զորս Եամիրամ յառաջել տուեր էր փղից երկու կողմերէն, և կը թափեն վրանին հրոյ հեղեղ մը։

Եւ երբ այսպէս Հայկական բանակին դիմաւոր մասը զարնուելով այդ կենդանի պատուարաց ու հրաձիգ մեքենայից դէմ կը ջարդուէր, Եամիրամ բարձր տեղ մ'ելեր էր մէկ աստիճան ամբոխելու պատերազմին ամբողջ տապարէզը։ Տեսաւ որ

Արտյի վրանէն մինչև այն տեղը ուր կը խորտակուէր իր զօրութիւնը, բոլոր դաշտավայրը լեցուեր էր կոտորածով։ Վաչտակայ բանակէն զատ ուրիշ բանակ մնացած չէր, որ կը տեսնուէր հեռուէն կատղամխից հովանոյն տակ։ Մէկ քանի հազար մարդիկ ալ վրանաց եռանը կեցեր էին ի պահպանութիւն։ Յարմար ժամանակ համարեցաւ ասիկա, տալու Մարաց, Պարսից ու Արեաց որոշեալ նշանը։ Վառելու նետ մը պացաւ օդէն, ու գնաց ինկաւ գետոյն մէջ։ Զայս տեսնալով, չարժեցաւ մէկէն հնձելոց խիտ բազմութիւնը, ու դիմեց դէպ ի գետը՝ անցնելու զայն Վաչտակայ աչքին առջև։

Նետից ամէն մը ողջունեց մէկէն Մարաց բանակը։ Տարբազու իշխանն չէր ուզեր ա-ժինևին ժամանակ կորսընցընել. շատ մը Բաբելացիք գտան ջրոյն մէջ իրենց մահը։ Կ'ուրախանային մեծապէս յաջողաձեռն աղեղնաւորքն, ու կը կրկնապատկէին հարուածնին։ Բայց պիտի չկարենային արգելուլ անցքը։ Վաչտակ, որուն արթուն աչքէն բան մը չէր խոտորեր, ու կը տեսնար ձախակողմեան ափունքը թշնամւոյն ամեն շարժումները, կը տեսնայ որ կը պատրաստուէին Պարսք և Արեայք անցնելու զնէրատ երկու կողմանէ։ Ամենևին չի շփոթեցաւ. կանչեց մէկէն նաև այն պահապան զօրքն որ ժողովուած էր վրանաց եռանը, ինքնին առաջնորդեց անոնց, ու կե-

տեղեց պէտք եղած տեղեր գետոյն ջրակողմեան երկայնութեամբ։

— Զօրակա՞նք Հայոց. — գոչեց նա. — հօս վերջին ճիգերնիս թափելու ենք։ Ա՛լ ևս հայրենիք չունինք, թէ որ այս ալեաց մէջ չի խղդենք պիշնամին։ —

Սաստիկ էր պատերազմը. Վաչտակայ բանակը հրաշք կը գործէր քաջութեան։ Եօթն անգամ պիշնամին կը հասնի հակառակ ափունքը և եօթն անգամ ետ կը մղուի գետոյն մէջ։ Եփրատ լեցուեցաւ դիակամբք։ Այն տեղերը ուր ցած էր յատակը ու դիւրագոյն անցքը, վրայէ վրայ դիզուելով մեռելները, թումբ մը կազմեցին հեղհեղին առջև, որ կը յուզէր դիականց չորս դին, կը բարձրանար փրփրադէզ ու դուրս կը զեղանէր։

Երկու ժամաւ անցեր էր արևն քան զմիջօրէն, ու դեռ կը շարունակուէր պինուց շառաչը, և պատերազմողաց աղաղակը։ Բոլոր հովտին ընդարձակութեամբ, որ կը տարածուի Հայոց ձորոյ գագաթներէն մինչև Գերեզմանք բլուրը, չկար միջոց մը որ չծածկուի դիակամբք, զինուց բեկորներով ու պատառոտեալ մարմիններով. և կը բարձրանար օդոյ մէջ թանձրացեալ արեան ու խանձոտեալ ճիճեերոյ գարշահոտութիւն մը, փոշւոյ ամպոց հետ խառնուած։

Այս միջոցս կը հասնի Թագաւորին կողմէն նոր սուրհանդակ մը, ու Վաչտակէն նորէն զօրք կ'ուզէ օգնութեան։

— Ինչ լուր ձեր կողմէն —. կը հարցընէ ծերունի զօրականը։

— Փղից հետ պատերազմելով, — կը պատասխանէ սուրհանդակը, — կորուսինք մեր ընտիր մարդիկը, և մնքենայքն բացին բոլորովին գետափան ճամբան, տեղալով վրանիս հուր և ծխումբ. ուստի կարող չենք վանել Թշնամւոյն յարձակումը, եթէ նոր ու բազմաթիւ բանակ մը օգնութեան չգայ մեզի։

— Վիրաւորուեցաւ Թագաւորը, — հարցուց Վաչտակ։

— Ոչ. օգնականութեամբ Դից։

— Շատ լաւ։ Գնա՛ Հայոց ձորոյ վրաններըը, ուր կայ դեռ երկու հազարի չափ զինուոր։ Կը մնաձէի կանչելու զանոնք գետոյն պահպանութեանը համար. — աւելցուց ծերունի զինուորն հառաչելով. — Բայց ինչպէս ընել. Թագաւորը Թող առնէ, որ գուցէ ինծմէ աւելի պէտք ունի։

— Ինչ ըսեմ քու վրայօրդ, — հարցուց սուրհանդակը մեկնելու առնն։

— Ըսէ որ ծերունին հասած է իր կեանցը ճանապարհորդութեան ծայրը, և ինչ որ ալ հանդիպելու ըլլայ, քանի որ կենդանի է պիտի չի տեսնայ զինքը Մար մը փախստական։ —

Այսպէս ըսելով զիմաց նորէն Վաչտակ գետափը մղելու Մարաց նոր յարձակումը։ Բայց գործը ալ իրեն կարողութենէն վեր էր։ Երկար տևեց բաղխումը, և վերջապէս

Բաբելական բանակը շատ մարդ կորսընցընելէն ետքը, յաջողեցաւ կոխելու հանդիպակայ աւազուրը հաստատապէս։

Վաչտակ չուզեց ապրիլ յաղթուելէն ետքը։ Դիմեց ձիարձակ Թշնամւոյն վրայ, և մեռաւ արժանաւոր մահուամբ, դիւցազնաբար կռուելով, և սրոյն վերջին հարուածովը ճեղքելով Թշնամի զօրապետին սաղաւարտը ու գանկը։

Իր զինուորները եղածին վրայ վշտացած ու կատղած, ընկան Թշնամւոյն վրայ պաշտպանելու իրենց զօրապետին մարմինը ու վրէժ խնդրելու մահուանը։ Յուսահատական էր կռիւը, և ամենքն ալ մի առ մի սպաննուեցան։ Երկայն ու դժուարին եղաւ գործը, և յաղթականներն իսկ չատ արիւն թափեցին։

Այս կերպով Վաչտակ Տարբազու ծերունի իշխանը պահեց իր պատիւը։ Քաջափորձ՝ի պատերազմի, Մրամայ ընկերն եղած էր Մարաց ու Տուրացւոց դէմ տուած յաղթ պատերազմաց առնն, և արժանաւոր իրեն երկրորդն ըլլալու ու պսակելու Հայոց Թագաւորները։ Շնորհուած էր իրեն կրելու Թագ յակնթակապ, երկու օղ, կարմիր գուլպայ յոտս, և իրաւունք ոսկեձոյլ բաժակ գործածելու։ Դեղձանամազ էր մանկութեանը առնն, երեսն գունագեղ, աչքերն գորշագոյն, ու մարմինն կորովի, թիկունքը լայն, ոտքերն գեղեցիկ ու հաստատուն, չափաւոր միջո՛ի կերակուրս և չըմ-

պելիս, և համեստ յամենայնի։ Երկար դարեր ժողովուրդն երգեց միշտ զինքը իբր խոհեմ, չափաւոր, իմաստուն, պերճաբան, և յաջողակ զօրապետ մը։ Միշտ արդարադատ եղաւ և ատող կողմնակցութեան։ Ոչ մեծամեծաց վրայ կը նախանձէր, և ոչ ստորիններէն կ'արհամարհէր, ուրիշ բան չէր ուզեր, բայց եթէ տարածել ամենուն վրայ իր հոգը ու խնամքը։

Այս անգէտ բոլորովին Վաշտակայ գըլխուն եկածին, այլ լսելով միայն յաղթութեան ձայները և իմանալով Բաբելացւոց աչքեւդն մօտենալը յանցս գետոյն, մտածեց վերջին փորձ մ'ալ ընելու, այսինքն արգելուլ անցքը ոչ թէ այն կողմէն ուսկից մեքենայից բազմութիւն կար, այլ հակառակ դիէն ուր կը բարձրանային բլուրք։ Ընտրելով այս բանիս համար զօրացը մէջէն ամենէն քաջասիրտները, դիմեց արշաւակի բարձանց վրայ, որուն հետևեցան Պարէտ Վահանակիր, Սումատ և Աբգար։

— Այս այն բլուրն է, — ըսաւ գառնութեամբ Աբգար, — ուսկից զօրաւորն Հայկ զարկաւ նետահար զամբարտաւանն Տիտան։ Տես, ով արքայ, դիմացի բարձրաւանդակը Գերեզմանք բլուրն է. հօն պէտք է որ հասնինք. հօնկէց հարկ է որ իջնանք վար Քշնամւոյն վրայ։ Բայց ինչ է տեսածս։ Կամ կը խաբուիմ, և կամ Բաբելացւոց զօրապետն բլրան վրայ է։ Արի աղեղնաւորդ քաջ. դիր նետ ի՛աղեղանդ վրայ, և արձկէ մահուան ողջոյնը։

Թագաւորն քաջալերուելով Աբգարու խօսքերէն, յափշտակեց աղեղը ու նշան կ'առնէր։ Գերեզմանք բլրէն ճանչցան զինքը Բաբելացիք և խնացան միտքը ըրած չարժմունքէն։

— Ա՛հ, — գոչեց Շամիրամ. — ինքն է, նոյն ինքն է. — և մտրակելով զձին, յառաջեց անվախ՝ մնալով հարուածոյն։ Փաղեկ և այլք որ կ'ընկերէին իրեն, տեսնալով որ վտանգի դէմ կը դիմագրաւէր Թագուհին, վազեցին մէկէն վահանափակ պաշտպանելու զինքը։ Բայց զօրաւորն Շամիրամ մէկդի ըրաւ զիրենք բռնութեամբ։

— Չի յանդգնիր, չի յանդգնիր, — յաւել ապա հպարտ ծիծաղով մը։ Եւ կեցաւ հօն անշարժ, դիտելով իր հակառակորդը։

Պատանին առ վայր մի կեցաւ տարտամ, որպէս թէ հարուածը կը ճշդէր կամ կը քաշէր աղեղան լարը։ Բայց անշուշտ այս չէր իրեն անորոշութեանը պատճառը, որովհետև յուսահատութեամբ 'ի բաց նետեց աղեղն ու նետը աղաղակելով. — Չեմ կրնար, չեմ կրնար։ —

— Ես կրնամ. — ըսաւ Աբգար, վերցընելով գետնէն աղեղը։

Թագաւորն արգիլեց զինքը երբ կը զետեղէր նետը լարին վրայ։ — Ոչ, ոչ, ձերունիդ Աբգար, — կ'ըսէր Ա՛րա։ — Բան չենք շահիր։

Աբգար ապշած նայեցաւ պատանւոյն. և ապա որպէս թէ առանձին խօսելով, պատասխանեց գառնութեամբ.

— Իրաւցընէ, չկայ այլ ևս մէկը որ դիտնայ լարել Հայկայ աղեղը։ Չկայ մէկը որ սիրէ մեր հայրենիքը Թորգոմայ զաւկէն աւելի։ Կախարդի մ՝աչքերն օձանման վտանգաւոր ազդեցութիւն ունեցան մեր վրայ։ Ո՜հ, ըսէ ինչ որ կ՝ուզես Թագաւորդ Հայոց, — յաւել Ծերունի երգիչն. — սպաննէ՛ զիս թէ որ կը հաճիս, և վերցուր ուրիշ զինուոր մ՝ալ հայրենեաց Թշուառ երկրին վրայէն։

— Ոչ· — պատասխանեց Աբգար լրջութեամբ. — չեմ ըներ այդ բանն, այլ կ՝ըսեմ միայն որ հայրենեաց կոյր սէրն զոր ունիս, որով կ՝ուզես ընդունայն տեղ սպաննել կին մը, կը ծանրացնէ աւելի մեր հայրենեաց վիճակը, կորսընցընելով զմեզ իր պաշտպանները։ —

Չպատասխանեց Ծերունին, բայց դառն ժիծաղով մը յայտնեց թէ չէր հաւանէր ըսածին, որ վատթարադոյն էր քան թէ պատասխանէր։ Հանեց ապա սուրը, գետինը նետեց պատեանը, և Թռչնոյ արագութեամբ որպէս թէ թևեր ունեցար ոտիցը վրայ, դիմագրաւ վազեց՝ի մահ։ —

— Դո՛ւ միայն, — գոչեց Թագաւորն յուսահատ։ — Ծերունիդ Աբգար մի՛ արհամարհեր զերիտասարդս, որոնք սրտոտ են և չեն ուզեր կանանց հետ պատերազմիլ։ — Այսպէս ըսելով յարիշտակեց ինքն ալ երկսայրի սուրը, ու յառաջեց ցասկոտ ծերունուն ետևէն։

Բայց նոյն միջոցին ընկաւ Աբգար։ Դուրս եկաւ անտառին մէջէն աղեղնաւորաց խումբ մը Հայոց աջակողմեան թևէն վրայ, որ առաջին անգամ կ՝իջնար լեռնէն։ Նոյնպէս կ՝ընէին նաև միւս գետափունքը, ինչպէս և Հայոց բանակը։ Բաբելական զօրաց այն մասը որ Նուկտիին առջև խոտորեր էր յայլ, դէպ՝ի Տիգրիսի աղբերակը անգնալի ու անտես ճամբաներէ, հասեր էր Հայոց ձորոյ ետևի դին, կտրելով դէպ յԱրմաւիր նահանջելու ճամբան, և յարձակելով Աբգարի վրանաց վրայ, քանի որ գետ Մարք, Պարսք և Աբեայք խորտակած չէին վաչտակայ բանակին յետին մնացորդները։

Հայոց Թագաւորը չէր իմացած Աբգարու մահը։ Եղկելին հաղիւ թէ լերան կէսը հասեր էր, նետահար կ՝աւանդէր իր յետին շունչը. և Աբգար չիմանալով եղածը, ուրիշ պատճառի կ՝ընծայէր զայն։ Ծերունին փորձեց կանգնիլ՝ի վեր, քաշեց բռնութեամբ մահաբեր երկաթը, և արիւնն սկըսաւ վազել հեղեղօրէն։

— Ա՜հ, ընորհակալ եմ — գոչեց, ՝ի վեր ամբառնալով կիսամեռ աչքերը. — և ընկաւ կրկին անգամ ոչ թէ գետինը այլ իր սիրելւոյն բազկացը մէջ։ Բացաւ աչքերը միւսանգամ և տեսաւ որ Սումատ էր։

— Ծերունիդ սուրը, — ըսաւ մարած ձայնով. — ինչպէս է մեր բանակին վիճակը։

— Սիրելիդ իմ, — գոչեց Հնդիկն խան-

դակաթ ձայնով ու տխրութեամբ, — անհամար բազմութիւն մը կ'իջնայ լեռնէն, և մենք արդէն պաշարուած ենք ի թիկանց։

— Իսկ գետին կողմը։

— Անցան արդէն։

— Ուրեմն մեռաւ Վաշտակ։ Թշուառ բարեկամ։ Դժբաղդ Հայաստան։ Սպանե՛ք զիս, խնդրեմ, Սումատ. աղատէ զիս այս ցաւերէս ու անպատուութիւններէս. լմընցո՛ւր կեանքս։ —

Հառաչեց Սումատ ի խորոց սրտի և փակեց աչքերը ընկղմելով տխուր խորհրդոց մէջ։ Ունէր խղճի խայթ մը որ կը տագնապէր զինքը։

Այս միջոցին կը յառաջէր Թշնամին ու կը մօտենար ճեպով։

— Մի՛ դպչիք իրեն, — գոչեց յանկարծ Սումատ, երբ տեսաւ զԹշնամին որ սպառնալից կ'ելլար բլրէն վեր։ — Հայոց Թագաւորն վիրաւորուեցաւ։ Անգութ զօրականք կը համարձակի՞ք սպաննել Թագաւոր մը։

— Ա՜հ, — գոչեց Թշնամին ուրախութեամբ։ — Թագաւորն է, գերի՛ ընկաւ Թագաւորն։

— Մի՛ սպաննէք զինքը, յանուն Ներկայոյ, մի՛ սպաննէք. — գոչեց զօրապետն, յառաջ վազելով սուսերամերկ։ Անճնաւոր եղէք որդիք Հայկայ. զինադադար եղէք, եթէ չէք ուզեր արիւնհեղութիւն։

Կային Սումատ, Պարէտ, Սմբատ և ուրիշքանի մը զօրավարներ։ Եւ որովհետև անկարելի էր դէմ դնելն, զինադադար եղան։

— Ողջ պիտի բռնենք զինքը. — կրկնեց զօրապետը իր զօրացը, որոնք ժողովուրդին էին վիրաւորելոյն չորս կողմը։ — Թագուհին ճոխ վարձք մը խոստացած է ան որ զԹագաւորը ողջ բերելու ըլլայ իրեն։ Դուք ուրեմն, դուք որդիք Բրտու, բարեբախտ էք քան զամենքը։

— Փո՛ռք Բրտու աչխարհին, — աղաղակեցին զինուորներն, չարժելով օդոյ մէջ իրենց սուրը ու աղեղը։ — Փո՛ռք զարձեալ Լիբնան աչխարհին, ուր կը բուսանի եղևնափայտն։

— Պարտեալ Թագաւորն գերեցիկ յաղթանակ մը կ'ըլլայ Աբքատից զօրաւոր Թագուհոյն. — կ'ըսէին ամենք միջերնէնին. — կը հաստուցանէ այնչափ հազարաւոր մարդոց զինը, որ մեռան այս պատերազմով։

— Ի՞նչ պիտի ընէ զինքը Շամիրամ։

— Առիւծուց առջին պիտի նետէ ի կենդանւոյ։

— Գամել պիտի տայ ճակտէն արքունեացը դրանը վրայ։

Այսպէս կխոսակցէնդան տարածեցին զԹագաւորը գետնոյն վրայ։ Սումատ լուծեց մէկէն լանջապանակը, լուաց վէրքը զգուշութեամբ և երիզով պատեց, որպէս զի արիւնը ցամքի։ Եւ մինչդեռ ինքը այս գործողութեան հետ էր, Շամիրամ իջնալով Գերեզմանք բլրէն, կը մտրակէր գէպի դէպ ի նոյն կողմը։

— Կեցցե՛ս, — ազազակեցին Բրտու պատերազմականքը ընդառաջելով իրեն։ — Ջօրաւոր Թագուհիդ, մեր ձեռքն է ոսկրիմ Թշնամիդ։

Թագուհին դժնահայեաց և յօնքերն կրճռած, Լանալով ծածկելու իր դէմ ընդդէմ զգացմունքը, հասաւ տեղւոյն վրայ, ծափահարութեամբ իր անհամար զօրացը։

Սումատ առանձնացաւ, չուզելով տեսնել Շամիրամայ կեղծ երեսացը վրայ վաստրկած յաղթութեան ուրախութիւնը։ Այլ Թագուհին տեսաւ զՊարէտ, Արայի հաւատարիմը ու վհատնակիրը, որ կեցեր էր տիրոջը քով խոոված ու դողալով։

— Ա՜հ, Պարէտ. — ըսաւ ականջէն եռանձնէից ձերունին։ — Տեսա՞ր որ մատնութեամբդ կորսընցուցիր զՀայաստան, կորսընցուցիր քու Թագաւորդ։

— Կուլար ու կը հեծկլտար Պարէտ։ Չգաստանալով ապա, ըսաւ ցասմամբ։

— Իսկ դու ինչ ըրիր։

— Ե՞ս, — գոչեց ձերունին։ — Ես ձեզմէ չէի, և ոչ ալ կը ճանչնայի այդ ազնուական սիրտը։ Բայց հիմա օգնութեամբ Յաւիտենականին կ'ազատեմ իր կեանքը։

— Ինչ կ'ուզես ընել։ Մատնել զմեզ, թոթովեց Պարէտ այլագունեալ։

Սումատ չարժեց գլուխը հպարտութեամբ, և ուրիշ բան չըսաւ, բայց նէթ վատ։ —

Հայոց ձորոյ յաղթութիւնը լրացած էր։

Հայկական բանակն խմաստութեամբ ընտրեր էր պատերազմի դաշտը, բայց յաղթելու համար պէտք էր որ ունկի բազմաթիւ ըլլար, որպէս զի կարենար պահպանել ձախակողմեան գետափը ու բոլոր անցքերը։ Ամբողջ բանակը հարիւր հազար զօրքէ կը բաղկանար, ամենքն ալ քաջասիրտ, որովհետև ամենքն ալ տարածուեր էին դաշտին վրայ։ Խեղճ տիկնայք Հայոց, ալ պիտի չի կարենային տեսնել իրենց սիրելիները։

Բաբելացւոց կորուստը ծանր էր. երկու հարիւր հազար մարդ ընդ մեռնալ և ընդ վիրաւոր։ Նուիրական բիւրն բնաջինջ եղեր էր, մէկ քանի հարիւր մարդ միայն ապրելով։

Եռանձնէից ձերունին խաբուեր էր։ Շամիրամ շատ տխուր էր, շատ տխուր նոյն օրը։

ԳԼՈՒԽ ԺԸ

ՅուդութԸ

Հետևեալ օրը, Գարմապադ առնոյն նօթին, զոր Բաղդէացիք Տանա կ'անուանեն՝ կամ ամիս հրոյ, բաբելական բանակն յաղթանակաւ կը մտնար յԱրմաւիր։

Հայոց մայրաքաղաքը խորին տխրութեամբ ու գերեզմանական լռութեամբ մը ընդունեցաւ զԲաբելացիս։ Ժողովրդեան մեծ մասը, կանայք, ծերերն ու տղաք, որովհետև զէնք շարժելու կարող մարդ մնացած չէր քաղքին մէջ, թշնամւոյն մօտենալը իմանալով, ամէնքն ալ փախեր էին։ Կուլային անմխիթար իրենց սիրելեաց մահը, բայց մանաւանդ հայրենեաց աւերումը, վախնալով յաղթականին անողոք վրէժխնդրութենէն. և իրենց քաղքին մէջ Շամիրամայ գոռոզութեամբ քալելը չի տեսնալու համար, փախեր էին Ասորատեան լերանց վրայ։ Քաղքին մէջ զօրամեալներն, հիւանդներն ու մուրացիկներն միայն մնացեր էին։

Թագուհին 'ի գուժ շարժելով քաղքին ողորմ տեսարանէն, և ուղենալով մեծանձնութեան օրինակ մը տալ և անով չահիլ թագաւորութեան միւս գաւառաց ժողովուրդները, մէկէն պատգամաւորութիւն մը ղրկեց փախստականաց, որ գառնան անվախ ու անկասկած իրենց հայրենի տունը։ Ազէկ գիտէր թագուհին որ մէջերնին զէնք շարժելու կարող մարդ չկար. անոր համար ալատ կ'ընէր զիրենք գերութենէ, 'ի բաց առնալ պատերազմի մէջ բռնուողները։ Բաւական է ինծի, կ'ըսէր, երած յաղթութիւնս, պատերազմի աւարն ու հարկն։ Մէկու մը և ոչ մազին մեսս պիտի հանի. ես կին եմ. և կ'ուզեմ որ յարգուին պարտեզոց կիները։ Գառնան ուրեմն. նուիրական է Ասքատից՝ գժբախտ ժողովրդեան մը ցաւը ու արցունքը։ Բել ու բոլոր գերագոյն պահապանք Բաբելոնի չեն նախանձիր Հայոց աստուածութեանցը և անոնց մատուցած պաշտամանն։

Մեծանձն և գեղեցիկ խօսքեր, որոնց տակաւին վարժած չէին այդ նուաճեալ աշխարհաց ժողովուրդները։ Անսովոր էին չափազանց մեղմ ու անհաւատալի։ Բայց գթութեան պատգամաւորներն 'ի նշան իրենց անկեղծութեանը, կը կրէին Շամիրամայ կնիքը. որոնց կ'ընկերէին նաև պատերազմէն ապրող մէկ քանի անձինք, երդնելով թէ լսեցին թագուհւոյն բերնէն այդ խոստմունքը։ Հաւատացին խեղճերն, և տխրութեամբ որպէս թէ մահուան երթային, գարձան քաղաքը։

Բայց այս մէջտեղ ղրկուեցան շատ մը մարդիկ թագաւորութեան հեռաւորագոյն

քաղաքները ու գաւառները, ինչպէս 'ի Տարրազ՝ Եւքսինեան ծովուն վրայ, 'ի Սարդա, 'ի Ծըկերտ՝ յարևելեան սահմանս, 'ի Մելդիս և 'ի Մաժակ՝ ուր կը թաքչի արևն, որպէս զի հարկ ժողվին ու պաշար հասցընեն բանակին։ Ոակի և ակն, Թանկագին նիւթեր ու պարէն, և ինչ որ կ'ուզէին՝ բոլորը կ'առնուին լուսթեամբ. և այնպիսի գոռոզութեամբ կը պահանջէին որ անօգուտ էր աղաչելն թէ մեղմացընեն պահանջները։ Բայց ինչու վիճել յաղթականին հետ երբ չկար ասկէց ետքը հայրենիք, չկար Հայաստան։

Բայց Թագուհին չէր մոռածեր այդ պարտեալ աշխարհը հպատակեցընելու իրեն, կամ լաւ ևս ըսելով, տակաւին որոշ գաղափար մը չունէր ընելիքին վրայ։ Փակուեր էր Վանայ ամրոցին մէջ, բերդանման ամրացեալ 'ի բնութենէ լճին վրայ, որուն մարդկային ձեռքն կամ արուեստն քիչ կամ ամենևին գպած չէր. և հօն գրեթէ մէկու մը չէր երևնար։ Իր վիրաւոր թշնամին ևս առանձին սենեկի մը մէջ էր նոյն ամրոցին մէջ, որուն մահճին քով կը հըսկէին միշտ հաղդևայք, համուտք գեղոց ու առողջարար խոտոց, անոր համար բանակին հետ կը պտըտէին միշտ։ Սումատ գեղի իշնալով Թագաւորին հետ, մէկտեղ գնացեր էր, իսկ Պարէտ որ չէր կրնար տանիլ այդ Հնդկին երեսը, և տաղնապեալ էր 'ի խղճէ, գնաց խառնուելու մէկ կալ գերեաց հետ, փախստեան հնարք մը փնտռելով։

Վանայ ամրոցին տխուր երևոյթը տեսնողն չէր կրնար կարծել որ մէջը բնակողներն իր յաղթականներն ըլլան, և թէ ուրախութեան օր մ'ըլլայ նոյն օրն բաբելական բանակին համար։ Դառն տխրութեան ամպ մը տարածուեր էր տեղւոյն վրայ, տրտում էր Թագուհին և չէր խօսեր. զօրապետներն իսկ խորին մտածութեանց մէջ էին։ Կ'ըսուէր որ Թագուհւոյն տխրութեան պատճառը իր բանակին կրած կորուստն ըլլայ. նուիրական բիւրուն բնաջինջ ըլլալը. և այնչափ քաջազանց մահը՝ արենակցաց Ներբովթայ. որ իրաւցընէ մեծ ցաւոց պատճառ մ'էր ոչ թէ իրեն միայն, այլ և Փիպրատ Արքատայ բոլոր պատերազմողաց համար. որոնք ճշմարիտ նեղուկ մ'էին Աքքատից Թագաւորութեան, և հաղորդ իր փառացը։ Ուրևմն ինչպէս, և ինչպիսի՛ անսովոր խստութեամբ վրէժխնդիր պիտի չըլլար Շամիրամ այս եղածներուն, Հայկայ Թոռնորդւոյն վրայ Թափելով իր բոլոր Թոյնը։ Պիտի բժշկէր Հայոց Թագաւորը, աւելի ևս փառաւորելու Բաբելոնի պարսպաց մէջ իր յաղթանակը, և հաստուցանելու այնչափ աղնուական արեանց գինը։ Աքքատից սովորութիւնը այս էր. հաւատքը ուրացողին լեզուն կը կտրէին. ապստամբութեան գէնք առնողին ձեռքը կը հատանէին, և բնչայ լոյսը տեսնա-

չու արժանի չեղոզին ալ աչքերը կը հանէին. այս էր ահա, այո այս էր Աբայի ճակատագիրն ու պատիժը։

Այլ ինքը ուժաթափ և անղգայ կը հանդչէր ցաւոց մահճին մէջ, անկարող բառ մ՝արտասանելու։ Հուրք Թագաւորական ներքինապետը գրեթէ միշտ վիրաւորելոյն սենեակն էր, և երբեմն երբեմն կ՝իջնար Թագուհւոյն քով՝ տեղեկութիւն տալու հիւանդին վրայ։ Բայց տխուր էին տուած տեղեկութիւնքը ու աննման իրարու։ Նուաղեր է պատանին չատ մ՝արիւն կորսընցընելով. մարմինը կ՝այրի ջերմամբ, կուրծքը ու վիրացը չորս դին ուռած է միշտ և բորբոքած. ոչ կերակուր կ՝ուզէ և ոչ քաջալերութիւն. Քաղցեալց տուած դեղերն հազիւ կ՝ընդունի, և այն ալ միայն իր հաւատարիմ ծերունւոյն ձեռքէն։ Այնն բանէ տաղտկացած կ՝երևայ, իր անձէն իսկ, որ յայտնի կը տեսնուի դիմացը վրայ ցուցած զգածմունքէն ու չարժմունքէն։

Այս խօսքերն միշտ աւելի կը խռովէին զԹագուհին։ Ուստի խոր գիշեր առնն ծածկուած իր սենեակին վերարկուին մէջ՝ իջաւ ծածուկ ներքին տանդէմ մը որ կը հանէր պատանւոյն սենեակը։ Ոչ ոք կը հսկէր հօն բայց՝ի Հուրքէն, որ ճանչցաւ մէկէն իր տիրուհին և առանձնացաւ քովընտի խուցը, ուր կը հանգչէին մէկալ պահապանները։ Աղօտ լոյս մը կը լուսաւորէր սենեակը, ծածկելով վիրաւորելոյն մահիճը

մեզմ առուերի մէջ։ Պատանւոյն կուրծքը անծածկոյթ էր, միայն լայն երիզ մը կը չրջապատէր ամբողջ կուրծքը՝ ծածկելով վէրքը։

Թագուհին մօտեցաւ յուշիկ առուերին կողմէն քօղածածուկ, և երկար առնն կեցաւ մահճին քով դիտելով զհիւանդը։ Սիրտը ուժգին կը բաբախէր, աչքերէն կայծակներ դուրս կու գային, խորհրդոց դժնդակ կռիւ մը կը տագնապէր զինքը։

Նոյն ինքն է նա, մտածին, չքնաղագեմ հիւրը, զոր ճանչցեր էր առաջին նուագ Միլիդայ նուիրական անուտաին մէջ. Գեղեցիկն Աբա, խանդակաթ պատանին, հիւրընկալեալն՝ի Բաբելոն, Շամիրամայ արքունեաց մէջ, ծածկելով արտին խորը նենգաւոր խորհուրդներ։ Նոյն ինքն է նա, ամբարտաւանն, արհամարհոտն, առաջինն որ մահացու անարգեր էր զինքը՝ աշխարհիս Թագուհին։ Նոյն ինքն է նա վերջապէս, ապստամբ հարկատուն, որուն համար այնչափ հազարաւորք արիւննին Թափեցին. դաժանն, երախտամոռացն, որ չանդգներ էր լարել աղեղն խոցելու սիրտ մը զոր արդէն վիրաւորեր էր անգթագոյն գինուք. և ինքը կին գոլով քան զինքը աներկիւղ, արի ու վճհանձն հանդիսացեր էր։ Այլ արդար են Դիք, և արդարութեամբ ահա իրեն չնորհեցին յաղթութիւնը, մինչ Բշնամին ընկեր էր հօն պարտեալ ու անպատիւ, և գուցէ օրհասական. . . . .

Մօտեցաւ Եամիրամ մինչ վիրաւորն կը ննջէր թանձրաքուն. և ձեռքովը չօշափեց զգուշութեամբ ճակատը, որ կը բորբոքէր ջերմամբ, և քրտան մեծամեծ կաթիլներ կը թանային բոլոր երեսը ու վիզը։

— Ի՞նչ ըրի ես իրեն. — կ'ըսէր ինքն իրեն ցաւած սրտով. — ինչո՛ւ փախաւ ինձմէ. ինչո՛ւ ամօթալից Թողուց գիս ա-մենուն առջև։ Ա՜հաւո՛ր, ահաւո՛ր բան, անարգելէն ետքն ալ կ'ատէ գիս։ Այլ գո-հացայ ես իմ բարկութիւնս, ալ ասկէց ետքը չեմ ատեր զինքը։ Բայց արդեօք ատեցի՞ երբէք։ Եթէ ատած ըլլայի, Մխիթ-դա կը գտտապարտէր գիս։ Այլ ինչ և իցէ. եթէ կարենայի ազատել զինքը մահուանէ, կուտայի իմ անձս, թագաւորութիւնս, ա-նունս, համբաւս, բոլորն ալ կուտայի, մի-այն թէ կարենայի ազատել։

Այսպէս խօսեցաւ լալով ու անյուսու-թեամբ, և ցաւոցը սաստկութենէն ընկաւ ծունկի վրայ պատանւոյն մահճին քով. — Ելիր, սիրելիդ իմ. — կը գոչէր. — ատէ՛ գիս, միայն թէ ելիր։ —

Չեծեծանքէն արթընցնալով պատանին, կրնար մատնուիլ Եամիրամ. ուստի ելաւ հօնկէց և գնաց դրան քով ուակից մտեր էր։ Կ'ամաչէր իր արցունքէն զօրաւոր թա-գուհին ու զժբախտ կինն. և հօն ծնրադիր ու բաղկատարած կ'աղօթէր այսպէս.

« — Աստու, օգնական, դու որ կը շնոր-հես հաստատութիւն ու կը լսես աղօթից,

մի հեռացներ ինձմէ քու հովանաւորու-թիւնդ։ Ել, հայր գերագոյն, դու որ կը նուաճես իշխանաց գաւազանը. Աներես, առաջնորդ ու պահապան, իշխան աշխար-հի, Նիսրոք, տէր խորհրդոց ու թագաւոր անքննին անդնդոց, լսեցէք ինձի։ Սամ, կառավար երկնի ու երկրի, դու, որուն համար մեհեան մը կանգնեցի, զարդարե-լով աստղիդ պէս պարտեալ հարիւր ժո-ղովրդոց ոսկիներով։ Ադար, դու որ կը ցրուես ամեն ընդդիմութիւն, Ներկալ, որ շնորհեցիր ինձի սրոյ յաղթութիւն. Ներու ամենիմաստդ, որ կ'ընթեռնուս սրտից ծածուկը, աստուած ամենագութ որ կը դարմանես ու կը քաջալերես, լսեցէք օգ-նեցէք ինձի. լոյս ու զօրութիւն տուէք, սրտապնդեցէք գիս. այնպէս ըրէք որ չի մեռնի պատանին, կամ գիս ալ հետը մե-ռուցէք»։

Յետ աղօթից քաջալերուելով ու սրբե-լով արցունքը, վերադարձաւ զժբախտ կի-նը իր սիրելւոյն քով։ Բայց նոյն միջոցին Ադրա կամ յերագի տեսնալով Թագուհւոյն ներկայութիւնը, կամ նեղուելով ցաւոցը սաստկութենէն, շարժեց գլուխը ու հա-ռաչեց նուաղաձայն։ Վախցաւ Եամիրամ որ չըլլայ թէ արթընայ յանկարծ ու-տեւնայ զինքը իր քովը. ուստի ետ քա-շուեցաւ, և ծածկելով դարձեալ գլուխը վերարկուաւ, ելաւ սենեկէն մեղմաքայլ։

Ադդ այցելութիւնն յոգնեցուցեր էր զին-

քը։ Իջաւ քունը արեւմտեանցը վրայ. անհանգիստ ու տագնապոդական քուն մը, որովհետեւ ահաւոր երազներով կը խռովէր գինքը։ Երազից որ պատանին մօտեցներ էր մահուան, ուսկէ ինքը միայն կըրնար ազատել գինքը։ Բայց ինչպէս. բախտակից ըլլալով ու մասնակցելով իր դժբախտութեանը։ Ա՛րա կորուսեր էր Թագաւորութիւնը. ինքն ալ կորսընցրնելու էր իրը։

Թագուհին սեւագոյն ակն մ՚ունէր, անծանօթ լեզուի փորագրեալ տառերով, որուն վրայ Քաղդեացց ամենէն իմաստունն աչխատցուցեր էր վայրապար աչքերն ու հանճարը։ Այդ պղտի, կլորաձեւ ու անթափանցիկ քարը Տայգետայ քրմուհւոյն պարգեւն էր յԱլեքսանդրիա. այն դաժան ու մաղձոտ քրմուհւոյն՝ որ դաստիարակեր էր զՇամիրամ, և սիրեր իրրեւ իր դուստրը, ամփոփելով մեհենին աստիճանաց վրայէն։ Երկարատեն այնպէս կարծեր էր անմեղ աղջիկն՝ որ այդ կինն իր մայրն ըլլայ. բայց օր մը յայտնեց իրեն թէ չէր, և թէ Աստարտէ ՚ի մանկութենէ Ասուածոյ նուիրուած էր, և թէ մօր մը խանդակաթ սէրը միայն ունէր իր վրայ։

Այն օրը յորում Շամիրամ հարսնանալով Մենոնի պիտի եղար Տայգետայ մեհենէն, դաժան քրմուհին իրեն կանչեց գինքը, և երկար ատեն սեղմելով ծոցոյն վրայ և թանալով արտասուօք, այսպէս խօսեցաւ, հանելով պարանոցէն սեւագոյն քարը.

— Որդեակ, անխմանալի տառեր գրոշմուած են այս քարին վրայ, և Աստուածք դերագոյն զօրութիւն մը շնորհած են ասոր։ Ասիկա կը պահէ զմարդ ամեն վտանգէ, ու կը փառաւորէ իր տէրը։ Ես ուշ ունեցայ. բայց արդեօք պիտի չի փառաւորէ՞ զիս ու պիտի չօգնէ՞ ինծի, ասկէց եղալու ատեն քեզի տալովս։ Ես քեզմով պիտի վերակենդանանամ Շամիրամ, քեզմով, զոր սիրեցի որպէս թէ իմ մարմինէս ըլլայ ու արիւնէս։ Յարգէ զասիկա ու պահէ խնամքով, և ասով ինչ բանի ձեռք զարնես կը յաջողիս։ Քանի որ խոնարհ աստիճանի կին մ՚ես, երջանիկ կ՚ընէ գքեզ ընտանի որմոդ մէջ. և երբ բարձրանաս ՚ի փառս, կը պահէ ՚ի կործանմանէ։

Ունայն ու խաբէական չէր այս խոստումը։ Շամիրամ ինչ որ մահացուի կարելի էր ունենալ՝ ունեցեր էր. ձեռնարկութեանց յաջողութիւն ու մեծութիւն. յուսութը փառաց ՚ի փառս առաջնորդեր էր իրեն։ Անոր կ՚ընծայեր ըրած շարունակ յաղթութիւնները, Բակտրիոյ առումը, Թագաւորական Թագը, մեծութիւնը, ժողովրդոց պարտութիւնը ու իր գաւազանին տակ նուաճելը։ Ամենայն ինչ յաջողեր էր իրեն. այդ յուսութը պահեր էր գինքը ամեն վտանգէ. բարձրացուցեր ՚ի փառս, և գոգցես սովորական մարդոց կարգէն դուրս հաներ։ Անոր համար սովոր էր միշտ պարանոցէն կրելու զայն, ագուցանելով մարգարտայեռ մանեկի մը մէջ։

Եւ ահա նոյն այդ բարն էր որ կը տես-
նար յերազի։ — Նետէ զայն ծովը. — կը
հծծէր ականջէն անծանօթ ձայն մը. — զա-
նան մարգարիտներն իրենց նախկին վի-
ճակը, և քարն ալ խառնուխփառակին մէս
սեագոյն քարանց հետ. դու ալ հաւասա-
րէ՛ մէս կանանց։ Գուցէ բախտն որ բա-
րեբախտ ըրաւ զքեզ գահուն վրայ՝ փոխուի,
բայց անտարակոյս սրտի առաւելագոյն
երջանկութիւն կ՚ունենաս։ Կարելի չէ մա-
հացուաց ամէն ուզածնին ունենալ. կամ
թագաւորութիւնդ և կամ սիրելիդ։

Եւ ոչ վայրկեան մ՚երկմտեցաւ Շամի-
րամ։ Կը հանէր մանեակը պարանոցէն ու
համարձակ կը նետէր ալեաց մէջ։ Այս
գործով կ՚ընկղմէր նաև անդունդս իր բախ-
տը. և անիսոյթ էր, կը դողար ծնունդ վրայ
ու կը լուծուէր իր ամենազօրաւոր կայս-
րութիւնը, և ինքը չէր գիտեր։ — Թագու-
հիդ իմ, — կ՚ըսէր պատգամաւոր մը հաս-
նելով շտապաւ. — Մնասրիմի թագաւորը
դրժելով իր երդմանը՝ գօրք կը ժողվէ քեզի
դէմ։ — Թագուհիդ իմ, կը յաւելուր եր-
կրորդ մը քրտան ու փոշւոյ մէջ թաթա-
ւեալ, — արևմտեան հեռաւոր ազգերն
տիրեցին կղզեացդ, սրէ անցընելով մար-
դիկդ, և կ՚իջնան Մարտու աշխարհին ա-
փունքը, ուսկից իշխեցիր մինչև հիմա ծո-
վուց վրայ։ — Թագուհիդ իմ, կործանեցաւ
թագաւորութիւնդ, — կ՚աղաղակէր եր-
րորդ մը լալով։ — Մարք ու Պարսք ապըս-

տամբելով կ՚իջնան լեռներէ. և ժողովուրդ,
հաւատարիմ ժողովուրդդ իսկ միանալով
թշնամւոյն հետ, կը բանայ դռները հա-
մարձակ։

Եւ այս միջոցին, յերազի, մուսյը մթին
սենեկաց մէջ կ՚աճէր ստուեր մը, կը թան-
ձրանար, մարդկային ձև կ՚առնուր։ Այդ
իսկական երևոյթն ծանօթ դէմք մ՚ունէր,
այլ սև մօրուացը, սյն ճակտին ու խոր ա-
չացը վրայ չէր կրնար որոշել իր ճանչցած
դէմքը։ Սակայն քիչ հետու, Ներոնեայ
գահուն վրայ նստեր էր իր որդին, սիրե-
լին Ներոնաս որ կը թագաւորէր, և ուրա-
խութեան պայծառ լոյս մը կը սփռէր պա-
տանւոյն դէմքին վրայ։ Եւ ոչ իսկ Ագրա, իր
սրտին սիրելին, կը հանդչէր տխուր մահճին
վրայ, այլ վարդագոյն ամպ մը կը ժողվէր
երկուքնին, կը վերցընէր գետնէն, ու կը
տանէր անսահման միջոցին մէջէն քաղ-
ցրաչունչ հողմով։ Եւ սպիտակաթոյր ա-
ղաւնիք, թռչելով Մելիդայ նուիրական
անտառէն, կ՚առաջնորդէին վարդագոյն
ամպոյն, որուն վրայ կը հանդչէին իրենք։

Մեծ ուրախութեան ու երջանկութեան
մէջ էր Շամիրամ։ Բայց արթընցաւ յան-
կարծ եղկելին այդ գեղեցիկ երազոց մէջ,
և կիսարթուն՝ տեսաւ արշալուսոյն առաջին
ճառագայթը որ կը ներկէր կապտագոյն
Ագրատայ ամպամած գագաթունքը։ Ա-
ւաղ, երազոց հաճոյական աշխարհէն, կը
վերադառնար դառնութեանց աշխարհը։

Ելաւ մէկէն անկողնէն, և կանչել տուաւ Քաղդեայց գլխաւորը։ Գուշակն հասաւ մէկէն։

— Թագուհիդ ամենազօր, կեցցես յաւիտեան։ Ինչ հաճոյական ծառայութիւն կրնամ մատուցանել։

— Հայոց Թագաւորն. . . — հարցուց անձկութեամբ։

— Կը հանգչի։ Խաղաղ անցուց գիշերը կարծածէն ալ աւելի։ Այսօր վտանգաւոր օրն է. . .

— Կը յուսամ. . . — վրայ բերաւ Շամիրամ, ուղղելով հրաբորբոք աչքերը Քաղդէին վրայ։

— Դից վրայ է մեր բոլոր ակնկալութիւնը, — պատասխանեց խոնարհութեամբ։ — Երազնի քիչ առաջ որ պիտի ապրեցընեն զինքը, որպէս զի ըստ ախորժանացդ վարուիս հետը։

Շամիրամ ապշած նայեցաւ իրեն մտադրութեամբ։

— Երազնի՞ր, — Գոչեց ապա. — կը հաւատամ երազոց։

— Երազը յաստուածոց է, — բաւ գուշակն հաստատութեամբ, — սակայն գըբուած է. «Ի չարագուշակ երազոց, Թագաւորդ երկնից, պահեա զմեզ. Թագաւորդ երկրի, պահպանեա զմեզ»։

Գիշերային երազները հոգիներն կը բերեն մեզի, որոնք կը շարժին կամօք Դից՝ ի խորս երկնի և երկրի, և կը բերեն մեզի՝

որպէս զի կարդանք աստղց մէջ երկնից բարձրագոյն կամքը։ Մեր երկրաքարշ մարմինն չի ներեր մեզ վերանալ մինչև աստուածս. միայն գիշերը, երբ հոգին բաժնուած է՝ի մարմնոյ, այն ատեն չնորհուած է յարաբերութիւն ունենալ երկնից հետ։

— Բարձրագոյն կամքը, — կրկնեց Շամիրամ. — լաւ է. ուրեմն այնպէս կը հաւատամ ու կը հնազանդիմ։ —

Այսպէս ըսելով մօտեցաւ արկղի մը յորում կը պահէր իր ակունքը. հանեց մարգարտայեղ մանեակը, զննեց յուռութը, համբուրեց, և գնաց դէպ՝ի պատուհանը որ կը նայէր լճին վրայ։

Քաղդեայն կը դիտէր զինքը զարմացած ու վախցած. որովհետև չէր հասկընար թէ ինչո՞ւ Թագուհին այդ ժամուն կանչեր էր զինքը, և ինչո՞ւ յետ տարօրինակ հարցմանց հանեց արկղէն իր մանեակը։

— Ըսէ՛ դարձեալ, — կրկնեց Շամիրամ, դառնալով իրեն պատուհանին առջևէն. — արդեօք ստո՞ղ է ինչ որ լսած եմ յիմաստնոց՝ թէ այս լճակին ջուրը ազի ըլլայ։

— Այո՛, Թագուհիդ իմ, — և անոր համար ժողովուրդն վանայ ծով կ՚անուանէ, ժամանակաւ այս ընդարձակ լճին ու հեռաւոր ծովուց մէջ հաղորդակցութիւն կար։

— Ի ծով ուրեմն, ՚ի ծով, — ընդհատեց Թագուհին առանց այլ ևս մտիկ ընելու ի-

բեն, և վար նետուց յուռութը։ Մանեակը իրեն ծանրութեամբը իջաւ մէկէն, զարնուեցաւ կապտագոյն ալեաց ու անհետացաւ։

Բայց ժողովուրդն կը ճանչնար Շամիրամայ մանեակը, որովհետև մէջը ագուցած սեագոյն քարին գաղտնի զօրութիւն մը կ'ընծայէր։

— Ի՞նչ կ'ընես, Թագուհիդ իմ, — գոչեց Գաղդեայն ահաբեկ։ — Այդ յուռո՞ւթն որ միշտ պահպաններ էր դքեզ, և միշտ վառուտրեր Թագաւորութիւնդ...

— Հօն է, խորին անդնդոց մէջ, — ընդհատեց Թագուհին հաճութեամբ։ — Մինչէ չըսիր, իմաստուն գուշակդ, որ հաւատալու է երազոց։ Ուրիշն ազդեցութիւն ունեցայ յերազի նետելու զայն ի ծով։ Գնա հիմա, և եթէ կ'ուզես ըսել. «Շամիրամայ մանեակն ընկաւ ի ծով». աւելցուր ապա, թէ կը դառնայ հօն ուսկից եկաւ, և ոչ ոք կրնայ որոշել տեղը։

— Ես կը լռեմ, Թագուհիդ ամենազօր, Թոթովեց գուշակն, ծռելով խոնարհութեամբ։ Անտարակոյս աստուածներն ազդեցին քեզ զայն, և հարկ չէ որ ոմանիկն գիտնայ ամեն բան, ուսկից կրնայ չար գուշակութիւններ հանել։

— Գնա՛ ուրեմն, և զարձիր Հայոց Թագաւորին քով։ Կ'ուզեմ որ առողջանայ պատանին, — ըսաւ նահանգապին։ Շամիրամ չնորհակալ է իր կամաց մեկնողին և

իրեն օգնողին։ Ուզածդ խնդրէ, միայն թէ ազատէ զինքը մահուանէ։

— Թագուհիդ ամենազօր, — պատասխանեց Գաղդեայն, — մարդս ձեռքէն եկածէն աւելի բանի մը կարող չէ։ Կը մատուցանեմ առողջարար դեղեր, և մնծեռանդն աղօթիւք կը խնդրեմ Ներեալ օգնութիւնը։ Եթէ դադրելու ըլլայ վիրացը ջերմութիւնը, եթէ բանալու ըլլայ վերստին աչքերը՝ ի լոյս, և խօսելով յայտնուի որ նետը վնասած չէ ուղեղին կարևոր մասերուն, կ'երգեմ մէկէն գովաբանութեան երգ մը առ Յաւիտենականն, որովհետև վտանգն անցած է։ Կ'երթամ ուրեմն, Թագուհիդ իմ, հպատակելով ակնարկութեանդ։ Միակ վարձք իմ աշխատութեանցս, Թագաւորութեանդ ծաղկիլը ու բարգաւաճիլը կ'ուզեմ։

Այսպէս ըսաւ ու մեկնեցաւ, մտածելով, բայց չի հասկընալով թէ ինչ կը նշանակէր Թագուհւոյն յանկարծական աշխուժութիւնը, և թէ ինչ պատճառաւ յուռութը ծով նետեց։ Շատ կը փափաքէր իմանալ Շամիրամայ երազը, բայց ոչ թէ միայն օրինաց հակառակ էր հարցընել զայն իրեն, այլ և կրնար նոյն վայրկենին հետաքրքրութեանը պատիժն ընդունիլ։ Գաղդեայ ըլլալն բաւական չէր ազատելու ի խարազանէ և ի կախաղանէ։ Ներքոմէայ զարմին Թագաւորները անոտիապաշտ ու վայրագ էին, կը վախնային ի Դից, այլ չէին հանդուր-

— Այո՛. փարատեցաւ ամէն վախ. — կրկնեց ներքինապետը. — կուրծքին ջերմութիւնը դադրեցաւ, պատանին բացաւ աչքերը և չնորհակալ եղաւ Բաղդեայց բարեգութ խնամոցը. բայց լաւագոյն կը համարէր չի զարթնուլն։

Արդ վերջին խօսքը տրամեցուց նորէն դեամիրամ և դողաց բոլոր մարմնովը։ Բայց ինքը շատոնց վարժեր էր ցաւոց ու տրամութեան. ուստի քանի մը վայրկենէն դաւս նորէն ինք գինքը։

— Շատ լաւ. — ըսաւ նա արիաբար շարժելով գլուխը. — վտանգէն ազատելէն ետքը կը սիրէ անշուշտ նորէն ապրիլը։ Բայց ըսէ նայինք, ինչպէս եղաւ այն մինչ Բաղդեայն այնչափ կը տարակուսէր...

— Թագուհիդ իմ, և ոչ իսկ իրենք գիտեն, այլ Գիւց հրաշք մը կը համարին զայն։

Շամիրամ ուրիշ բան չըսաւ։ Իր վախքին հասեր էր։

— Ո՛վ Աստարտէ, մայր իմ, ներէ ինձ, — ըսաւ ինքն իրեն։ — Նետեցի պարգեւդ, բայց ազատեցաւ պատանին մահուանէ։ Դու ևս նոյնպէս չէիր ըներ, եթէ սրտիդ անձանձրոյթ թագաւոր մը՝ ազատէր քեզմէ մահ կամ կեանք։

Եւ երբ պիտի արձրկէր հաւատարիմ ծառան, բանակին մէկ գրագիրն ներս մտնելու հրաման խնդրեց։ Մտաւ մէկէն։

— Թագուհիդ ամենազօր, — ըսաւ գեղին խոնարհելով. — գերեաց հաշիւն ըստ

ժեր քրմաց ազատաբերան համարձակութեանը։ Բայց երբ չորից լեզուաց ժողովուրդն և բոլոր Ասորեայ որդիքն ձանձրանալով օտարազգի թագուհւոյն բռնութենէն, հաստատեցին ազգային թագաւորական երկրորդ ցեղ մը, այն ատեն քրմերն, դուշակներն և աստղահմայք զօրաւոր ու ահարկու եղան, որ նոքա վտանգեցին և ապա կործանեցին աշխարհիս ամենահին կայսրութեանց զօրաւորը։

Եւ Բաղդեայն, թողուլ դթագուհին՝ի մտայղդ խորհուրդս։ Նոյն օրուան ու ժամուն վէջ պիտի որոշուէր իրեն բախտը։ Արտային կեանքէն կախուած էր իրը։ Ա՛ւ չէր յիշեր իր թագաւորութիւնը. միտքը չէր զար նեռած յուսութը, եթէ ոչ իրը տարակուսանաց առարկայ մը։ Կրնայ ըլլալ, կ'ըսէր ինքն իրեն, որ անարդ քարի կտոր մը փակէ յինքեան այդ առասպելական զօրութիւնը, որ ուզէ զգաստահարս և կատաղարէ զազազային։

Ոտնաձայն մը։ Հուրքն էր, հաւատարիմ պահապանն, որ կը մտնար։

— Ուրեմն. — ազազակեց թագուհին, յոտն կանգնելով, և ձեռքովը կը ճմլէր կուրծքը, որպէս թէ արգելուլ ուզենալով արտին բարախուսը։

— Թագուհիդ իմ, — ըսաւ Հուրք, — Բաղդեայք կ'ներշխաւորեն պատանւոյն կեանքը։ Ազատ է վտանգէն։

— Ազատ է. — խնդրեմ, նորէն կրկնէ, ազատ է։

քու հրամանիդ կատարուեցաւ։ Այն քիչերուն մէջ որ բանուեցան Հայոց Թագաւորին հետ՝ կայ մէկ մը որ գաղտնիք մը խոստացած է Աստուծոյ բանակէն։ Հնդիկ մ'է, և շատերն ճանչցան զինքը. ինքն իսկ չուրանար՝ եթէ հարցուի։

— Փաղնիկ գիտէ իմ հրամանս. — ըսաւ Թագուհին համառօտիւ. — Հայկական գերիներն՝ի ծառայութիւն, իսկ գաղտնիքներն՝ի մահ։

— Իրմէ զատ չկայ ուրիշ գաղտնիք, և պատիժն կրելէն առաջ կ'ուզէ ներկայանալ Թագուհւոյդ։ Ինչ հատատք ընծայելու է ըսածին չեմ գիտեր. բայց կ'երդնու որ ունի մեծամեծ գաղտնիք, զորոնք Աբգարեան Թագուհւոյն միայն կրնայ յայտնել։

Շամիրամայ սիրտը նեղուեցաւ գրագրին պատգամաւորութեանը վրայ։ Զահրդ գուշակութիւն։ Սկըսաւ արդեօք յուսութին կորսուեան վնասակար հետեւանքը։

Թագուհին քիչ մ'ատեն կեցաւ լռիկ, մտածելով ու հարցընելով ինքն իրեն թէ ինչ պիտի ըսէր այդ մարդն։ Արդեօք վատասրտութեամբ մահուանէ կը վախնար, և պատճառանք մը կը փնտռէր երկարելու իր կեանքը։ Այլ ոչ. գաղտնիք մ'է, ձեռքը դէնքով բռնուած, Արտային քով. գուցէ ճշմարիտ էր ըսածն թէ մեծամեծ գաղտնիք ունի յայտնելիք։ Բայց ինչ տեսակ գաղտնիք. արդեօք Հայոց Թագաւորին կը վե-

րաբերէին, և իրեն Բաբելոնէն փախըստեանը, որով թէ ինքը և թէ իր Թագաւորութիւնը այդ խնդճ վիճակին հասեր էին։

— Թող գայ, — ըսաւ Թագուհին, կը սպասեմ իրեն։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Եռանծնէլին գաղտնիքը

Քանի մը վայրկեններէն ծերունին Սումատ գրագրին առաջնորդութեամբ մտաւ Թագուհւոյն սենեակը, շղթայակապ ձեռքով։ Երբ ներկայացաւ Շամիրամայ առջին, ծռեցաւ ու կեցաւ անշարժ, տխուր բայց անայլայլ դիմօք, սպասելով որ խօսի նախ ինքը։

— Ո՞վ ես, — հարցուց Թագուհին, ամենևին չի ճանչնալով զինքը։

— Հնդիկ մը, — պատասխանեց գերին։ — Անունս Սումատ, և աշակերտած եմ Մանուէ, մաշելով պատանեկութեանս գեղեցիկ օրերը Վեդայի նուիրական մատեանին վրայ, զոր նա ինքն թելադրած է աշխարհի փրկութեան համար։

— Ի՞նչպէս եղաւ որ գտնուեցար բանակիս մէջ։

— Գերեցայ Ինդոսի վրայ, երբ ձեռքէս եկած օգնութիւնը կը մատուցանէի մեծին որդւոյս հետ հայրենասացս և իմ բարեսիրտ Սարասպրաբատ թագաւորիս՝ քու աշխարհակալ զինուդ դէմ։ Մնացի տարի մը Բաբելոն, և երբ Հայոց դէմ պատերազմ հրատարակեցիր, հայրենակցացաք քու անհամար բանակիդ մէջ գտնուիլը առիթ առած, ճանապարհորդեցի փղապանաց հետ, ու հասայ հետերնին մինչև Ասուրայ բանակատեղը։

— Բայց հօնկէց ինչո՞ւ դասալիք փախար Թշնամւոյն քով։

— Այս է ահա գաղտնիքն, — պատասխանեց Սումատ լրջութեամբ, — զոր պիտի յայտնեմ Թագուհւոյդ։ Սակայն ամեն բանէ առաջ երդուիր, որ զՀայոց Թագաւորը պիտի ապրեցնես։ Տխուր ձայներ կ'ընթանան զօրացդ մէջ, — շարունակեց ծերունին, առանց միտք դնելու Թագուհւոյն այլայլութեանը, որ կ'ապշէր ու կը զարմանար իրեն այդ աստիճան համարձակութեանը վրայ։ — Կը խօսուի որ կը մտածես անգութ մահուամբ սպաննելու զինքը, և թէ նոյն նպատակին համար միայն կ'աշխատին Քաղդեայք բժշկելու իրեն վէրքը...—

Շամիրամ հապիւ զսպելով ինք զինքը, հարցուց գոռոզութեամբ. — Թէ յիրաւի այն էր միտքս։ —

— Ահաւոր մտածութիւն ու գործողութիւն. — ըսաւ Սումատ աներկիւղ, — և քեզ՝ի միտս անտարակոյս, որովհետև կը լռեմ գաղտնիքն, ես քու գերիդ ու մահապարտդ։ Գիտնաս որ իմ ձեռքս է կեանքդ բախտին առանձին տրամադրութեամբը։

— Կը հաւատամ բսածիդ. — կրկնեց Թագուհին արհամարհանօք. — ընդհակառակն քուկդ իմ ձեռքս է, և կ'ուզեմ մտաննել զայն՝ի տանջանս։

— Ես ինքն յանձնեցի զինքս ձեռքդ, — յաւել Սումատ հանդարտութեամբ. — հարցուր Փաղեկայ և ինքը կը վկայէ որ ես մատնեցի իմ անձս։ Պրահմայ աշակերտն չի վախնար տանջանքէ և ոչ կեանքը կորսընցընելէ։ Այն վայրկենէն որ յոյս վրիպեցաւ հայկական գինուց յաջողութեան վրայ, կրնայի դիմել ի մահ. բայց չըրի, որովհետև սիրելի էր ինձի պատանի թագաւորին կեանքը։ Եւ յիրաւի եթէ վրէժխնդիր ցասմանդ զոհ չըլլայ եղկելին, ապատած է մահուանէ, և ազատողն ալ ես եմ։

— Դո՛ւ. ինչ կերպով։

— Ես, այո՛։ Ունիմ հետս չիշ մը, զոր չեմ կրնար հանել ծոցէս, ձեռուընիս շղթայակապ ըլլալուն. . . —

Հուրք թագուհւոյն ակնարկութեամբը մօտեցաւ մէկէն, և վիճուեց ու հանեց չիշը գօտւոյն մէջէն, յորում կանաչագոյն հեղուկ մը կը տեսնուէր, և տարաւ առ Շամիրամ։

— Այդ չիշին մէջ, — յաւել Սումատ, — զօրաւոր հեղուկ մը կայ, որ կը ծորէ անծանօթ տունկէ մը ի Հնդկաստան։ Հեղուկին կէսը միայն բաւական է մեռցընելու մէկը, զանգաղ ու անզգայ բայց ստոյգ մահուամբ։ Իսկ մէկ կաթիլը եթէ լուծուի ջրոյ մէջ, կը զօրացնէ ու կը կենդանացնէ չիջանող հոգին։ Այսպէս կոչեցի ի կեանս պատանի թագաւորը. և Փաղեկայք Թոզ երկնից ընծայեն զայն և կամ իրենց դեղո-

ցը։ Հապա երէկ և այս առաւօտ կրցայ մնալ հետը վայրկեան մ՝առանձին, յորում մատուցի հրաշագործ հեղուկը։ Հիմա ազատ է ինքը վտանգէ. և ես հօս, ուր թագուհիդ, պատրաստ եմ քաւելու յանցանքս, պատժելու զանցեալն և գալագային, առանց ուրիշ փոխարինութեան, բայց եթէ խնդրելով որ չի վնասես պատանւոյն։

— Ալագայն, անցեա՛լը. — գոչեց թագուհին, պղուցեալ նայելով Հնդկին աչուըներուն մէջ, որպէս թէ թափանցել ուզելով մտքին խորը։

Սումատ ծռելով գլուխը՝ հաստատեց որ դիտէր պատմել թէ՛ զանցեալն և թէ՛ գալագային։

Այն առեն թագուհին մէկէն նշան տուաւ գրագրին որ դուրս ելլայ։ — Հուրք, — բսաւ ապա ներքինապետին, — դուրս ելլիր և սպասէ հօն։

Եւ մնացին առանձինն, Սումատ ու Շամիրամ։

— Խօսէ՛, — գոչեց այն առեն թագուհին, յառաջելով դէպ առ նա տագնապաւ։ — Կ՝երդնում յանուն Դիւց՝ զորոնք չորից լեզուաց ժողովուրդն կը սիրէ ու կը պաշտէ, կ՝երդնում յանուն Ովկիանոս ջրոց ուսկից դուրս ելաւ Վեան, ձուկն — աստուած, մահացուցիչ խնամատութիւն պարգեւելու համար, կ՝երդնում յանուն այն աւենայն մարմնոց որ կը փայլին կապուտակ միջոցին մէջ, կ՝երդնում վերջապէս յա-

նուն նուիրական տարերց, երկնից հոգիներ-
րու, աստուածային օձից, կ'երդնում Հուսկ
ապա և՛ գլուխ Լինուսոսց, որ Հայոց Թա-
գաւորը պիտի ապրի, և ոչ իսկ իրեն մա-
դին դպչող մը պիտի ըլլայ։ Եւ եթէ երդ-
նեցաղնց գտնուիմ, Անու, երկնից Թագա-
ւորն հանէ ինձմէ իշխանական գաւազանս,
չիլուսաւորէ միտքս Ներսէս ամենատես
աչքը, և Մխիթար Զարբհանիդ՝ ալ մտիկ
չընէ աղօթից։ Եւ ահա ձեռքս կը դնեմ
վրադ, իբրև գրաւական խոստմանս հա-
ւատարմութեանը։ Խօսէ ուրեմն խնդրեմ,
յանուն աստուածոյդ որ կը պաշտես, և
ըսէ գիտցածդ։

— Շնորհակալ եմ, տիրուհիդ իմ, —
վրայ բերաւ իսկոյն Սումատ։ — Այս վայր-
կենէն կը սկսի իմ տանջանքս, և քուկդ՝
եղկելիդ, չէ նուազ քան դիմս։ Գիտնաս որ
մատնուած եմ։ Կ'ապրիս անհոգ, կը յաղ-
թանակես յԱրմաւիր, բայց Բաբելոն եօթն
օրուընէ՛ի վեր ապստամբած է ու կ'անիծէ
քու Թագաւորութիւնդ։

— Ո՛վ դիք, — ընդհատեց Շամիրամ
բորբոքելով հրանման։ — Սուտ է ըսածդ։

— Դեռ վերուցած չէիր բանակդ Ասու-
րայ դաշտէն՝ երբ ճայթեցաւ ապստամբու-
թիւնը, — շարունակեց միւսը ցածու-
թեամբ։ — Զի տեսար դիշերուան խոր լը-
ռութեան ու մթութեան մէջ բլրոց վրայ
վառած կրակն, յԱսուրայ մինչև Նահիր աշ-
խարհը, և մինչև Միպարայ բարձունքը,

Այդ շարունակեալ կրակը մէկէն հասուց
ինձի լուրը, որ դուցէ քանի մ'օրէն Թղթա-
բերացդ ձեռքով իմանաս և դու, եթէ ճամ-
բան արգիլուելու չըլլան։ Երբ իմացայ զայն՝
ելայ մէկէն բանակէդ, և վազեցի հայկա-
կան բանակը. . .

— Բայց դու . . . — ընդհատեց Թա-
գուհին, ետ քաշուելով վախէն ու զարման-
քէն. — ով ես դու, որ այդ միջոցով կ'ու-
ննաս այդպիսի ծանր լուր մը, ու կարևո-
րութիւն կու տաս անոր։

— Ըսի կանխաւ, Հնդիկ մը, ծերունի
մեկնիչ մը նուիրական վ հատայից։ Զի փոր-
ձեցիր, ով Շամիրամ, նուաճելու սիրելի
հայրենիքս, մղելու պատերազմական
կառդ մինչև Արտիա քաղքին նուիրական
որմոց տակ, և հնազանդեցնելու մեր աս-
տուածները Քուշայ ցեղին աստուածոց։
Երազեցիր տիրելու բոլոր այն աշխարհաց,
որ կը տարածուին արևմտեան ծովուն
կղզիներէն մինչև Գանգէսի անծանօթ ա-
փունքը. ձեռք բերելու զաշխարհ ամենայն,
ու ճարակ ընելու զայն չորից լեզուաց ժո-
ղովրդեան անգութ փափաքանացը. աստնք
էին ահա երազներդ։ Հրէշատ՛ր երազներ
ու մտածութիւններ։ Պէտք էր ուրեմն
ցրուել զանոնք և ընդունայնացնել, որպէս
զի չի բռնուին և այլք նենգութեան թա-
կարդին մէջ։ Երեք հոգի միայն դաւադրե-
ցան քեզի դէմ, երեք էին, բայց իւրաքան-
չիւրն մէկ մէկ լեգէոն մ'էր, ժողովուրդ մը,

անբաւ բաղմութիւն։ Այդ երեքէն մին ահա հօս է, իռնարհ ու անպէտ ոք, բայց մեծ ու զօրաւոր, պրպռելով քեզի դէմ Հնդկաց աշխարհին կասկածը, ցասումը ու վրէժխնդրութիւնը։

Երեւեցաւ ապա երկրորդ մ'ալ, Մանէդ, Մեսոբիմի ազգէն, որուն դէմ կը ապառնայիր, և անապատին ժողովուրդն, հնազանդ քու ակնարկութեանդդ, կը փորձէր ընկճելու զայն։ Օր մը այս երկուքն առելութեան մը հանդիպեցան, գառն և անողոք առելութեան մը, որ զայրացեր էր ի նախանձուէ և յարհամարհութենէ. մեռցան հետը, և կազմեցին պնուանձնեայս, զօրաւորը վճռացնելու ապահովապէս քու հարուածներդ։

— Այս առելութիւնն անուն մ'ունի՞, — հարցուց Եամիրամ։

— Ես քեզմէ պիտի լսեմ անունը։ Զի վկայեց սիրտդ, չազդեց երբէք՝ որ օձ մը կը սնուցանէիր արբունեացդ մէջ։ Չեն գիտեր որ անարգեալ սէրն կը փոխուի յանհաշտ առելութիւն. չեն գիտեր որ արմատոյ քաղցրահամ հոյզը եթէ ի բաց մատ՝ կը լեղիանայ։

— Չերտո՛ւղդ, — գոչեց Թագուհին, կայծակեան արագութեամբ կասկած մ'անցնելով մտքէն։ — Բայց կրնայի՞ ես մոռնալ իր սիրոյն վրայ։ Ո՞վ կրնայ անդրագառնալ այն բանն՝ որուն հոգ չի տանիր ու չի մոռնար։ Ունէի՛ ժամանակ զբաղելու այս

տեսակ ընդունայն բաներու։ Չերտո՛ւղդ ուրեմն, Չերտո՛ւղդ կը կոչուի այդ առելութիւնը։

— Այո՛, — կրկնեց Սումատ, — Չերտուղդ, որուն յանձնեցիր անխորհրդաբար Նինուեայոյ դաստիարակութիւնը։ Խեղճ մայր։ Չեւակերպեց նա պատանւոյն միտքը ըստ իր քմացը։ Նինուա չի սիրեր զբեղ, և ոչ իսկ կը վախնայ քեզմէ. ապստամբեցո՛ւր որդիդ։

Սումատ ընդհատեց խօսքը, որովհետև Թագուհւոյն այլայլութիւնը մեծ էր։ Այն խօսքին թէ «ապստամբեցո՛ւր որդիդ», ուսկից կ'իմացուէր Թշնամւոյն յամր ու Թաքուն նենգութիւնը, Եամիրամ աղաղակ մ'արձակեց, աղաղակ մը նման այն գազանին, որ կը գառնայ իր բնակարանը ու չի գըտնար իր ձագերը. և հեծկըլտալով յեցաւ գահուն։

Բայց քիչ առնէն զգաստանալով նա, նստաւ գահուն վրայ, և ըսաւ ծանրութեամբ. — Մօր մը սիրտն վիրաւորուեցաւ գառնապէս առաջին հարուածէն, այլ հանդարտեցաւ ապա, և պատրաստ է լսելու. շարունակէ՛ ուրեմն։

— Կը հնազանդիմ, — յաւել Հնդիկն։ — Երբ գառնալու ըլլաս Բաբելոն, ինչպէս կ'ենթադրեմ, մեծագործ քաղքիդ գոները փակ պիտի գտնաս քու առջիդ։ Ապստամբութեան ճայթումը ուշացաւ, մինչև որ հեռացնէիր Սենաարէն մեծազօր բանակդ,

ու բանուէիր լերանց մէջ վտանգաւոր պա-
տերազմի մը։ Լաւ յաջողելու համար այս
բանս, պէտք էր որ ուշանար յաղթութիւ-
նը, ուստի որոշուեցաւ իմաց տալու Հայոց
Թագաւորին որ գանդաղի, որ դիւրին էր
լերանց մէջ և օգտակար թէ իրեն և թէ
մեր գործոց յաջողութեանը։ Ես ինքն գնա-
ցի իրեն՝ի պատգամաւորութիւն, նկայ
զօրացդ մէջ սպասելու նշանին և երթալու
ժկէն առ նա։ Հիմա փառաւք իր գահուն
վրայ էր ինքը, թէ որ մտիկ ընէր ինծի.
վասն զի այս գժուարագնալի լերանց մէջ
հայկական բանակին յաղթել ջանացած ա-
տենդ, պիտի լսէիր ապստամբութեանդ լու-
րը ու Թագաւորութեանդ կործանումը, և
ձեռնթափ ետ պիտի դառնայիր։

— Ենթադրութիւն. — որոտաց Թագու-
հին երգիծաբանութեամբ։ — Նախ մեր-
ձաւորին և ապա հեռաւորին. Շամիրամ
կարող էր ամենուն ալ հասնիլ։ Բայց, ըսէ
նայինք, ինչ կերպով տիրեց Զերտուշդ Նի-
նուասայ մոացը վրայ։

— Նախ արտին տիրելով. — վրայ բե-
րաւ Սումատ։ — Նինուասայ սիրտը բոր-
բոքեր էր՝ի սէր. և Նինոսի արիւն ըլլալով
երակացը մէջ մի անգամ ուզածէն ետ չէր
կենար։ Բայց իր սիրած օրիորդն մեռաւ
յանկարծ, կրնաս գուշակել ինչպիսի մա-
հուամբ. և կրնար յաւնել Բելայ մեհենին
մէջ, եթէ Հայուհւոյն դէմ ցասուցեալ աս-
տուածները հաճելու համար. . .

— Հայուհի. — գոչեց Շամիրամ։

— Այո, այսպէս կ'անուանէ Զերտուշդ
այն կինն՝ որ պատժելու համար փսխելա-
տական հարկատու մը, կը կործանէր իր
ինքնակալութիւնը։ Ուրնմն կրնար յաւնել
Նինուասայ սիրելին Բելայ մեհենին մէջ,
եթէ պատանին՝ ցասուցեալ աստուածները
հաճելու համար՝ ապստամբելով իր մօրէն,
կապէր Թագ արքայական։ Բայց կը մեռ-
նէր նորէն, եթէ հրաժարէր ապա Թագէն.
այսպէս վճռած են Դիք։

— Անաւոր, ահաւոր բան։ Պիտի մեռնի՛
այդ ննջագաւոր տեսանողն։ Դու ևս իր վատ
դաւակիցն պիտի մեռնիս. մեռնիս պիտի
դառն տանջանաց մէջ։

— Ջեմ վախնար մահուանէ, — ըսաւ
Սումատ համարձակ։ — Ես ինքն դատա-
պարտած եմ զիս՝ի մահ, ուսկից աւելի
մեծագոյն չարիք մը չես կրնար ընել ինծի։
Դառն ու ժնդակ կերպով կը տագնապէ
զիս խիղճս։ Բայց դու երդուընցար, ով
Շամիրամ, որ պիտի չանդրդիանաս անմեղ
անձին դէմ. և այն ատեն կրնայ դուցէ
մեռնիլ ձերունին Սումատ՝ ներումն գտնա-
լով այն անարդ խաբէութեանը, յորում
ընկաւ մարդկանց ամենէն քաջը, աղնուա-
կանը ու վեհանձնը։ Եւ ոչ այսչափ միայն։

— Ա՛հ, աղաղակեց յանկարծ Շամիրամ
դառն կասկած մը ծագելով մտքին մէջ։ —
Ուրիշ ինչ կը մնայ։ Խօսէ ձերունիդ, բան
մի ծածկեր։ Դեռ մեծ եմ ու զօրաւոր

քան զքեզ։ Ամեն խօսքդ որ ըսես, կեանք ու զանձ կրնան պատաբերել քեզի՝ եթէ ըստ իմ գուշակութեանս ըլլան։

— Այո՛, — ըսաւ Ծերունին. — այո՛ Թագուհիդ իմ, գուշակեցիր ընելիք խոստովանութիւնս, մի ու անթերի խոստովանութիւն մը։ Բայց՝ ի փոխարէն ոչ զանձ կ'ուզեմ և ոչ կեանք։ Իմ տարիքիս մէջ մտաց աչքն հեռու կը տեսնայ, շատ հեռու, և միտքն վարժելով տեսուր փորձառութեանց, չի պարարիր ընդունայն յոյսերով։ Բայց ես իմ վրաս կը խօսիմ, մինչ դու ուրիշի մը վրայ հարցուցիր, ուրիշի մը վրայ, այլագունեալ և մանհատիպ կերպարանօք։ Այո՛, եղկելիդ, Թագաւորական զարմէ պատանի մը, վեհանձն ու գերմարդկային գեղեցկութեամբ զարդարեալ, եկեր էր Բաբելոն։ Եռանձնեալք որ կը լսեսեին կնկան մ'ամեն քայլերը ու շարժմունքը, որ հանդերձ իր գեղեցկութեամբը ու զօրութեամբը՝ առելի էր իրենց, հանդիսացընելով դինքը պատանւոյն՝ ճամբուն վրայ, պատերին ու ըմբռնեցին երկուքն ալ իրենց թակարդին մէջ։ Ապահով կը կարծէր կինն ինք դինքը և անծանօթ՝ ինչպէս էր պատանւոյն, բայց սուր աչքեր ու ականջներ կը հակէին՝ ի խաւարի։ Մեր աւարն էին երկուքն ալ։ Պատանւոյն ամենէն սիրելին ու հաւատարիմը պարտեցաւ, հրապուրեցաւ և գնուեցաւ ոսկւով. և իմացուեցաւ իրմէ գպատանին Թակարդի

մէջ ձգելու գաղտնիքը։ Անհաւա՛ր բան, պիտի ըսես անշուշտ, բայց արդար երևցաւ մեզի, և տակաւին ցայսօր այնպէս կ'երևայ ինձ, եթէ չի սիրէի այն անձը, այն գիւցազնը, որ Թագաւորական խրախճանութենէ մ'նտրը, կանչուեցաւ մեռնելէ մը երկրիս խորը՝ ի յայտնութիւն ծանր գաղտնեաց։ Եռանձնեալք դիտէին կոչել մեռելոց առուերը։

— Մեռելոց առուե՛րը... կրկնեց Շամիրամ ծաղրածութեամբ։

— Դէթ հաւատա՛։ — յաւել Սումատ։ Մոգական ազդեցութեամբ հրաւիրուելով, իջաւ պատանին ծածուկ անդդէ մը իր բնակութեան սենեկէն... Թևաւոր առիւծուց սենեկէն։ Այդ սենեակը հնագոյնն էր ու Բաբելոնի Թագաւորաց ամենէն սիրելին, քանի որ մեծագործութեամբդ ընդարձակելով զարքունիս՝ չինած չէիր տակաւին չքեղագոյն բնակարան մը։ Սենեկապանդ որ հիմա Նինուեացոյ քովն է, դիտէր այդ սենեկին ամեն գաղտնիքը, ինքն էր որ սահմանեց գեղձան պատանւոյն այդ սենեակը։ Եւ ոչ իսկ ասիկա դիպուածոյ գործ մ'էր, կամ անտարբերութեամբ եղած բան։

— Շարունակէ՛. — վրայ բերաւ Թագուհին. — վարը գետնափորին մէջ ինչ ըրաւ։

— Խօսեցաւ, կամ համարեցաւ խօսիլ մեռելոյն հետ։ Ցնորքն պատմեց՝ մի առ մի իր այդ կնոջ հետ ունեցած սէրը. ապա ա-

նոր փոխուիլը, և վերջապէս անգութ մահը անդնդոց մէջ, որոց դիւրութեամբ հաւատաց պատանին։ Կրնան խաբել մեռեալք, Անտի էր նա, իր Անտին, մանկութեան բարեկամը, և ոչ անոտի առուներ։ Եւ եթէ տարակուսէր Ալբա, մեռելոյն անկենդան չրթունքը որ հանգեաւ ճակտին վրայ, կըրնային փարատել ամեն տարակոյս։ Հաւատաց Ալբա ու երդուընցաւ, որ պիտի փախչէր այդ կնոջ ձեռքէն, մէկ մ'ալ պիտի չի նայէր երեսը, աւելի յանձն պիտի առնուր մեռնիլ, քան թէ սիրել դինքը միւսանգամ որ կը սպաննէր իր բարեկամը։ Եւ սպա գետնափոր ճամբէն դարձաւ ի Նիվիդոլ Բէլ, իր բնակութիւնը, ուր իր հաւատարիմ ծառային աշխուժութեամբը, արդէն պատրաստ էին ձիերն ու ձիաւորներն։

— Ինչպիսի՛ անլուր եղեռն։ Սև անգունդըն ուրեմն ի բաց թքաւ զձեզ, ով չարագործք. ոգիք անդնդոց ամբչցան ձեզմէ ուրեմն։ Ո՛վ անձն անդղոյշ, որ կը հաւատաս բարւոյն, և գչարն կ'անգիտանաս կամ կ'արհամարհես, և բարձրագոյն բաներ մտածած առնդ, թակարդ կը լարուի քեզի դէմ ի լուութեան. զգոյշ օձն կը սողայ ոտքիդ տակ ի խաւարի, և պիղծ լորձունքովը կը պղծէ անբիծ պատմուճանդ։ Եւ չիմանար այս թակարդն, չըզգար ձեր ներկայութեան գարշահոտութիւնը։ Դու խոստովանեցար զայս, ով ծերունիդ. չես կրնար ասկէց ետքը պարապիլ ընդունայն յոյսերով. հազար մահուան արժանի ես։ Եւ մի՛թէ կ'ապաշաւես. արժանի ես արդեօք երկնից այդ ցօղոյն։

Ալյակս խօսեցաւ Շամիրամ բորբոքելով ի բարկութիւն, և բոցեր կ'ելլային աչուըներէն։

— Ես կ'ատեմ զքեզ. — պատասխանեց Սուսան առանց այլայլելու, — և դեռ կ'ատեմ. և եթէ ուզենամ ալ սիրել, չեմ կրնար։ Դու մեծութիւնդ, ով Շամիրամ, մշտնջենաւոր ապառնալիք մ'է հայրենեացս ազատութեանը, որ երկրիս վրայ երեցած ժողովրդոց մէջ հնագոյնն ու պայծառագոյնը եղած է։ Թշնամի ենք իրարու, թէպէտ դու զօրաւոր և մենք տկար. ուրեմն պէտք էր որ զօրութեանդ հետ խորամանկութեամբ կռուէինք. բարի է ամենայն գէնք, բաւական որ վիրաւորէ զթշնամին, ինչու կը գանգատիս բախտին դէմ, որ չնորհած է քեզի մտան առիւծու, և մեզ օձի։ Մեր ոլորից մէջ պիտի մեռնի խեղդամահ Քուշայ ցեղը, ու պիտի ջնջուի աշխարհէս վայրագ Տիտանաց գոռոզ ազգը։ Նախ Մարաց ազգը պիտի ըլլայ. ապա պիտի գան Ասորիք, Պարսք և այլք, որոնք գերազանցելով զառաջինն, պիտի իշխեն փոխանակի։ Ալյակէց պայծառագոյն երբէք կարդացած չէի գալագոյն։ Նուիրուած եմ ի մահ, ու կը մնայ ինձ յաւիտենական մոռացութիւն մը, խառնակելով հոգիս

Պրահմայի անսահման գոյացութեան հետ։ Ընդունի նա իմ ապաշաւս, որովհետև ես ինքն խոստովանեցայ յանցանքս, որ յիրա՛ւի անցաւ քան զչափն, վիրաւորելով ՚ի մահ աղնուականագոյն սիրտ մը։ Ցնայ դինքը, այդ վհհանձն պատանին, առանձին, գեանափորին անսահման արհաւրաց, անծանօթ վտանգաց, զարհուրելի տեսիլնե՛րու, տխուր լուսոյ և մահուան սուսերին մէջ կորսուած, այլ անխռով, անայլայլ և վեհ իբրև զԳրիշնա։ Իրեն նման քաջ ու արի էր նաև իմ միածին որդիս Նարադա, զոր գինուորներդ ապաննեցին ՚ի Հնդիկս։ Ցաւոցս սաստկութենէն սիրեցի այն առն զպատանին Ամրա։ Չերտուշդ սպաննել կ՚ուզէր գինքը զգայագիրկ եղած առենը, և կ՚ընէր՝ թէ որ ես չարգելուի, կ՚ընէր, որովհետև մեծ էր նախանձը. բայց կը փճացընէր միանգամայն իր բազմաչխատ գործը, հրաժարելով հասարակաց յաղթութենէն։ Նոյն օրէն առեց գիս Չերտուշդ, ինչպէս և ես գինքը. հարկն միայն և հասարակաց չահն կը բռնէր երկուքնիս։ Ուրուն ամենայն ինչ իմացար հիմա։ Գիտնաս որ կորսուած ես. Նինուա կը թագաւորէ ու Չերտուշդ կը յաղթանակէ. ինչ որ ալ ընես կամ մորթես, ընդունայն է. կործանած է գահդ։ Մարք և արևելեան ազգերն պիտի բաժնուին քեզմէ. Մեսոբիմ պիտի Թօթափէ գերութեան լուծը. Մարտու ժողովուրդն, ծովաբնակ քաղաքներն

և արևմտեան կղզիներն պիտի ստանան իրենց նախկին ազատութիւնը։ Եռանձնեայք հասան իրենց վախճանին. իսկ քեզի, ահրնկէց Թագուհիդ ազգաց, ուրիշ բան չի մնար։ Երջանիկ ես տակաւին, թէ որ Թագաւորես պատանւոյն սրտին. զոր աննշան գերի մը, ծերունի մահապարտ մը կը շնորհէ քեզ։ Կը սիրէ նա զքեզ։ Ի պատերազմին՝ զոր ճակատագիրն գրգռեց ձեր երկուքին մէջ, ընտրեց նա զպարտութիւն և զմահ։ Կը սիրէ զքեզ։ Կրնար նահատակել, բայց ձեռքը առաջ չի գնաց, և արդիւնց նաև ուրիշ ձեռք մը՝ որ նշան կ՚առնուր։ Կը սիրէ զքեզ, կը սիրէ միշտ։ Ուղղէ՛ զրած վրիպակը. մի առ մի բացատրէ ամեն խաբէութիւնները՝ զորոնք Չերտուշդ մեքենայեց ՚ի խաւարի, և կը տեսնաս որ ոտքդ կ՚իջնայ գերեզման։

— Ի՛նչ. — գոչեց Շամիրամ. — դեռ յայտնած չեն իրեն ամեն բան։

— Ոչ. — պատասխանեց Սումատ. — չեմ համարձակիր։

— Բայց անշուշտ եմ որ պիտի յայտնես, — վրայ բերաւ Թագուհին. — բսիր արդէն որ խղճմտանաց խոյթ մ՚ունիս։ Ի՛նչ, կը համարիս որ աստուածդ ներէ քեզի, թէ որ չի խոնարհիս կորակոր անոր առջին զոր խաբեցիր, ու չի ներմանես ճշմարտութիւն, ուր ներմանեցիր ստութիւն։

— Ի՛նչ, միթէ կը համարիս, — կրկնեց

Սումատ անձկութեամբ, — որ քեզի գայի, թէ որ կարենայի սիրտ բնել յայտնելու իրեն ամէն բան։ Իմ առաջին մոռածութիւնս այն էր որ խոստովանիմ դամենայն, ապա ըսկսիմ կաթիլ մը մահաբեր հեղուկէն ու ժեռնիմ։ Անգամ մը քիչ մնացեր էր որ պիտի գործադրէի այս մոռածութիւնս, բայց սիրտ չըրի։ Թոյնը կեանքս միայն կը բառնար բայց ոչ ամօթն ու նախատինքը։ Ամէէց գատ ժամանակն խակ անցեր էր։ Վրայ հասաւ պատերազմը, յորում վիրաւոր և անզգայ, ընկաւ նա գրեթէ օրհասականն, և ես յուսահատած էի. մոռածելով որ Թագաւորութիւնը ու սրտին անզորրութիւնը կորսընցընել տալէս ետքը, պատճառ պիտի ըլլայի նաև բարբարոսական մահուանը, անարժան Թագաւորի մը։ Ետ-վիրամ, կը ժեռնիմ արդ մխիթարեալ, ապահով որ կը սիրես զինքը։ Դու որ անժեղ ես, դու միայն կրնաս յայտնել իրեն ամէն ճշմարտութիւն. որուն ապացոյցն ըլլայ իմ մահս, իրեն ներողութեանը արժանի ըլլալէս ետքը։

— Դու պիտի յայտնես, — գոչեց Թագուհին անտեղիտալի հաստատամտութեամբ, — կ'երթաս անկողնոյն քով, ու կը խոստովանիս իրեն ամէն բան։

— Ոչ, — պատասխանեց Սումատ սրտմտութեամբ, — կեանքս նուիրելէն ետքը՝ ալ ուրիշ բան չես կրնար պահանջել։

— Քանի մը խօսք միայն, քանի մը խօսք։

Թագաւորդ իմ, կ'ըսես իրեն, եռանձնեայը խաբեցին զրեզ. տեսար ուրուական մը ժեզմէ առեղծեալ . . .

— Ոչ, չեմ կարող նայիլ երեսը, և խօսիլ այն կերպով . . . անկարելի է։ Տես, խոնարհեցայ քեզի, քեզի որ չեմ սիրեր . . . Բայց դու կին ես, և կինն ժեզի համար տկար ապրած մրնէ . . . Բայց մարդո՜ւ մ'առջին . . . մարդո՜ւ մը դոր կը սիրեմ . . . Աստուած, Աստուած յաւիտենական, ինչո՜ւ սիրտս կը տագնապի ու կը բաբախէ տակաւին։ Կը կարծէի որ ժեռած ըլլայ սիրտս այն օրը յորում ժեռաւ Նաբուգա . բայց կ'ապրի դեռ ևս ու կը սիրէ . գտաւ հայրենի սէրն որուն վրայ Թափելու իր վերջին կայծերը։ Ինչո՜ւ, ինչպէս կ'ըլլայ այս բանս։ Կան տունկեր որ եթէ կոճղէն ալ կտրուելու ըլլան, չեն ուզեր ժեռնիլ, այլ դեռ կ'արձրկեն տերևներ ու ծաղիկներ . . .

— Մխիթ դիր, ծերունիդ, — գոչեց Ետ-վիրամ. — դու քիչ առաջ բացատրեցիր թէ ինչպիսի՛ ահաւոր վտանգաց ժէջ կրնայ Թաւալիլ Թագաւորութիւն մը. ցրցուցիր այն անգունդն՝ որուն ժէջ գլորելու վրայ եմ։ Բայց իմ ամենեին փոյթս չէ։ Գայ, ինչ որ պիտի գայ. ես այս միայն գիտեմ. և բաւական է ինձի, որ ուր ալ հասնիմ, կրնամ դոգացնել դեռ ևս իմ գաւազրեալ թշնամիներս. և ժեռնելու ալ ըլլամ, այնպէս կը ժեռնիմ որ աշխարհ չիշէ միշտ Ետ-վիրամայ մահը։ Դու վշտացուցիր զիս, բայց ոչ ըթու-

ցիր։ Այս առաւօտ, ես իմ աչքովս Հայոց Թագաւորը ցաւոց անկողնոյն մէջ տեսանելէս ետքը, տժգոյն, ուժաթափ և օրհասական, աղաչելի դաստուածս և ուխտելի տալու իմ ամէն ունեցածս այդ աղնուական անձին փրկութեանը համար։ Միտք դիր։ Ես յուսահատ մ՚ունէի, դրոշմակալ անխմանալի տառերով, որ միշտ հետս կը կրէի մանկութենէս։ Համբաւ էր որ Թագաւորութիւնս, ժեծութիւնս, փառքս, բոլոր երկրիս մեծամեծաց վրայ տիրելս, մոգական գօրութեամբ կապուած ըլլան այդ ականս հետ։ Եւ սակայն, տես, այս առաւօտ վար նետեցի զայն, ջրոց անդունդին մէջ։ Մինչեւ ցոցը երկայն էր. և տեսայ որ յուսահատ կտրեց ամբողջ միջոցը, և ոչ իսկ նայելու տառնը դիմէց կամ ապաշաւ մը զգացի։ Համոզիր ասկէց Հայ պատանւոյն վրայ ունեցած սէրս։ Կը համարձակիս որ իր սիրտը առնես ձգելու տարին ունենալէս ետքը, չէ գիտնամ օգտուիլ անկէց։ Ես խոնարհիմ ու կարմրնամ, որովհետև դու յանցաւորդ, մատնիչդ ու վատդ չես համարձակիր առնայն։

Սումատ որ անձկութեամբ միտ կը դնէր Թագուհւոյն բսածներուն, ծանց գլուխը, ու պատասխան չի տուաւ։

— Դեռ միտք դիր. — շարունակեց Եամիրամ քաղցրութեամբ։ — Մեծ չարիք գործեցիր ինձի դէմ, որուն կին մը ու Թագուհի մը չէր կրնար հանդուրժել։ Սակայն ես կը ներեմ ու կը շնորհեմ քեզ կեանքդ, պայմանաւ որ դու պիտի խօսիս Թագաւորին հետ ու բացատրես ամէն բան։ —

Սումատ դեռ կը լռէր։

— Այն առեն կատարուի վրադ ինչ որ դու ինքն կը փնտռես. — յաւել Եամիրամ գառնութեամբ, — այսինքն մատնութիւն։ Կան զարհուրելի տանջանքներ, որոնք արիագունից անգամ մազերը անկել կուտան սոսկումէն և քարերը կ՚արտասուեն։ Կան պղինձէ անօթներ, որուն մէջ կը դրուի մահապարտն. անօթն կամաց կամաց կը տաքնայ, մարմինն կը սկսի տաշորիլ, օդը կը նուաղի, և մէջը եղողն կը զգայ խղդուիլ առանց մեռնելու։ Կան ագռաւներ, որոնք պատառ պատառ կը բղբռեն մահապարտին մարմինը։ Կան խթաններ, որ կը մխուին եղնգան ու մարմնոյն մէջ և անընդհատ կը տանջեն, հառաչել տալով եղկելի մահապարտին ու փսխաբել որ բաժնուի չուտով հոգին մարմնէն։ Բայց մահը կ՚ուշանայ և գոռոզութիւնը յաղթուելով, կը խնդրէ վերջապէս գթութիւն... Չուրք. — գոչեց Եամիրամ մօտենալով դրան, և հաւատարիմ ծառան մէկէն ներեցաւ։ — Գան քուկիններդ, մատնուի այս մարդն տանջանաց ձեռք. բայց նախ, — յաւել մէկէն, — տարուի Հայոց Թագաւորին դիմաց, որպէս զի լսուին հօն իր բոլոր յանցանքները ու մատնութիւնները։ —

Սումատ որ մինչև այն աստեն անապրալ կեցեր էր սպասնալեաց առջին, խուլ էր խոստման և անվախ ահաւոր տանջանաց նկարագրութեան, Շամիրամայ այդ վերջին խօսքին աղաղակ մ՚արձրկեց, աղաղակ մը՝ որ վեր ցատկեցուց գԹագուհին, ու ետ դարձուց գՀուրք։ Այս վագրի արագութեամբ վազեց պատուհանը, և շրջեթայակապ բազկօք ոստեաւ քարէ դրանդակալին վրայ։

— Թագուհիդ, ըսի քեզի, — գոչեց այն աստեն, — որ այս տանջանքս է միայն ուսկից կը վախէ Սումատ։ Կ՚ազատիմ ցաւերէս ու կը քաւեմ յանցանքս։ Ուր խորասուզաւ բախտապարգև յաւուրթդ, խորասուզի և իմ կեանքս. Աստուած ընդունի հոգիս։

Այս ըսելով փակեց աչքը, ետ քաշուեցաւ ու նետուեցաւ դատարկութեան մէջ։

— Ա՜հ, ազատեցէ՛ք, ազատեցէ՛ք խեղճը, — գոչեց Թագուհին, վազելով խեղդ նման թևերը տարածած, հօն՝ ուսկից անեբևութացեր էր Հնդիկն։

Բայց ինչպէս ազատել Շամիրամ երկրընալով պատուհանէն տեսաւ որ դեռ Սումատ դղալով կը գլորէր արագութեամբ դատարկութեան մէջ։ Դժխեց յանկարծ մարմինն, ջուրերն ցայտեցան շորս դին, փրփրալով կարկաչեցին առ վայրկ՚, զարնուեցան յատակուն, հովտացան յանկարծական ճեղքուածէն, և վերջապէս ամփոփեցան նորէն։

Թագուհին կը նայէր մտադրութեամբ ջրոյն վրայ, կարծես բռնել ուզելով ձեռքէն սահածն. այն ջրոյն վրայ՝ որ կլլեր էր նախ իր բախտը, և ապա իր վերջին յոյսը նոյն վայրկենին։

Անցաւ քանի մը վայրկեան և ընկղմեալն երևցաւ նորէն ջրոյն վրայ։

— Ա՜հ, գուցէ կրնայ ազատիլ։ — ըսաւ Շամիրամ։

— Ի՞նչպէս, Թագուհիդ իմ, — վրայ բերաւ Հուրք. — ձեռքերը շղթայակապ են։

Օրհասականն եկլալով ջրոյն վրայ, կարծես վերուց աչքերը դէպ՝ ի Շամիրամ, վերջին ողջոյն մը տալու ու խնդրելու նեբուսին։ Ապա ընկղմեցաւ նորէն և այլ չի տեսնուեցաւ, ալիքներն փակուեցան վրան իբրև գերեզմանական քար մը ու հարթեցան, փայլելով արեգական ճառագայթից տակ։

ԳԼՈՒԽ Ի

ՎՐԷԺԽՆԴՐՈՒԹԻՒՆ

Վեց օր անցեր էր քանի որ Սումատ հաղորդեր էր Թագուհւոյն այդ ծանր լուրերը, և յայտներ ամեն գաղտնիք, և բաբելացիք բանակին գլխաւոր մասը յառաջեր էր բաւական դէպ՝ի Բաբելոն։

Կը փութային գունդերն ու կը յառաջէին ճեպով։ Բայց եղանակը խոր ամառ ըլլալուն, գիշեր ատեն միայն կը քալէին երկնից լուսով, և արագ կը կտրէին ճամբան։ Աշխատանքն քանի մը ժամ առաջ կը դադրէին, և ապա արեգակն մտնելէն առաջ նորէն ճամբայ կ՚ելլային։ Իսկ վեցերորդ օրուընէն առաջ, երբ բանակն արդէն անցեր էր Նահիր աշխարհը, սկսան նաև օրուան մէջ քանի մը ժամ քալել։ Կ՚աճապարեր Շամիրամ ու կը փութար մէկէն կտրելու ճամբան։

Այլ այսչափ աճապարանաց ատեն չի մոռցաւ նա պատերազմի օրէնքը ու սրտնաւորը, յորում արժանապէս մեծ անուն հաներ էր։ Երբ գունդերը խառնի մօտ հասան, բաժնեց գլխաւոր բանակէն յիսուն հազար մարդ, ու դրկից յառաջոյ եփրատայ հովտէն, առաջնորդ կարգելով զՓաղէկ, փորձ զօրականը և իր հաւատարիմը զոր ատոր աստիճանէ բարձրացուցեր էր պինուրութեան առաջին աստիճանը։

Այդ յիսուն հազարը գլխաւոր բանակին յառաջապահն էր. որուն կը հրամայէր պատերազմափորձ Թագուհին, և որ առաջնոյն եռակէն պիտի երթար երկու օրուան ճամբայ հեռաւորութեամբ։ Այսպէս զուրցեր էր և այսպէս հաւատացեր զինուորներն։ Բայց Փաղէկ աղէկ գիտէր որ ինքը միայն պիտի ըլլար նոյն ճամբոյն վրայ. ուստի կ՚ինչնար արագութեամբ դէպ՝ի Բալիք և Կարուր, այլ միշտ զգուշութեամբ։ Իսկ Թագուհին իր բազմաթիւ բանակովը շեղելով դէպ՝ի ձախ, կ՚երթար Տիգրիսի հովտաձորը, Լալլուա լերանց թիկունքը, յառաջելով աջակողմեան գետափէն։

Ի՞նչ էր արդեօք նպատակը։

Յայտնի էր ու տարակուսելու բան չկար որ Բաբելոնի ապստամբները բանակ մը գումարեր էին նոյն օրերը։ Որչափ զէնք շարժելու կարող մարդ կար քաղքին ու բոլոր Սենաարայ երկրին մէջ, պէտք էր որ ամենքն ալ զինուէին կամայ ու ակամայ։ Եւ գուցէ ուրիշ կողմերէն ալ դեռ օգնութեան կը սպասէին։ Շամիրամ իմնալով ընդ երկայնութիւն Եփրատայ, ինչպէս բնական էր որ ընէր, ապստամբներն Սիպարայ քով միայն կրնային դէմ դնել իրեն, ուր

օգտուելով տեղւոյն դիրքէն, արդէն ամբաց եր էին պաշտպանութեան ամէն միջոցներով։ Հօն ուրիշն, հօն մօտերը պիտի ըլլար բաղխումը. ուր թէ որ յաղթուէին ապստամբք, պիտի ապաւինէին ի Բաբելոն։ Եւ եթէ փակուէին յարձակող բանակի մ՚առջին Բաբելոնի դռները, շատ գժուարին ու գրեթէ անկարելի կ՚ըլլար ներս մտնալը։ Այս կերպ կը մոռածէին ապստամբք։

Աքքատից մեծաչէն քաղաքը պատած ու ամրացած էր շուրջանակի հաստատուն պարսպով ու խորունկ փոսերով։ Շամիրամ գիտէր այս բանս, վասն զի ինքը չինել տուեր էր ու անառիկ կը համարուէր։ Կաթելի էր արգիօք սովով բռնադատել։ Այլ շտեմարանք լի էին գրեթէ տարուան մը պաշարով, և առաջին ու երկրորդ պատուարին մէջ այնչափ միջոց կար՝ որ կըրնար երկրորդ տարուան համար ալ պաշար մատակարարել։

Այս ամէն բանները կշռելով թագուհին արագիւտ խորհրդով, հաշուեր էր նաև այն օրերը զոր Թշնամին կրնար ապահով համարիլ։ Շամիրամ, կը մոռածէին Թշնամիք, Տանա ամսոյն երկոտասաներորդ օրէն առաջ չէր կրնար իմանալ ապստամբութեան լուրը. առանց հաշուելու այն ժամանակի կորուստն, զոր կրնային ունենալ պատգամաւորք։ Եւ համարելով ևս որ կարենար մէկէն մեկնիլ Հայաստանէն (որ գժուարին էր, վասն զի պատերազմի պարագայն

շատ են ու զանազան), չէր կրնար այնքան շուտով ամփոփել բանակը ու ճամբայ ելլել, և հասնիլ Սննաարայ դաշտը Ուլուլու ամսէն առաջ։ Այսպէս ուրիշն կը մոռածէին ապստամբք ու կը մխիթարուէին, հաշուելով որ Շամիրամ՝ եթէ ամենայն արագութեամբ իսկ շարժէր և շահէրնաև բանի մ՚օր ճամբէն, իրենք ամրանալով Սննաարայ մօտերը, կրնային արգելուլ դիրքը։

Այլ ընդհակառակն ապստամբութեան լուրը իմացաւ թագուհին Տանա ամսոյն տասներորդ օրը, և ժողվելով մէկէն բանակը, տասնըվեցերորդ օրը արդէն անցեր էր Նահիր աշխարհը, ու կ՚աճապարէր դէպ՚ի Բաբելոնի դաշտավայրը. ոչ Եփրատայ այլ Տիգրիսի հովտաձորէն, դրկելով զՓաղէկ միւս կողմէն։

Երագօրէն ու գրեթէ կայծակնօրէն կ՚արշաւէր Շամիրամ, եթէ օրէն է մարդկանց չարժմունքը համեմատել երկինից զօրութեանց։ Հաւասար իր քայլելուն երագ էր նաև միտքը։ Այնենին չէր ապատեր անոնց՝ որոնք չէին կրնար տոկալ ճամբուն երկայնութեանը, այլ ետ կը ձգէր, ջանալով ինքը աւելի կտրիճ գինուորներով հասնելու մօտաւոր գետ մը կամ քաղաք մը։

Այսպէս կ՚ընէր, թէ և գինուորացը մէջէն շատերը օրերով ճամբայ ետ կը մնային։ Միտքը դրեր էր թագուհին Տանա ամսոյն քսաներորդ օրը ընտրելագոյն գինուորներովը հասնելու իր մայրաքաղաքը,

հարթ կողմեր պարսպաց Հարաւակողմը, փաղէկ պատգամաւոր ղրկեց առ Ելինուսա յանուն Թագուհւոյն Ա՛լ անաարակուսելի էր ապստամբութիւնը։ Սիպարայ ժողովուրդը լսեր էր յայտնապէս։

— Բաբելոնի և բոլոր Ասնաարայ երկրին կը թագաւորէ հիմա Ելինուսա։ Բերմապետն, փոխանորդ գերագոյն Դից երկրիս վրայ, թագաւոր պահակ դինքը Բելայ մեհենին մէջ։ Եամիրամ, իբրև Քշնամի Ֆիրատ Աբրատայ ժողովրդեան, որուն որդիքը յիմարութեամբ ջարդելու տարաւ Հայաստանի լերանց մէջ, ընկաւ թագաւորական իշխանութենէ և գաւազանը նետուեցաւ Եփրատայ մէջ այն դիականց հետ՝ որ մեռան իր պատճառաւը։

Բաներն այս վիճակի մէջ ըլլալով, աղէկ կը դուշակէր որ պատգամաւորաց երթը բոլորովին անօգուտ պիտի ըլլար և պիտի չի ծառայէր փոխել տալու ապստամբաց միտքը։ Մանաւանդ թէ կը կասկածէր որ և ոչ իսկ արքունիքը կարենան հասնիլ, և գուցէ և ոչ իսկ քաղքին դռնէն ներս ընդունուին։ Բայց այս կերպով գէթ կ'իմացընէր ապստամբաց որ մօտ էր թագուհին, և կը հասնէր իր նպատակին. արգիլելով պիրենք Սիպարայ վրայ քալելէն, որով ժամանակ կ'ունեցնար զօրացընելու իր բանակը, և նորանոր անդնդութիւններ ստանալու վերջին անցից վրայ և իմանալու ապստամբաց այժը ու թիւը։

առանց արգիլուելու ի Քշնամեաց, պատելով քաղքին եանէն, ուր անտարակոյս մեծ զօրութիւն մը պիտի չունենային ապըստամբը։

Թագաւորական գերին, պատանին Ասրա կը հետևէր այդ անթիւ փաղանգաց գահաւորակի մը վրայ, զոր կը ձգէին ուղտերն, որոց հանգարտ քալուածքը ամենևին նեղութիւն չէր տար վիրաւորելոյն։ Կ'ընկերէին իրեն Բրատու ազնուաւորներն, վասն զի իրաւացի էր որ այսպիսի պատիւ մ'իրենք ունենային, որ վիրաւորեր ու գեր էին Հայոց թագաւորը։ Սակայն Հուրք անբաժան պատանւոյն քովն էր միշտ, որուն եանէն կուգային նաև թագուհւոյն երեքհարիւր նիզակաւորները։

Մինչ կողմէն փաղէկ շարունակելով ճամբան Եփրատայ երկայնութեամբ, հասեր էր տասնևութերորդ օրը Սիպարայ աշտարակաց դիմաց, ուր կենալով, ղրկեր էր աղեղնաւորաց գունդ մը լրտեսելու երկիրը։ Երբ լսեց որ առանց ամրութեան է, և թէ յաջորդ գիշերը պիտի հասնէր հօն ապստամբաց զօրաւոր գունդ մը, յառաջեց մէկէն իր բանակովը, վասն զի մեծ բախտ կը համարէր տիրել այնպիսի զօրաւոր դրից առանց արիւնհեղութեան, և ձեռք բերել առատ պաշար և ամեն տեսակ պատերազմի գործի։

Հասաւ հօն, և երբ գունդերն կը զետեղուէին ու կը կարգաւորուէին բարձր ու

խաղաղութեամբ անցաւ բոլոր գիշերը, բայց արշալուսին՝ ապստամբաց բանակը զեղաւ ու տարածուեցաւ Սիպարայ աշտարակաց առջև։ Թէպէտ շատ բարեկարգ ու պինդ էր երևնար, սակայն յարձակեցաւ կը պատրաստուէր։

Այսպէս էր Զերտուշդի՝ խորախորհուրդ ու սրամիտ իշխանին հրամանը, վասն զի կը մտածէր որ Թագուհին եաև մնացած էր հանգերձ իր ամենայն արագութեամբը, արդիլուելով նոյն իսկ իր պինդ ուրացաց անհամար բազմութենէն։ Այսչափ միայն կրցաւ ընել, կ'ըսէր մտքէն, որ յառաջ մղից իր պատրաստ ու աշխոյժ գունդերը Փարեկայ հրամանին տակ. որոնք անշուշտ հաղիւ կը հասնին յիսուն հազարի, և աւելի պիտի չըլլան, վասն զի այսպէս լուր բերին Սիպարայէն փախչողներն, որոնք չեն կրնար խաբուած ըլլալ։ Յարձակինք ուրեմն վրանին ունեցած զօրքով, և չանանք յաղթելու զատ զատ, մինչև որ օգնութեան հասնին իրարու։

Իրաւցընէ կը դիջար Զերտուշդ մեծապէս քաղաքը առջի օրուընէ գրաւել չի տալուն վրայ, զոր կարող էր ընել ոչինչ զօրքով։ Բայց ինչպէս կրնար երևակայել Շամիրամայ այդ աստիճան արագութիւնը։ Ուակէց և ինչպէս իմացեր էր նա Բաբելոնի ծանր դէպքերը աւուրհանդակաց լուր տալէն շատ օր առաջ։

Այսչափն յայտնի էր որ Շամիրամ Հա-

յաստան եկած ատեն ունէր [illegible] բութեան լուր։ Բայց [illegible] Զերտուշդ քանի մը [illegible] իմացեր էր [illegible] մաւորներէն [illegible] քիւնը։ Զերտուշդ [illegible] Սումաքին վրայ, որ [illegible] սէր, [illegible] կը։ Գէթ [illegible] կան ոմն, [illegible] ու բաբելոնեան [illegible] հետ զարնուիլը՝ [illegible] թէ ձերունի [illegible] լու Արայի քով և [illegible] նելու պատրաստ։ [illegible] տի իմանար [illegible] ի ձեռին Արայի [illegible] Վանայ լճին մէջ. [illegible] համար այն [illegible] տապարտէր [illegible] վախէն՝ որ [illegible] գաղտնիքը։

Ինչ որ էր Շամիրամայ այդ [illegible] արագութեան պատճառը, [illegible] վրայ մտածելը [illegible] չուտով զարնել ու [illegible] ռաջապահ բանակը [illegible] տամբը. բայց նոյն և [illegible] չանքերնին [illegible] մը և ոչ միւսը [illegible] չէր հնարանք [illegible]

լավ որ չըլլայ թէ պաշարուի ՚ի թիկանց։ Իր ոյժը պատերազմական զինուորաց վրայ էր։ իսկ ապառամբաց՝ բազմութեան։ Ինքը չահաւոր կը համարէր մնալ հօն, նոյնպէս և ապառամբք հաւատարակէս չահաւոր կը տեսնային փակելու դիրքը ՚ի ներքս, ուր թէ որ ուղնար Եամիրամ, կրնային առնուլ առվել։ Իսկ թէ որ լսէին որ Թագուհուն զլխաւոր բանակը կը մօտենայ, կ՚ապաւինէին մէկէն ՚ի Բաբելոն, ապաւինով հօն Մարաց ու Պարսից, որ արդէն անցնելու վրայ պիտի ըլլային Եփրատ լեռները, և Եամիրամայ բանակին խառնակութեանը, յորում կային երկու ապառամբ ազգերէն հաղարաւոր մարդիկ։

Փաղեկայ վիճակը ու դիրքը թէպէտ յաջող էր վաստկելու պատերազմը, բայց ուրիշ կողմանէ անյաջող։ Այն հին ու ազնուական քաղքին մէջ զոր գրաւեր էր, կը խօսուէր թէ Հայոց ձորոյ յաղթութիւնն շատ արիւն ածեր էր Բաբելացւոց։ Քանի մ՚օրէ ՚ի վեր Եփրատ գետն ուրիշ բան չէր թաւեր ՚ի ծով բայց եթէ դիակն, Սեննաբայ ազգաց աչքին առջև։ Այդչց զատ իր պինուորներն ու հայրենիք զարձողներն կը պատմէին յայտնապէս կրած կորուստնին և մանաւանդ նուիրական բիւրուն բնաջինջ ըլլալը, ուսկից հազիւ քանի մը հարիւր հոգի ապրեր էին։ Սեպտեմբայ որմոց մէջ մեծ արտունջ կար Թագուհւոյն դէմ, գեռ հազիւ լմընցած ու նոր սկըսելիք պա-

տերազմին համար։ Վերջապէս ամէն էր Եամիրամ, եթէ ոչ օտարազգի մը, կ՚ըսէին, և բարեբախտ իրեն Թագուհի բայց ոչ իմաստուն։ Մինչդեռ Նինուա Ներքոմէայ ցեղէն էր, և ինքն էր կանուխ կամ անագան օրինաւոր Թագաւորն։ Արեւմն լաւագոյն է ճանչնալ զինքը այժմէն իրեն Թագաւոր։

Այս խօսքերն ու պաշարոյ քիչութիւնն կը տխրեցնէին ու կը բարկացնէին զամենքը։ Այլ կարելի էր հնազանդեցընել զիրենք։ Բարեբախտաբար, կը մնար Փաղէկ, Թագուհին շատ հետու պիտի չըլլայ Բաբելոնէն, մանաւանդ թէ Սեպտեմբայի մօտ երկու օրուան պատերազմը, շատ դիւրացուցած պիտի ըլլան ճամբան։

Իրաւ էր ըրած գուշակութիւնը։ Այն գիշերը յորում երկրորդ անգամ կը յարձակէին ապառամբք Սեպտեմբայ վրայ, Թագուհին գրեթէ հարիւր հազար զօրքով կը հասնէր Բաբելոնի առջև, այն գրանց մէկուն համար որ կը նայի յարևելս։ Բանակը բոլոր արտորէից մէջ կարգաւորելէն ետքը, ուր կ՚աճէր ցորեանն յերկրորդ հունձս, փակեց գիւղից մուտքը պահապան գնդով, որպէս զի չկարենայ մէկը լուր տանիլ մօտաւոր քաղաքը, և ինքը հնձելոց գումարտակով մը յառաջից ընդ երկայնութիւն Եփրատ առուակին՝ լրտեսելու ու հետազօտելու համար գետինը։

Սին գնդապետ առաջը կը փայլէր հառաստութեան կապուտակ համարին վրայ՝

լուսաւորելով շրջակայ դաշտավայրը ու հասարակաց ճամբան որ կը տանէր դէպ 'ի քաղքին մէկ դուռը։ Եւ երբ Եամիրամ զգուշութեամբ կը յառաջէր արտորէից մէջէն, քովընտի Թագուհի հասարակաց ճամբան՝ առանց կորսընցընելու աչքէն, լսեց հեռուէն ձիաւորաց կանոնաւոր ոտնաձայն մը՝ որ կը սաստկանար։ Այն ատեն կեցուց մէկէն իր հեծելազ գունդը, և անձայն ու արտաորոմի ուշ կը դնէին ձայնին որ կը մօտենար։

Եամիրամ դարձաւ հեծելազօրուն նայելու որ արդէօք բաւականապէս ծածկուած էին Թշնամւոյն աչքէն։ Ամենք շուշմայից արտ մ'եւս էին, լայնատերև ու գնդեցկուղէշ, արգասիք հողոյն արգաւանդութեանը։ Բայց Թագուհին այնչափով գոհ չըլլալով, հրամայեց որ ամէնքն ալ իջնան ձիէն, և մէկ ոտքով միայն կենան վրան, մէկ ձեռքով ալ բռնելով ձիոց բաշէն։

Այսպէս բոլորովին ծածկուած կը դիտէին Թշնամւոյն հեծելազօրը, որ հասան քիչ ատենէն այն ճամբէն զոր կը տեսնային, և անցան արագութեամբ։ Վեց հոգի էին ձիաւորք, և զգեստներէն, որչափ կարելի էր որոշել լուսնի լուսով քովընտի, կ'երեւային Մարք։ Գուցէ լրտես էին կամ Թղթատարք։

Եամիրամ Թողուց որ յառաջեն. վասն զի կէս մղոն հեռաւորութեամբ բանակեր էր իր զօրքը, ուստի 'ի հարկէ պէտի իմանային։

Անոնցմէ ետքը հրամայեց Թագուհին իր զօրացը որ աշտանակեն, և դիմեն ամէնքը հասարակաց ճամբուն վրայ Մարաց հեռւէն։ Ամենք լսելով եաեննէն անակնկալ ոտնաձայնը, և կարծելով որ ուրիշ հեծելազօրաց գունդ մ'ըլլայ որ քաղքէն կ'ելլար, զիրենք ետ կանչելու կամ ուրիշ կարեւոր բանի համար, կեցան մէկէն։ Առանց ժամանակ ունենալու Թակարգի մէջ բռնուած ըլլալնին հասկընալու կամ իմանալու, արդէն պաշարուած էին ոդիներէ, վասն զի նոյն տեղը և նոյն վայրկենին այնպէս պիտի երեւնային իրենց Եամիրամայ հեծեալները, զորոնք հեռու կը կարծէին և Եփրատայ ճամբուն վրայ։

Տուրաւար իրենց գլխաւորը տարուեցաւ մէկէն Թագուհւոյն դիմաց։ Դոզաց նա երբ տեսաւ զԹագուհին, և հարցուելով պատմեց մանրամասն ինչ որ կարեւոր էր։ Տուրաւար Զներտուշդի մարդն ըլլալով, գիտէր իր ճակատագիրը, թէ որ խոնարհութեամբ ու կարեւոր տեղեկութեամբ չի հայցէր Եամիրամայ զԹուխինը։

Թագուհին լսեց Տուրաւարէն որ փաղէկ երկու օրուընէ 'ի վեր արութեամբ դէմ կը կենար ասպատակաց Միտարայ բարձանց վրայ, ուր կը համարէր Զներտուշդ թէ հասնի ինքը մնացած բանակովը։ Սակայն մի և նոյն իրիկունը, երկու լրտես գտնալով Բուրատէն, Եփրատայ վրայ Միտարայէն օր մը հեռու, լուր բերեր էին թէ

ամենևին նշան չկար Եամիրամայ հասնելուն։ Այս բանս աւելի ևս հաստատեց Զերուշդ իր կարծեացը վրայ, թէ Թագուհին լսելուն պէս Բաբելոնի ապստամբութիւնը՝ հապճեպ կրցեր էր դրկել մէկէն զՓաղէկ, և թէ ինքը իր բոլոր բանակովը դեռ քանի մ՚օր հեռու պիտի ըլլար։

Սակայն, կը յաւելուր Տուրաւար, որ Ննիւասա և իր հաւատարիմ պաշտօնեայն կը բնակին արեւմտեան ափան պալատը, աւելի ևս պատրաստ ըլլալու ի պաշտպանութիւն։ Գրեթէ երկու հարիւր հազարի չափ բանակ մ՚ունին, թէ և մեծաւ մասամբ յանկերթ և յանխորձ պինդուորաց բաղկացեալ։ Կը սպասեն զօրաւոր օգնականութեան մը ի Մարաց և յԵղամացւոց, զորոնք կանխատեսեն Զերուշդ կոչած էր արդէն ի զէն սպառամբութեան ու Նինուսայ Թագաւոր օծուելուն նախընթաց օրը։ Ինքն Տուրաւար կ՚ներթար Լիբիլ Հիդալոյ ճամբան, տեսնելու որ հասնելու վրայ են արդեօք, և փութացընելու մուքերնին քաղաք։ Իսկ զէնք ու պաշար ամենևին չի պակսիր ի Բաբելոն, ինչպէս պիտէ և Թագուհիդ։

Լսելով Եամիրամ այս ամեն բանները, երբ լմընցուց Տուրաւար, բաւ.

— Քու կեանքդ խօսելէդ կախուած է։ Ինչ նշանով կը ճանչնան հիմա զիրար զբան պահապանները։

— Յանուն Աննահատայ. — պատասխանեց մէկէն անհաւատարիմ Մարն։

— Ի՞նչ կը նշանակէ այդ. — հարցուց Թագուհին զարմացմամբ։

— Թագաւորն. — յաւել Տուրաւար,— քու որդիդ, այսպէս կ՚անուանէ իր սիրելին։

— Յարուցեալը. — գոչեց Եամիրամ։

— Այո՛, Թագուհիդ ամենազօր։

— Յանո՛ւն Դից. միթէ ճշմարիտ չէ՞ այս բանս, — շարունակեց Թագուհին դառն ծաղրաբանութեամբ։

Տուրաւար ծռեց գլուխը ամօթալից։

— Շատ լաւ, — յաւել Թագուհին, առանց ապաւելու պատասխանուդ։ — Մոխիր մեր բանակը, բայց վայ քեզի թէ որ սուտ են բսածներդ։

Քանի մը վայրկենէն նշան տրուեցաւ բանակին որ շարժի ու մօտենայ դրանց։ Թագուհին իր ձիաւորաց գումարտակովը զօրացը առջևէն կ՚ներթար։

Հասան քիչ առնէն պարսպաց տակ։ Կամուրջը վերցուեր էր դրան առջևէն. բայց ձիոց ոտնաձայնէն պահապաններն երևցան մէկէն ու հարցուցին.

— Ո՞վ էք և որո՞ն անուամբը կուգաք։

— Ննիւասայ պինդուորներն ենք. — պատասխանեցին մէկէն. — հիւսիսային գունդն ելանք ու ներս կը մտնենք առկէց, և կուգանք յանուն Աննահատայ։ Շուտ բրէք, մեզի հետ են Մարք։

Մէկէն վար իջաւ կամուրջը։ Եամիրամ ամենէն առաջ մղեց իր ձին նոճեայ ընդարձակ տախտակամածին վրայէն։

— Հասա՛ Մարաց բանակը. — գոչեցին պահապանք միաբերան։ — Տեսանողն Նեբրու կը հակէ մեր վրայ։

— Նոյն ինքն է նա, մատնիչը, որ հասաւ թափելու վրանիդ իր բարկութիւնը. — գոչեց Եամիրամ, շարժելով բազմութեան մէջ իր երկաթէ գաւազանը։ — Յանուն Աննահատ կը պահպանէիք դռները... յանուն Եամիրամայ անձնատուր եղէք, ապա թէ ոչ՝ մեռնիք ամենքդ ալ չարաչար մահուամբ։

— Թագուհի՛ն. այո՛, Թագուհի՛ն է. — կրկնեցին ամենքը ահաբեկ, և հօս հօն փախչելով կը ջանային ազատիլ հարուածէն։ — Ո՞վ կրնար կարծել այս բանս։ Վա՛յ մեզի. խաբեցին զմեզ քրմերն։ Ուրեմն աստուածք Նինուեայ հետ չէին։

Մէկէն սրոյ տակ ապաննուեցաւ փախըստականաց ամբոխը։ Հեռու եղողներն տեսնելով որ առնակոխ պիտի ըլլային երիվարաց, ծուռներ կը դնէին, ներուքին կը պաշտպանէին ու կ՚ազատէին մահուանէ։ Ոչ ոք կրցաւ հասնիլ քաղքին մինչև ներքին պատուարը, այս ահաւոր պիտաց լուրը տանելու։ Հօն ամենէն առաջ հասնողն յանդուգն Թագուհին եղաւ. որուն բանակը քաջալերուելով անակնկալ յաջողութենէ՝ կ՚անցնէր կամուրջը, կը մտնար դռնէն,

ու կը տարածուէր դանդաղ ուղղութեամբ Նիվիդպի Բելայ և Իմիուր Բելայ մեծատաբած միջոցին մէջ։

Ոչ պատերազմի պէտք կար հօս և ոչ արիւնհեղութեան. ազատ ու համարձակ էր ճամբան ապստամբաց ահաբեկեալ զօրացը մէջէն։ Նիվիդպի Բելայ պատուարին մէջ եղած ժխորն ու խառնակութիւնն անբացատրելի էր։ Առաջինքն տեսնելով սեպագոյն գունդերը ճանապարհաց ծայրէն որ կ՚արշաւէին քաղքին վրայ, ապառնալիքը իրրև անդնդային հոգւոց լեգէոն մը, կը ցրուէին մէկէն երկրորդական ճամբաները. ոմանք ապաւինելով իրենց տունը, և այլք փախչելով առանց պիտանալու ուր, մերձաւոր վտանգէն ազատիլ միայն ջանալով, և բարձրագոչ աղաղակաւ կը խռովէին ամբողջ քաղաքը։ Եամիրամ, հօս է Եամիրամ՝ ի վրէժխնդրութիւն։ Աւա՛ղ չորից լեզուաց ժողովրդեան, որուն վրայ կ՚իջնայ իր թագաւորական ցասումը։

Ամենատիւր ձայնը Եամիրամայ հասնելէն առաջ տարածուեցաւ ամեն կողմ։ Որոնք որ ժամանակ ու միջոց ունէին, կը փախչէին դէպ՝ի Եփրատ. զօրաւորն ամբաշէն կամուրջը կը ճանչէր այդ կոհակաձև ժողովրդեան ծանրութեան տակ, որ կը փութար աջակողմեան գետափը։ Արք և կանայք, ձերք և տղայք, ինչպէս որ ահաւոր լուրն գտաւ զիրենք ու մղեց երկիւղիւ, կը փախչէին կիսամերկ ու հերաբձակ։

Եամիրամ ամենեին ուշ չէր դներ փա-
խըստականաց. իր գլխաւոր նպատակն
արքունեաց տիրելն էր։ Զօրականք կը
բանաբարէին զդուռը, յանուանէ կը կան-
չէին, ու կը յորդորէին զպահապանն ի
հնազանդութիւն։ Իրենց թագուհին է, Ե-
միրամն է որ կը բաղխէր, ով անկէց նոքը
հաւատարիմ կը մնար ապստամբի մը, որ
արևը գնա միջօրէն չի հասած պիտի կա-
խուէր պարսպէն։

Ա.րշալուսին արդէն Եամիրամ տիրեր
էր արքունեաց, ուր պիտի գտնար զԿնք,
գանձ և ապահովութիւն։ Միւս գետափէն
ապստամբք կրակ կուտային կամուրջին զո-
րաց մուտքը խափանելու համար։ Բայց
ինչ օգուտ. թագուհին քանի մը ժամուան.
մէջ տիրեր էր քաջութեամբ Բաբելոնի բո-
լոր արևելեան կողմանց։

— Ընորհակալութիւն ձեզ, ով Գիք, —
կ'ըսէր Եամիրամ, — ձեր բազուկը գնա կը
հակէ վրաս, ես գնա Ա.քքատից թագու-
հին եմ։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Նիսրոքայ ձեռքը

Բախտն որ կարծես թոզներ էր գԵամի-
րամ, նորէն կը ծիծաղէր իրեն. թագուհին
կը վերականգնէր իր կործանմանէն փառա-
սորագոյն ու զօրաւորագոյն։ Բայց արդեօք
պիտի չարունակէր բախտն իր այս չնորհ-
քը։ Մերձաւոր պատահարք պիտի տան
ասոր պատասխանը։

Եամիրամ իր յանդգնութեամբը ու գի-
պաց յաջողելովը կրցեր էր մտնալ Բաբե-
լոն ու տիրել մինչև ձախակողմեան գետա-
փը։ Երազոան պատգամաւորք չարժեր
էին զփաղէկ ի Սիպարայ, և երբ նա կը
բաղխէր աջակողմեան գետափան դռնե-
րը՝ կռուելով ապստամբաց բանակին գըլ-
խաւոր մասին դէմ, թագուհին նաւակնե-
րով ու լաստերով կը փորձէր անցնելու
զգետը, և վերջապէս կը յաջողէր հաստա-
տել հօն կամուրջ մը նետից անձրևոյ տակ։

Նինուէա ու Ձերմուշդ բոլոր իրենց
մարդիկներովը կ'առանձնանան ի Պարսի-
քա քրմական քաղաքը. որ միացած էր
Բաբելոնի հետ արտաքին պարսպով և
զօրաւոր էր ներքուստ ու արտաքուստ, և
կրնար ամիսներով դիմանալ յարձակման։

Հօն, Բաբելոնի ու աշխարհիս փառաւորագոյն ու չքնազագոյն մեհենին տուներին տակ, իրարանցում Ջերտուշդի անընդհատ քայլերութիւններէն, գգուանալ ի քրմաց և վառնալ Աննահատայ սիրով, կը հանդչէր ազատամէր պատանին, արհամարհելով կամ չըմբռնելով յանցանացը ծանրութիւնը։ Բայց միթէ թագաւոր չէր ինքը, Ինուաստայ միակ որդին չէր, և Ներսովթայ ցեղին վերջին շառաւիղը չէր։ Միթէ չօձին գինքը երկրիս ևօթն լուսոց նուիրական պաշտօնեայքը։ Միթէ Բելայ պատգամն չի հրատարակեց առաջի երկնի ու երկրի Եամիրամայ յանցաւորութիւնը, եւ վերջապէս Բաբելոնի գերագոյն աստուածներն կամակից չէին Ջերտուշդի աստուածոց հետ։ Երբէք եղած չէր հակառակ աստուածութեանց մէջ այն աստիճան մրուխիւն։

Բակտրիոյ նենգամիտ իշխանն բնաւ յայտնած չէր իր հաւատքը։ Երկար առենէ 'ի վեր սովոր էր ըսել իր աշակերտին՝ Ինուաստայ, որ Ահուրամազդայ թագաւորութիւնը ազգայ աւետելու ժամանակն տակաւին հասած չէ. գերագոյն վարդապետութիւն մ'է այս իմաստնոց համար միայն, և ռամիկը Թողու է իր անհեթեթ կռապաշտութեանը մէջ։ Բաբելոնի աստուածք նշան մը չէին տուած իրենց գօրութեանը վինչդեռ Ահուրայ գօրաւոր շունչն վերընծայեր էր Ինուաստայ իր սիրելին։ Ցետոյ

էր գինքը, հօն իր հղիկին մէջ յարմաւենիս Գամերայ, տարածեալ մեհեանն անկողնոյն վրայ ցրտացեալ մարմնով. վայրապար լացեր էր վրան գառն արտասուօք. վայրապար հրաշագործութիւն մը խնդրեր իր աստուածներէն։ Բայց ընդհակառակն Բաբելոնի գետնախորոց մէջ, ուր ճշմարիտն աստուած կը ծածկէր տակաւին իր աւետնաբնիկ պաշտօնը, ինքն իսկ իր ականջովը լսեր էր Մազդայի բերնէն Աննահատայ մեհեանն պատճառը. «Ոչ թէ անգործ դատարկութեան մէջ պիտի հեղգանան ծնունդք թագաւորաց։ Կնոջ սէրն ու գգուանքն քայլաց միայն վարձատրութիւն է, որոնք հաւատարմութեամբ կը հետեւին երկնային խրատուց։ Ոչ սիրուհի և ոչ հանգիստ ուզողն կէսը, այլ նուիրական գործոց կատարմանէն և ուզողն ծայրը հասնելէնետքը։ Սակայն իրեն համար պիտի էր արժանաւորիլ արդ վարձատրութեանց՝ Ջերտուշդի միջնորդութեամբը, որովհետև հարկ չկար փորձոյ՝ անոր որ թագաւորական գաւազան պիտի կրէր և առաջնորդէր ժողովրդոց։ Հաւանի ուրեմն Բաբելոնի գանգատանաց, որ զայրացած է յիմար ու վտանգաւոր պատերազմին ու քուշական ցեղին սպառնացած մեծագոյն վնասուց դէմ. ընդունի թագաւորական թագը, և այն առեն Աննահիտ կը վերականգնի մեհեան անկողնէն։ Եւ Մազդայի առանձին շնորհիւը իր սիրելին ժառանգելէն ետքը,

իր կենացը ընթացքէն ու առաջադրութեանը վրայ յարատեւելէն կը կախուի օրիորդին կեանքը»։

Եւ հարկ թէ Բելոյ մեհենին մէջ դիւրահաւան պատանին ձեռք առեր էր ոսկիէ գաւազանը, միթէ մէկէն վազած չէր Անահտայ ցրտացեալ անգամոց մէջ կենսական շունչն։ Միթէ զգացած չէր որ իր դողդոջուն ձեռացը տակ կը ջերմանար ու կը բարախէր այն ձիւնանման կուրծքն, որուն երէք օր առաջ ընդունայն տեղ փորձեր էր կենդանութիւն տալու իր համբոյրներովը։ Այսպէս ահա գերուեր էր Նինուաս Ջերտուշդի կամացը, և ապստամբեր ու թշնամացեր իր վեհմաշուք մօրը դէմ։ Ան թագաւորելու համար չէր ապրեր նա, որուն հողը բոլորովին Թողեր էր իր խնամտուն ուսուցչին. և ոչ իսկ կը մտածէր իր անսահման իշխանութեանը վրայ, զոր իրեւ բուրգ մը կը համարէր, որուն գագաթանը վրայ պատրաստ կեցեր էր մարդկային հեշտութեանց թաթաղուն բաժակը։ Անահտայ անհամեմատ գեղեցկութեան համար միայն կ'ապրէր, դողալով որ պիտի մեռնէր նա եթէ ինքը դեղեր. ուստի աւելի ևս կը բորբոքէր 'ի սէր, գիտնալով որ իր սիրելին ընդ մէջ մահու և կենաց էր։ Շատ աւելի եռանդուն սիրով կը սիրենք զայն՝ զոր կորսընցընելէ կը վախնանք։ Տխուր վճիռ մը, եթէ ճշմարիտ է. բայց թէ որ ճշմարիտ չէ զօրաւոր ու աղնուական սրտի

մը համար, ճշմարիտ է անշուշտ Նինուասայ համար, որ Թոյլ էր ու զգայասէր։

Բակտրիոյ իշխանն այսպիսի խորամանկութեամբ Նինուասայ մտացը վրայ տիրելէն ետքը, զրզուեր էր դիւրութեամբ նաև ժողովրդեան բարկութիւնը Շամիրամայ դէմ, խաբէական պատգամաւորութիւններով, և մերձաւոր վտանգաց սպառնալեօք, որպէս թէ ձէթ Թափեր էր կրակին վրայ, ամենատոյգ ջնաւուց համոզմամբ յորդորելով զամենքը յապստամբութիւն։

Խորամանկին համար դիւրին է անխորամանկ ռամիկը ձգել իր թակարդին մէջ, և շատ աւելի դիւրութեամբ՝ եթէ վարժած է նա անգործ ու դանդաղ հպատակութեան մը, հաւատալով ամեն բանի, և հեզ գործի մ'ըլլալով խարեբայից ձեռքը։ Առանց մեծ դժուարութեանց, իր հեղինակութեամբը ու Նինուասայ վրայ ունեցած ազդեցութեամբը, յաջողեր էր դարձեալ նուաճելու քրմաց դառդուքիւնը։ Որ քան զօր կը սաստկանար ռամկին բարկութիւնը, նշանաւոր ու մեծամեծ ընտանիք կը հոգային ու կը տագնապէին իրենց սիրելեաց տարակայութեանը վրայ. բոլոր ժողովուրդն կը տրտնջար պատերազմին դէմ, զոր յայտնապէս յիմար սիրահարութեան մը հետեւանք կը համարէր, և քուրմերն չէին համարձակեր ժողովրդեան կարծեաց հեղեղին դէմն առնուլ։ Կ'ուզէին զՆինուա 'ի Թագաւոր. լաւագոյն էր ուրեմն

օձել զինքը ու ընկճել, ինչպէս կ'առարկէր Ջերտուշդ, քան թէ ընդունայն տեղ դէմ կենալ հաստատակաց կարծեաց։ Ա.յս կերպով, նոյն իսկ քրմապետն Դինց փոխանորդն զերի կ'ըլլար պատահարաց, երկնից բարեհաճութիւնը զօրաւորին վրայ կոչելով, ըստ սովորութեան պաշտօնէից մեհենին . . . . . ։ Եամիրամ իր բացակայութեանը առեն կ'անիծուէր, գահընկէց կ'ըլլար, և Ննինուա թագաւոր կը պահուէր Պարսիրայի աշտարակին մէջ, զէնք ու զինուոր հաւաքելով մերձաւոր գաւառներէ։ Մարք ու Ելամացիք, և Զակոսէն անդին նզով բոլոր ժողովուրդներն, ամենքն ալ վառուած էին Թօթափելու զերութեան լուծը։ Ինքնակալութիւնն, հաստատուն ու տեւական առ երես, կը քայքայէր ապստամբաց յաղթութենէնետքը, եթէ նոյն իսկ Ջերտուշդ, զՄարս Նեբրովթայ ցեղին օգնութեան կոչելու պատրուակաւ, չմուծէր իր օգտին համար Թոզուլ երեսէ պարզամիտ պատանին, որ խաղ եղեր էր իր ձեռքին մէջ։

Եւ երբ ինքը Ննինուայի հետ Պարսիրայի պարսպաց մէջ քաշուած կը խորհէր Մարաց յարձակման, Եամիրամայ բանակին խորտակման ու Բաբելացւոց բարկութեան վրայ, որ կ'աճէր մեծապէս օր քան զօր իրենց հազարաւոր սրերնուց մահուանը համար, զօրաւոր Թագուհին կը գեղեր ու կը տարակուսէր յառաջ մղելու գործը,

իր Թշնամին՝ որուն դէմ պիտի պատերազմէր, Ննինուայ, իր որդին էր, զոր դժբախտ հարուած մը կրնար յերկիր տապալել պատերազմին մէջ։ Քաղցեալ մատնութիւնն ու անհաւատարմութիւնն իսկ կը խռովէր ու յետս կընկրկէր զինքը։ Թէպէտ հաւատարիմ մնացեր էին իրեն Մխիդդայ ու Ներնայ քուրմերը, որոնք քաղաքն էին, սակայն ինչ կրնային ընել բազմութեան դէմ՝ որ առանձնացեր էին ի Պարսիրա, և հօնկէց զեռ զօրաւոր ազդեցութիւն ունէին ժողովրդեան վրայ։

Լաւ կշռելով Թագուհին ամեն բան, և գիտնալով ևս իր անկարծելի մէկ յաղթութիւնն կրնար լքուցանել մէկէն իր վատասիրտ Թշնամին, ձեռք զարկաւ գաղանի հնարից, այսինքն Ներնայ քուրմերէն մին Պարսիրա ղրկեց, կեղծելով ապաւէն փընտռելու, բայց նպատակն էր որ երթայ ու խօսի հօն առանձին քրմապետին հետ, մեծամեծ խոստումներ ընելով և երդումն տալով յանուն Եամիրամայ։ Բայց միւս կողմէն օրերը կ'անցնէին, և ուրիշ գանգատներ կը ծանրանային վրան։

Հայոց Թագաւորը զգալի կերպով կը հաստատուէր յառողջութեան։ Վէրքը ծանր երևոյթ մը չէր առած, թէպէտ եղկելին առատ արիւն կորուսեր էր։ Հպատակներ էր ջերմը Հընդկին գեղոյը զօրութեամբ. ըզգաստացեր էր պատանին, և կենսական բնական ոյժն յաղթեր էր ամենայնի, մինչև

րը, կառնելով դէմ-ընդդէմ խորհրդոց ու վերջին տխուր անցից դէմ, կը բարկանար ինքն իրեն, կ'ուտէր ինք զինքը ըստ արժանւոյն չառնելուն համար զթագուհին։

— Յաղթուեցայ ու գերեցայ. — ըսաւ առ Շամիրամ։ — Սպաննէ զիս, ալ ուրիշ բանի չեմ սպասեր։ Համբաւդ մեծասիրտ կը քարոզէ, նոյնը կը ցուցընեն նաև գործերդ։ Վերջին մէկ փորձդ ալ իմ վրաս կատարէ, փութացընելով մահս, և կ'օրհնեմ այն առեն ինձի դէմ ունեցած թշնամութիւնդ։

— Մէկ օրուան միայն թշնամի, և միթէ կը համարիս որ առելութիւն ունենամ հետդ. — կրկնեց թագուհին վեհանձնութեամբ։ — Վրէժ խնդրելի կրած նախատանացս և պատժելի ապստամբութիւն մը. մնացածը չեմ դիտեր։ Թագուհի եմ քեզի ինչպէս ամենուն, և այս է միայն Շամիրամէն կրածդ։ Շամիրամ գոհ է. քաշած ցաւերն այլևս չի յիշեր, և կ'ուրախանայ տեսնելով արտիդ անկեղծութիւնը։ Միայն թէ որ գանգատ մ'ունի այն է, որ բախտն թէպէտ տուեր էր իրեն առատութեամբ փառք ու զօրութիւն, բայց չէր հաստատեր երկրիս վրայ արդարութիւն։ Մի համարիր որ կը պարծիմ զօրութեանս վրայ, մի համարիր որ իրրև մեծ բան մը կը սեպեմ իշխանական գահազանս, մեծատարած ինքնակալութիւնս և այս Բաբելոն քաղաքը, զոր մէկ ակնարկութեամբս կան-

նաև անմխիթար տխրութեանը։ Իր հայրենի լեռներէն մինչև Սենաարայ դաշտավայրը ըրած ճամբան ամենևին նեղութիւն մը չէր տուած. որովհետև գիշեր ատեն կը ճանապարհորդէր փափուկ փետրոց վրայ, յառաջելով առանց շարժման ու ցնցման, ուղտուց հանդարտաբայլ գնացիքը։ Հասաւ Ա.րա'ի Բաբելոն՝ Շամիրամի յաղթական բանակին ներս մտնելէն երեք օր ետքը, ուր կախաղանաւոր պարտիզպետ զուլութիւնն և կենաց ամեն տեսակ դիւրութիւնները ու առատութիւնն կազդուրեցին իր տկարացեալ անդամները, մնացածն երիտասարդութիւնն գործելով, այն անհամեմատ բժիշկն, զոր ոչ միշտ դժբախտաբար կը կրենք հետերնիս։ Գտնուեցավ էր նորա երբեմն վարդագոյն դէմքը. տխրութեան ամպն մթագներ էր աչացը քաղցր լոյսը, առանց ամենևին կորսնցընել տալու իր առաջին գեղեցկութիւնը. նման այն ծաղկան զոր կը խամրէ հիւսիսային քամին, բայց կը վերակենդանանայ մէկէն արեգական առաջին ճառագայթներէն։

Շամիրամ տեսաւ զինքը. բայց պատանին իր համառօտ խօսակցութեանը առեն թէպէտ պատկառանօք այլ ցրտութեամբ վարուեցաւ հետը։ Գտնուելով նորէն այն գերմարդկային գեղեցկութեան առջին՝ որ գերեր էր զինքը, յիշելով այնչափ նեղութիւնները և մանաւանդ քաղցրութիւննե-

գնեցի։ Իմ մեծութիւնս այս բաներուս հետ բնաւ չեն համեմատիր. ասոնք մը կը նմանիմ, որ արագութեամբ կը հասանէ միջոցը, առանց միտ դնելու իր եռեւէն թողած լուսոյ շաւիղին։ Փառաբանութեան ու փառաբանիչի պիտի չհլանիմ. ուստի չեմ ուզեր որ գրուելու բան մը որ մթագնէ քու առջիդ իմ մեծութեանս փայլը. համառօտ ըսելով, ոչ թէ սերդ այլ համարումդ կ'ուզեմ։ Գիտեմ փախչելուդ պատճառները։ Սումատ ինք գինիը կամակար վանայ ջրոց մէջ նետելէն առաջ, խոստովանեցաւ ամէն բան։ Ձոհ եղար ամպարիշտ խաբէութեան մը, ուսկից չարագոյնը չէին կրնար հնարել անդունդք, և որուն ճշմարտութեան երևոյթ մը տալու համար, քու մէկ հաւատարիմդ վաճառեց գքեզ մեր հասարակաց թշնամւոյն։

— Իմ մէկ հաւատարիմս, — գոչեց Ամրա խռոված։ — Պարեհէն զատ ոչ ոք արժանի է այդ անուան։ Անկարելի բան։ Պարէտ քովս էր ու կը պատերազմէր։ Կարող ու քաջասիրտ մարդն մատնիչ չըլլար։ Բայց ինձի հետ գերեցաւ նա, ինչու ուրեմն չեմ տեսնար քովս։

Մէկէն Շամիրամայ ակնարկութեամբը փնտռուեցաւ ամէն կողմ Թագաւորին հաւատարիմ վահանակիրը. այլ ապարտար։ Պարէտ՝ գերեցաւ Ամուսերէն շարժիլը ու բանակին խառնակութիւնը յարմար առիթ առած, փախեր էր ու չէր գիտցուեր ուր ըլլալը։

— Կը տեսնամ, ովթագուհիդ, — ըսաւ այն ատեն Ամրա գառնութեամբ, — որ նոյն իսկ Պարէտ վերջին վկայդ կը պակսի քեզի։ Ինքն իսկ, ինչպէս Սումատ...

— Կը բաւէ. — որոտաց Թագուհին, բոլոր արիւնն խառնակելով երակացը մէջ ու բարկանալով սիրտը, որպէս թէ հրաշէկ նետ մ'արձրկած ըլլային սրտին. և այն եղաւ իր վերջին խօսքը։

Դուրս ելաւ դժբախտ կինն ինքը գինքը կորուսած ու խռոված։ Ա՛լ մի և նոյն Շամիրամը չէր, չէր մի և նոյն Թագուհին։ Այո՛ նոյն վայրկենին լաւ կը զգար զայն. բախտը թողեր էր գինքը ու հեռացեր ընդ միշտ. և Նիսրոքայ ծանր ձեռքը կը ծանրանար վրան։

Ինչու վիճել այլ ևս, ինչ յուսով և ինչ շահելու համար։ Երիտասարդաց է աշխատիլն և արութեամբ ծանր նեղութեանց տանիլը. երիտասարդաց է՝ որոնք առջևնին ապագայ մ'ունին որ կը կոչէ գիրենք ծածուկ ձայնով, ու կը յորդորէ զգուշանալ խառնակ խոստմունքէ ու ակնկալութենէ, ինչ նպատակի պիտի ուղղեն իրենց հանճարը, զգալով որ կը սպասէ իրենց գերեզմանական փոսը։ Այսպէս կը մտածէր Շամիրամ, որուն երեսացը վրայ թէպէտ կը փայլէր գեռ երիտասարդութիւնը, բայց ոչ սրտին մէջ։ Ապրիլ, յաղթել ու թագաւորել, ինչու համար։ Հաճոյ ու սիրելի չէ այն աշխատութիւնն, որ առանց վարձա-

տրութեան է։ Ունայնութիւն է բարձրացընել գահ մը, որուն վրայ նստողն առուերն պիտի ըլլայ։ Եւ այս առթիս մէջ տեղի կուտան ահա մեծամեծ մարքերն ու սրտերն՝ լքեալ ու անմխիթար։ Բառնալ այնչափ երիտասարդաց կեանքը, հեղուլ անօգուտ տեղ իր և այլոց արիւնը, ոչ թէ սխալմունք՝ այլ եղեռն է։ Եւ ինչ ուժ ունի արդեօք խղճմտանաց ձայնի դէմ ըսելն թէ արդարութեամբ է եղած պատերազմը։ Ի՞նչ չքմեղութիւն առաջի աչխարհի և ինչ մխիթարութիւն անձնական։

Թագուհին առանձնացած իր միայնութեան սենեկաց մէջ, կը հոգար ու կը մտածէր։ Ի՞նչ մեծ ապիրատութիւն մը գործեր էր նա որ արժանացեր էր այսպիսի հատուցման։ Այրիացեալ ի Նինուէ, ոչ այնչափ իր յաղթութիւններովը որչափ անուամբը կազմեր էր այդ մեծատարած ինքնակալութիւնը։ Լոյս ու գեղեցկութիւն եղեր էր ինքը Ասքատից գահուն. ջանացեր ամրել ժողովրդեան վայրագութիւնը ու կրթել բարքը։ Բայց դեռ այս գեղեցիկ օրուան՝ կրթութեան արշալոյսը չի ծագած, դուցէ այդ խորին խաւարի մէջ պիտի մնար ինքը իբրև լուսաւոր մէտէորայ մը օրինակ ապագային։

Եւ միթէ յանցանք է ջանալ ազնուացընելու ժողովրդեան մը բարքը ու կրթելու անկիրթ բնաւորութիւնը։ Միթէ յանցանք է այնչափ ցրուեալ ժողովուրդները՝ ի մի

հաւաքելը և քաղաքականութեան լոյսը ու բարութիւնները երկրին զանազան կողմերը ցրուելը։ Ինչո՞ւ ուրեմն եթէ երկնից արդարութիւնը կը հակէ մարդկային գործոց վրայ, ինչո՞ւ պիտի պատժուէր Շամիրամ՝ կին ու գթած ըլլալուն, մարդկանց վատահելուն, և զիրենք իրեն նման մեծասիրտ ու անկեղծ համարելուն համար. ո՛րովհետև խաւարի չէր հաւատար՝ ինքը լոյս ըլլալուն, և ոչ իսկ նախանձու, ապերախտութեան, վատութեան ու մատնութեան, ինքը աննախանձ, վեհանձն, մեծասիրտ ու հաւատարիմ ըլլալուն։ Այո՛, այս էր յանցանքը, և պէտք չէր որ տրտնջար աստուածոց դէմ։ Ո՛վ, որչափ կ՚ուզէր փոխուիլ արդեօք նոյն վայրկենին, բոլորովին հակառակն ըլլալ քան ինչ որ էր, բարբարոս, անգութ, չարագործ, որպէս զի յաջողութիւն գտնար։ Ո՛հ, թէ որ այդ անդղրամ պատանին, այդ ննջեցեալն կանխահաս հրէշն իր ծոցէն ելած չըլլար, կը մնար Պարսկաստան մէջ հրով ու երկաթով, և հօն աշտարակին վրայ կը տիրէր գինքը ատութեան անզգամն վրայ ըմպելու Ջերատուշտի ու Բելայ քրմապետին արիւնը։

Բայց ինքը մայր էր, մեծասիրտ ու գթած էր, ուստի անգութ խորհուրդներն կուգային կ՚անցնէին մարքին առջևէն արագութեամբ, նման բնկեալ ամպոց, ջինջ երկնից երեսը։ Աղնուական միտք մը չէր կըրնար հակառակն ընել, պէտք էր որ հաչէք

ու մաշէր իր ցաւոցը մէջ և ընկճիլ, եթէ այն էր ճակատագրին կամքը։

Պատահարք կը մղէին զիրար անդադար։ Մարք, Պարսք ու Ելամացիք ապստամբեր էին կուսակալաց դէմ, և իրենց գումարտակները կ'իջնային լեռներէ հեղեղօրէն դէպ 'ի Սննաար, ըստ լրոյ լրտեսաց։ Այսու միայն գուցէ բախտաւոր էր Շամիրամ, որ ապստամբք ուշացեր էին ճամբան հակառակ Ձերտուշդի ակնկալութեանը։ Պէտք էր ուրեմն զօրաւոր բանակ մը խաւրել ընդ առաջ, մանաւանդ թէ պէտք էր ինքը անձամբ վազել անոնց դէմ, ըմբռնել յանկնկալս ու խորտակել։ Բայց ի՜նչպէս ելլալ Բաբելոնէն, ի՜նչպէս անզօր թողուլ քաղաքը, մինչ բազմութեամբ ժողովուրդ էին ապստամբք 'ի Պարսիբա, և պարապաց վրայէն կը լրտեսէին իրեն ամեն շարժմունքը։

Սակէց զատ Բաբելոն ապահով չէր և թէ որուն հնազանդի։ Մեծամեծք, որ զօրութիւն ու պարծանք էին քաղաքին, հեռացեր էին Նինուասայ հետ, իսկ ժողովուրդն անհանգիստ էր ներկայ չարեաց ու ապագայ անստուգութեան մէջ։ Դադրեր էին հանդէսներն, փճացեր տուրևառն և ընդհատեր ընտանի կենաց զուարճութիւնները, որուն համար հարկաւոր էր բոլոր ինքնակալութեան անդորրութիւնը, և յայտնի կ'երևար որ նախկին խաղաղութեան վերահաստատութիւնը անկարելի էր առանց ծանր փորձէ անցնելու։ Ամեն բանի պատճառ ներկայ ու մերձաւոր իշխանութիւնն կը համարուէր, այսինքն Շամիրամ, օրինաւոր թագուհին, այնչափ անցեալ երջանկութեանց հեղինակն. ոչ Նինուաս, ապստամբն, որ դեռ մեծ գործ մը կատարած չունէր բայ 'ի մատնութենէ. ուստի պէտք էր որ Ջանար թագուհին հանելու ժողովուրդը այս նեղութեան վիճակէն։

Մեծ յանցանք կը համարուէր ռամկին առջև բախտին վայրկենական մէկ անյաջողութիւնը։ Բնաւ օգուտ մը չունէր Շամիրամայ ժողովրդեան երջանկութեանը համար այնչափ աշխատիլը, վասն զի ամենևին չէր հաշուեր անցեալը։ Ընտիր հեղուկ մը կը համարէր զայն արբեալ մեծամիթն. գեղեցիկ երազ մը՝ որուն երախտադիտութեան պարտք չունինք. շատ է և թէ յիշատակը մնայ մտքերնիս։ Ներկային համար կը պահպանուէր թագուհին, տխուր ներկային համար, բախտը իրեն չի հպատակեցնելուն, և ինչ որ Նինուաս ու Ձերտուշդ Բաբելոնի ժողովրդեան հետ միացած գործեր էին իրեն դէմ։

Այս պատճառաւ սուգ, տխրութիւն ու աղմուկ ամեն կողմ։ Առատութեան մէջ ամեն տեսակ բանի պէտք կար։ Մօտալուտ պատերազմին պատճառաւ զօրքեր էր աշխատութիւնը. հայ կը փնտռէր ժողովուրդն, և գտնալէն ետքը կը պահանջէր

որ չեն մարանները բացուին։ Մեծ տագնապի պատճառ մ'ալ բանակն էր։ Այն ազգերէ գումարեալ այդ հազարաւոր մարդիկն, զորաւորք՝ ի պատերազմի ու միաբանք, բայց ցրուեալք ու վատասիրտք, կը նպաստէին մանաւանդ ոսոխին քան թէ կը սոսկացնէին դինքը պարտուց կատարման։ Չերտուշդի ապստամբակից ու գաւակից գործակատարներն չարունակ ժողովրդեան մէջ էին, և ո՛վ կրնար կասկածել վրանին։

— Որո՞ւն դէմ կը կռուիք, — կ'րսէին, — և որո՞ւն համար։ Յաւալի է մեռնիլն եթէ անկէց օգուտ մը չկայ։ Գիտէք որուն հետ են Դիք։ Այնուհետև Շամիրամայ հետ չեն. որուն աստղը մոռաւ՝ի մայր, երբ ուղեց պաշտօն մատուցանել օտար աստուածութեանց։ Օրինաւոր թագաւորնիս Ննինուսն է, որ և պիտի թագաւորէ վրանիս օր մը, ինչո՞ւ ուրեմն հակառակիլ իրեն։ Տասնուվեց տարուան է, և կրթուած՝ի թագաւորութիւն իմաստուն առաջնորդութեամբ՝ Չերտուշդի ձեռացը տակ։ Միթէ ապօրինաւոր չէ՞ որ Ներքոմիայ սերունդն յետ չափահաս ըլլալուն, իշխանական գաւազանն կրէ տակաւին կանացի ձեռք մը։ Իրաւ է որ բախտին ձեռնտուութեամբը ու Ննինոսի անուամբը մեծամեծ գործեր կատարեց Շամիրամ, բայց այսօր երկնից պաշտպանութիւնը պակսելով վրայէն, ընկաւ մեծամեծ վրիպանաց մէջ։ Բարելոնի ընտիր

որդւոց արիւնը հեղաւ վայրապար Հայաստանի լերանց մէջ. ձերն ալ պիտի հեղանի Պարսիրայի անմատչելի որմոց տակ, եթէ հնազանդիք իրեն, ի մեծ սուգ սիրելեաց, որ կը սպասեն սիրտ՝ի թունդ։ Ննինուաս կը պարգեւէ ձեզի խաղաղութիւն, ու կը պրկէ զձեզ ձեր երկիրը ազատ ու լի հարստութեամբ։ Ի՞նչ կրնայ չնորհել ձեզ Շամիրամ իր այս դիրքին մէջ, եթէ ոչ անշուք մահ մը չիմարականյարձակմամբ։ Կը հասնին քիչ առնէն արևելեան աշխարհաց ապստամբ ժողովուրդներն. և այն առեն պատերազմ ներքոյ ու արտաքոյ, սով, աւերած և մահ։ Ի՞նչ կ'ընէք այրք ելամայ, Մարք, Պարսք և Արիք, հնձեալքդ քաջ ազգօրք, ձեր վրայ է Շամիրամայ յոյսը, ձեզմով խորտակելու չորից լեզուաց ժողովուրդը։ Կ'ելլաք դաշտ, կը մղէք երիվարնիդ ձեր արենակից եղբարցը վրայ, որ կ'իջնան լեռներէ յօդնութիւն օրինաւոր Թագաւորի։

Այսպիսի ողոք խօսքերով կը փորձէին ու խախտէին զօրաց հաւատարմութիւնը։ Աչ շատ բան չէր ուղեր. գուցէ թեթև պատճառ մը՝ բաւական էր ցրուելու զրանակը։

— Կեցցէ՛ Ննինուաս ընդ միշտ. — արդէն սկսեր էին պոռալ Անհատարայ որդիքը։

— Եւ Անահի՛տ իրեն հետ, չքնաղ Թագուհին մեր — կը յաւելուր ժողովուրդն։ — Մերն է նա, արենակից է մեզի։ Երանի՛ անոր որ կը տեսնայ դինքը, ինչպէս տե-

սանք մնանք, երբ կը պատահէր փողոցայս մէջ. գեղեցիկ նման նորածին արեւու, իր արծաթագործ և ոսկեզօծ կառացը վրայէն, սփռելով մեզ ծիծաղն և ողջոյն։ Ինքն՝ Անահիտն է Սննաարայ ճշմարիտ վարդենին. — Ասկաղոնիոյ բախտախնդիրն ալ չի յանգգնի յափշտակելու այդ անունը։

Ֆաղաբացիք ու զօրականք, Տամիրամայ անմիտ գործերը դատապարտելէն ետքը, կ'ուտէին, կը խմէին ու կը գաչնակցէին։ Իսկ զօրավարք խառնվելով եղածին վրայ, խորհելու կ'երթային Տամիրամայ հետ։

—Չինուորներն ցրուելով ժողովրդեան մէջ, պիտի կորսընցրնեն շուտով ամեն ուժերնին. և ապստամբական գաղափարներն պիտի ընտանենան իրենց։ Միտ դիր և լաւ մտածէ, ով Թագուհիդ. թէ որ Մարաց բանակը հասնի՝ի գրուն, ինչ զօրութեամբ պիտի ելլանք առջևնին։

Տամիրամ՝ կորսընցրնելով ինք գինքը այնչափ ցաւոց ու վշտաց մէջ, չէր գիտեր ինչ ընել ու ինչ բանի ձեռք զարնել։ Յարձակիլ մէկէն Պարսիքայ վրայ։ Այո՛, այն էր լաւագոյն մտածութիւնը. և հօն կամ յաղթել և կամ մեռնիլ։ Բայց կը գողար մայրենի սիրտը։ Սակայն ինչպէս առանց հրոյ տալու ապստամբաց բոյնը՝ կրնար ցրուել գիրենք։

Փաղէկ հաստատուն միշտ իր սիրոյն ու հաւատարմութեանը վրայ առ Թագուհին, լաւ ըմբռնելով որ պէտք էր ելլալ այդ

անատոյգ վիճակէն, առաջարկեց իրեն այսպիսի խորհուրդ մը։

— Փորձէ գինադադար մը հրատարակել, և կանչել քեզի Բաբելոնի բոլոր մեծերը, Պարսիքա ապաւինողաց գլխաւորներուն հետ։ Դու կը լսես իրենցմէ ուզածնին, անոնք ալ փոխադարձ քու առաջարկութիւններդ։ Արդէհաւ, ինչպէս կը տեսնես, մահաբեր է այս անգործութիւնն. կամ յարձակիլ պարսպաց վրայ, և կամ խոնարհիլ՝ի գաչինս, բայց շուտով։

— Ըլլայ, ինչպէս կ'առաջարկես իմաստութեամբ, — պատասխանեց Թագուհին։ Գնա գան ու բանն թէ ինչ է մտքերնին։

Փաղէկ Տամիրամայ հետ մտածելէն ետքը ընելիքնին, ելաւ մէկէն յարքունեաց, և պատգամաւորներ ղրկեց քաղքին ամեն կողմերը։ Իսկ ինքն արութեամբ աչառանալով՝ի ձի՝ վազեց Պարսիքա քանի մը հոգւոյ հետ։ Երբ հասաւ պարսպին ոտքը, զարնել տուաւ փողերը, և խօսեցաւ այսպէս առ ապստամբս.

— Յանուն Աբբատից աննաղօր Թագուհւոյն, որուն շնորհեց Նէրու զօրութիւն դատապանի ու յաղթութիւն սրոյ, ձեզ քաղաքացեացդ ու պաշտպանողացդ Պարսիքայ, առաջարկեալ է գինադադար այս վայրկենէս մինչև վաղուան առաւօտ, որ է երեսներորդ օր Տանա ամսոյն։ Այդ օգնութիւնն որ կրասպասէք յարևելից, դեռ վեց օր պէտք է որ հասնի Բաբելոնի մօտ։

Այսպէս լուր բերին լրտեսներն. մտածեցէք ուրեմն։ Կ'իմացընեմ կանխաւ որ այս միջոցիս մէջ պիտի պաշարուի Պարսիցա սրով ու հրով։ Ուրեմն ընդունեցէք զինադադարը, և մէջերնէդ ով որ կ'ուզէ, բաւական է որ Փիլբատ Աբբատայ մեծերէն ըլլայ, գայ ի բանակցութիւն յարքունիս, Բաբելոնի գլխաւորաց հետ։ Ասէ թագուհին իր հակառակորդաց կամքը ու միտքը և ինչ որ կը պահանջեն արիւնհեղութենէ ետ կենալու համար։ Ըսէ ինքն ալ իր պահանջածը, և թէ ինչ բան կրնայ չնորհել ձեզ։ Ազատ ու նուիրական են Պարսիցայի պատգամաւորքն. անիծեալ ըլլայ ի Դից, ով որ զինադադարման առեն ջանայ վնասել իր ամենէն առնլի թշնամւոյն։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Տարտամութիւն

Փաղեկայ առաջարկութիւնն անհաճոյացաւ Պարսիցայի ապատամբաց։ Ի՞նչ կ'ուզէ Շամիրամ, կը հարցընէին իրարու, գումարուելով ի ժողով։ Ի՞նչ նորատեսակ խաբէութիւն մը ծածկուած է արդեօք այս զինադադարման առակ՝ զոր կ'առաջարկէ մեզի։ Մարաց օգնական զօրքը դեռ անչուշտ քանի մ'օր կ'ուշանայ. բայց ինչ վոյթ։ Ամրակառոյց են մեր որմունքը, և չեն պակսիր մէջերնիս պատերազմախորհ հանճարներ, վանելու Շամիրամայ ապառնալիք յարձակումը։ Վերջապէս ինչ յոյս կրնայ ունենալ ինքը ժպգոհ ժողովրդեան ու անհատատարիմ բանակի մը վրայ։ Եւ միթէ չենք կրնար համարիլ որ մեզմէ առնլի ինքը վախնայ այս վերջին բախման ելլելը վրայ։ Ընտրակոյս ականջը հասած է՝ որ վաղը Բաղդեայք մեծ աշտարակին գագաթէն պիտի կարդան վրան ամենուն առջև Դից անէծքը. և միթէ իր նոր առաջարկութիւնը այս վտանգէն ազատելու համար չէ՞։ Լաւ գիտէ ինքը՝ որ Փիլբատ Աբբատայ ժողովուրդը, ջերմեռանդն պաշտօնատար Դից, իրեն գէմ պիտի ելլայ իբրև սրբապիղծ որ, և բանակն որ բաղկացեալ է մեծաւ մա-

ամբ յորդւոց Սենեարայ, պարտք պիտի համարի պաշտպանելու ժողովրդեան իրաւունքը։ Ոչ, պատասխաններ Փաղեկայ. ոչ դինադադար կ'ընդունինք և ոչ խաղաղութիւն։

Եւ ահա այս կերպով վճռեցին որ մերժեն եղած առաջարկութիւնը։ Բայց Ջերտուշդ որ մինչև այն ատեն լուռ կեցեր էր, դէմ կեցաւ ըսելով.

— Երկու դիշեր Բաբելոնի մէջ կենալնիս մեծ բախտ է մեզի, զոր չէինք յուսար երկնից բարութենէն։ Ուշ դիր, ով իմաստուն խորհրդականք Նինուեացոյ. ինչ որ չի կըրցանք ընդունիլ յաջողակ գործակատարաց ձեռքով, հիմա անձամբ փորձենք ընդունելու դնոյն՝ երկար դինադադարման մ'ատեն համարձակ շրջելով քաղքին մէջ։ Ժողովուրդն այն աստիճան սրտոտ չէ, և ոչ իսկ բանակն դեռ պատրաստ։ Յարմար առթի մը պէտք ունէինք, և այս առիթն դինադադարն է։

— Բայց պիտի պահուի հաւատարմութեամբ — հարցուցին մէկայներն տարակուսելով։ — Վախնալու չենք որոգայթէ մը։

— Եամիրամ որոգայթ լարող չէ — պատասխանեց Ջերտուշդ համառօտիւ. — հաստատուն է նա իր խօսքին վրայ։ Ապահով եղէք ուրեմն, և ընտրեցէք ձեր մէջէն թէ ով պիտի երթայ արքունիքը։ Ես ինքնին, որ ամենքնէդ աւելի վախնալու պատճառ ունիմ, ես ինքնին յանձն կ'առնում երթալու Բաբելոն, թագաւորին պատգամաւորաց ու մեծարոյ Քաղդեայց հետ։

Ջերտուշդ ապստամբութեան հոգին էր, և տեղի կու տային իրեն ամենքն իրրև թագաւորի։ Քաղդեայք ևս, որոնց ներգամիտ իշխանը մեծ իշխանութիւն կը խոստանար ապագային մէջ, գերաւած էին իրեն կամաց։ Ուրեմն ընդունեցաւ իր խորհուրդը։

Եւ Ջերտուշդ իջնալով մեկին քաղքին դուռը, սկսաւ խօսիլ Փաղեկայ հետ այսպէս.

— Ուրեմն պիտի ընդունի թագուհին Քաղդեայց և Պարսիրա փախչող մեծամեծաց առաջարկութիւնները.

— Եւ Բաբելոնի ներկայացուցչաց — յաւել Փաղեկ — վասն դի քաղաքը մնացող ժողովուրդն աւելի բազմաթիւ է, և չենք կրնար զանց առնել դիրենք։

— Լաւ է — ըսաւ Ջերտուշդ։ — Բայց ես ալ արդեօք Պարսիրայի մեծերէն եմ. կրնամ հետերնին գալ։

— Դու առաջինը պէտք է ըլլաս — պատասխանեց Եամիրամայ պատգամաւորն — իմ խօսքերս քեզ կ'ակնարկէին։ Մինչ դու չես ապստամբութեան գլուխը. մինչ դու չես հրամայողն ու ամենայն ինչ կարգադրողը։ Եկուր ուրեմն, թէ որ կը հաճիս, և քու անձդ, ինչպէս մեկայնոց, նուիրական է մեզի համար։

Այսպէս ամեն բան յարմարցընելէն ետ-

քը, մի և նոյն օրը, Ներքայ մեհենին մէջ երդուելոյն դիւանագործք։ Ջերտուշդ երդուելոյս ի գլուխ Նինուեացոց ու ապստամբաց. Փաղէկ յանուն Թագուհւոյն ու իր բանակին, իսկ Աբդէննագ՝ յանուն չորից լեզուաց ժողովրդեան։

Երբ փոդահարք ծանուցին դիւանագործքը, հանգեաւ Բաբելոն իբր հիացմամբ, որ անակնկալ ըլլալուն, շատ հաճոյ անցաւ։ Աժենայն որ լի ակնկալութեամբ մեծաւոր հաշուեքեան նշոյլ մը կը տեսնար Հորիզոնին վրայ։ Ինչու դիւանագործք ընել, եթէ երկու կողմանէ խաղաղութեան յոյս մը չունենան, կ'ըսէր ժողովուրդն։ Նոյն իսկ քաղքին մեծամեծաց իրրև իրաւարար երթալը նշան մը չէ՞ որ այս կամ այն կերպով հաշտութիւն պիտի ըլլայ։

Երկոյեան դէմ բացուեցան Պարսիրայի դռնները, և վար իջան Բաբելոնի մեծերը ու քուրմերը, որոց եաևէն շատ մ'ալ դիւնուորներ ու քաղաքացիք, որոնք թէպէտ արքունիք պիտի չերթային, այլ կը փափաքէին տեսնալ անդամ մ'ալ իրենց ազգակիցները ու բարեկամները։ Ընդդիմացաւ իրենց Փաղէկ, վասն զի Շամիրամ ներող ու դիջանող կ'ուզէր ըլլալ առ ապստամբս։ Երկու կողմն ալ մի և նոյն ժողովուրդն էր, միայն հակառակութեան հոգին բաժներ էր զիրենք իրարմէ։

Երկրորդ առաւօտը, Տանա ամսոյն քսաներորդ օրը, Բաբիլու մեծերը Աբդէննագայ առաջնորդութեամբ և ապստամբութեան դլխաւորները ու Քաղդեայց մեծերը, Քրմապետին դլխաւորութեամբ գնացին արքունիքը և եան Ներքոմթայ սրահը Թագուհւոյն դիմաց։

Շամիրամ սժգոյն այլ անխռով, իշխանական կերպով նստեր էր գահուն վրայ։ Կեցեր էին անշարժ իր երկու կողմերը հովանոցակիրք բարձր փետրէ հովանիներով, դինակիրք ու գաւազանակիրք, մեկնիչք ու պաշտօնեայք իր բարձրագոյն հրամանացը։ Իսկ Փաղէկ ու բանակին հրամանատարներք՝ կը սպասէին հօն գահուն առջև։

Ջերտուշդ ներս չմտաւ, կամ նկատելով Շամիրամէն և կամ ուրիշ պատճառաւ, բայց խօսեցաւ այլոց հետ և բաւ ու լսեց անոնց միջը։ Քրմապետն նկատելով իր աստիճանը, չուզեց առաջինը ըլլալ պատուելու զԹագուհին։ Բայց ամենուն բերնէն խօսելու պաշտօնը յանձնուած էր ծերունեաց գլխաւորին, և իրաւցընէ նախ ինքը յառաջեց գահուն դիմաց։

— Աժենազօր Թագուհիդ — ըսաւ Աբդէննագ, ծռելով — կեցցե՛ս յաւիտեան։

— Իսկ քեզի և հետդ եղողներուն պարգևեն երկինք իմաստութիւն — պատասխանեց Թագուհին։ — Կ'ուզեմ որ դադրի պատերազմը, և ապստամբք ներումն գըտնելէն և օտարք հեռանալէն ետքը, յարգուի նորէն իմ իշխանութիւնս չորից լեզուաց ժողովրդեան մէջ։ Ի՞նչ կը մտածէք ուրեմն։

ահա ձեզի իմ գթութեանս ապացոյցը։ Բայց կը փափաքիմ որ իրրև շնորհք մը համարիք զայն և ոչ թէ բռնութեամբ կամ իրաւամբ ընդունած ինծմէ։ Մայր եմ իմ ժողովրդեանս, ինչպէս և Աթենասայ։ Ըսէք ուրեմն ձեր միտքը պարզ ու համարձակ։

Աբգենագ յառաջեց քայլ մը, և ձախ ձեռքը կուրծքին վրայ դրած ու աչքը՝ի վեր ամբառնալով, խօսեցաւ այսպէս.

— Թագուհիդ իմ, անհաճոյ չըլլան քեզի իմ խօսքերս։ Ժողովուրդն է որ կը խօսի իմ բերնովս, ինչպէս նաև Պարսիկա փախչողներն ու Քաղդեայց սրբազան դասը։ Զորից լեզուաց ժողովուրդը Քշուառացաւ քու պատճառաւդ։ Այն օրէն յորում կորուիլն Ներոովթ ժողովեց հօս ու օրէնք տուաւ այս ժողովրդեան, միշտ Թագաւորք տիրեցին վրան, ամէնն ալ մի և նոյն ցեղէ, և առաջին անգամն է որ կին մը կ'իշխէ վրանին։ Աթենասայ մատաղ հասակը, ու քու մեծութիւնդ, փառքդ ու բախտդ յորդորեցին զժողովուրդը յանձնելու քեզի իշխանական գաւազանը, զոր այրական ձեռաց միայն օրէն էր կրել...։

— Իմ քաջութեամբս ձեռք բերի զայն, և ոչ թէ ձեր շնորհիւը. — ընդհատեց Թագուհին։

— Թող այնպէս ըլլայ — ըսաւ Աբգենագ. ուրեմն բռնութեամբ հնազանդեցանք քեզի և ոչ մեր ընտրութեամբը ու հաճութեամբը։ Տանուտէր տարի Թագաւորեցիր

առանձին ամենայն յաջողութեամբ։ Բախտը ծիծաղեցաւ դիմուդ մինչև այն օրը՝ երբ բանակդ Ինդոսի ափունքը տարիր, և այն ատեն բախտից աստուածը դարձուց քեզմէ երեսը, և փախստեամբ միայն կրցար ազատիլ սոսկ մահուանէ։

Դառն ծիծաղ մ'երևեցաւ այս խօսքին՝ Շամիրամայ շրթանցը վրայ։ — Շա՜տ չուտով սահեցուցիր տանուտէրկ տարուան փառքը — ըսաւ ապա հեգնութեամբ։ Աչքուշտ շահաւոր է ձեզի մոռանալ, որ այն յաջողութիւնն, այն մեծութիւնն որուն կը բուռտը կ'ողբաք հիմա՝ իմ գործս ու արդիւնքս է։ Ո՞վ կանգնեց այս ինքնակալութիւնը։ Ո՞վ բարձրացուց Բաբելոնի գեղեցկագոյն Դից պատիւը պարտեալ ազգաց աչքին։ Ինծմէ առաջ, որ ձեզմէ ոմանք նախատանօք Ասկաղոնիոյ բախտախնդիրն կ'անուանեն դիս, Ասքրատից մէջէն ոչ ոք ծովու երես տեսեր էր։ Ես չորս ծով տեսայ, և պարտեալ ափանց վրայ դրի իմ ու ձեր թագաւորութեան սահմանը։ Ո՞վ հնազանդեցուց Ռուշայ որդուց՝ բոլոր Մարտու աշխարհը, Մեսոպոտամիոյ ափունքէն մինչև Ովփատայ ափունքը, հանդերձ բազմամարդ ու վաճառաշահ քաղաքներով. զԲեհիստիմ, զԿասպիզոր և բոլոր մեկալ գեղեցիկ կղզիները, որ կը փայլին ծովուն մէջ առևտուր ճառագայթից տակ։ Մարաց աշխարհը առ ինքն ձգեր էր բոլոր ձեր թագաւորաց անյագ աչքերը, սկսեալ Նե-

բրովքէն մինչև ցնծութիւն. բայց ով նուաճել վերջապէս Բակտրի քաղքին ընդդիմադրութիւնը: Ո՞վ տարածել Թագաւորութիւնը մինչև համեմից ու ոսկւոյ երկիրը, որ կը կանգնի յարթանակաւ երեք ծովուց մէջ: Եւ միթէ այնքան պատերազմաց աւարը ու պարտեալ ժողովրդոց հարկերը բնաւ չափականեցի թէ ժողովրդեան պիտոյից: Զըփոխեցի՞ պէտք եղած տեղ գետոց ընթացքը. չպարսպեցի՞ շատ քաղաքներ. չրացի՞ ընդարձակ ճամբաներ այն կողմերը՝ ուր սկզբան անտառ, ապառաժուտ ու գազանաց բնակարան էր: Զօրաւոր թումբերով Եփրատ ու Տիգրիս գետերը զսպեցի. վերականգնեցի քաղաքը և ամուր պատով ու խորունկ փոսերով պատեցի զայն: Ես կառուցի այս արքունիքս, հրաշակերտ աշխարհի. ես բարձրացուցի այս բոլոր մեհեանները, հաճոյական բնակարան Դիւց: Ձեր բարբարոս Թագաւորաց մէջէն ով փառաւորեցաւ այսչափ: Ձին ուրեմն պատճառ կը դնէք Բարիլու աղետիցը: Գան դիս վերագոյն կը համարիք ուրեմն Թագաւորի մը ձեռքը և արժանաւոր գաւազանի:

Հաճութեան չընկլուն մը լսուեցաւ բոլոր պալատականաց ու բանակին հրամանատարաց մէջ. որոնցմէ շատերն մտանակցեր էին այդ գեղեցիկ ձեռնարկութեանց, վտանգաց ու փառաց: Նոյն իսկ Բարիլու բնակիչներն ու Պարսիքա փախչող մեծամեծաց շատերը յիշեցին իրենց անցեալ մեծութիւ-

նը ու փառքը, և որպէս թէ յարդութեամբ գլուխ կը ծռէին Թագուհւոյն: Բայց Աբգենագ՝ որուն մտացը վրայ իշխեր էր Ձերտուշդ իր օձանման խորամանկութեամբը՝ տեղի չտուաւ:

— Այն ալ Թող այնպէս ըլլայ — կրկնեց նա — այնպէս ըլլայ ինչպէս կ'ըսես: Շատ զարմանալի բաներ գործեցիր, կամ ճիշդն ըսելով, գործեցին քու միջոցովդ Բարիլու աստուածները: Բայց ինչո՞ւ կեցար փառացդ կէս ճամբուն վրայ ու փճացուցիր բոլոր արդիւնքդ: Ինչո՞ւ, հիմնադիր ինքնակալութեան, դու քեզի դէմ գործելով կործանման հասուցիր զայն: Ի՞նչ պատճառաւ պատերազմի ելար Հայոց դէմ:

Աբգենագ այս ամեն հարցմունքը բրած աւեներ, համարձակ գահուն դիմաց կեցեր՝ ու պէտք եղած կը նայեր Թագուհւոյն երեսը: Կը խօսէին իր բերնէն բոլոր այն թշուառութիւնները, որ պատերազմին պատճառաւ ունեցեր էր Բարելոն, որով աւելի ևս կը զայրանար իր յանդգնութիւնը: Դողացին բոլոր հանդիսականք. ոմանք բարկանալով իրեն համարձակութեանը, և այլք Բաբելոնի աղետիցը վրայ. բայց թէ՛ աստնք և թէ՛ անոնք լաւ գիտնալով որ հօն էր գժուարին բանակութեան լուծումը, լուռ կեցան, մտադիր ապասելով Թագուհւոյն պատասխանին:

— Երբէք չեմ բրած ձեզի բրած պատերազմաց պատճառները — բսաւ գոռո-

զութեամբ. — ուրեմն ասոր պատճառն ալ ըսելու պարտք մը չունիմ։ Միայն կ'ուզեմ որ յիշէիք թէ Հայաստան հարկատու երկիր մ'էր, բայց յանկարծ Թօթաթենց մեր իշխանութեան լուծը, և անարգեց Աբբատից գահուն մեծավայելչութիւնը. ուրեմն հարկ էր որ պատերազմով նուաճէի իր գոռոզութիւնը։ Մեծ ինքնակալութիւն մը, ինչպէս է մերը, չէր կրնար ապահով ու հանգիստ ըլլալ, քանի որ յանդուգն ու անհանգիստ Թշնամի մ'ունէր թիկունքը։

— Բայց այսպէս չըսեր համբաւն — վրայ բերաւ Աբգենագ։ —

— Համբաւն — գոչեց Շամիրամ. — համբաւն, — կրկնեց հեգնութեամբ։ — Ի՞նչ կը կարծէ ուրեմն նախանձոտ ու անվիտ ռամիկը։

— Կը կարծէ որ պատերազմին պատճառը քու ինքնահաճութիւնդ ըլլայ — պատասխանեց մեկէն։ — Ներէ, ով թագուհիդ, այս գառն բայց անկեղծ խօսքերուս։ Եկեր ենք ճշմարտութեան ձայնը լսեցընելու հօս, և ոչ թէ շողոքորթութեամբ խաբելու զքեզ։ Այս պատերազմը շատ գանձ աժեց մեզի։ Այն պատճառաւ հազարաւոր մարդիկ զումարուելով յԱյտուր, յափշտակուեցան ընտանեաց գրկէն զօրաւոր երիտասարդութիւնն, և յարտորէից մերոց գործօն երկրագործը։ Թողունք գանձը, հապա այնչափ թախուած արիւնը որ կ'աղաղակէ վրէժխնդրութիւն երկու հարիւր

հազար մարդիկ կորուսին կեանքերնին հայկական լերանց ու Հայոցձորոյ տխուր կըրճից մէջ։ Դու կը յաղթէիր ու կը յաղթանակէիր ապստամբ Հայուն դէմ և կ'ուրախանայիր, բայց չէիր գիտեր Սենեարայ ողորմ վիճակը ու Բաբիլու որբացեալ ընտանեաց լացը, որոնք երկար աւեն արձանացեալ կենալով Եփրատայ ափունքը, կը դիտէին հայրենի գետոյն յորձանուտ ալեաց մէջ դէպ 'ի ծով տանող դիակունքը։ Մեր ապրին ծաղիկ մանկութիւնը ու նեցուկը կորաւ ցաւալի կերպով։ Բնչոյ տասն հազար ձիաւորքը, պատիւ ու զօրութիւն ներրովթայ ցեղին, ճարակ եղան անգութ մահուան։ Ինչու։ Օգտակար էր արդեօք այս պատերազմը կամ գէթ կարևոր։ Անօգուտ էր, անօգուտ ու վնասակար Փերրատ Աբբատայ ժողովրդեան, և օգտակար միայն քու կրիցդ ու վրէժխնդիր բարուցդ։

— Բայց միթէ իմ անձնական պատիւս ձերը չէ՞, — ընդհատեց Շամիրամ։ — Թողունք թշնամական խօսքերը, Աբգենագ. լսեցի բոլորն ալ, բաւական է։ Կը ցաւիմ այնչափ արեանհեղութեանց վրայ, և գուցէ ձեզմէ աւելի։ Բայց միթէ այս չէ՞ պատերազմի ճակատագիրը։ Յաղթութիւնը չի պղտաբերեր, մինչև որ գաշտը չոռոգուի արեամբ։ Շատ ընտիր ու կարիճ անձինք կորուսած ենք այն ամեն պատերազմաց մէջ որով ձեռացած ու զօրացած է այս իննակալութիւնը. և մանաւանդ անօգուտ

ձեռնարկութեանց համար, որոնց ձեռք զարկած են՝ ոչ թէ փոռասէր թագուհի մը, այլ զօրաւոր ու խոհեմ, քաջասիրտ ու կըրթուած թագաւորներ, զորոնք դուք՝ ի նախատինս ինձ կը գովէք այսօր։ Ոչ որ ցաւեցաւ, ոչ որ լացաւ, և ոչ որ ապստամբութեան գէնք քաշեց, երբ ամենազօրաւորն Նեբրովթ մի և նոյն Հայոցձորոյ կրճից մէջ, որոնք համբաւաւոր են ու պիտի ըլլան ցորչափ մարդկային ազգը տևէ յաշխարհի, կորնցուց կեանքը, անցեալ յաղթութեանց պարծանքը, և բոլոր Ամի Տիտանաց ազգը։ Ի՞մ պատճառաւս ուրեմն թշուառացաք, շատ արիւն թափելնուս համար ուրեմն ապըստամբեցաք ինձի դէմ։ Գիտցիր Ամրենագ որ Տանա ամսոյն վեցերորդ օրը սկըսայ ես պատերազմիլ՝ ի Հայոցձոր, մինչ դուք երկրորդ օրէն արդէն ապստամբեր էիք։

— Ճշմարիտ է, — կակազեց Ամրենագ խռովեալ։ — Բայց գժուարին էր արդեօք գուշակել կանխաւ այդ ահագին կործանումը։ Ա՛յ, վրիպեցաւ զօրաւորին Տիտանայ ձեռնարկը Թորգոմայ ազգին դէմ. կորընցուց հօն իր փառքը, կեանքը ու բանակը. և դու չվարաւելով իրեն օրինակէն, ուզեցիր փորձել նոյնը, ու յայտնապէս մարթալի երկնից դէմ։ Յաղթեցիր, բայց յաղթութիւնդ Նիսրաքայ մէկ գառն կաւակն եղաւ։ Քու յաղթութեանդ ու փառացդ պատճառաւ՝ Բաբելոն ու բոլոր Սենաարայ

երկիրն ընկղմեցաւ ագոյ մէջ։ Ինքնակալութիւնն չարժեցաւ՝ ի հիմանց ու դղրդեցաւ. զոր հաստատելու համար, հարկ է իմաստնոց արթուն խնամքն ու խորհուրդը։ Նինուաս՝ զոր Քրմապետն՝ ժողովրդեան կամօքը թագաւոր օծեց Ադբատից վրայ, ունի այսպիսի խորհրդականներ։ Ինքը քու և Նինոսի որդին է, ուստի պէտք չէ որ ապըստամբ ու յափշտակող թագաւորութեան համարիք զինքը։

— Որդիդ Նինոսի ու Շամիրամայ, ապաւէ ուրեմն ճակատագրին որոշեալ ժամուն, — աղաղակեց Փաղէկ, չկարենալով զսպել բարկութիւնը։ — Դժուարաւ ոամկէն հնազանդութիւն կը գտնայ, ով որ կ՚ապստամբի նախ իր մօրը ու թագուհւոյն դէմ։

— Իմաստութեամբ խօսեցար, պատասխանեց Ամրենագ, խառնելով այդ ուժով խօսքերէն, ինչպէս նաև բոլոր իր ընկերները։ — Բայց նոյն իսկ Նինուաս պիտի ընդունի օր մ՚իր նախորդացը իշխանական գաւազանը։ Ինքն արդէն կը թագաւորէ հիմա. ինչու՞ ուրեմն զլանալ իրեն իշխանական անունը, նուաստացընել բոլոր ժողովրդեան առջին, գարձընելով նորէն զինքը իր խոնարհ ու աննշան վիճակին։ Գիտնամ Բաբելոն, գիտնամ Քաղդեայք, գիտնամ բանակն, որ պէտք է զգուշանանք մեծագոյն չարիքէ մը։ Կը փափաքէի մանաւանդ լռել այս բանս, բայց վերջապէս...։

— Խօսէ — գոչեց Շամիրամ, — շատ բան ըսիր, պէտք չէ ծածկես ասիկա։

— Շատ լաւ, կը խօսիմ, — կրկնեց Աբդենագ, որ վարպետութեամբ ընդհատեր էր խօսքը։ — Օտար ու երկիւղալի խօսքեր կը պարտին ժողովրդեան մէջ։ Մինչ երկաւ ու չթառամեցաւ մէկ օրուան մէջ բոլոր Ներրովթայ ցեղին գեղեցիկ շառաւիղը։ Բալթամ, Բելոյ ամիտակ ձիաւորաց առաջնորդը, Սամա Իւա, Քայալայ, Մնձրակ, Ցուլրնբ, Դաւդայիմ, այս բոլոր Քուշայ վտիտի ազգին պարծանք գեղեցիկ երիտասարդութիւնն, մինչ առջինէն մինչև վերջինը չյափշտակուեցան 'ի սիրոյ և 'ի յուսոյ Աքքատից։ Եւ ընդհակառակն առանց տեղ չբերին յարքունիս Հայոց պատանի թագաւորը, ամեն տեսակ խնամքով ազատելով մահուանէ, արտաքուստ իրեւ գերի կեղծելով, բայց 'ի ներքուստ սիրելով զինքը։ Ի՞նչ կը մտածէ այս բանիս վրայ Բաբելոնի ժողովուրդը, ինչ կը հետեցընէ։ Շամիրամ, չեմ ուրանար որ քու գործերդ ու անոնց փառքը անկորուստ պիտի մնան Քերրատ Ասրատայ ժողովրդեան մէջ։ Երիտասարդութիւնն, գեղեցկութիւնն ու քաջութիւնն դեռ կը ծիծաղին քեզի, և շատ մեծամեծ բաներ կրնաս գործել տակաւին։ Բայց ժողովուրդն, որուն սէրը ու հնազանդութիւնը կարևոր է քեզի, ապահովութիւն մը կ'ուզէ ապագային համար, կ'ուզէ որ վստահացընես զինքը։ Յանուն Բաբելոնի ժողովրդեան կը խօսիմ, այն ժողովրդեան՝ որ տեսաւ մէկ օրուան մէջ Թագաւորական

սերնդոյ կորուստը, և կը վախնայ որ չըլլայ թէ նոր ցեղի մը յաջորդութիւն պատրաստուի Թագաւորական գահուն վրայ, և որ չարագոյնն է, եթէ օտար արիւնէ ըլլայ։

Ամօթն ու բարկութիւնը չառագունեցին մէկէն Շամիրամայ այտերը։ Յանդգնութիւն ու գանգատը այնպիսի բանի մը վրայ կենդրոնացաւ, որ կը վիրաւորէին սիրտը։ Սակայն Աբդենագայ ամբաստանութիւնն այնքան անտեղի երևցաւ, որ երբ զգաստացաւ, փոխանակ զայրանալու, կարեկցութեան ձիծաղով մ'ըսաւ.

— Մոռցաք որ Նինուսա դեռ կենդանի է։

— Այո՛, կենդանի է աստուածոց առանձին հրաշքովը, կրկնեց Աբդենագ տխրութեամբ մը շարժելով գլուխը։ — Մէկալ օր իր ոսկեղէն բաժակին մէջ Թոյն գտնուեցաւ. զոր անդրադառնալով Ջերտուշդ, արգիլեց մէկէն, երբ կը մօտեցընէր շրթանցը։ Մատռուակն ստիպուելով ըմպելու Թագաւորին տեղ, ընկաւ կայծակնահար։

— Ա՜հ, ինչ կ'ուզես ըսել, — աղաղակեց Շամիրամ, — հապա՛ իմանալով ըսածը։ Որ գուցէ ես... ահաւոր մտածութիւն. մայր մը... իսկ դուք, ո՛վ Բաբելացիք, արդեօք հաւատացիք։ Գնացէք իրեն, ձեր Թագաւորին, վազեցէք ու ըսէք յանուն իր մօրը, որ կրնայ պահարակել երած ապստամբու-

թիւնը, բայց ապաննել... ապաննել զինքը... քաւ լիցի. աւելի յանձն կ'առնու սրտովը պատառել այն կողը որ չղացաւ զինքը, քան այնպիսի խորհուրդ մը մտքին ծայրէն անցընել։

— Անո՛րդ գրպարտութիւն, անդնդայի՛ն մտածութիւն, — որոտաց Փաղէկ, բոլորովին այլագունելով բարկութենէն։ — Մի՛թէ Ջերտուշդ, ամենայն չարութեանց խոթամանկ խորհրդականն, չի կրնար խաբած ըլլալ զձեզ։ Ի՞նչ է իրեն համար նոր սուտ մը, նոր խաբէութիւն մը։ Ի՞նչ է իրեն նման օտարի մը համար անարդ բարեբաստի ծառայի մը կեանքը, որ անխիղճ կործանեց մեր հայրենիքը, ու կը կարծէ հիմա ազատելու Մարաց օգնականութեամբ։ Այսքէց աւելի վատթարագոյն չարութեանց կարող է ինքը։ Ես չեմ վախնար իրմէ. միայն կը ցաւիմ ձեր վրայ որ բռնուեր էք իր թակարդին մէջ։ Ես պինդ մ'եմ, և պիտի մ'որ կեանքս միշտ պատերազմէ, այս երկրիս զաւակն եմ, և թշնամի կը համարիմ զինքը իմ արենակից եղբարցս։

Միա դիք, ով քաղաքացիք. ինքը կը խաբէ զձեզ, ինչպէս խաբած է նաև իր թագաւորական աշակերտը. պիտի խմանաք, բայց ուշ, եղած վնասը, երբ Մարք, որ ձեր հպատակներն են, իշխելու ըլլան վրանիդ։ Միա դիք, ով Բաղդեայք, բռնուած էք իր որոգայթին մէջ. պիտի կործանէ ձեր սեղանները. և պիտի մսրբէ ձեր անհարթ

կռապաշտութիւնը՝ ինչպէս կ'անուանէ ինքը հպարտութեամբ՝ իր զոհագործութեանց հրոյն մէջ։

Զօրականին այդ այլայլեալ խօսակցութիւնը խառնվեց բոլոր լսողները։

— Ի՞նչ կ'ըսես, — գոչեց Ջրմապետն. — միթէ կը խաբուի՞ն Դիք։

— Ոչ, չեն խաբուիր, — վրայ բերաւ Փաղէկ. — և ահա իրենք են որ կը խօսին ձեզի իմ խոնարհ բերնովս, ու կը յորդորեն որ չհաւատաք Ջերտուշդին։ Ինքը պիտի մտանէ զձեզ, պիտի մտանէ, ինչպէս մտանեց գիտագուհին, որ գինքը՝ պարտեալ աշխարհի մ'իշխանը՝ չափազանց վստահութեամբ բարձրացուցեր էր մեծամեծ պատիւներու։ Ի՞նչպէս կ'ապացուցանես այս բանս, պիտի հարցընէք։ Եւ միթէ ապացոյց մը չէ՞ այն հրէշաւոր չարութիւնն, զոր կ'ուզէ ձգել թագուհւոյն վրայ։ Միթէ կրնայ մայր մը, մանաւանդ Շամիրամայ պէս մայր մը, որ մեծ է իր գործերովը, և անմահ իր ձեռնարկութիւններովը, մահ մեքենայել իր որդւոյն։ Չարամիտները միայն կրնան հաւատալ այս բանիս, անոնք՝ որոնց սրտին մէջ վատ խորհուրդներ կը շնչէ միշտ չար ոգին, բայց ոչ ես, և ոչ դուք հաւատացէք, ով բաբելացիք։ Մի մոռնաք ձեր թագուհւոյն մեծամեծ գործերը և մի գրպարտէք գինքը։ Եւ միթէ նուազ քան գիս կը հաւատաք այս բանիս, որ օտար մը չեմ, այլ ձեր արենակից եղբայրը, ու հաւատար ձեզի

հայրենասէր։ Վկայ կը կոչեմ գԴիս, որ իրենց ամենազօր բազկաւը կայծակնահարեն զիս՝ եթէ կը սեմ։ Այն մայրը՝ զոր կ'ամբաստանէ Ջերտուշդ, չուզեց յարձակիլ մէկէն Պարսիրայի պարապաց վրայ, որոնք պղնձակուռ չեն, ինչպէս գիտէք. չուզեց, կ'ըսեմ, բնաջինջ ընել զձեզ ձեր վերջին բոյնին մէջ, վախնալով անմիտ պատանւոյն կեանքէն, որ կը համարի թէ կը թագաւորէ ձեր վրայ, խոցելով կարելիր մօրը սիրտը։ Օ՜ն, քաղաքացիք Բաբիլոնի, և դուք պաշտօնեայք Դից, զգաստացարուք և մի յամառիք մոլորութեան ճամբուն մէջ, ուր ձգեց զձեզ չարեացապարան Ջերտուշդ։ Ջեմ ուզեր բնաւ սպառնալիք մ'ընել ձեզի, որովհետև և ոչ իսկ թագուհին կը սպառնայ։ Միայն այս կ'ըսեմ որ բանակն հաւատարիմ է իր պարտուցը ու Շամիրամայ ձայնին։

— Այո՛, այո՛. հուր ու սուր, — գոչեցին բանակին մեծերը, արձագանգ տալով փաղեկայ խօսքին։ — Թագուհիդ ամենազօր, քուկդ է մեր կեանքն ալ մեր սուրն ալ։

Շամիրամ չարժմամբ գլխոյն շնորհակալ եղաւ բանակին առ ինքն ցուցած սիրոյն ու հաւատարմութեանը։ Նայեցաւ նաև փաղեկայ, և սպացաւ աչքէն անպատմելի գոհութեան ճառագայթ մը, որով շնորհակալ կ'ըլլար ըրած գեղեցիկ խօսակցութեանը։

Մնացին սպասամբք անտուգութեան մէջ։ Կ'իմանային որ հակառակը պաշտպանելու զօրաւոր պատճառ մը չունէին. և նախանձան եռանդնին փոքր առ փոքր կը նուազէր։ Ամենէն առելի կը դեգերէին քաղքին մեծերը, յորոց կը կախուէր բուռն հակառակութեան ելքը։ Բայց Ամրենագ, որուն վրայ սիրեր էր Ջերտուշդ իր խորհուրդներովը, սպասամբաց թարգմանն ըլլալով, չուզեց տեղի տալ, և սկսաւ այսպէս խօսիլ իր ընկերացը.

— Կ'իմանամ, — ըսաւ նա, — և չեմ ուզեր պախարակել ձեր եռանդը։ Իրաւացի է, որ եթէ մեր խօսակցութենէն օգուտ մը քաղելու չըլլանք, պիտի սկսի նորէն կռիւը առելի ևս սաստկութեամբ։ Բայց այն բանին ուշ դնելու ենք, որուն չի տարակուսիր և Շամիրամ, որ յաղթութիւնն այն կողման պիտի ծիծաղի, որ կողմն է Բաբելոնի ժողովուրդը։ Կ'ուզեմ համաբիլ որ Բաբելոն ազատութեամբ որոշել ուզելով թէ որ կողմը հակի, չի մոռանար անշուշտ իր վաղեմի հնազանդութեան քաղցր լուծը և իր թագուհւոյն մեծամեծ գործերը՝ 'ի պարծանս Սեննաքարայ որդւոց։ Բաղաքացիք չեն առեր զբեզ, ով Շամիրամ, բայց խաղաղութիւն կը խնդրեն ու անդորրութիւն, գարմանելու իրենց գառն վէրքերը։ Ապահովութիւն մը կ'ուզեն ապագային համար, այսինքն կ'ուզեն որ ապահովցնես դիրենք, որ թէպէտ օտար մը ես, սակայն արժանապէս պիտի շարունակես Ներոովթայ ցեղին պարծանքը. այն ապա-

հովութիւնը կ'ուզեն, դոր Հայոց ձորոյ սբ-
խուր կոտրածը, և մանաւանդ վերջին
տեսարանը կորնչցընել տուին դժբախտա-
բար։ Ուրուն Բաբելոն նոքէն հատատարիմ
կ'ըլլայ, կը յարգէ քու հրամաններդ, կը
պաշտպանէ թագաւորական իշխանու-
թիւնդ, պայմանաւ որ գնայիւրդ ցրուես իր
վախը, և իր կորուսած սիրելեացը տուները
չանարգուի այն մարդուն անպատիժ յան-
դգնութենէն, որ այնչափ աղէտից պատճառ
եղաւ Սեննաարայ երկրին։ Ինչ առաջ քան
Փաղէկ պատիժ ստանայաւ մեր յանցա-
նացը, բայց մենք չենք վախնար ի տպատանա-
լեաց. կ'ընդունինք ի Քէց խոնարհութեամբ
վարձ կամ պատիժ, ըստ որում նպաստաւն
կամ հակառակին Ներուսայ դիմուցը։
Բայց դու, ով թագուհիդ, թէ որ կը սիրես
ժողովուրդդ, թէ որ չես ատեր Ներրոմթայ
տունը, թէ որ կը պատուես բոլոր այն ա-
տուածները՝ դորոնք կը պատուենք մենք,
պէտք ես յայտնապէս ու աննկճապէս ար-
ժանի ցուցընել գքեզ երկնից հովանաւո-
րութեանը ու պաշտպանութեանը...։

— Վերջապէս, վերջապէս, — աղաղա-
կեց Շամիրամ անհամբերութեամբ։

— Հիմա, — ըսաւ Աբդենագ։ — Նոյն
ըլլայ կրնդ աստուն հետ։ Ընկնայ, քու
հրամանաւդ այն անձը՝ որ պատճառ եղաւ
այսքան չարեաց։ Թող հատուցանէ լերանց
թագաւորը իրեն ազնուական ապստամբու-
թեանը վրէժը։ Թող կախուի արքունեացդ

դրանը առջին, որպէս զի Եփրատայ երկու
ափունքէն տեսնայ չորից լեզուաց ժողո-
վուրդը իր արուստուացը ու կրած կորըս-
տեանը քաւութիւնը։ Այն ատեն, այն ա-
տեն միայն կրնայ հանդարտիլ ժողովուր-
դը, երբ տեսնալու ըլլայ, որ թէպէտ ան-
պատն բայց միշտ տեղը կ'ներթայ արդարու-
թիւնը։

— Կը հանդարտի այն ատեն նոյն իսկ
աստուածոց ցասումը, — յաւել Բրմապետն
՝ի վեր ամբառնալով աչ ձեռքը երկնից
ձեւով։

— Այո՛, երբ մեռնի Հայը, կ'ըլլաս նո-
րէն թագուհի Ասքատից, — կրկնեցին բո-
լոր ժեժամեծք։ Արդարութիւն առանց կող-
մնակցութեան։ Շատ արիւն թափեց Բա-
բելոն, ուրուն հատուցանէ անոր վրէժը
ապստամբաց առաջինն ու դլխաւորը։

Աբդենագայ նոր առաջարկութիւնը վեր
՝ի վար ըրաւ Փաղեկայ իմաստուն խոր-
հուրդները։ Ինքն իսկ Սեննաար ծնած, ու
ծծած ըլլալով քուշական ցեղին բնածին գո-
ռոզութիւնը, անտարակոյս աղէկ աչքով
չէր նայեր Հայոց թագաւորին։ Բայց զօրա-
ւոր էր սրտին մէջ առ թագուհին ունեցած
յարգանքը ու երախտագիտութիւնը։

Շամիրամայ զպատանին պատժելու տար-
տամութիւնը, ու ապստամբաց դիմքը ըս-
պանդնելու անտեղիտալի յամառութիւնը,
կը վհատէին որ ներած էր իրեն ու պիտի
պաշտպանէր դինքը մինչև վերջը Ձերուշ-

դի վայրագ վրէժխնդրութեանը դէմ։ Փաղէկ այս երկու հակառակ զգածմանց մէջ բռնուած, այսինքն՝ հակառակութեան որ ունէր առ պատանին, և երախտապիտութեան՝ որ ունէր առ Թագուհին, յայտնի էր թէ ո՛ր կողմը պիտի հակէր։ Բայց ինչպէս հակառակիլ յայտնապէս այն առաջարկութեան՝ զոր բազմութիւնն արդարութիւն կը համարէր։ Նոյն իսկ բանակին մեծերը, իր բարեկամները ու ընկերները, որ չէին թափանցեր Աբգենագայ առաջարկութեանը խորը, և ոչ իսկ կ'ըմբռնէին Շամիրամայ սրտին գաղտնի տագնապը, հաւանութիւն կը ցուցընէին, և անձկութեամբ ու լռութեամբ իրեն պատասխանին կը սպասէին։ Իրաւցընէ, ապստամբաց բոլոր ընդդիմութիւնը այդ կէտին վրայ կը կենդրոնանար, և բանակին մեծերն իսկ կը մտածէին որ այդ կերպով դիւրագին կը տանուէին խաղաղութիւնը, և սպասով էին որ Թագուհին պիտի ընդունէր զայն, որով թէ արդարութիւնը տեղը պիտի երթար, և թէ իր պատիւը պիտի ազատէր Շամիրամ։

Ուրեմն Փաղէկ ընդունայն տեղ մտածելով օգնելու Թագուհւոյն, քանի մը վայրկեան կեցաւ պատասխանելու. և ուրիշներն օգտուելով իրեն լռութենէն՝ կը խորհրդածէին այսպէս. Այս արդարութեան գործով զոր կը պահանջենք Շամիրամէն, կը վերնան բոլոր նախատական կասկածանաց պատճառները, ինչպէս նաև երկիւղի ու

անվստահութեան առիթները։ Հայուն սրտին պատիժը քաւչական զոհագործութիւն մը կ'ըլլայ առ երկնայինս, աւետարեր մը խաղաղութեան, և պայման նորոյ դաշին Թագուհւոյն ու չորից լեզուաց ժողովրդեան մէջ։ Ինուաս կը վերադառնայ իր առաջին աստիճանը, և Ջերառւդ կը վարնուի մեր երկրէն։ Ակնէց աւելի ինչ մեծ յաղթանակ մը կրնայ ըլլալ Թագուհւոյն, առ որ և ոչ իսկ արեան կաթիլ մը պէտք է։ Մէկէն կը վերահաստատուի խաղաղութիւնը, մի և նոյն հայրենեաց որդիքն ալ իրարու դէմ սուր չեն քաշեր, անդթանալով իրենց հօրը ու եղբարցը դէմ. քաղաքական պատերազմի մ'արհաւիրքը, հուրն, կատորածը, ու սուրը չեն ծանրանար մեր քաղքին վրայ, արդիւնք այնչափ տառապուան անհուն աշխատանաց, և ժողովուրդն կ'ապատի ապերախտութեան մը գործէն, ու չի ծիծաղիր թշնամին մեր վրայ։

Շամիրամ ամենևին չէր խօսեր. այլագուներ էր նկատելն լսելով այդ յանդուգն պահանջը։ Խաղաղութեան այդ պայմանին մէջ կը տեսնար իր անողոք թշնամւոյն նուրբ հարուածը։ Ուրեմն ոչ թէ Նինուասայ թագաւորութեանը համար կ'աշխատէր խորամանկը։ Այդ պարզամիտ տղան ուրիշ բան չէր եթէ ոչ գործի մը, սրածայր դէնք մ'իրեն դէմ, դէնք մը զոր մէկդի պիտի նետէր Ջերառւդ վախճանին ծառայեցնելէն ետքը։ Ոչ թէ թագաւորութեան ծարաւն էր

որով պինուեր էր Չերտուշդ, այլ վրէժխնդրութեան. վրէժխնդրութիւն մ'այնչափ աւելի նուրբ՝ որչափ որ իր թշնամացը այնչափ բազմութեան մէջ ոչ որ կրնար կարծել ու հաւատալ։ Բայց մինչ մեծամեծաց առաջարկութեանը համեմատօրէն իսկ Չերտուշդ չէր զոհուեր։ Այո՛, յանձն կ'առնուր նուաստանալ, աքսորուիլ, ու անդէն՝ Շամիրամայ ցասմանը նշանակ ըլլալ, որ կըրնար խռովութիւնը հանդարտեցնէն ու իր իշխանութիւնը վերահաստատուելէն ետքը, մէկէն վճռուել պինքը ամէն կողմ ու սպաննել տալ գառն մահուամբ։ Ո՛հ, եթէ այս կերպ ըլլար, գովելի էր Չերտուշդի անձնանուիրութիւնը։ Բայց իր կամակար անհումը յետին աստիճանի կեղծաւորութիւն մ'էր, Հայոց Թագաւորին մահուամբը խաղաղութիւն հաստատելու։ Իր այդ խորհուրդը՝ ազետալի պայման մ'էր, որով անուարակոյս պիտի կործաններ Շամիրամ կամ իրրև կին և կամ իրրև Թագուհի։ Զգաց ուրեմն և նա որ կորուսած էր, և շատ աւելի խռովեցաւ ասկէց քան երբ լսեց Խրեն դէմ եղած սմբաստանութիւնները։

Մէկ միջոց մը միայն կը մնար ձեռքը. պատերազմ յուսահատական, փորձելով դինուց բախտը։ Բայց պատերազմը որ անստոյգ բան մ'է, չէր կրնար մահաբեր ըլլալ նոյն իսկ Ներուասպայ։ Այլ ինչո՞ւ պատերազմ ընել. մինչ այնչափ փափաքող էր ինքը Թագաւորութեան, մինչ կը վախնար իրմէ ժողովուրդն և ոչ թէ կը սիրէր, կ'ատէր պինքը Արա քան թէ կը հաւատար, որուն համար վտանգի մէջ դրեր էր իր համբաւը ու իշխանութիւնը։ Ցիրաւի կան վայրկեաններ, յորում նոյն իսկ արիասիրտ մարդիկ տագնապութիւն կը զգան իրենց ունեցած կարողութենէն, ատիպ ուելով անարդ ատթից մէջ գործածելու զայն. և շատ աւելի գերազանց մեծութիւն կը համարին արհամարհութեամբ փոյթ չընելու թշնամոյն հարուածներուն քան հակառակելու անոնց։

Թագուհին այսպէս խռովեալ, տխուր աչքով մը նայեցաւ առ Փաղէկ։ Զգաց զայն հաւատարիմ զօրականը, և ելաւ մէկէն գահուն աստիճաններէն վ'ր ու ծունր գըրաւ, լսելու իր տիրուհւոյն հրամանները։ Բայց հրաման մը պիտի չի լսեր Փաղէկ Շամիրամայ բերնէն։

— Ահա կը տեսնաս, ով քաջդ — բսաւ Թագուհին արտմութեամբ, որ ամենայն ինչ լմընցած է։

— Տիրուհիդ իմ, — պատասխանեց զօրականն այլայլեալ, — երեսին զգացմունքէն իմացընելով ինչ որ լսեր էր շըրթունքը։

— Պիտի ըսեն հիմա, — շարունակեց Թագուհին, — թէ Շամիրամ չընդունիր իրենց պայմանները։ Եւ մինչ կրնամ ընդունիլ...

— Կը հասկընամ, — ընդհատեց Փա-

նար իրմէ ժողովուրդն և ոչ թէ կը սիրէր, կ'ատէր պինքը Արա քան թէ կը հաւատար, որուն համար վտանգի մէջ դրեր էր իր համբաւը ու իշխանութիւնը։ Ցիրաւի կան վայրկեաններ, յորում նոյն իսկ արիասիրտ մարդիկ տագնապութիւն կը զգան իրենց ունեցած կարողութենէն, ատիպ ուելով անարդ ատթից մէջ գործածելու զայն. և շատ աւելի գերազանց մեծութիւն կը համարին արհամարհութեամբ փոյթ չընելու թշնամոյն հարուածներուն քան հակառակելու անոնց։

Թագուհին այսպէս խռովեալ, տխուր աչքով մը նայեցաւ առ Փաղէկ։ Զգաց զայն հաւատարիմ զօրականը, և ելաւ մէկէն գահուն աստիճաններէն վ'ր ու ծունր գըրաւ, լսելու իր տիրուհւոյն հրամանները։ Բայց հրաման մը պիտի չի լսեր Փաղէկ Շամիրամայ բերնէն։

— Ահա կը տեսնաս, ով քաջդ — բսաւ Թագուհին արտմութեամբ, որ ամենայն ինչ լմընցած է։

— Տիրուհիդ իմ, — պատասխանեց զօրականն այլայլեալ, — երեսին զգացմունքէն իմացընելով ինչ որ լսեր էր շըրթունքը։

— Պիտի ըսեն հիմա, — շարունակեց Թագուհին, — թէ Շամիրամ չընդունիր իրենց պայմանները։ Եւ մինչ կրնամ ընդունիլ...

— Կը հասկընամ, — ընդհատեց Փա-

ղէկ։ — Բայց ինչու՞ յայտնել ժէկէն իրենց սրտիդ խորհուրդը։ Ունիս դեռ մտածելու ժամանակ։

— Մտածելի՞, — յաւել Թագուհին, — ինչո՞ւ լռեմ։

— Որպէս զի թշնամիներդ, որ ժխտողական պատասխանի կը սպասեն, անսպասելիութեան մէջ մնան։ Մտածէ, ով Թագուհիդ, թէ ինչպիսի ուրախութեամբ պիտի դրգռեն ժէկէն ժողովուրդը քեզի դէմ։ Թէ որ կ'ուզես, ես պատասխանեմ իրենց քու կողմանէդ։

Թագուհին հաւանեցաւ, և փաղէկ դառնալով այն առեն գահուն աստիճանաց վրայէն առ ժողովուրդն, խօսեցաւ այսպէս.

— Քաղաքացիք Բարիզու, Քաղղեացք ազգարոյք, և դուք կուսակիցք Նինուեայ, լսեց Թագուհին այն ամեն պայմանները, որ կը պահանջէք վերադառնալու համար ի հնազանդութիւն։ Դեռ ուրիշ բան մ'ուզնիք։

— Ոչ, պատասխանեցին բոլոր Պարսից բայի ազգերը. — մենք Հայ պատանին, և այն առեն մենք կ'ըլլանք Եամիրամայ իշխանութեան հաւատարիմ նեցուկը։

— Մինչև որ չհաշտուին աստուածները, — յաւելին Քաղղեացք, — Եամիրամայ տեղ պիտի Թագուհիդ Նինուեայ։ Կեցցէ յաւիտեան մեր Թագուհին։

— Իսկ մենք, — գոչեցին ներսունիք, — կը սպասենք ինչուան որ ցուցընէ մեզի ճա-

կատագրոյ աստուածը թէ որմէն պիտի հնազանդինք։ Նինուեայ Թագուհի օծուած է ու Մարաց օգնական զօրքը հասնելու վրայ է։

— Շատ լաւ, — կրկնեց Փաղէկ պինուրական գոռոզութեամբ, — նախ մենք կը հանդիպինք Մարաց բանակին... եթէ Թագուհին հաճելու ըլլայ։ Գնացէք առ ժամ։ Աքքատից ամենազօր Թագուհին, որուն չնորհեց Բէլ իշխանութիւն գաւազանի ու յաղթութիւն սրոյ, կը մտածէ առանձին այս ձեր առաջարկութեանցը վրայ, խընդրելով որ լուսաւորէ զինքը Ներու, Թագաւորաց ամենաստես խորհրդականը։ Զինապաղարը կը լմընայ վաղը, և արևն իր ճառագայթներովը դեռ նորէն չլուսաւորած Պարսիրայի մեծաշէն աշտարակը, արքունեաց պաշտօնեայքը կ'իմացընեն ձեզի Թագուհւոյն կամքը։

Լմընցաւ հակաճառութիւնը Փաղէկայ այս վերի խօսքերովը։ Լուռ ու տարակուսեալ, ելան Ներրովթայ սրահին խորհրդականքը։ Իրաւացընէ տագնապալի էին ատենքն ալ։ Թագուհւոյն լռութիւնը կը նմանէր բնութեան խորին հանդարտութեանը՝ որ կը տիրէ փոթորկէն առաջ։

Երբ գնացին ամենքը, Եամիրամ առանձնացաւ իր սենեակը։

— Ա՜հ, Փաղէկ. — ըսաւ Թագուհին. — լմընցաւ, ես չեմ սպաններ զպատանին։ Թէպէտ անզգայ է ու ապերախտ, բայց

սիրելի ինձ. և եթէ տակէն, միթէ կը սպասէի մինչև հիմա ապտակը առնկին հրամանին։ Ես, Թագուհիս Աբգարեան, միթէ կրնամ խոնարհիլ իրենց։

— Անշուշտ իրենք իսկ չեն սպասեր ասոր, — պատասխանեց Փաղիկ։ Ջինուք ուրնին լուծենք խնդիրը, որ լսադոյն ևս է եթէ վաղը տեղի ունենայ։

— Ոչ վաղը, ոչ միւս օր, — գոչեց Շամիրամ։

Փաղիկ նայեցաւ զարմացած, համարելով որ Թագուհին կամ աղիկ չէր հասկըցած իր առաջարկութիւնը, և կամ ինքն աղիկ լսած չէր իր ըսածը։

— Ո՛չ տեղի տալ և ոչ պատերազմիլ, — գոչեց Փաղիկ. — ինչ ընել ուրեմն։

— Ոչ մի ինչ, — պատասխանեց Թագուհին, վեր վերցընելով գլուխը, և աչքերը փակելով, կը խորհէր ընդ երկար։ — Վաղը կը լուծուի ամենայն դժուարութեանց կնճիռը։

— Ա՜հ, ընդհատեց Փաղիկ այլազունեալ, — Եւ միթէ կ'ուզես...

— Մ'ըսեր։ Տարակոյս չկայ որ Թագուհիը պէտք ունին միշտ այլոց խորհրդոյն, բայց կան օրեր, կան գիշերիկ ժամեր՝ յորում հոգւոյն գաղտնի ձայնին միայն մտիկ ընելու են և ոչ այլոց։ Դու, թէ որ կը սիրես դիս ու կը յիշես...

— Ի՞նչպէս կրնամ չյիշել քու բարեբարութիւններդ. ես որ քեզմով եղած եմ

ինչ որ եմ, ես աննշանս ու չնչին քեզմով բարձրացայ պատուոյ ու դիւութեան բարձրագոյն աստիճաններու։ Թէ իրիկ հրապատակ թէ իրիկ երախտապարտ, ես քուկդ եմ, քուկդ է կեանքս, ամբողջ անձս, ինչ կ'ուզես ըրէ։

— Շնորհակալ եմ, քաջդ Փաղիկ, — կրկնեց Թագուհին, շարժելով գլուխը տխրութեամբ։ Հպատակաց ու բարեկամաց կեանքը օգտակար գործոց նուիրելու վայրկեանը չէ հիմա, և ոչ իսկ մէկու մը կեանքը կ'ուզեմ զոհել ընդունայն տեղ։ Դու ազատ ես, ով Փաղիկ, և չունիս հնազանդութեան կապ մը, որ կապէ զքեզ ասկէց ետքը ինձի հետ. միայն հաւատարիմ հպատակէդ ու հաւատաւոր բարեկամէդ ծառայութիւն մը կը խնդրէ այսօր Շամիրամ։

— Խօսէ, — ըսաւ խռովեալ, — Քու ամէն փափաքդ օրէնք է ինձի։

Ելիր Բարելոնէն, առնելով հետդ զօրաց խումբ մը, որչափ կարելի գտնելու ըլլաս, բայց հաւատարիմ և ընտիր ըլլան։ Գործոյն նպատակն է մարդ մ'ազատել մահուանէ, — յաւելու Շամիրամ տագնապաւ, — ուրուն փրկութիւնը Աբգարեան Թագուհւոյն վերջին կամքն է։ Ուրեմն շուտ ըրէ, գնա իրեն... հասկըցար ուրեն։ Ծածուկ ճամբէն որ կը տանի գետնափորը, տար գինքը իմ կուր Բելէն դուրս։ Թէ որ մէկը տեսնալու ու ճանչնալու ըլլայ գինքը, կրնայ մէկէն գրգռել իրեն դէմ բոլոր բազմութեան կա-

տաղութիւնը։ Հարկ է ուրեմն որ դիւրացնես այս բանէս ամենայն կերպով...

— Մանաւանդ թէ արգելուլ մինչև ազնուացն վերջին կաթիլը, — յաւել Փաղէկ։ Մի տարակուսիր։ Թէ որ սիրելի է քեզի Հայոց Թագաւորը, սիրելի է նաև բոլոր քու ծառայիդ։

— Շատ լաւ, — վրայ բերաւ Տամիրամ։ Ծպտեալ, ինչպէս կը սորվեցընէ խոհեմութիւնը, տար դինքը Գոմերայ ճամբէն մինչև Աւուրայ երկիրը։ Լաւագոյն կ'ըլլայ, եթէ կարենաս առաջնորդել Նանիր երկրէն անդին...

— Եւ նաև մինչև Լուկաթի անցքը, — ընդհատեց Փաղէկ, դուշակելով միտքը։ — Ապահով եղիր Թագուհիդ իմ, ազատած է անոր կեանքը։

Մօտեցաւ Տամիրամ գեղեցկաքանդակ դրոցի մը, առաւ զայն ու տուաւ առ Փաղէկ, ըսելով.

— Առ այս գրոցը, յորում կը գտնաս մեծագին ակունքներ։ Առ ասիկա ալ, որ Թագաւորական կնիքս է, զուցէ այս քաղքէն հեռու, որ կը կրէ վրան մեծագործութեանցս դրոշմը՝ պատուաւոր ըլլայ իր հեղինակութիւնը. և կրնայ կարևոր ըլլալ քեզի։ Ուրեմն երդուընցիր, ով Փաղէկ, որ ամենայն ինչ ըստ իմ փափաքանացս պիտի կատարես. երդուընցիր, որ ողջ ու անվնաս պիտի տանիս զպատանին Սեննաարէն դուրս, և պիտի չձգես, մինչև որ ազատ չըլլայ ամեն վտանգէ։

— Կ'երդնում զայն յանուն Դից. Աւելի՛ վերցընէ դիս երկրիս վրայէն, Ներկալ ամենէն վատն ու անարգն ընէ դիս Բարիլու զօրաց մէջ, հոլիք անդնդոց պատուն դիս յաւիտենական խաւարին մէջ, թէ որ այս աղնուական գործոյս համար իմ ամեն կարողութիւնս, զօրութիւնս ու կեանքս զոհելու չըլլամ։ Բայց դու այս միջոցիս, ով Թագուհիդ...

— Ե՛ս։ Մի վախնար, — գոչեց Տամիրամ համարձակ. — կ'ազատիմ, ինչ որ ալ պատահելու ըլլայ՝ անզգամաց ձեռքէն ու դարանէն։ Ձեռ պիտեր որ Տայգետայ դուստրըն եմ։ Այն օրը յորում տեղ մը մնալու չըլլայ ինձի երկրիս վրայ, մայրենի աստուծոյն նոյն իրական ազատիները յաչխատակած կը տանին դիս Թևերնուն վրայ յերկինս։ Քաջալերուէ, ով Փաղէկ. գնա և մի մտածնար խոստումդ։

Արիասիրտն Փաղէկ կը վհատէր ու կը լքանէր։ Հաւատարիմ զօրականն հասնելով այդ որոշիչ կէտը՝ կորոյս իր արիութիւնը։ Կը տեսնար որ պիտի չկարենար կենալ հօն, բայց սիրտ չէր ըներ հեռանալու։ Տամիրամ երկընցուց ձեռքը, Փաղէկ խոնարհեցաւ՝ ի ծունր, բռնեց զայն, համբուրեց կրկին ու կրկին, Թրջեց արտասուօք. ապա ամբչնալով իր տկարութենէն, արտաբերէ, առանց կարենալու՝ ի վեր ամբառնալ աչքերը՝ վերջին անգամ մ'ալ նայելու Թագուհւոյն, վուխով ելաւ սենեկէն։

Շամիրամ մնաց հոն ընդերկար անշարժ, ապշած ու ընդարմացած, նման անոր՝ որ կորսընցընելով իր ամեն յոյսը ու փափաքը երկրիս վրայէն, չունի առարկայ մը պրաղելու մտօք։ Աչքերը, առանց իր իմանալուն, դարձեր էին ջինջ երկնից վրայ, որ կը տեսնուէր ընդարձակ գաւթին սիւներուն մէջէն։ Արեւն կը խոնարհէր 'ի մուտս, և աշտարակներն ու դմբէթները կը ներկանէին բոցագոյն՝ չիջանող առաջ 'ի շէզ ճառագայթներէն։ Հիանալի տեսարան մը կ'ընծայէր այդ հրացնալ դուռնը. որուն մէջ պատեր էր Բաբելոն, ինչպէս թագուհի մ'իր ծիրանւոյն մէջ։ Աւազ. մրշամարդեօք տխուր մտածութիւններ կը զարթուցանէր Ննոսի այրուդն մտացը մէջ իր սիրելի քաղքին այդ գեղեցկութիւնը։ Արեւուն զօրաւոր ճառագայթները հեռաւոր անապատին աւազուց եւս անհետանալէն, ու թագուհւոյն աչքէն իսպառ ծածկուելէն առաջ, կը գգուէին այն մեծադործ պատրիսալը զոր կանգներ էր ինքը, և կ'ողջունէին իր կառուցած մեհենաց գմբէթները, բարձրացնելով մինչև ցերկինս իր գործոց մեծութիւնը։

Բայց թագուհին կը չիջանէր սրտակէզ իր առանձնութեանը մէջ։ Այդ հրաշալի աբիւը պիտի ծագէր նաև հետեւեալ օրը իր սիրելի պարտզացը վրայ, բայց ինքը այլ պիտի չտեսնար զայն. և Բաբելոն, Ասքատից ժողովուրդն ու իր որդին, ապրատ ամենքն ալ, պիտի մոռնային անոնց ականատես հիմնադիրը, իր թագուհին և իր մայրը։

Կամաց կամաց մեհենաց բարձր աստիճանները, գմբէթները ու աշտարակները կը ծածկուէին մթութեան մէջ։ Եւ հրոյ ընդարձակ կիսաբոլոր մը, նման հեռաւոր հրկիզութեան՝ կը շիջանէր հորիզոնին վրայէն։

— Ո՛հ. — հառաչեց թագուհին, հեռւելով աչօք այդ շիջանող պայծառութեան։ — Ի՛նչպէս կը փութաս 'ի մայր, աստղ գեղեցիկ, որ լուսավոդ կը մխիթարէիր զաչխարհ ամենայն։

Բայց ոչ թէ աստղին, այլ իր վրայ կը մտածէր նոյն վայրկենին։ Մեծութիւն, գեղեցիկ երազներ, փառք, զօրութիւն, իշխանութիւն. այս ամեն բաներէ հրաժարելու վրայ էր, և փոյթ չէր ըներ։ Եթէ կար բան մը՝ որուն համար կը վշտանար, Հայոց թագաւորին ապերախտութիւնն էր, որ գուցէ նոյն վայրկենին, ուրախ իր գտած ազատութեանը վրայ, ալ չէր յիշեր զինքը՝ եթէ ոչ յատելութիւն, և կը փութար փաղեկայ եւս։ Ո՛հ, թող չի ճանչնայ ժողովուրդը զՇամիրամ, մտանեն զինքը իր թագաւորութեան մեծերը, մոռնան իր ամեն գործերը, աղէկութիւնները, ինչ փոյթ։ Բայց իրմէ՛ն, Հայոց թագաւորէ՛ն, չէր ըսպասեր այնպիսի ապերախտութիւն մը, և փոխանակ սիրոյ՝ ատելութիւն։ Եւ այս բանիս համար մանաւանդ կ'ընտրէր մեռնիլ,

քան թէ Ջերատուշդի խարէութեանցը, Նէնուատայ ապատամբութեանը, ու իր ժողովրդեանն անհաւատարմութեանը համար։

Եւ սակայն... սակայն կը յուսար մինչև վերջին վայրկեանը։ Անոր բան, անցուր ամօթ ու անարժան նախատինք մը կը համարէր աշխարհիս առնէն անհաւատարիմ ու ապերախտ մարդուն հանդիպիլը։ Բայց աւա՛ղ. այսպէս եղեր էր իրեն, այսպէս կ'ըլլայ դժբախտաբար և առնուն. անարգ մարդոց՝ բախտ, յաջողութիւն, երջանկութիւն, իսկ ազնուական սրտից՝ դառնութիւն, դժբախտութիւն, նախատինք։ Եւ այս մտածութիւններով, որ վատթարագոյն են քան զամենայն մահ, լքաւ Եամիրամ ու զգուեցաւ առնն բանէ. և հան չիջանող արեգական պայծառութեան առջին, կը թուէր ոչ կենդանի էակ մը, այլ քարէ արձան մը։

Այս միջոցին լսուեցաւ անմոյ վրայ չըրնկոց մը. Հուրք էր որ կը ներկայանար Թագուհւոյն։

— Թագուհիդ առնտոր... — ըսաւ — տագնապալից։

— Ի՞նչ է, — հարցուց Թագուհին, զգաստանալով յանկարծ իր ցաւալից թմրութենէն։

— Մարդ մը կայ որ կ'ուզէ ներկայանալ քեզի։

— Անունը, — ընդհատեց Եամիրամ կատկածելով։

— Թագուհիդ իմ, այս լուրը չհասնի

դքեզ, — յաւել ներքինին, որ չէր կրնար գուշակել իրեն յանկարծական այլայլութեան պատճառը։ — Բակտրիոյ իշխանն է որ կը փափաքի խօսիլ հետդ։

Օձի մը յանկարծական երևոյթը չի խռովեր այնպէս անզգոյշ ուղևորի մը քունը ծառի մը հովանոյն տակ, ինչպէս այդ անունն ու անձը խռովեց զԹագուհին։

— Ջերատուշդ, — գոչեց Եամիրամ, համարելով որ սխալ լսած ըլլայ։

— Այո՛, նոյն ինքն։ Կու գայ, վստահանալով դինադադարման արբազան խոստմանը վրայ, որ վաղը պիտի լմընայ։ Ունի հետը զօրաց խումբ մը, բայց միայն ու անզէն պիտի ներկայանայ։ Ծանր բաներ կը մղեն դինքն առ այս, և չուզեր հետանալ, մինչև որ չհաճիս ընդունելու դինքը։

Եամիրամ կեցաւ, վայրկեան մը վարանելով, կռուելով ցասման, տհաճութեան ու զարմացման հետ։

— Ի՞նչ կ'ուզէ արդեօք, — կը հարցընէր ինքն իրեն։ — Անշուշտ նոր դաւաճանութիւն մը մտածեր է, և կամ կը պատրաստուի նոր վէրք մ'ալ տալու իմ սրտիս։ Կը վստահի նա դինադադարման վրայ, այլ միթէ ինքը հաւատարիմ մնաց Ա.քբատից Թագուհւոյն տուած երդմանը, համապատասխանելով մեր փոխադարձ անկեղծ բարեկամութեանը։ Կը վստահին իրենք այն բարեկամութեան դոր չունին. կը հիմնեն իրենց չար խորհուրդները ու կը լարեն ո-

բոզոյքնին իրենց գոհին մեծանձնութեանը վրայ։ Լաւ կը ճանչնան զիս, գիտեն որ վհուկ եմ. բայց ինչո՞ւ իրենց նման գէթ վայրկեան մը չարասիրտ չըլլալ։

Ա.յսպիսի մտածութեամբ՝ թագուհին միտ չէր դրած որ Հուրը դեռ հոն էր, ու կը սպասէր պատասխանին։

— Ի՞նչ պատասխան տանիմ իրեն, սիրուհիդ իմ, — ըսաւ վերջապէս։

— Որ չեմ ուզեր տեսնել զինքը, — պատասխանեց Շամիրամ։

Բայց մտածէ... — Թոթովեց նա, — որ գուցէ այս խօսակցութենէն կախուի...

— Ի՞նչ բան, — գոչեց թագուհին։ — Ի՞նչ հաճոյական բան կրնայ ըսել։

— Չեմ գիտեր. բայց թշնամի մ'է որ կ'ուզէ խօսիլ հետդ... Նինուասայ դասակարակն ու խորհրդականն է։

Նինուասայ անունը գալաւ մայրենի սրբատին։ Աչքերնիս վայրկեան մը, և ապա շարժելով գլուխը, որպէս թէ նախատանքով ամեն չարիքները, որոշեց ընելիքը. դարձաւ առ Հուրը, և ըսաւ.

— Թող գայ անպիտանն. տեսնանք ինչ պիտի ըսէ։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Փորձիչն

Քանի մը վայրկեան վերջը երևցաւ Չերտուշդ։ Սովորականէն աւելի ժպտուն էր նա, և աչքերէն որպէս թէ կայծակներ դուրս կու գային։ Հագած սևագոյն պատմուճանը ոսկեգոյն վերջաւորթք, աւելի ևս դաժան կ'երևցընէր ամպամած դէմքը. կարծես ճակատագրոյ ատուածն էր որ կու գար իմացընելու Թագուհւոյն, թէ հնչած էր յետին վայրկեանը։

Ներեցաւ նա, այլ գոռոզութեամբ ու անտարբերութեամբ։ Յարգանաց էր շարժմունքը, բայց ոչ աչքերը։

Իշխանին այդ կերպը վերաբորբոքեց Թագուհւոյն արիւնը երակացը մէջ։ Հօն էր, հօն դիմացը կեցեր էր իր ոխերիմ թշնամին, այն մարդը՝ որ գուցէ այլ չէր վախնար իր ցասմանէն, բայց անտարակոյս չէր ալ յուսար ներում։ Ցժգոյն ու դողդողով բարկութենէն, զոր հազիւ կը զսպէր, նետեր էր Շամիրամ իր բարձր գահաւորակին վրայ, ջանալով կեղծելու արտին այլայլութիւնը։

Երկու կողմանէ ալ վայրկեան մը լռեցին, բայց ակնկառոյց կը դիտէին զիրար, ու վոխադարձ կը չափէին։ Չերտուշդ կը ջանար կարդալու Թագուհւոյն միտքը և ըստ

ձրանալ, այնչափ աւելի խոնարհեցար ու գետնի հաւասարեցար, նման այն որդան, որ կը սողայ աղտեղութեանց մէջ ու կը նախանձի երկնասլաց արծուոյն, և կը նեղանայ, չկարենալով կերակուր ընելու զայն, մոռնալով բոլորովին իր ոչնչութիւնը։ Ի՞նչ բանի մէջ յանցաւոր գտար զիս։ Իշխան մ՚ես, և ոչ Թագաւոր Մարաց։ Մթել գահդ յափշտակեցին կամ գահ ելլալու միջոցներդ։ Ո՛չ. Նինոս էր հայրենացդ վրայ արշաւողն. և ես գեռ չէի Թագաւորած, երբ բաբելական բանակն գրաւեց զՐհակտրի, թէ և իմ առաջնորդութեամբս։ Ձեր Թագաւորութեանը անկումը կրնար թերևս ուշանալ, բայց արգելուլ զայն անկարելի էր, վասն զի Մարաստանի ու աշխարհիս տիրապետութիւնը բախտին ակն անօրինութիւնն էր, Քուշայ ցեղին պահուած։ Ո՛չ ես ուրեմն, ոչ թէ ես վերանցի քեզի կամ յափշտակեցի ձեր ազատութիւնը, յոյսը ու հայրենիքը։ Մանաւանդ թէ նոր ու մեծագոր ինքնակալութեանս սիրոյ ու արդարութեանն ապացոյց մը տալու համար, ես, ոչ բռնաւորս այլ մայրս Աքքատից ժողովրդեան, բարձրացուցի զքեզ խոնարհ ու նուաստ վիճակէդ, մեծացուցի, խորհրդակից ըրի գաղտնեացս, պատուեցի իմաստութիւնդ, և միակ զաւակ տուի քեզի՝ դաստիարակութիւն։ Թէպէտ սխալեցայ, բայց յանցանքը քուկդ չէ այլ իմս։ Ուրեմն ինչ բանի մէջ վերաս հասուցի

այնմ կշռելու խօսքերը. իսկ Թագուհին կը փորձէր հասկընալու աչքերէն իրեն ներկայանալուն պատճառները։ Երկուքն ալ մեծապէս խռոված էին, թէ և արտաքուստ կը կեղծէին։

Խօսեցաւ նախ Թագուհին ու ըսաւ. — Համառօտ կապէ ըսելիդ։

— Ձեմ կրնար, — պատասխանեց միւսը։ — Դու կ՚ատես զիս, բայց ես չեմ ուզեր ատուիլ քեզմէ։

Շամիրամ նայեցաւ իրեն նեղացած ու զարմացած։

— Ձեմ ատեր, — ըսաւ ապա այնպիսի ոճով որ Ձերատուղդ հասկըցաւ միտքը։

— Եւ ոչ իսկ պէտք է խորշիս ինծմէ։

Ա՛յս խօսքին դառն ծիծաղ մ՚երևցաւ Շամիրամայ շրթանցը վրայ, և իրրև սպասող նետ մը Թռան բերնէն այս խօսքերը, հարուածելու իր հակառակորդը։

— Ինչո՞ւ չխորշիմ։ Մթել գու մարդկանց մէջ ամենէն չարագոյնը չես։ Աշխոյժ անդնդային հոգւոց մէջ կայ ուրիշ մը քան զքեզ սեւագոյն ու անամօթագոյն։ Կը խօսիմ քեզի իրրև այնպիսի մարդու մը, որ ամեն բանի կը փափաքի նուաղագին և բան մը չի փախչիր իրրև մեծ ինչ կարծելով ինք զինքը, և չի ճանչնար ու չի յարգեր հաւատարմութեան ու անկեղծութեան սիրելի առաքինութիւնները, եթէ ոչ գործի մ՚ընելու դանոնք իր եղեռնական փառասիրութեանը։ Որչափ աւելի կը կարծէիր բար-

քեզի, կամ անհոգացայ օգնելու։ Պէտք չէ՞ ուրեմն որ խորչիմ հիմա քեզմէ, մանաւիշդ վատ, որ զեղծար իմ վատահութեամբս։ Իժդ Թունալից, որ փոխանակ համարձակ յարձրկելու վրաս, գաղտնի դինուք վիրաւորեցիր զիս՝ ի ծածուկ։ Մէկ բանի վրայ միայն կը ցաւիմ, որ իմ արհամարհութիւնս չի հատատարիր քու չարութեանդ։

Խոժոռ դիմօք ու դողալով մտիկ կ'ընէր Չերտուշդ Շամիրամայ խօսքերը, որոնք կայծակնապէս կը թռչէին ու կը հարուածէին զինքը. բայց ինքը որպէս թէ ամենևին չէր զգար, և չփոխեց ամենևին եբնատյը ցուրտ անզգայութիւնը։ Անց ամեն բան առանց վերցընելու վայրկեան մը Թագուհւոյն վրայէն իր աչքերը, որուն խօսքերուն այսպէս պատասխանեց ապա ամենայն հանդարտութեամբ։

— Յամանդ առեն մէկ բան մը միայն ճշմարիտ ըսիր, ով Շամիրամ, և անոր միայն կը պատասխանեմ առ ժամս։ Այո, ոչ հայրենասց նուաստանալուն, և ոչ Թագաւորելու ակնկալութեանն վրիպելուն համար կրնայի երբէք առել ես զքեզ։ Հայրենիք անունը անոտի բառ մ'է, ծառայելու համար ծնած ոամկին բերանը։ Ո՛վ որ կը Թագաւորէ, այնպիսւոյն հայրենիքը իր գահն է. իսկ ով որ գեղեցիկ խորհուրդներ ու մեծամեծ ձեռնարկութիւններ ունի կատարելիք, ամեն տեղ իր հայրենիքն է։ Կայծակը ու արեգական ճառագայթները կապուտակ

կամարին ոչ այս և ոչ այն կողմը նախապատ կը համարին։ Աւազինը կը շանթէ երկնից կամարէն ու կ'ընթանայ, որչափ ալ երկայն ըլլայ ասպարէզը, ամպերէն մինչև յերկիր. իսկ երկրորդը կը զրկէ իր ճառագայթները յարևելից յարևմուտս։ Ի՞նչ է իմ փառասիրութեանս առջին Մարաց Թագաւորութիւնը։ Ուրիշ Թագաւորութիւններ ունէի մտքիս մէջ. ուրիշ Թագաւորութիւն խնդրեր էի բահատէն։ Չեմ ուրանար ամենևին այս ըրած յաղթութեանս վրայ, որ գուցէ այլոց ամենայն երջանկութեանց ծայր համարուի։ Թող ունենամ Բաբելոն քաղաքը իմ իշխանութեանս տակ, ինչպէս նաև բոլոր Սենաարայ երկիրը, բայց ոչ թէ ասիկա է ուզածս, ոչ թէ ասիկա է որ յորդորեց զիս գործոյս ձեռք զարնելու։ Այնչէ, յաղթանակէ վրաս, ով դուստրդ Տայգետայ ու տիրապետդ Մարաց. ես սիրեցի զքեզ. և յուսացի, այլ խորհեցայ, որուն պատիժը կը կրեմ հիմա։

— Ա՞յս բանիս վրայ կ'ուզէիր խօսիլ հետս, — հարցուց Թագուհին։

— Մի՛ վախնար — վրայ բերաւ մէկէն Չերտուշդ։ — Չեմ յոգնեցըներ զքեզ իմ ողբերովս, և ոչ իսկ կը չընչեմ ականջէդ այնպիսի խօսքեր, որ արժանի ըլլան լսուելու ուրիշներաց ու աստեղաց լսելեան լսուելու, կամ գիշերային քաղցրաշունչ հողմոյն տակ Եփրատայ ափունքը։ Իմ

արտայայտութիւն մ'է խորին ցաւոց և ոչ թախանձ քաղցր շրթանց, որ կկղծէ նախամտածեալ մտանութիւն մը ու պատրաստէ ապագայ ամօթներ։ Ինչ առաջ բակտրիոյ վրայ կը խօսէիր... չատ լաւ. մարդուն մէկը տեսաւ գքեզ հօն առաջին անգամ, երբ դեռ հարսնացած չէիր Նինոսի։ Տեսաւ գքեզ սուր 'ի ձեռին պաշարեալ պարսպաց վրայ, և սեագոյն մազերդ ծալ 'ի ծալ կախուեր էին փայլուն սաղաւարտիդ տակէն։ Բորբոքեր էիր, աղնուական քրտամբք թրջեր էին այտերդ, կայծակներ դուրս կու գային մեծաբաց աչքերէդ. և շատ աւելի հրաշալի երեցար այսպէս իր աչքին, քան ինչ որ պիտի երևնայիր ապա արքունեաց փառաւորութեան մէջ, բնհնզազգեստ, ականազարդ, կախազանաւոր պարտիզպդ հովանոյն տակ, խառմ մը նաժըշտաց ու հաւատարիմ ներքինեաց մէջ։ Թշնամի էիր ու կը պատերազմէիր իր հայրենեացը դէմ. ուստի կրնար դիմել վրադ ու մէկ հարուածով սպաննել գքեզ. բայց չըրաւ, որովհետև...

— Դո՛ւ ես այն մարդն — կսաւ էր ուրուն որ սպաննէիր դիս յայնժամ քաջութեամբ, — ընդհատեց Շամիրամ, — քան թէ հալածէիր ապա, նիւթէիր չարիս, ու վատ միջոցներով ջանայիր ձգելու դիս 'ի կործանումն։

Ներսուդ ծռեց գլուխը, և ապա շարունակեց դառնութեամբ։

— Եթէ կարենայի նախատեսել այն ընտպարձութիւնն՝ որ պիտի ունենայի քեզմէ։ Ընդ հակառակն մտնալով իմ հայրենիքս, ակնկալութիւններս, անպարտելի արգելքներն ու վնասները, սիրեցի այն գեղութիւնը՝ որ դիս քեզի կը մօտեցընէր։ Այլ դու քանի մ'օրէն հարսնացար Նինոսի, և ես եղածին վրայ վշտացած, գերի մնացի Բաբելոն։ Կը քննէի Բադգեայց օրինադիրքը, կը բազդատէի զանոնք մեր իմաստնոց վարդապետութեանցը հետ, ու կը մտածէի մարքելու միակ Աստուծոյ պաշտօնը՝ Ճուշայ ցեղին խոշոր կռապաշտութենէն. սակայն այս ծանր աշխատութեանցս առեն ամենևին չէի մտնար գքեզ։ Ինչո՞ւ չի թողուցիր դիս իմ գերութեանս ու անչքութեանս մէջ. ինչո՞ւ բարձրացուցիր անակնուելի մեծութեան, ու վառեցիր սրտիս մէջ չափազանց յոյսեր։ Դու ինք դինքդ մերձաւոր ցուցիր ինծի, դու կանչեցիր դիս քու առջիդ, պատուեցիր առանձինն ու խորհրդակից ըրիր։ Ահա երած գործերդ, ով Թագուհիդ Ասքբատից։ Մօտենալով քեզի՝ հպարտացայ, հպարտանալով՝ յուսացի, յուսալով՝ փորձեցի հաճոյանալու, և հաճոյանալով՝ անուցի սրտիս մէջ վնհ խորհուրդ մը։ Բայց դու կամ չխմացար այս բանը և կամ կեղծեցիր։ Այն ատեն կեղծեցի և ես, թաղելով սրտիս խորը ամենայն զգացումն։ Բայց միշտ կը հետապօտէի ամեն քայլերդ, ու Թշնամի էի այն ամե-

նուն՝ որ կը մատնային քեզի։ Կ'ուզէի որ շուրջ կողմդ լռութիւն ու դատարկութիւն ըլլայ, և ոչ ոք ընդունի այն բանն՝ զոր ինձի մերժեցիր։

— Ուրեմն նախանձն էր, — ըսաւ Շամիրամ — որ կը կեղեքէր սիրտդ։

— Այո՛, — ըսաւ միւսն. — և չատերն հատուցին մահուամբ իրենց յանդգնութեանը վրէժը։

Ատոնց մէջէն մէկը, յանդգնագոյնը, որուն վարդապոյն շրթունքէն կը կաթէին քաղցրալուր երգեր, և կը մոռաձէր ներկայանալու քեզի, յանկարծ անդունդ մը բացուեցաւ ոտքին տակ, և անզգոյշ պատանեւոյն բոլոր եռանդը կենացը հետ շիջաւ գետոյն խորին յորձանացը մէջ։ Ազէկ գիտեմ որ դեռ չէիր տեսած գինքը և բանէ մը տեղեկութիւն չունէիր. բայց թէ որ տեսնայիր, կրնայիր սիրել։ Կը հակէի միշտ. զօրաւոր էի ու խորամանկ։ Քու թշնամիներդ իմ բարեկամներս եղան. ես կցնցի ու միացուցի՝ ի մի առելութիւն բոլոր ցրուած առելութիւնները. և մի սիրտ ու մի հոգի ըրի հաղարաւոր բազուկները՝ որ բարձրացեր էին աշխարհիս տիրապետողիդ դէմ։ Սմբոմելով ձեռացս մէջ համաճարակ գաւազրութեան մը սանձը, կրնայի դնել զայն ոտքիդ առջև, ցրուել յարձակումները, կործանել թշնամիներդ, եթէ դու մարդասիրագոյն ըլլայիր հետս։ Բայց ինչ ըրիր։ Հպարտ ու դաժան միշտ, ըսիր որ թագաւորութեան հոգոց գրաղեալ, ուրիշ բան չէիր մտածեր, ուզելով յիրաւի գլուխ ու մայր ըլլալ ժողովրդեանդ։ Մինչ այսպէս կ'ըսէիր ինձի, գիշեր մը միայն բաւական եղաւ փոխելու խօսքդ. բառ մը միայն բաւեց ձեռք տալու ուրիշի։ Ուրեմն զոմն սիրել և զոմն առնել։ Մեծ վրէպակ գործեցիր Շամիրամ։ Ոչ թէ ես զքեզ մատնեցի. այլ դու ինքն մատնեցիր զքեզ իմ հարուածոցս։

Այս կերպ խօսեցաւ Զերտուշդ, առաջին անգամ պարզելով սրտին տխուր գաղտնիքը։ Կը զարմանար, ո՛վ որ այդ բանները լսէր, այլ կ'ապշէր, եթէ տեսնար իրեն դիմացը անվրդով անդորրութիւնը, միացընելով զայն այնքան զանազան կրից հետ. դառնութեան, տխրութեան և անողոք առելութեան։ Եթէ այն թեւաւոր հսկայներէն մէկը՝ որ կը ներկայացընեն Սեննաարայ ազգաց պահապան ոգիքը, արձրկէր յանկարծ յօնիցը տակէն ահագնատեսիլ հայեացք մը, և լուծէր հուժկու անգամները պինդ վիմին կապանքէն, այնչափ վախ չէր ազդեր տեսնողին, ինչպէս Զերտուշդին այդ երևոյթը։

Մտիկ ըրաւ Շամիրամ, ակնկառոյց դիտեց գինքը ընդերկար, և վախ մը զգաց սրտին խորը։ Այնչափ տարի ապրեր էր այն հրէշին հետ և չէր ճանչցած։ Այսպէս է բոլոր մարդկութիւնը, երբ կատակածելու պատճառ մը չունի։ Բայց կու գայ օր մը որ թշնամին կը յայտնէ ինք գինքը, երբ ժամանակ չունենանք զմեզ պաշտպանելու։

Զարհուրեցաւ բայց չէքաւ քաջասիրտ Թագուհին, և մէկէն ամփոփելով ինք զինքը, ըսաւ.

— Ազնուական զգացումն և գործ արդարև, արժանի օրինակ ընդունելու բոլոր մարդկութեան։

— Բայց գիտնաս ով Թագուհիդ, — խօսեցաւ նորէն Զերտուշդ. — որ Հայոց Թագաւորը կ'արհամարհէ զքեզ ու կը փախչի քեզմէ։

— Այո՛. ինչո՞ւ կը փախչի, ինչո՞ւ կ'արհամարհէ դիս, — գոչեց Թագուհին, — Մինչէ դուք Եռանձնեայքդ խաւարային ննջգութեան՝ չխաբեցնէք զինքը։

Այս խօսքին, որով բոլորովին կը յայտնուէին իր ծածուկ խարէութիւնները, վերուց Զերտուշդ գլուխը, և քանի մը վայրկեան դիտեց ապշութեամբ զԹագուհին։

— Ա՜հ, — ըսաւ ապա, ծիծաղով մը կեղծելով սրտին ցաւումը, — տակաւ կը կարծէի զԱումաա, բայց ոչ մանաւանդ։ Ինչո՞ւ ուրեմն մեռնիլ, յուսահատ գահավիժել Վանայ լճին մէջ (որովհետև քանի մ'օրէ ի վեր ծանօթ էր իրեն այդ դէպքը), եթէ ամենայն ինչ յայտներ էր քեզի։

Այսպէս ըսաւ Զերտուշդ լի զարմացմամբ, ապշութիւն համարելով Աումաայ չատխօսութիւնը՝ եթէ որոշած էր մեռնիլ, և մեռնիլն ունէր ևս ապշութիւն, եթէ ուրոշած էր խօսիլ։ Բայց և ոչ իսկ ինքը քան զԱումաա իմաստնագոյն ցուցուց ինք զինքը.

վասն զի եթէ խիղճն՝ անխոհեմ ըրեր էր զմիւսը, զինքն ալ սէրը։ Եւ յիրաւի իրեն այդ խօսքերը արձագանգ ունեցան, և մտազիր ականջ մ'օգտուեցաւ անոնցմէ։

— Կը հաւատամ դու ստուերի, — ըսաւ նորէն Թագուհին, — դու որ կը կոչես անդրնդոց խորէն զհոգիս, և առել կու տաս մեռելոց։

Բայց Զերտուշդ արդէն զգաստացեր էր իր առաջին ընդարմացումէն։ Գիտնալով նա պատանի Թագաւորին յամառութիւնը ու Թագուհւոյն դէմ ունեցած առելութիւնը, կ'ապացուցանէր թէ անօգուտ եղեր էր իրեն Հնդկին չատախօսութիւնը։

— Սակայն ինչ օգուտ քեզի. — շարունակեց իշխանն, առանց միտ դնելու Թագուհւոյն երդիծաբանութեանը. — Արա ընկաւ ձեռքդ, գերեցիր զինքը, բայց չկրցար ստիպել այն առելութիւնը՝ զոր Եռանձնեայք խորագոյնս տպաւորեր էին սրտին մէջ։ Ինքը կը խորշի ու կը փախչի քեզմէ. ասիկա յայտնի է։ Պարէտ զերծաւ փախստեամբ տանջանաց մահէն, իսկ Աումաա տկարութեանը համար՝ մեռաւ անձնասպան. ասոնցմէ և ոչ մէկը մօտեցաւ պատանւոյն մահճին քով, ըսելու թէ խաբեր էր զինքը չարախորհուրդն Զերտուշդ։

Ուրեմն ինչ պիտի ընես դու։ Պիտի մեռնիս, ինչպէս կը վկայեն աշխարհիս ազէտք լեցուած աչքերդ։ Բայց միտ դիր. ոչ

թէ իրեւ թագուհի ու դուստր աստուածոց պիտի մնանիս, ինչպէս կը յուսաս, այլ արհամարհեալ ի պատանւոյն, և դատապարտեալ անոնցմէ, զորոնք քեզի Քշնամի յարուցիր։ Մտածէ ուրեմն Եամիրամ. տես թէ որուն համար կը մնանիս։ Մինչ կրնայ անկեղծ ըլլալ այն մարդն՝ որ կը կասկածի վրադ ու կ'արհամարհէ զքեզ միայն ընդունայն առուերի մը խօսելուն համար։ Ա՛հ, ես չէի բռնուիր այսպիսի անարդ թակարդի մը մէջ։

Այս ըսած առնէր, չառաչ մը լսուեցաւ, ոռնաձայն մը, Հայոց թագաւորն էր որ կը ներկայանար անենկին մէջ հրացայտ աչքերով, և կայծակնացայտ սուր մը ձեռացը մէջ։

— Այս է քու անբիծ վարդապետութիւնդ, ով ամօթի ծագկան սրբազան ծերունիդ, գոչեց Ակրա լի ցասմամբ։ — Պիտի մնանիս դու. կ'երդնում՝ի Զրուան, որ հաչուած է կենացդ օրերը։

Եւ այսպէս ըսելով դիմեց Բակտրիոյ իշխանին վրայ, որ գետին գլորեցաւ կորովի պատանւոյն զօրաւոր բախմանէն։ Ակրայի սուրը կը փնտռէր ընդարմացեալ զոհոյն կուրծքը, բայց երկաթէ զրահն զոր կը կրէր Զերտուշդ կուրծքին վրայ սեպագոյն պատմուճանին տակ, վրիպեցուց զօրաւոր հարուածը, որ թափանցիկ պիտի անցնէր ի մոյ կողմանէ ի միւսն։

— Ա՛հ, դաւաճանութիւն, — գոչեց Զեր-

տուշդ ահարեկ, — ազատիլ Քանալով Քշնամւոյն ձեռքէն։ Բայց լերանց արծիւը բռներ էր պինդը ճիրանացը մէջ, որ արդէն ուժով էր քան պինդը, բայց նոյն վայրկենին կրկնապատկեր էր ոյժը։ Եւ երբ միտելու վրայ էր սուրը Քշնամւոյն կոկորդը, լսուեցաւ Թագուհւոյն ձայնը.

— Ո՞վ կրնայ յանդգնիլ Եամիրամայ առջին սուր քաշել ուրիշի, — պոռաց բարձրաձայն։

Ակրա, կատաղին Ակրա ոտք ելաւ վախցած, և վար ընկաւ բազուկը ուժաթափ։

Եամիրամ նայեցաւ իրեն ժպտոյն ու հեալով. ապա գարձաւ առ Զերտուշդ. — Զինադադարն, — ըսաւ, — սուրբ է ամենուն համար։ Գնա՛ ու ապրէ՛։

Զերտուշդ ելաւ գետնէն դողալով. հայեացք մը տուաւ երկուքին, ամփոփեց ձեռքները կուրծքին վրայ անկարող կատարելութեամբ, ու փախաւ։ Կորսուած էր իր ամեն յոյսը, և վրիպած յանդուգն փորձը, զոր պատրաստեր էր գեղեցիկ կերպով։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Տայգետայ աղաւնիները

Եամիրամ ու Հայոց Թագաւորը մնացին առանձին։ Թագուհին մեծապէս խռովեր էր, այլ ծանր էր ու դաժան. իսկ պատանին ամօթալից ու երկիւղալից, նման այն մարդուն, որ կը տեսնայ մեծ կործանում մը, և գիտէ որ ինքն է պատճառը։ Այնքան հանդիսաւոր վայրկենին երկուց սրտից մէջ անցած խորհուրդներն ու փոփոխակի նշանաւոր նայուածքն՝ ուելի դիւրին է երևակայել քան նկարագրել բանիւք։

Տհաճութեան, կամ մանաւանդ աննուաճելի ատելութեան զգացում մը, գրաւեր էր Թագուհւոյն սիրտը։ Հեռու ու փախըստական կարծելով զպատանին, պաշտպաններ էր ինքը Ձերտուշդի յարձակմանցը դէմ. բայց երբ մօտ տեսաւ և գուցէ ըզըջացած, այն ատեն կարծես սկըսաւ ատել։

— Իսկ դու ինչ կ'ուզես հօս, — հարցուց ցասմամբ։

— Քու ներումդ, — պատասխանեց Ա-բա խոնարհութեամբ։ — Լսելի ամեն բան և իմացայ սխալմանս մեծութիւնը։ Ձկայ պատիժ մը, որչափ մեծ ըլլայ, որ արժանի չըլլամ ընդունելու քեզմէ։ Ատելի եմ ես ինձի, և մահը արդէն կը կրեմ յիս։

Ողբալական էր պատանւոյն ձայնն ու արտասուալից. բայց արդեօք քաղցր ու աղաչական չէր և առաջին անգամուն երբ յետոյ ատեց ու մատնեց զինքը։ Ուստի Թագուհին գիտնալով այս բանս, կեցաւ անողոք։

— Ի՞նչպէս կը գտնուիս հօս, — հարցուց ապա։ — Ո՞ւր է փաղէկ։

— Ինչ առաջ, — յաւել պատանին, — հեռացայ իրմէ։ Լսեցի ապստամբաց քեզի ըրած առաջարկութիւնները ու դրած պայմանները առաջին հնազանդութեանը դառնալու համար։ Կրնայի ուրեմն մեկնիլ և առտուանօք քու Թագաւորութեանդ և գուցէ անձինդ՝ ընդունիլ կեանքս ու աղաւնութիւնս։ Որոշեցի մատուցանելու քեզի իմ գլուխս, ինքնին իմնալով քու թշնամեացդ և իմ դահճաց առջին։

— Ոչ, անօգուտ է — գոչեց Թագուհին — չի ներիր զայդ անուանս մեծութիւնը։

Որոշմունքս պիտի կատարուի։ Դու ազատ ես, գնա, որպէս զի չի գանան վազը զքեզ ի Բաբելոն։

— Իսկ դո՛ւ, — ըսաւ պատանին ահաբեկ։ — Իսկ դո՛ւ։

— Ե՞ս... — կրկնեց Եամիրամ ցուրտ ժպիտով մը, — կը զբօսանիմ թշնամեացս կատաղութենէն։

— Փախչի՛լ — գոչեց Հայոց Թագաւորը, խաբուելով Թագուհւոյն երկդիմի խօսքէն։ Ա՜հ, այն փախուստն աւ որ յորդորեցիր

զիս վհատութեամբ, նոյնը քեզի համար ալ է։ Բայց փախչելէն առաջ, ըսէ Թագուհիդ իմ, ըսէ, ներելիր ինձի։

— Այո՛, — պատասխանեց մեղմ ձայնով ու հաճութեամբ։ — Շամիրամ ինքն իրմէ դուրս ելեր էր նոյն վայրկենին։ Գըլխուն եկած անհամար ձախորդութիւնները, քիչ առաջուան խօսակցութիւնը իր անհաշտ թշնամւոյն հետ, ու պատանւոյն յանկարծական երեւնալն՝ այն աստիճան ալեկոծեր էին զինքը, որ մեռացեր էր ընդարմացեալ ու ապշեալ առանց խորհրդոց, առանց կամաց և ուժոյ։

— Եկուր ուրեմն, — սկըսաւ աղաչել պատանին, — եկո՛ւր, առանց յապաղելու հեռանանք ասկէց։ Մտածէ զՔեզ տուչդ։ Այն ապիրատն զոր քիչ առաջ ուղեցիր սպաննել մեհեանս հարուածէս, ուրիշ վրէժխընդիր չարութիւններ կը մեքենայէ հիմա քեզի դէմ։ Եկուր երթանք այս արբունիքէն, այս քաղքէն, ուր ամենայն ինչ քեզի դէմ վտանգ կը սպառնայ։ Հեռանանք ասկէց, հեռանանք. և ես կը պաշտպանեմ գքեզ մինչև արեանս վերջին կաթիլը։ Ես այնպէս պիտի չարժիմ ասկէց երթը, որ մոռցընել տամ պատճառած ցաւերս, կրած նեղութիւններդ ու կորուսած գահդ։

— Փախչի՛լ, — գոչեց Շամիրամ, արթընալով յանկարծ ցաւալից թմրութենէն, — փախչի՛լ։ Այսպէս կը մտածես։ Ոչ երբէք հասնելու էի՛ ուր հասայ, Թագո-

ւորդ Հայոց, թէ որ այսպէս պիտի լմընցընէի. ոչ երբէք ջանալու էի Թագոյ ապագային իմ համբաւս, թէ որ պիտի եղծանէի զայն հանդիսաւոր վատութեան մ՚օրինակաւ։ Ուրիշ փախուստ մը ընտրեցի ես ինձի, քանզի փախուստը։ կը մեռնիմ, ինչ որ ալ մտածելու ըլլան թշնամիք, կը մեռնիմ քաջութեամբ, կը մեռնիմ իբրև Թագուհի։

— Դու մեռնի՛ր, Շամիրամ, — ընդհատեց պատանին։ — Ա՛չ, ոչ բնաւ... անկարելի է...

— Հարկ է, — յաւելլ Թագուհին տխրութեամբ։ — Դժուարին է փառօք ապրիլ ասկէ ետքը, և չկայ ուրիշ ճամբայ։

— Ա՛հ, անգութ ճակատագիր, — գոչեց պատանին յուսահատ։ — Ինձի՛ համար. իմ պատճառաւս։

— Ա՛չ, ընդհատեց Շամիրամ, — մի՛ բամբասեր զքեզ, և մի՛ պատճառ համարիր իմ աղէտից։ Այսպէս կամեցաւ ճակատագրաց աստուածն, Նիսրոք, որուն ձեռքը տուի անձամբ զիս վիրաւորելու զէնքը։ Միթէ ես չկռնցի վրաս այս մեծ գըժբախտութիւնը։ Միթէ չի խնդրեցի Միհրդատէն շնորհելու ինձի ճշմարիտ ու զօրաւոր սէր մը, նոյն իսկ գառն ցաւոց պատճառաւ։ Սիրեցի, և ապա յաջորդեցին այս մեռու օրերը։ Ի՞նչ փոյթ. միթէ արհամարհութեանդ վրէժը չհատուցի. միթէ չըպատերազմեցա՛յ, չյաղթեցի՛, չգերեցի զգ-

քեզ. և մինչ արտասուագին ներումն չեն խնդրեր հիմա ըրած սխալանացդ։

— Ա՜հ, յիրաւի վհատձն ու անկիշաչար ես. — ըսաւ Ա.րա նուանդագին։ — Եւ թէպէտ դեռ կը տեսնամ դէմքիդ վրայ քշնամի մտածութեան ամպեր, սակայն պէտք չէ և չեմ ուզեր գանգատիլ ճակատագրին դէմ։ Շնորհէ ինծի ժամանակ, Թագուհիդ իմ, մտածելու ըրած աղէկութեանդ վրայ։ Պէտք է որ ապրիս դու ու վերականգնիս։ Մի ըսեր թէ անկարելի է... Գուցէ ծանր վիճակի մէջ կը տեսնաս ինք զինդ։ Ուրիշ ճամբայ չկայ ըսիր, ինչու։ Մինչ մինչ բայ չէ պատերազմի ճամբան։ Ոչ թէ բոլոր բանակը միացած է ապստամբայ հետ. ունիս դեռ անթիւ ու անհամար գունդեր. կրնաս և պէտք է փորձես զայն։

— Եւ եթէ կարենամ ևս յաղթել, ինչ չահ, — գոչեց Թամիրամ, — չարժելով գլուխը վհատութեամբ։ — Տուած խոստումդ ես արդէն մոռցած եմ, և գիտեմ որ ամենայն ինչ անդարմանելի կերպով կորսուած չէ ինծի համար։ Կը խաբեի չարախորհուրդն Զերտուշդ, և իրեն հետ դիւրաթար պատանին։ Մինչև որ կարենան յաղթել ապստամբը, դեռ շատ արիւն կըրնայ գունաւորել Եփրատ գետը, և շատ սրտեր որ տոչորած են այսօր մեծամիտ յոյսերով՝ պաղիլ յանկարծ ու սառիլ երկիւղիւ։ Բայց ինչու այս ամեն բանները։ Ա՛լ սակէց եղբը փոյթ չեմ ըներ չարաց ու

ապերախտից։ Ունի հոգին իր անպարտելի տպաւորիչները, որ երբեմն ամեն բանէ տագտկութիւն կ'իմանայ ու կը սիրէ անդորձութիւն. և այս պարագային մէջ ճանձրանալի է իրեն նոյն իսկ պատերազմը, և յաղթելէն աւելի լաւագոյն կը համարի իրենն ու չիջանելը։ Այսպէս պիտի ընեմ և ես, Թագաւորդ Հայոց. և եթէ կը ցաւիս... այդ ցաւդ արժէքի է ինծի։ Այս ըլլայ ահա միակ պատիժդ, որ աւելի ուրիշներուն ուղեցիր հասաւատալ քան ինծի, ու տարակուսեցար վրաս։

— Ուրիմն չեմ խաբուած, — ըսաւ Ա.րա հառաչելով։ Ուրիմն դեռ բոլորովին ներած չես ինծի։

Թագուհին չպատասխանեց այդ վերջատացնալ սրտին աղաղակին։ Ա՛յլ, կ'ուզես տեսնալ, ըսաւ, — որ հաստատուն եմ որոշմանս վրայ։

Եւ այսպէս ըսելով մօտեցաւ պահարանի մը, հանեց մէջէն ապակիէ փոքրիկ շիշ մը ու վեր բարձրացուց երեկոյեան աղօտ լուսոյն դէմ, պատանւոյն դիմաց, որ լուռ ու դողալով կը դիտէր զինքը։

— Այս նուրբ շիշին մէջ, — չարունակեց Թագուհին, — կանաչ հեղանիւթէ զատ ուրիշ բան մը չերևար. բայց կը պարունակէ մէջը կեանք, խաղաղութիւն, ուրախութիւն, մահ, միով բանիւ ամենայն ինչ. նման մարդկային սրտին, ուր ամփոփեալ է ամենայն հաճութեանց ու ցաւոց սերմը։

Մեծագին չէր։ Ներունին Սումատ ընծայեց զայն։

Ա.րա ծռեց գլուխը ամբչնալով, որովհետև Չերտուչդին Թագուհւոյն հետ ըրած խօսակցութենէն լաւ էր թէ որչափ յանցաւոր էր Հնդիկը։ Ա՜հ, մի՛ խօսիր անոր վրայ — գոչեց ապա ցասմամբ։

— Ինչո՞ւ, եթէ մեռաւ նա զղջացեալ, — ըսաւ Թագուհին։ Ցետ այնչափ անարժան ցաւոց որ պատճառեց ինձի, Թողուց նաև մխիթարութիւն մը։ Բոլոր Թագաւորական իշխանութիւնս չէր կարող մատակարարել ինձի այս հեզանիւթը, որ ծորեալ է անձանօթ տունկէ մը. զարմանալի արդարև, ու արժանաւոր իր համբաւաւոր հայրենացը։ Այսոր մէկ կաթիլը միայն եթէ խառնուի ամենաչինչ ջրոյ հետ՝ կը զօրացընէ տկարացեալ հոգին. քանի մը կաթիլն՝ կը թմրեցնէ. իսկ այս չիչին կէսը՝ մահ կը պատճառէ. քաղցր, դանդաղ ու ապահով մահ։ Ուրեմն կը տեսնամ Թագաւորդ Հայոց որ ցաւալի չէ իմ վիճակս։ Գնա՛ ուրեմն, արդէն ուշ է ժամանակն ու Թանկագին ամեն վայրկեանն։ Ես սիրեցի զքեզ, և չեմ ցաւիր ասոր վրայ, ներեցի ամեն ըրածիդ, և սրտիս մէջ չունիմ քեզի դէմ առելութիւն մը։ Կու լաս դու, և այդ լացը իրրև փոխարինութիւն մը կ՚ընդունիմ ինձի պատճառած այնչափ դառնութեանցդ։ Գնա՛ ուրեմն, և յիշէ զիս անմոռաց՝ ի կեանս, ինչպէս և ես զքեզ՝ ի մահու։

Ա.յսպէս խօսեցաւ Շամիրամ, Ջանալով հեռացընելու զպատանին։ Բայց հազիւ թէ լմընցուցեր էր խօսքը, պատանւոյն մէկ յանկարծական շարժմունքը ապշեցուց զինքը, արձըկելով զարմացման, երկիւղի ու անակնկալ ուրախութեան աղաղակ մը։

Հայոց Թագաւորը լռութեամբ մտիկ ըրեր էր ամեն բան, մերթ իրեն նայելով և մերթ չիչին զոր բռներ էր ձեռքին մէջ։ Տժգոյն, հեւալով ու խռովեալ նայեր էր շրթանցը ու չէր համարձակեր յորդորելու զինքը՝ ի բաց Թողլու այդ անգութ մտածութիւնը, վտանգելով զինքը կորսընցընելուն։ Պատանւոյն այս զգածմունքը՝ ի գութ շարժեր էր զԹագուհին, որով յանդգներ էր Ա.րա բռնելու Շամիրամայ մէկ բազուկը, մօտենալով իրեն Թախանձանօք։ Բայց մէկէն առանց ժամանակ ունենալու Թագուհին ետ քաշելու Թևը, յափշտակեր էր պատանին չիչը իր ձեռքէն, և մօտեցուցեր շրթանցը, կլլելով անկէց պուտ մը։

— Ի՞նչ ըրիր եղկելիդ, — պոռաց նա, երկընցընելով ձեռքը առ պատանին։

— Ոչ ինչ. խմեցի իմ մասս։ Տես որ քու մասիդ զպած չեմ։ Եւ այսպէս ըսելով, ըցուց չիչը, որ դեռ մինչև կէսը լեցուն էր. և ապա ծիծաղելով դրաւ զայն պահարանին վրայ։

Ո՜հ, յիմարդ, — գոչեց Թագուհին հառաչութեամբ։ — Դու դեռ պատանի ես աստուածանման գեղեցկութեամբ, և ունիս դեղեցիկ ապագայ մը...

— Առանց քեզի կը մնանիմ, — ընդհատեց մէկէն պատանին, — քու վրադ է իմ կեանքս և ամեն ակնկալութիւնս։

Եւ ընկաւ Շամիրամայ ոտքը դողալով, Թագուհին դրաւ ձեռքերը պատանւոյն գլխուն վրայ, և մնացին երկար ատեն անբարբառ։ Վիշերային աստղը որ քիչ առաջ ծագեր էր հորիզոնին վրայ, կը փայլէր պարտիզին ծառոց ու ծաղկանց վրայ, և իր լուիկ լուսովը մտնալով սենեկին մէջ, կը լուսաւորէր գիրենք։

Այլ յանկարծ Թողուց Շամիրամ զպատանին։ Իսկ ես. — գոչեց նա, — վազեց, յափշտակեց շիշը, և ինչ որ մնացեր էր մէջը՝ համեց բոլորն ալ անյագաբար։

— Ի՛նչպէս քաղցր է, — ըսաւ ապա, դառնալով առ պատանին, ու դնելով ձեռքը ուսոյն վրայ, — ի՛նչպէս քաղցր է այս մահն զոր ամենեին չէի կարծեր։ Հեռացար ինձմէ առժամանակ մի. բայց գոհութիւն Դից՝ որ միացուցին նորէն զմեզ. և ալ բաժնուելու վախ չկայ։ Միատեղ մեռնիլ. ո՜հ, ինչպիսի մխիթարութիւն, զոր բնաւ չէի սպասեր։ Դից պարգև մը կը համարիմ զայն՝ փոխարէն կրած ցաւոցս։

Այսպէս խօսեցաւ Թագուհին խառնելով սաստիկ ուրախութենէն ու մոռնալով ամեն բան։ Փառք, զօրութիւն, ցաւ, աղէտք, պարծանք ու համբաւ, ի՛նչ էք գուք այս վայրկենիս այն երկու սրտից համար. և ոչինչ, ինչպէս փիւնիկ Թռչունն լերան

մ՝անմատչելի գագաթան վրայ կը կազմէ իր խարոյկը հոտաւէտ ոստերով և ուրախ կը պատրաստուի մահուան, այսպէս ալ իրենք, այն գերազոյն յափշտակութեան ատեն, բարեբախտ գիշերուան մը խորին լռութեան մէջ, հեռու խաժամուժ ամբոխէն, կազմեր էին հօն իրենց տաճարը ու խարոյկը։ Անկէց եաքը ի՛նչ էր Բաբելոն իրենց համար՝ իր ապստամբ բնակչովը և նախանձու ու ատելութեան անարդ զգացմունքովը։ Ի՛նչ էր Ասքատից գահը, և իր բոլոր ապագայ յաջորդները դարուց՝ի դարս։ Ատելի էին իրենք աշխարհի, որուն կը փոխարինէին արհամարհութեամբ և յաղթող կ՝ըլլային ամենայնի։

— Ի՛նչպէս կարճ է գիշերս, — ըսաւ Թագուհին։ — Աստղերն կարծես սովորականէն աւելի արագութեամբ կը բարձրանան հորիզոնին վրայ. նման փութացող ճանապարհորդին՝ որ կը տեսնայ իր նպատակը։

— Կեցիր, — գոչեց Ասրա, վեր բարձրացնելով ձեռքերը, — կեցիր, ով Սին. ընդհատէ երազ ընթացքդ, և յաւիտենական ըլլայ այս գիշերս։ Բայց թէ որ լսելի չըլլայ խնդիրքս, և կամ դեզ ևս հալածէ բախտ, դէթ աճեցուր այս հեղուկիս ծածուկ զօրութիւնը, ու յափշտակէ զմեզ քու վերջին ճառագայթովդ։

Արշալուսոյ կարմրագեղ սիւն կը վիժէր մեղմիկ ծառոց մէջէն։ Շուշանն, յայսմիկն

ու վարդն կը ափսէին իրենց անուշահոտութիւնը, և կը հնձէին ոստոց մէջ թագուցեալ աղաւնիները։ Ամբողջ բնութիւնն արթննալով առաջին արշալուսոյն, կարծես կը փառաբանէր իր Արարիչը։ Նախանձն, ատելութիւնն, փառասիրութիւնն, մտածութիւնն ու բոլոր ախտերն կը յուզէին վարը քաղքին մէջ, որուն ձայնը հապիւ կը լսուէր, ինչպէս հեռաւոր մրրկի մ'որոտումը։

Իշխար իր գողգոջ ճառագայթներովը տակաւ կը բարձրանար հորիզոնին վրայ, գիշերային չիջանող աստղէն քիչ հեռու, և կը լուսաւորէր հաստատութեան կամարը, ինչպէս նաև երկուց երջանկաց դէմքը, որոց աչքերը կը թափառէին մահուան ըստուերին մէջ։

Քանի մը վայրկենէն տեսնուեցաւ աղաւնեաց երամ մը, որ կը բարձրանար Շամիրամայ կախաղանաւոր պարտիզաց գեղեցիկ կանաչութեանց մէջէն։ Այս սպիտակաթոյր թռչունքը կը թռչէին դէպ 'ի քաղքին վրայ. կ'անցնէին գետը ու կը ցըրուէին յարևմուտս, Պարսիկաց աշտարակաց ետևը։

Բաբելոնի ժողովուրդն տեսնալով այս բանս, համարեցաւ որ Տայգետա՝ Ակատոնիոյ մեծ աստուածն դրկած ըլլայ իր աղաւնիները՝ ազատելու մահուանէ իր դժբախտ դուստրը։

Եւ յիրաւի, ոչ ոք տեսաւ անկէց ետքը

դՇամիրամ, և ոչ իսկ Հայոց խարտեաշ պատանին։ Այսուամբ ժողովուրդն կոխելով թագուհւոյն կախաղանաւոր պարտէզները, իր բնակութիւնը ու բոլոր արքունիքը, և վնասելով դիրենք, գտան և ոչ զոք և ոչ իսկ հետքերնին։

Գուցէ Հուրք կրնար պարզել գաղտնիքը։ Բայց հաւատարիմ ներքինին ինչպէս և Փաղէկ կտրիճ զօրականն, երկուքն ալ անհետացեր էին։

Ձերտուշդ, Նինուեայ պաշտօնեայն քանի մ'օրուան համար, և ապա Բաբելոնի թագաւորը՝ Մարաց բանակին հասնելէն ետքը, կասկածեցաւ որ հաւատարիմ ծառայից մէջէն մէկը բարեպաշտութեամբ թաղած ըլլայ զիրենք մեծատարած պատուարին մէկ ծածուկ անկիւնը անյայտ կերպով։ Իսկ գերեզմանն, եթէ ատոր իր կասկածը, պահեց հաւատարմութեամբ երկու հիւրերը։

ՑԱՆԿ

Յառաջաբան 5
Գլ. Ա. Ի Դրուն Բաբիլոն . . . 9
Գլ. Բ. Մկրտիչ Զարբանիպ . . . 37
Գլ. Գ. Սենաարայ վարդենին . . 58
Գլ. Դ. Ամենատեսն 76
Գլ. Ե. Շամիրամայ արքունիքը . . 95
Գլ. Զ. Խրախճանութիւն . . . 113
Գլ. Է. Նախապատուհմ աւանդութիւնք . 123
Գլ. Ը. Սաոբերկրեայ ձայնը . . . 135
Գլ. Թ. Պղնձէ դուռը . . . 148
Գլ. Ժ. Իմաստնոց վարդապետութիւնն . 166
Գլ. ԺԱ. Ուրուականն 184
Գլ. ԺԲ. Փախուստ 209
Գլ. ԺԳ. Ախուրայ բանակէն . . . 237
Գլ. ԺԴ. Պանդուխտն 251
Գլ. ԺԵ. Աշգարու երդը . . . 278
Գլ. ԺԶ. Թագուհին պատերազմական . 300
Գլ. ԺԷ. Հայոց ձոր 318
Գլ. ԺԸ. Յուսահատը 347
Գլ. ԺԹ. Եռանձնէին գաղտնիքը . . 368
Գլ. Ի. Վրէժխնդրութիւն . . . 390
Գլ. ԻԱ. Նիսրոքայ ձեռքը . . . 407
Գլ. ԻԲ. Տարտամութիւն . . . 427
Գլ. ԻԳ. Փորձիչն 463
Գլ. ԻԴ. Տայգետայ աղաւնիները . . 476

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0585553